Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi
2005

KOMÜNAR

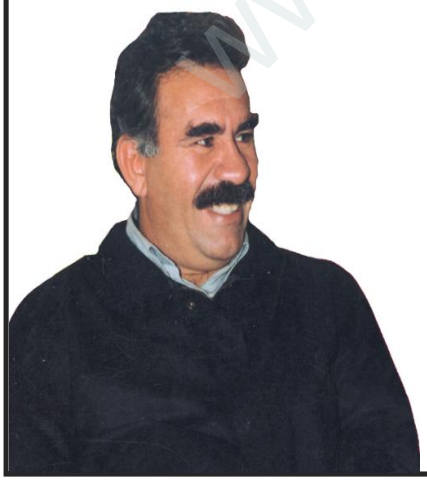
Sosyalizmden Kuşku Duymak İnsandan ve Onun Geleceğinden Kuşku Duymaktır

Şubat-Mart-Nisan 2011
Yıl-6 Sayı 49

Üç Aylık İdeolojik-Teorik Dergi

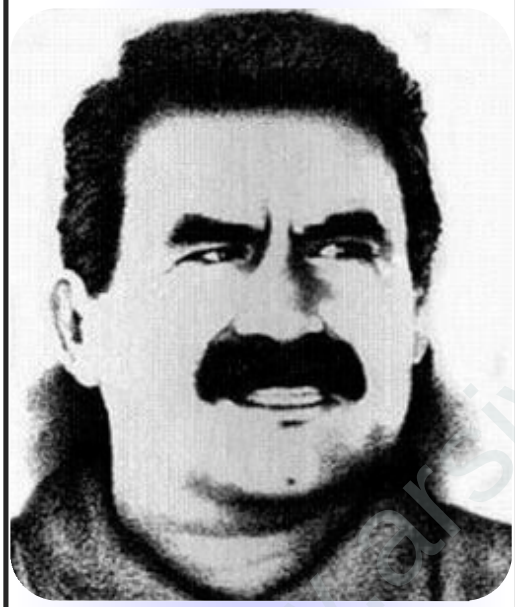

www.arsivakurdi.org

ORTADOĞU'DA DEVLETÇİ UYGARLIĞA KARŞI DİRENİŞÇİ HALK HAREKETLERİ VE ÖNDERLERİ

İÇİNDEKİLER...

Özgürlük komünalizm, demokratik gelenek uğruna direnişler olmasaydı insanlık bir kul, sürü kitlesi olmaktan kurtulamazdı.

"DEMOKRATİK UYGARLIK" TARİHİN NERESİNDE GİZLİDİR?.....3

İNANÇ DÜNYASI VE DİRENİŞ KÜLTÜRÜ.....7

ANA-KADIN KÜLTÜRÜYLE HARLANAN İSYANLAR: BABEK, MAZDEK VE HÜRREMİZM.....20

HALK ÖZGÜRLÜK EĞİLİMİ İÇİNDE BİR SEMBOL: EBU MÜSLİM HORASANİ.....30

AFRİKALI KÖLELERİN DİRENİŞİ: ZENC İSYANLARI.....44

DEMOKRATİK UYGARLIK TARİHİNDE İSMAİLÎLER HAREKETİNİN YERİ.....59

KARMATİLER VE HALLAC-I MANSUR.....73

YASAKLI 'ÖZGÜR AKIL TARTIŞMASI' "İhvân-üs Safâ, Hıllan-üs Vefa".....96

KARANLIKLARI YIRTAN IŞIK: SÜHREVERDİ.....109

ŞEYH BEDREDDİN.....118

www.kurdiyakurdi.org

KOMÜNARDAN

Sadece ülkemiz değil bölge halkları açısından da bir baharlaşmayı yaşadığımız 2011 yılının halkların baharı olacağı inancıyla bu 49. sayımızda da okuyucularımıza merhaba demenin onurunu yaşıyoruz.

Merhaba Yoldaşlar,

Belki de dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir özelliği ile bölgemiz birbirini tetikleyen halk eylemlilikleriyle, insanlığın özgürlüğü için umut kaynağının tükenmediğini aksine her zamankinden daha güçlü bir şekilde halen yaşadığını gösteriyor. Halk hareketliliklerinin bu şekilde birbirini tetiklemesini emperyalizmin domino teorileriyle izah etmek kadar, böylesi başkaldırılar zincirinin mutlaka kurtuluş getireceğine olan ham inancın ve buna dayalı beklentili gelecek yorumunun önüne geçmek ve özgürlüğün hiç de sanıldığı gibi kolay kazanılmadığını göstermek açısından bölge tarihimizin ağırlıklı olarak Arap ve Türk İslam döneminden demokratik toplum eksenli başkaldırılar ya da direnişlerden bir kesiti bu sayımızda sunacağız.

Belki daha öncesinden de benzeri durumlar yaşanmıştır, ama İslamiyet'ten bu yana son 1300 yıl içinde bölgemiz, başta merkezi Arap İslami uygarlık tarafından olmak üzere birkaç kez yeniden yapılandırılma sürecine alınmıştır. Bu süreçler bölge toplumlarının öz dinamikleri ya da kimliklerini hedefleyerek farklılıkları bir merkeze entegre etmeyi hedeflediği için, sonuçta yenilmiş olsa da birçok isyanın yaşanmasına neden olmuştur. Bugünkü BOP süreci gibi 1800'lü yıllarda da bölgeye İngiliz eksenli bir dizayn yapılmak istenmiştir. Bugün de bilinenler gibi 1800'lerde de Kürtlerin de kapsamlı bir şekilde katıldığı iç savaşların, başkaldırıların ya da yoğun çatışmaların yaşandığını biliyoruz. Halkların kabullenmediklerinin egemenler tarafından da nasıl kullanılarak devrimci enerjilerin egemenlerin hanesine akıtıldığına da yabancı değiliz.

İşte İslamiyet'in ilk dönemleri ve Emevi-Abbasi iktidarları zamanında İslam'a göre yapılanmaya karşı çıkan halkların nasıl ve hangi yöntemlerle, niçin ayaklandıklarına, bu ayaklanmaların önderliklerinin niteliklerine bu sayımızda toplu bir bakış yapacağız. Halkların baharını yaşadığımız bugünlerde Özgürlük Mücadelemizin tarihsel dayanaklarını daha bir bilince çıkarmak ve oryantalizmin etkisinden kendimizi kurtarmak açısından böylesi bir bakışın gerekli olduğunu düşünüyoruz. Özellikle Önderliğimizin bin bir çabayla bizlere kazandırmak istediği yeni tarih bilincinin ne anlama geldiğini kavramak açısından da demokratik-komünal zeminimizi güçlendiren konumuz kapsamındaki öğreti-örgütlenme ve eylemelerin bilince çıkarılmasında yaralı olacağına olan inançla saygılarımızı sunuyoruz.

Devrimci Selam ve Saygılar

"DEMOKRATİK UYGARLIK" TARİHİN NERESİNDE GİZLİDİR?

Abdullah ÖCALAN

Tanımı gereği demokratik uygarlığı hem bir düşünce sistematiği, düşünce birikimi, hem de ahlaki kurallar ve politik organların bütünlüğü olarak ifade ediyorum. Ne sadece bir düşünce tarihinden, ne de ahlaki ve politik gelişme içindeki toplumsal realiteden bahsediyorum. Resmi okul, akademi, üniversite düzenlerine kuşkuyla bakan demokratik uygarlık zihniyeti, tarih boyunca alternatiflerini geliştirmekten geri durmamıştır. Peygamberlik sistemlerinden filozof okullarına, tasavvuftan doğa bilimlerine kadar sayısız makam, dergâh, ocak, tarikat, medrese, mezhep, manastır, tekke, cami, kilise, tapınak geliştirilmiştir.

Tarih ne tümüyle ahlaki ve politik toplumun ifadesi olarak demokratik uygarlık, ne de tümüyle sınıflı ve devletli toplumun ifadesi olarak uygarlık sistemleri biçiminde yaşanır. İç içe yoğun ilişki ve çelişkilerle savaş ve barış durumlarının birbirlerini kovaladığı haller olarak yaşanır. En az beş bin yıldan beri süren bu durumu acil devrimlerle hemen ortadan kaldırmak ütopik olmakla birlikte, geçmişten beri süregelen akışı kader olarak benimseyip akış seyrine müdahale etmemek de doğru ahlaki ve politik durumlar olamaz. Sistemlerin mücadelesinin uzun süreceğini bilerek, ahlaki ve politik toplumun özgürlük ve demokratik alanını genişletecek stratejik ve taktik yaklaşımlar daha anlamlı ve sonuç alıcıdır.

Resmi dünya sisteminin tüm baskı ve sömürüsüne rağmen, toplumun öteki yüzü yok edilememiştir. Zaten yok edilmesi de mümkün olmaz. Nasıl ki kapitalizm, kapitalist olmayan toplum olmadan varlığını sürdüremezse, resmi dünya sistemi olarak uygarlık da demokratik uygarlık sistemi olmadan varlığını sürdüremez. Daha da somut olarak, tekelli uygarlık tekelli olmayan uygarlık olmadan varlığını sürdüremez. Bunun tersi doğru değildir. Yani ahlaki ve politik toplumun tarihsel akış sistemi olarak demokratik uygarlık, resmi uygarlık olmadan varlığını daha engelsiz ve rahat sürdürebilir.

Toplum sürekli tekelci sömürü savaşlarına dayanmak durumunda olmadığından, çeşitli biçimler altında kendi demokratik uygarlığını (hem tarım-köy zemininde, hem kentin emekçileri içinde) geliştirmek durumundadır. Tarih sadece iktidar ve devletler yığınının (en insanlık dışı ve köhne yapılar ve savaşların aracı) toplamı olmayıp, ondan katbekat daha fazla demokratik uygarlık örnekleriyle doludur. Tüm aile, kabile ve aşiret sistemleri, konfederasyonları, kent demokrasileri ve demokratik konfederalizmleri, manastırlar, tekkeler, komünler, eşitlikçi partiler, sivil toplumlar, tarikatlar, mezhepler, iktidarlaşmamış din ve felsefe toplulukları, kadın dayanışmaları, yazıya geçirilmemiş sayısız dayanışmacı cemaat ve meclisleri vb. devasa toplumsal gruplar demokratik uygarlığın hanesine kaydedilmelidir. Ne yazık ki, bu toplulukların tarihi sistemlice yazılmamıştır. Hâlbuki gerçek insancıl tarih bu grupların sistematik ifadesi olabilir.

Görülüyor ki, uygarlığın tekil değil, ikilem hali toplumsal doğanın her alanında kendini göstermektedir. Sorun resmi tekil yapıya boğulmadan, ikilemin doğacı ucunda çözümsel olup, özgür yaşam farklılığını demokratik uygarlık seçeneği olarak geliştirebilmektir.

Esas almamız gereken tarih, hiyerarşik ve sınıflı toplumsal gelişmede zıt kutbu yaşayanların tarihidir. Tüm resmi siyasi tarihler bu tarihin varlığından ya hiç bahsetmezler

ya da bir anarşi grubu, hikmeti olmayan kalabalıklar, amaçları için her istismara layık sürüler olarak görürler. Kuru, soyut, idealist olduğu kadar zalimce duygusal bir anlayıştır bu tarih. Tarihimiz, doğal toplumdan başlayıp hiyerarşiye ve siyasal iktidara karşı duran etnisite, sınıf, cinsiyet mahkûmlarının her tür düşünce ve eylemlerine dayanarak anlam bulabilir.

Yazılı tarih her ne kadar bu kazanımları ayrıştırmasa da, gerçekliğinden kuşku duyulamaz. İnsanlık kültürü büyük ölçüde bu iki direniş kanalından beslenmiştir. Bunlar tüm sanatların başta gelen konuları olmuşlardır. Mabetsel anıtları tüm görkemiyle günümüze kadar gelmişlerdir. Toplumsal ahlaktan kırıntılar kalmışsa, yine bu gelenekten ötürüdür. Ölümsüz destanlar, azizler, evliya menkıbeleri büyük insanlık duruşlarını yansıtırlar. On yıllarca inzivaya çekilen, zindanda çürüyen, çarmıhlara gerilen, bir dilim ekmek, zeytin, üzüm ve hurmayla kendini terbiye eden, insan acısını duyan, bilgeliğe en yüce değeri veren bu geleneklerdir. Bireyciliğe değil komün yaşamına, manastır düzenine, bilgi birikimine, sanat ve zanaatın gelişimine tam bir okul değeri veren yine bu geleneklerdir. Savaşçı-iktidar kliğinin öldürmekten ve ölmekten başka bir şans tanımadığı insanlığa barışı düşündürten, insan onurunu koruyan, yardımlaşmayı esas alan, kardeşliğe vurgu yapan, evrenselliğe açılım sağlayan yine bu soylu gelenek kanallarıdır

Tarih sanıldığından daha fazla demokratik uygarlık karakterindedir. Bu temelde okunduğunda, sadece bol malzeme değil, muazzam ölçülerde ideolojik örgüler ve sistemik yapılanmalar, organizasyonlar bulunduğu görülecektir. Unutmamak gerekir ki, tarihin demos, devlet olmayan topluluk, toplumsal paradigma yazımları ya hiç yapılmamış ya da yamalı bohça misali bölük pörçük parçalar halinde bazı karalamalar yazılmıştır.

Ayrıca yazılanlar ve yazılmak istenenler yasaklanmış, karalanmış ve çoğunlukla da engellenmiştir. Tarih yazımı konusunda sanıldığından daha fazla ideolojik mücadele yaşanmıştır. Olan tarihin tamamen uygarlık sistemlerinin ideolojik süzgecinden geçirilmiş resmi tarih olduğu çok iyi bilinmeden, tarih okumaları zihni, dolayısıyla yaşamı, anlamlı toplumsal yaşamı sadece zorlamaz, olanaksız hale getirir. YANLIŞ TARİHLE DOĞRU YAŞANMAZ. KENDİ ÖZGÜRLÜK TARİHLERİNİ DOĞRU YAZAMAYANLAR ÖZGÜR YAŞAYAMAZLAR.

Büyük dinlerin ve düşünce ekollerinin oluşumunda onlarca yıl süren inzivalar, zindanlar, ihanetler ve acıların yeri tartışmasızdır. Doğal toplum değerlerinin, etnisitenin, yoksulların varlık savaşları da bu düşünce yapısında vazgeçilmez yere sahiptir.

Aslında etnisitenin alt tabanıyla İslam ve Hıristiyanlığın kurtuluş arayan yoksul manastır, tarikat kesimleri farklı bir dünya ve yaşam peşindeydiler. Devlet ve hiyerarşinin baskı ve istismarından nefret ediyorlardı. Bu yüzden büyük hareketliliğe katılmışlardı. Beklentileri için en doğru yorum; tarikat, manastır ve eski doğal komünal yaşamın bir sentezi olarak hümanist evrensel demokrasiydi. Etnisite ve sapkın -resmiyete karşı- mezhepler komünal ve demokratik duruşun en son sığınakları olarak dağda, çölde, manastır ve dergâhlarda varlıklarını büyük zorluklar pahasına devam ettirmişlerdir. Devlet asiliği daha çok bu toplumlara özgü olup, direnişçilik bir yaşam tarzı olarak varlık bulmuştur. Dönemin evrensel zihni ve yüreği diyebileceğimiz Hz. Mevlana vb. her iki dinde çoktur. "Yetmiş iki milletten olsan da gel. Geçmişten ne günahın varsa yine de gel" diye özetleyebileceğimiz yaklaşımı son derece evrensel bir demokratizmi içermektedir. Ortaçağın demokrasi ve evrensellik akımını seslendirmektedir.

Dönemin çok yaygın manastır, tasavvuf akımlarına bu çerçevede yaklaşmak ufuk açıcıdır. Etnisite ve dinin üst tabakası feodal devlet gücü haline gelirken, yoksul alt kesimleri çok geniş alanlara yayılmış manastır -İslam'daki karşılığı tarikat ocakları- ve der-

gâhlarda komünal düzen gücü halinde yaşamaktadır. Bu, sınıfsal anlamı derin olan bir bölünmedir. Bir anlamda ortaçağa özgü savaşçı-iktidar gücüyle -kendine dayalı işbirlikçi kesimlerle birlikte- demokratik-komünal halk arasındaki ayrışma ve mücadeledir. İslam dünyasındaki Batıni-Sünni ve Hıristiyanlık'taki Katolik-Heretik çelişkisi bu gerçeği yansıtmaktadır. Kavimler bünyesinde benzer ayrışmalar görmekteyiz. Selçuklu-Osmanlı-Türkmen; Arap halifeler-hariciler vb. çelişkiler, aynı kavim içindeki sınıfsal çelişki ve kavgayı yansıtmaktadır. Yoksul hareketlerinden bazıları ileri düzeyde siyasallaşmayı becerdiler. Karmatiler, Haşhaşinler, Fatimiler, Aleviler, yoksul halk kesimlerinin sınıfsal ayrışmaya tepki ifadeleridir; ortaçağın ilkel demokrasi örnekleridir. Fakat toplumsal sisteme hakim saltanat anlayışı bu hareketlerde daha ileri bir demokratik oluşuma imkân vermeyecektir.

Tarikatçılık daha çok dinsel-mezhepsel alanda yaşanır. Dinin genel ilkelerinin somut yerel ve zamansal dönemlerine uygulanmasına dayanırlar. Dinin genel örgütlenmesinin zayıflığı tarikat örgütlenmesi ile giderilir. Dinler daha çok tarikat ve mezheplerle somut örgütsel güç haline gelirler. Dinin olduğu her yerde mezhep ve tarikatların da olması doğaldır. Tarikat, dinin daha yoğun ve örgütlü yaşanması olayıdır. Nerede bir boşluk varsa orada bir tarikat türer. Özellikle devletin tatmin etmediği kitleler tarikat tipi örgütlere koşarlar. Ailenin dar, devletin de ulaşılmaz olduğu koşullarda, arada daha güçlü sosyal örgütlenmeler yoksa, tarikat örgütlenmesi güçlü bir olasılıktır. Mezhep örgütlenmesi tarikatın daha geniş ve gelenekselleşmiş halidir. Devletten korunmak ve ailelerin dar sınırlarını aşmak için yarı-gizli olma gereğini duyan birçok tarikat vardır. Bazıları devlet güdümlü olurken, bazıları şiddetle karşı çıkarlar. Ortadoğu adeta tarikatlar toplumudur. Etnisitenin özellikle şehirlerde tam yanıt olamadığı, ailelerin dar kaldığı, diğer yandan devletin tek başına kendini her şey sandığı tarihi dönemlerde devreye giren tarikatlar önemli roller oynamışlardır. Ortaçağda Batıniler, gizlenmiş denen tarikatlar aslında yoksulların sınıf partileridir. En meşhurlarından Hasan Sabah'ın Batini tarikatı Selçuklu sultan ve vezirlerine kan kusturmuştur. Hariciler, Fatımiler, Aleviler benzer geleneği temsil ederler. Tarikatlar ve benzeri cemaatler Ortadoğu toplumunun bir nevi sivil toplum kuruluşlarıdır.

Halkı temsil eden çok sayıda Batıni tarikatın ezilmesiyle, Ortadoğu uygarlığının üzerine tam bir karanlık çökmüştür. 10.-12. yüzyıllar arasındaki dönem, tüm tarihi etkileyecek büyük bir ideolojik-politik mücadele dönemidir. Ezilen ve yoksullaşan kesimlerin hareketi olarak ortaya çıkan Hariciler, Hürremiler, Babekiler, Karmatiler, Haşişinler, İsmaililer başta olmak üzere tüm Batıni hareketler aslında hem ideolojik hem de pratik olarak büyük bir mücadele vermişler; bir tür ilkel sosyalizmi temsil edip yaşamışlardır. Fakat üretim güçleri ve ilişkilerinin yaşanması gereken feodal biçimi henüz rolünü tam oynamadığından, bu hareketlerin tam başarısı mümkün olmamıştır. Ama yine de özgürlük ve eşitlik mücadelesi tarihinde büyük bir yerleri vardır.

10-12. yüzyıllarda Ortadoğu aydınlanması için El Kindi, Farabi, İbni Sina, Sühreverdi ve hatta Hallacı-ı Mansur'un kişiliklerinde büyük çaba ve fedakârlık vardır. Hakikati aramak bunlarda büyük bir tutkudur. Hatta bunun siyasal ve ekonomik çıkarların üstünde bir değer olarak saygınlık arz ettiği bilinmektedir. Hakikat aşkı, Ortadoğu coğrafyasında belki de hiçbir dönemde olmadığı kadar seslendirilmektedir. Aşk arayışı, aslında yitirilen geçmişin tüm uygarlık değerlerini çağrıştırmaktadır. Adeta yakında tümüyle kaybedilecek bu değerlere ağlanmaktadır. Tanrıya tüm yalvarmalar bu kaybedişle derinden ilgilidir. Ortadoğu kültüründe derin olan ihanet, eksiklikler, acı kayıplar ifadelerini aşk şiirlerinde bol bol kullanmaktadır. Hallacı-ı Mansur ve benzeri yüzlerce insanın

trajedisi, bu gerçeğin bireyde nasıl yaşandığını göstermektedir. Mevlana'nın Mesnevi'si, Yunus Emre'nin Aşk İlahileri, yitirilen değerler toplamının en acı nağmeleri, şiirsel dile getirilişleridir. Şunu söylemek gerekiyor: Ortadoğu uygarlığı yerini Avrupa'ya bırakmak üzere gömülürken çok acı çekmekte, şehit vermekte, destanlarını yazmaktadır. Ortaçağın tüm soylu edebiyatı bu ağlamadan ibarettir. Fuzuli, bunun son büyük şairidir. Bunlar adeta Sümerli şairlerin MÖ 2 binde söyledikleri ezgileri hatırlatmaktadır. Bu edebiyatta umut yoktur. Tüm aşkların sonunda yanıp kül olma vardır. Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Mem ile Zin bu gerçeğin halk edebiyatına yansımış biçimleridir.

Mevlana, Muhiddin-i Arabi gibi büyük tasavvufçular, yani sezgiyle hakikat mürşitleri yetişmektedir. Mutezile mezhebi rasyonaliteyi esas alarak dogmatizme savaş açmıştır. İbni Rüşt 12. yüzyılın en büyük filozofudur. Hallacı Mansur ve Sühreverdi gibi tasavvuf felsefesinin önde gelenleri düşüncelerini hayatları pahasına savunmuşlardır. Bilimlerde de ilerlemeler vardır. Matematik, tıp, astronomi, bitki ve hayvan araştırmalarında gelişmeler kaydedilmektedir. Bütün bu alanlarda Avrupa'dan üstünlük tartışma götürmez. Edebiyattaki üstünlük daha da çarpıcıdır. Ortaçağın destan edebiyatı Şehname kendini kanıtlamıştır. İbni Haldun'un tarih felsefesi diyalektik materyalizme yakındır. Buna rağmen Ortadoğu Rönesans'ı gelişememektedir. Bu kadar elverişli olanaklara rağmen, Avrupa'nın yeni kimliğinin temelini atan Rönesans'ın Ortadoğu'da neden gelişmediği daha da önem kazanmaktadır. Halbuki Rönesans'ta ne yaman direnişçiydiler.

Giordano Bruno'yu ne kadar güncelleştirebiliriz? Yine Sokrates'i seslendirebilir miyiz? Hiç kimse bu büyük zihniyetlerin yitik olduğunu iddia edemez. Etmemesi ve yaşatılması gerekir. Mevlana, Hallacı Mansur, Mani, Sühreverdi gibilerinin de canlandırılması gerekir. Peygamberce olanın ruhunu, özünü de çağdaşlaştırmak gerekir. Onların bir anlamda ölmediklerini bilerek ve gerçek temsillerini yaparak yaşamak gerekir. Bu halkalar gerekli güncel zihniyete bizi yakınlaştırabilir. Çağımızın soy değerlerini ayırt edebilirim. Fakat kötü yenilenleri canlandırmak pek yaratıcı etki bırakmayacaktır.

Ortadoğu'nun yenilenmiş kadın tanrıça bilgeliklerine, Musa, İsa ve Muhammed'lere, Saint Paul'lara, Mani'lere, Veysel Karani'lere, Hallac-ı Mansur'lara, Sühreverdi'lere, Yunus Emre'lere, Mevlana'lara, Işıkçı'lara Bruno'lara ihtiyacı vardır. Hakikat devrimi, eskilerin eskimeyen ama yenilenen mirasına sahip olmadan başarılamaz. Devrimler ve devrimciler ölmez, sadece miraslarına sahip çıkılarak yaşanılabileceğini kanıtlar.

İbni Sinalar, İbni Rüştler, El Kindiler uyanmalıdır; büyük çabalarıyla bilime neler kattıklarını, bilimin ne kadar gelişmiş olduğunu görerek, o büyük zihinlerini doyurabileceklerini gösterebilmeliyiz. Demirci Kawalar, Hallacı Mansurlar, Sühreverdiler, Babekler, Şeyh Bedreddinler, Mazdekler, Köroğulları da uyanmalıdır; büyük direnmelerin, yiğitliklerin ve acıların boşa gitmediğini, onlara yaraşır insanların hakim olduklarını kendilerine göstermeliyiz.

Bir yerde ne kadar düşüş gerçekleşmişse, o kadar yücelme imkânı var demektir. Ne kadar karanlık koyulaşmışsa, aydınlık da o kadar yakın demektir. Her şeye karşı eleştirel olabilmeliyiz. Ama gerçeği bulma umudunu da asla yitirmeden. Köhne bencilliğin aşiretçiliğini, aileciliğini, karılığını, kocalığını, milliyetçiliğini, dinciliğini bırakmalıyız. Birinde hepimizi, hepimizde birini gören büyük ve zengin insanlık anlayışına dönmeliyiz. Hümanizmi de dıştan almaya gerek yoktur. Bu toprakların en büyük zenginliği insaniyetçiliğidir. Onu ayağa kaldırmalıyız. Tekrar büyük aşkların yolunu açmalıyız. Onun ilahi teorisini ve kutsal pratiğini bin defa tövbe ederek ve büyük sadakatin ne olduğunu, uygarlık değerine, toprağına, insan kıymetine ne kadar bağlı olduğunu bilerek yaşamsallaştırmaya çalışmalıyız.

İNANÇ DÜNYASI VE DİRENİŞ KÜLTÜRÜ

Bölgemizde özellikle İslam dünyası içinde yaşanan gelişmeleri, tarihten kopuk ve salt güncel ilişki ya da çelişkilerden kaynaklı imiş gibi ele alıp değerlendirmeye kalkışırsak oldukça sığ ve çoğu kez de yanılgılara açık sonuçlara ulaşırız. Bu nedenle de Tunus'tan başlayıp Bahreyn'e kadar yayılan gelişmeleri daha iyi anlayabilmek ve olası gelişmelerin neler olabileceği öngörüsüne sahip olabilmek için bölgenin tarihsel-inançsal gelişimine

bakmak gerekecektir. Tarihsel-inançsal diyoruz, çünkü var olan merkezi uygarlık güçleri de özellikle bölgemizin inanç dünyası üzerinden hesaplar yapmakta ve egemenliğini ilk elden inanç dünyası üzerinden inşa etmek istemektedir. Bu nedenle de özellikle Haçlı Seferleri'nden bu yana Batı'nın modernist güçleri, İslam şahsında aslında bölge halklarını tehlikeli düşman ilan etmiş bulunmaktadır. Bu nedenle merkezi uygarlık güçleri en son oğul Bush ile birlikte üzerine ikinci kez kapsamlı Haçlı Seferleri'ni ilan ettiği bölgemiz, bugün bu ilanının sonuçlarını neler olabileceğini çok açık olarak görebilmektedir.

Komünizme karşı mücadele için yeşil kuşak projesi ile kullanılmaya çalışılan İslam, bugün de bölge halklarına karşı siyasal (ılımlı ya da radikal) İslam adı altında bir proje ile kullanılmaya çalışılmaktadır. Aslında askeri seferlerle yok edilemeyen bölge halklarının tarihsel-kültürel kimliği, şimdi bu yöntemlerle içeriğinden boşaltılarak ortadan kaldırılmak istenmektedir. Çünkü adı ister İslam ister başka bir şey olsun bölge halklarını ifade eden inanca dayalı kimlik tarih boyunca devletçi uygarlıklarla çelişmiştir. Bu çelişki bugün merkezi uygarlık güçleri karşısında bir direniş kültürü olarak kendisini ifade etmektedir. Bu direniş kültürü de kaynağını demokratik komünal topluluklar ve onun en zirvesi anlamına da gelen neolitikten almaktadır. Eğer bugün halen merkezi uygarlıkların tüm güç

www.arsivakurdi.com

dengesizliğine rağmen her türden saldırısına karşın bölgemizde halen aktif ya da çoğu kez pasif de olsa direniş sürüyor ve tüm oyunlar mutlaka boşa çıkıyorsa bunun nedeni işte bu güçlü tarihsel arka plan olmaktadır.

Bu nedenle de bugün yaşananlara anlam vermek kadar mücadele gerçekliğimizi ve halkımızın öncülük gücünün kaynağının tarihsel dayanağını da ortaya koymak önemli olmaktadır. Özellikle de ılımlı İslam adı altında özgürlük mücadelesine karşı dayatılan tasfiye planı da düşünüldüğünde inanç ve toplum ya da inanç ve toplumsallık alanındaki tarihsel bağın kurulmasının zorunlu olduğu ortaya çıkar. Onun için toplumsallıkla inanç arasındaki ilişki tarihinde kısa da olsa bir yolculuk yapmak zorunlu olmaktadır.

İnsan, İlk Kimliğini İnanç Sahasında Edinmiştir

Toplumsallık için dönüm noktası olma anlamında, toplulukların kimlik kazanma aşaması önemli olmaktadır. İnsanlık tarihine ilişkin ilk kimlik kazanma aşaması, toplulukların aynı zamanda birer inanç grubu olarak da kendilerini örgütlemeleri dönemine tekabül etmektedir.

Bu anlamda çevrede bulunan her şeyin (hayvan, bitki, ağaç, taş-toprak vb.) ruhlu ya da canlı olduğuna inanılması yani animizm (İlk kez İngiliz Etnoloğu Edward B. Taylor tarafından kullanılmış ve tanımlanmıştır) de denilen inanç aşaması kimlik kazanmada ilk ve önemli bir adımdır. Taylor, insanlığın inanç yol haritasını çıkarmada önemli bir rol oynamıştır. İlk insanın ruh kavramına ve inancına nasıl vardığını, oradan da cin ve peri inançlarına nasıl geçildiğini; giderek dini inancın nasıl geliştiğini ele alan Taylor'a göre ilk insanlar, "*... uyku, düş, ateşli hastalıklar, esirme, delilik ve ölüm gibi psiko-fizyolojik olgulardan animizme varmışlardır" (*Dr. Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji sözlüğü*) Taylor'un konuya bakış açısındaki yetmezliği burada ele almayacağız. Fakat ondaki inanç çözümlemesi toplumsallıktan soyut olarak ele alındığı için, günümüzde neden dincilik yaygın bir egemenlik aracı olarak kullanılıyor sorusuna onun yöntemiyle doğru yanıt bulmak mümkün görünmemektedir.

Doğada her zaman olağanüstü bir güç bulunduğuna inanan ilk insan, çevresinde yaşanan tüm değişimleri hep bu olağanüstü güce yükleme yolunu seçmiştir. Bir canlının doğup büyüyüp ölmesi, bir ağacın meyve vermesi ya da bir kirpinin kendisini oklarla donatması veya güneşin-ayın-yıldızların doğup batması vb. doğada var olan ya da her şeyin içinde bulunan olağanüstü güçle ilintilidir. Bu doğaüstü olmayan ama olağanüstü olan güç için her toplum farklı isimler kullanırken, bu olağanüstü gücü taşıyan özel nesnelerin varlığına da işaret etmiştir. Diğer yandan varlığına işaret edilen bu özel nesneler giderek dikkat edilmesi gereken, tehlikeli, dokunulmaz ilan edilen gizemli güç taşıyıcısı '*tabu'* lar olarak tanımlanmıştır.

Hense Leonard, '*Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi'* adlı eserinde bu süreci kısaca şöyle ele almıştır;

"İlkel insan, kendi öz duyuş ve dileyişini çevresindeki dünyada etki gösteren kuvvetlere yüklemekle bu dünyada bir sürü ruhun işbaşında olduğunu görüyor. Bu ruhların kendisine iyi davranmalarını sağlamak için onlara tapmak zorunda kalıyor." Bu anlatımın konusu olan dönemi diğer süreçlerden ayıran bir yanın olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde doğa güçlerine karşı insanın bir direnişi ya da karşı gelmesi söz konusu değildir. Bu güçler karşısında yapılan her şey, ruhların iyi davranmasını sağlamaya yöneliktir. Nasıl bir insana iyi davranılır ve karşılığında iyilik görülürse, çevredeki her şeyin saygıyla karşılanması ve onların da birer canlı olarak algılanması sonucunda da hep iyilik görülecektir. Burada tapınma olarak yorumlanan iyilik, aslında bir empatidir. Bir anlamda da insan kendisine baktıkça çevresine bir anlam vermektedir. Bu bakıştan yola çıkarak animizm için 'kendini bil' özdeyişinin kaynağıdır diyebiliriz. Diğer yandan bugün kuantum fi-

ziğinin yeniden yorumlayarak ortaya çıkardığı gözlemci-gözlenen ilişkisinin ilk gerçekçi yorumu da animizmde kaynağını bulmaktadır. Tasavvufçuların düşünce sistematiğinin temelinde yer alan 'gönül gözü' yaklaşımı ve dergahlarda, tarikatlarda, manastırlarda oluşan kardeşlik bağlarının temelinde de evrenin bir bütün olarak özne biçiminde ele alınması yatmaktadır. Canlıcılık da özne-nesne ayrımını reddeden canlı-cansız her şeyin ruhlu olduğuna inanan ve ruhların birbiri üzerindeki etkisini-ilişkisini esas alan bir inanç olmaktadır.

Bu aşamadan sonra inancın temsili anlamında simgeler ve bu simgeler karşısında yapılan davranışlar; yani putlar ve ritüeller devreye girmiştir.

Fetişizm, ilk insanların inancını ifade eden eylemlerin tümünü içermektedir. Bu anlamda da fetiş(put) olarak nitelenen doğal ya da yapılmış ve simgesel bir değere sahip hale getirilen nesnelerden fayda görme esası üzerine şekillenen klan-kabile inançlarına fetişizm denir.

İnsanlığın gelişiminin bu aşamasında inançların simgeleri olan putlar, her klan ya da kabile için bir kimlik anlamına gelmektedir. İnsanlığın ilk kimlik edindiği ya da aidiyet duygusunu hissettiği bu aşama, aynı zamanda farklılıkların da ortaya çıkması demektir. Daha dil öbeklerinin oluşumundan milyonlarca yıl önce gerçekleşmiştir bu farklılaşma. Temeli de inançtır. Dil öbeklerinin oluşumu ya da simgesel dilin kullanımının tahminen 70 bin yıllık tarihi geçmişi düşünüldüğünde, insanın toplumsal kimlik kazanmasındaki ilk ve en önemli adımının inanç sahası olduğunu görebiliriz.

Bir anlamda "*doğanın ve insanın meydana getirdiği nesnelere saygı göstermek olan"* fetişçilik, kimlik bilinci ve aidiyet duygusuna dayalı farklılaşmanın bir ifadesi olarak da tarih sahnesine çıkmıştır. Daha toprağa yerleşmeden, toplumsal örgütlenmesi halen klanlar düzeyinde iken insanlar, animizm inancından farklı olarak doğa güçlerine karşı savaşmak zorunda olduklarını hissetmeye başlamışlardır. İşte fetişizm, böylesi bir ihtiyaca dayalı olarak yani bir öz-savunma inancı ya da güvenlik unsuru olarak da ortaya çıkmıştır. Neslin devamı için yalvarmak, yaşamın rahat sürmesi için ruhlardan iyilik beklemek, artık tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Koruyucu güçlere ihtiyaç vardır. İşte bu güçler putlar olmaktadır. Bunlar doğal şeyler olduğu kadar insan yapımı olan nesneler de olabilir.

Bu fetişler daha sonraları belki de milyonlarca yıl sonra birer tanrı gibi de tarihe giriş yapmışlardır.

Tasavvufçuların düşünce sistematiğinin temelinde yer alan 'gönül gözü' yaklaşımı ve dergahlarda, tarikatlarda, manastırlarda oluşan kardeşlik bağlarının temelinde de evrenin bir bütün olarak özne biçiminde ele alınması yatmaktadır

Sanki eski çağların fetişleri, Hint mitolojisindeki tanrı ve tanrıçaların dünyaya insan biçimindeki gelişini anlatan avatarlar gibi, yeni dünyaya insan görünümlü tanrılar veya tanrıçalar olarak gelmişlerdir. Bu nedenle daha sonraları ortaya çıkan çoktanrıcılık da, fetişleştirilen doğa güçlerinin kişiselleştirilmiş hali olmaktadır. Diğer yandan fetişizm döneminden kalma olan takılar da bugün bile muska ya da uğurluklar olarak taşınmaktadır. Özellikle halen köylerde-kasabalarda evlerin kapılarının üzerine asılan nallar veya odaların herhangi bir yerine konulan sarımsaklar ya da bebeklerin beşiğine-kundağına iliştirilen nazar boncukları, milyonlarca yıllık bir ge-

www.devrimyakurdi.org

leneğin bugün bile yaşaması anlamına gelmektedir. Elbette tarihten günümüze akıp gelen sadece bunlar değildir. Nasıl ki bir fetiş etrafında ve bir rahip öncülüğünde insanlar klan ya da kabileler olarak yaşamlarını güvenceye almaya çalışmışlarsa, bugün de cemaatler, tarikatlar şeklinde aynı geleneğin ama farklı amaçlarla sürdürüldüğünü görmekteyiz. Yani bir zamanlar fetişler ve şamanlar yoluyla korunmaya alınan yaşam, bugün hem de putçuluğa ve şamanlığa karşı olunduğu iddia edilerek muskalarla, nallarla ya da nazar boncuklarıyla şeyhlerle, pirlerle vb. korunmak istenmektedir. Ya da bu gelenek bir tutsaklık aracına dönüştürülmek için kullanılmaktadır.

> Fetiş (totem) simgesel bir varlığın şahsında klanın-kabilenin kendi kimliğine ve birliğini sağlayan inancına karşı duyduğu saygıyı ifade eder. Yani totem şahsında topluluk kendine saygı duymaktadır. Çünkü o topluluğun moral değerlerini oluşturan esas manevi unsurdur

Elbette fetişler sadece bir korunma unsuru olarak ortaya çıkmamıştır. Bir bütün olarak yaşamda ısrar etmenin, onu sürekli kılmanın iddiası olarak tarihe giriş yapan fetişizm, toplulukların bir arada duruşunun, ortak değerler üzerinden yaşamı sürdürmesinin de ifadesi olmuştur. Belki de ahlaki-politik toplumun ilk sistematik hale gelişi fetişizm etrafında gerçekleşmiştir.

Doğa güçlerine karşı mücadele, aynı zamanda bu güçlerin iyi-kötü yanlarının ayrıştırılması anlamına da gelir. Bu ayrıştırma üzerinden hem insanlar arası hem de doğa ile insan arası ilişkiler belli kriterlere bağlanarak kurulmuştur. Fetişlerle kurulan diyaloglar esas olarak da bu ayrıştırmaya dayalı gelişmiştir. Artık insan bu inanç altında toplumsallık dışında bir yaşamının olamayacağını ve toplumsallığa hizmet etmeyen her şeyin kötü-günah ya da suç olduğunu ortaya koymuştur.

Bu durum toplumsallıkla insan arasındaki metafizik bağların kurulması anlamına da gelmektedir.

Belli günlerde ya da durumlarda gerçekleştirilen tapınım ritüelleri tiyatroların da esin kaynağı olarak sanatsal alana güçlü katkılar sunarken; her tapınım zamanı aynı zamanda takasların gerçekleştiği bir pazar yeri havasında da geçmiştir. Bu ritüeller, iyi şeylerin karşılığı olarak bir şefkat gösterisine, kötülükler karşısında da bir öfke seline dönüşmeyi ifade etmiştir. Doğal afetler karşısında bir yakarış anlamına da gelen ritüeller, vahşi hayvanların ya da diğer kabilelerin saldırısı karşısında ruhsal birliğin yani klan birliğinin simgesi haline gelerek bir direniş ruhuna dönüşmüştür. Yani totemler, yaşamı tehdit eden, güçten düşüren her şey karşısında ona karşı direnmek için tek vücut olmanın sembolü olmuştur.

Burada yaşamın tehdit edilmesi olayı tüm klan-kabile topluluğunu ilgilendirmektedir. Çünkü birey klanıyla birlikte vardır. Klan olmazsa birey de yoktur. Onun için bireye yapılan her saldırı aynı zamanda onun ait olduğu klana ve onun koruyucusu olan toteme de yapılmış bir saldırıdır. İşte bu nedenle de totem, dış dünyanın tüm tehlikelerine karşı harekete geçen klanın kolektif iradesi anlamına gelmektedir. Bu yönüyle totem, özünde toplumsallaşmanın gücünün kutsallaştırılmasıdır.

Bugünün birçok gerçekliğine de ışık tutması ve temel sorunların çözümüne de katkıda bulunması anlamında totemlerin klan-kabilelerde oynamış olduğu role kısaca da olsa derli-toplu bir şekilde bakarak özetlemek gerekirse;

www.arsivkomunar.org

Fetiş (totem), simgesel bir varlığın şahsında klanın-kabilenin kendi kimliğine ve birliğini sağlayan inancına karşı duyduğu saygıyı ifade eder. Yani totem şahsında topluluk kendine saygı duymaktadır. Çünkü o topluluğun moral değerlerini oluşturan esas manevi unsurdur. Bu manevi unsur topluluğu birbirine bağlamaktadır. Böylece topluluğun birliğini sağlayarak onu verimli, güçlü ve sürekli kılan totem, dokunulmaz-ulaşılmaz ve kutsal bir tabu haline gelir. Elbette tabu, sadece tapınılan bir simge olan totemden ibaret değildir. Burada tabu yani dokunulmaz olan kutsal, aynı zamanda totem ve şaman etrafında örülerek yaşamın vazgeçilmezi olarak topluluğa mal olan ahlaktır da. Yenilmesi uygun olmayan varlıklara dönük tabular (Alevilerdeki tavşan yememe ya da Müslümanlarda domuz yemenin haram olması gibi) buna örnek gösterilebilir. Diğer yandan tabu ve totem konusunu ele alırken, bütün insan topluluklarının tarih boyunca aynı yolu izlediğini düşünmek çok yanlış olur. Çünkü topluluklar savaşçı ya da barışçıl oldukları gibi, etçil ya da otçul da olabilirler. Yine ne sebeple olursa olsun insan ya da hayvan kanının akıtılmasına karşı çıkan topluluklar da vardır.

Elbette örneklere bakarak tabuları bir yasaklar yığını olarak görmemek gerekir. Tabular aynı zamanda sosyal ilişkilerin ahlaki olarak düzenlenmesini de sağlar. Burada topluluk bireylerinin hangi esaslar üzerinde kiminle nasıl ilişkileneceği belirlenir. Bu belirlenme diğer topluluklardan farklı kimlik vurgusunu da yapar. Böylece topluluk üyelerinin kendilerini bir kimlik temelinde nasıl algıladıkları daha net anlaşılır.

Bu şekilde klan-kabile yaşamında ortaya çıkan her gelişme, insanı tür olarak daha da yetkinleştirmiştir. Bu yetkinleşmeye bağlı olarak başta üretim olmak üzere toplumsal düzen daha sistemli ve kapsamlı bir hale gelir. Böylece giderek daha büyük sayılarda bir araya gelen insanlar, kalabalık sayıdaki topluluklar şeklinde ortak beslenme, barınma düzenine geçerler. Bu da daha gelişmiş ya da kompleks bir toplumsal örgütlenmeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Doğal olarak da kendi içinde yeni farklılıkları da içeren bu karmaşık örgütlenmenin sürekliliği, bazı kuralları ya da gelenekleri gerekli kılar.

Böylesi bir gelişme seyri, zora dayalı olmadan konulan kuralların ya da gönüllülük üzerinden ve topluluğa hizmet temelinde şekillenen geleneklerin pratik yürütülmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu da denetleyici, gözetleyici ve yönlendirici bir oluşumu gerektirir. Bu mekanizma, topluluk içinde tecrübe-birikim ve yetenek itibariyle öncülük-önderlik rolünü üslenebilecek olan ve topluluğun kolektif iradesinin temsilini de ifade eden saygınlığa ulaşmış kişilerle işletilmeye çalışılır. Ama maddi ya da sayısal bir varlık olarak topluluğun sürekliliğini sağlama rolünü üstlenen şeflerin gücü sınırlıdır. Çünkü topluluk kendisi için sadece maddi bir bütünlüğün yeterli olmadığını görmeye başlayınca, biyolojik olarak sürdürülen yaşamın maneviyatla desteklenmesinin gerektiği ortaya çıkmıştır.

Her yerde ve her zaman hazır olması gereken güçlere karşı duyulan inancı anlatan bu maneviyat, insanları kötülüklerden koruyan ve zor durumlarında onlara yardım eden totemler olurken, bu kültürün sürekliliğini sağlayan, bir anlamda da belleği anlamında önde gelen kişiliği de Şamandır.

Şaman bilgi ve tecrübe itibariyle topluluğun öncüsüdür. O tarihsel bir bellek(arşiv gibi) görevi üstlenirken aynı zamanda ahlaki kuralların sürekliliğinin de teminatıdır. Şamanın doğa kavrayışı ve sezinleme yeteneği ileri düzeydedir. Bu nedenle de doğayla özdeşleşen ve doğayı da kendisi gibi düşünen, duyumsayan bir varlık olarak gören insan, şaman yoluyla doğanın sırlarını da anlamaya-çözmeye başlamıştır. Onun için de şamanlık geleneğini sadece tarihte oynadığı rol açısından değil, günümüzdeki toplumsal sonuçlara çok güçlü yansımasının olduğunu bilerek ele almak gerekir.

Şamanın hem maddi hem de ruhani dünyaya hitap eden ikili bir görevi vardır. Bunlar, gelecekte olacakları sezmek ve olacaklara karşı tedbir geliştirmektir. Ve tabi bu temel görevler üzerinden de yaşama anlam vermek ve onu düzenlemektir. Şamanın bu görevleri yerine getirmesi düşünsel-örgütsel bir yetenek ve güçlü bir hafıza gerektirir. Şamanlar bu özellikleriyle belki de yazılı olmasa bile tarihin ilk manifestolarını oluşturmuşlardır. Tarihteki bu rollerine rağmen şamanlara sanki sadece inançla ilgili manevi bir öncü imişler gibi yanılgılı bir yaklaşım vardır. Bu nedenle de şaman dışında geriye kalan topluluk üyeleri, daha çok olayın inanç boyutuyla ilgilenirler. Onlar bunu yani şamanın gücünü, bütün insanlarda potansiyel olarak bulunan bir yetenek olarak algılama yerine onda bulunan doğaüstü güçlere yormuşlardır. Buna rağmen bazı topluluklarda şamanın aynı zamanda pratik bir lider olduğu ve savaş durumlarında topluluğa komutanlık yaptığı da bilinmektedir. Bu temelde gelişim seyri gösteren şamanın başarılı pratiği, onun otoritesini daha da tartışılmaz kılarken, başarısızlık durumu ise doğaüstü gücünün tükendiğine yorumlanır. Bu durum da çoğu kez şamanın yaşamına mal olur. Buraya kadar anlatımlardan da anlaşılacağı gibi inanç, insanı tüm tehlikelerden ve bu tehlikelere adeta davetiye çıkaran yalnız kalmaktan kurtaran bir gen gibi girmiştir yaşama. Belki de bunun için "sürüden kopanı kurt kapar" denilmiştir.

Dikkat edilirse, buraya kadar ki anlatımlarda, insanlık tarihinin doğal olarak da toplumsallığın kök hücrelerinin oluşum tarihi, adeta bir inanç tarihi olarak ele alınmaktadır. Yani kaba materyalist yorumlarda olduğu gibi insanlığın gelişim seyri fizik ya da fizik ötesi ayrımına tabi tutulmamaktadır. Hatta madde-düşünce öncelikleri tartışılmasına girilmeden zihniyet-maneviyat ya da inanç gibi metafizik konuların toplumsallık tarihinin yazımındaki rolüne öncelik verilmektedir.

Konu ele alınırken, diğer yandan insanların birbirleriyle ya da insanın doğayla kurmuş olduğu ilişkiyi belirleyenin zihniyet (düşünce ya da inanç) olduğu öne çıkarılmaktadır. Doğal olarak da ahlak ve politikayla inanç arasında direkt bir bağın olması da kaçınılmazdır.

Bugün eğer çok yoğun olarak tarikatların, cemaatlerin kitlesel gücünden ve hatta bu güçlerin iktidarlaşmasından bahsediyorsak, bu durum inancın toplumsallığın gelişmesindeki rolüyle olduğu kadar, tarihi geçmişin bilincinde olan küresel sermaye güçlerinin yeteneği ile de ilgili olmaktadır.

Neden tarikatlaşmanın, cemaatleşmenin gücü sermaye güçlerinin yeteneği ile de ilgilidir?

Orhan Hançerlioğlu *'İnanç Sözlüğü'* isimli kitabında inancı şöyle tanımlamaktadır:

"İnanç. ....inanç bilginin bittiği yerde başlar. Bilinen için inanç söz konusu değildir, bilinmeyene inanılır. Her inancın altında bir bilgisizlik yatar. İnsanlar, bilmediklerini hayal güçleriyle tamamlamaya çalışmışlar, çeşitli olasılık(ihtimal)'lardan birini seçerek sanı(zan) ve kanı(kanaat)'lar edinmişlerdir. Bu sanı ve kanılara güvenip bağlanınca da inanç geçekleşmiştir. ... Hayal gücünün pratikle bağımlı

Şaman, bilgi ve tecrübe itibariyle topluluğun öncüsüdür. O tarihsel bir bellek(arşiv gibi) görevi üstlenirken aynı zamanda ahlaki kuralların sürekliliğinin de teminatıdır. Şamanın doğa kavrayışı ve sezinleme yeteneği ileri düzeydedir. İnsan, şaman yoluyla doğanın sırlarını da anlamaya-çözmeye başlamıştır

olarak işlemesi halinde bilimsel varsayımlar, pratikten kopmuş olarak işlemesi halinde de inançlar meydana gelmiştir. ... Pratikle denetlenen ve doğrulanan inanç, inanç olmaktan çıkar, bilgi olur. Bundan ötürüdür ki, pratikte denetlenemeyen ve doğrulanamayan her inanç, bir boş inanç(batıl itikat)'tır. Metafizik, inanca bilim ve bilgi niteliği verir ve onu bilimdışı bir temellendirmeyle boş inançtan ayırır. Bilimsel açıdan bu anlamdaki inançla boş inanç arasında hiçbir fark yoktur... İnanç alanı, en ilkel halk masallarından en gelişmiş metafiziğe kadar bütün hayal ürünlerini kapsar. Bilimsel açıdan bir ilkelin bir uğurlu taşa inanmasıyla, bir dincinin babasız doğan bir peygambere inanması arasında hiçbir fark yoktur...

...Metafizik fiziğe indirgenemez. ...Tarihsel süreçte materyalizmin idealizme önceliği gerçekliğindendir. İnsanlık, önce gerçeklik içindeydi ve gerçeklikle özdeşti, hayal kurma yeteneği çok daha sonra gelişmiştir..."

Hançerlioğlu diğer konularda olduğu gibi inanç olayına da kaba materyalist bakış açısıyla yaklaşmış. Bu bakış açısı genelde reel sosyalizmin olay ve olgulara yaklaşımını göstermektedir. Bu tarif bir anlamda da bizlere pozitivizmin insan ve toplumları ele alışının derinleştirilmiş bir biçimini sunmaktadır. Yani afyon gibi uyuşturan din, ancak bilinçten uzak, cahil ama inançlı toplulukları etkileyebilir. Çünkü onlar pozitivist değillerdir. Ve onlar kendilerine karşı geliştirilen her saldırıda mesela işsiz kaldıklarında, aç bırakıldıklarında, ahlaksızlığa sevk edildiklerinde, namus diye bildikleri değerleri tehdit altında bırakıldıklarında belki bir uğurlu taştan ya da babasız doğmuş peygamberden güç almasını bilenlerdir. Basit bir taş parçasının ya da olağanüstü güce sahip peygamberlerinin etrafında birlik ruhu içinde bir çember oluşturarak toplumsallıkta kurtuluşu arayanlardır. İşte kaba materyalistlerin anlamadıkları da bu olduğu için, var olan toplumsal sorunların çözümünü üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki dengede aramışlardır. Bir anlamda da insanları sadece bir mide ve cinsel dürtü olarak görmüşlerdir. Descartes de insanları bir saatin dişlisi olarak ele almıştı. Yani ruhsuz birer makine gibi. Böyle olunca da doğal olarak toplumsal yasalar bir saat düzeneğinde işleyecektir. Kaba materyalizmin ya da bilimciliğin genel bakış açısı bu olurken, belki de mevcut gerçeği en iyi ulus-devleti "tanrının yeryüzüne inmiş hali" olarak gören Hegel dile getirmiştir. Çünkü tanrı fikri, yaşama anlam verme ve onu düzenleme rolünün üstlenilmesi demektir. Bu nedenle de animizmden fetişizme oradan da ana tanrıça kültüne ve çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa ya da mitolojiden felsefeye, dinlerden bilimciliğe kadar ortaya çıkan tüm gelişmelerde yaşamın önce zihinlerde ya da ideolojilerde düzenlendiğini görmekteyiz. Bu nedenle de insanlık tarihinin ortaya çıkarmış olduğu olumlu ya da olumsuz gelişmelerinin sorumlusu zihniyet ya da ideoloji alanı olmaktadır. Belki de Adorno'nun *"yanlış hayat doğru yaşanmaz"* sözü bu durumu anlatmaktadır. Burada yanlış hayattan kastedilen zihniyet, felsefe ya da ideolojidir. Çünkü hayat önce zihniyet dünyasında kurgulanmaktadır. Bu nedenle de yanlış kurgulanan yaşamın doğru sonuçlar ortaya çıkarmayacağı da bir gerçektir.

Bu nedenle de dikkat edilirse, yaşamı kurgulayan yani nasıl yaşanması gerektiğini dile getirenler çiftçiler, toplayıcılar, avcılar, zanaatçılar, köleler, serfler ya da proleterler değil de şamanlar, rahipler, bilge insanlar, tanrıçalar, büyücüler, tanrılar, peygamberler, evliyalar, pirler gibi metafizik alanın sözcüleri olmuşlardır. İyi bir demirci ustası ya da çiftçi veya avcı yaptığı işin en iyi nasıl olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ama nasıl yaşanması gerektiği sorusunun yanıtı bu maddi yaşamın üreticisi olan çevrelerden gelmemiştir. Hatta uzmanlık isteyen bu işlerin yapılışında nelere dikkat edilmesi gerektiği, ortaya çıkan ürünün kimler tarafından nasıl-ne kadar kullanılması gerektiği hususu da metafizik alanı ilgilendirmiştir. İşte tüm bu gerçeklikler, belki de uygarlık tarihinin

en kapsamlı ve sonuç alıcı sistem karşıtı bir kalkışması olan Marksizm'in ilgi alanına girmemiş gibidir. Hatta iyi ya da kötü gibi hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın karşıtlığı yapılan metafizik alan, tümüyle devletçi güçlerin ilgi sahası içinde bırakılmıştır. Bu nedenle de Marksizm, alt yapı diye tabir edilen maddi üretim-tüketim sahasını esas almıştır. Ona göre tarih boyunca insanla ilgili olan tüm olumlu ya da olumsuz gelişmelerin temelinde bu alt yapısal oluşumlar yatmaktadır. Bu ekonomik determinizm çerçevesinde ele alınan manevi alan ya da siyasetle-düşünceyle ilgili tüm gelişmeler, alt yapıdaki değişimlere bağımlı kılınan edilgen bir pozisyona sokulmuştur. İşte bugün, insanlığı ve doğayı tehdit eden endüstriyalizm, bu ruhsuz madde ya da robot insan anlayışından da güç alarak şaha kalkmıştır.

Tarihin başlangıcında olduğu gibi bugün de ortaya çıkan inanç arayışı cehalet ya da bilgisizlikle ilgili değildir. Bilimci yöntemden kesinlikle uzak olan bu durum, kaynağını evrenin var oluşundaki ortak enerjiden almaktadır

Ama diğer taraftan Sümer rahiplerinden bu yana egemenler, önce zihniyet dünyasında inşa ettikleri bir yaşamı, günümüze kadar ilmik ilmik dokuyarak taşırmayı başarmışlardır. Bir yandan toplumsallığın beslendiği kaynak olan inanç, ahlaki-politik yapısından yani demokratik komünal özünden boşaltılırken diğer yandan da yeni içeriklerle donatılarak bu sahanın önüne yeni görevler konulmuştur. Özellikle toplum mühendisliği çerçevesinde ele alınan bu yeni durum, hiyerarşik-devletçi toplumu kartopu-nar topu gibi çoğaltıp büyüterek günümüze taşırmıştır. Bu nedenle de inanç alanının temel figürlerinden olan tanrı için Hegel, 'ulus-devletle yeryüzüne inmiştir' şeklinde bir yorum yapmıştır. Yani hukuk kuralları, yurttaşlık ilişkileri ve tek tip toplum inşası arayışı ile ulus-devlet yeryüzünün bir tanrısı gibi tarihe giriş yapmıştır. Hegel'in bu sözünden çıkarılması gereken başka bir sonuç da, ulus-devletler çağında laik-dinci çatışmasının da kocaman bir yalan olduğudur. Çünkü yine Hegel'e göre Napolyonla birlikte tanrı yeryüzünde yürümeye başlamıştır. Bu da gösteriyor ki dinle çatıştığı yalanı yayılan ulus-devlet, başta Vatikan olmak üzere tüm dini merkezlerin tanrısı gibi hareket ederek bu merkezleri var olan ahlaki kırıntılarından da boşaltarak istediği gibi kullanıma açmıştır. Bu anlamda kapitalist modernite çağında, tanrıların maske takmadığını, kitaplarının vahiyle yeryüzüne inmediğini aksine kullarını dehşetli bir ortamda savaşlar ve her türden soykırımı meşrulaştıran hukukla yönettiğini görmekteyiz. Yani varılan sonuç; toplumsallık temelinde kimlik edinmenin ilk adımı olan inanç alanı, bugün din yoluyla korkunç bir soykırım sahası olarak kullanılmaktadır. Burada merkezi uygarlığın kurnazlığı ve istismarcılığının yanında bu istismara kaynaklık yapan ve bugünün insanının temel arayış noktası olan toplumsallık ilişkilerine duyulan ihtiyaç olmaktadır. Yani yok edilmek istenen doğa ve insan gerçekliği, başlangıç aşamasında olduğu gibi yine inanç sahasında özgürlüğü yaşamayı ummaktadır.

Bu da gösteriyor ki, tarihin başlangıcında olduğu gibi bugün de ortaya çıkan inanç arayışı cehalet ya da bilgisizlikle ilgili değildir. Bilimci yöntemden kesinlikle uzak olan bu durum, kaynağını evrenin var oluşundaki ortak enerjiden almaktadır. Orada kuantumun yasalarında olduğu gibi her şey birbiri ile dolanık halde; hareketin hiçbir şeklinden neden-sonuç ilişkisine dayalı mutlak sonuç çıkmayacağı için olasılıklar geçmiş ve geleceğe yön vermektedir. Diğer yandan sadece dün-

yada değil evrenin tümünde özne-nesne ayrımına tabi tutulmaksızın her şey bir canlı-ruhlu gibi ele alınıp değerlendirilmektedir. Kısacası bugünün biliminin kuantum sahasında varmış olduğu sonucun milyonlarca yıldır insanlığın inancında yaşadığı görülmektedir.

Böylece kör olanın inanç değil pozitivizm olduğu, bilinçsizliğin uğur taşından değil bilimciliğin laboratuarlarından fışkırdığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Konumuz elbette inançların ya da dinlerin tarihini ele almak ya da kronolojik bir sıraya tabi tutarak din ya da inanç tarihinde bir yolculuk yapmak değil. Ama yazılı ya da yazısız tarihe bakıldığında insanlık tarihinin yazılımında ve gelişiminde inanç alanının hep başat olduğunu görmekteyiz. Klanlar, kabileler totemleriyle kimlik edinmişlerdir ya da adlandırılmışlardır. İnançlar bir anlamda o toplulukların sığındıkları bir liman gibi olmuştur. Doğal olarak da klan-kabileler arası ilişkiler bu kimlikler üzerinden oluşmuştur. Savaşlar adeta putlar arasında yapılmış gibidir. Bu nedenle de yenilen ya da kazanan hep bu putlar olmuştur. Ki, İslamiyet'in zaferi sırasında ya da İbrahim'in çıkışındaki putlara karşı tavır da dikkatle irdelenmesi gereken örneklerdir.

İnsanlığın toplumsallaşmasında birinci derecede rol oynayan inanç aşaması, ikinci bir toplumsallaştırma aracı ile adeta devrimsel bir gelişme kaydetmiştir. Bu da simgesel dilin kullanıma girmesidir. Yaklaşık 70 bin yıl önce ilkel de olsa insanların simgesel dil aracılığıyla anlaşma aşamasına gelmeleri, yeni bir toplumsal yaşamın başlamasını da beraberinde getirmiştir. Sadece bir kabile ya da aşiretin değil çok geniş bir coğrafik saha ya da insan kütlesini içine alan dil öbeklerinin oluşumu da insanlık için ikinci bir kimlik devrimi biçiminde ortaya çıkmıştır. Artık topluluklar sadece putları ya da tanrılarıyla değil dilleriyle de kendilerini tanımlamaya başlamışlardır. Sadece iletişim ve aktarım aracı olarak ele alınmaması gereken dil, özünde sınıflandırmayı da taşıdığı için analitik zekanın toplumsal yaşama etkin bir şekilde girişini de sağlamıştır. Yalnızca simgelerle birtakım şeylerin aktarımını sağlamakla kalmayan, aynı zamanda aktarılan şeyleri de etkileyerek onları yeniden üretip farklı biçimlerde çoğaltıp zenginleştiren dil, aynen inanç gibi yaşam içinde oldukça aktif-sürükleyici ve birleştirici bir role sahiptir. Bu özellikleriyle simgesel dil, toplumsallığın sistematik ifadesinin temel bir aracı olurken, insanı somutun esaretinden ya da onun taklitçisi olmaktan kurtarır. Çünkü artık, düşünmek sadece dış dünyadaki şeylere bağlı olarak değil beyinde şekillenmiş olan simgeler üzerinden de gerçekleşmektedir. Böylece simgesel dil, geleneği de akla uygun kılarak ahlaki değerlerin sistematize edilmesinde önemli bir dönüm noktasını ifade eder. Bu durum inançla zenginleşen maneviyat alanının daha da güçlenmesi anlamına gelir.

Diğer yandan oluşan dil öbekleri yoluyla ortaklaşan simgeler, ortaklaşan inanç değerlerinin de önünü açarak klanlar ya da kabileler içine hapsolmuş fetişlerin ya da tanrıların daha da geniş topluluklar içinde hüküm sürmesini sağlar. Bu özelliği ile de dil manevi bir değer olarak geniş toplulukların ruhsal birliğinin sağlanmasında ve toplumsal örgütlenmenin sınırsız olarak önünün açılmasında önemli bir role sahiptir. Bu nedenle de simgesel dil, toplumlar arasında ilişkilenmeyi, sorunların çözümünü ve diyalogun geliştirilmesini sağlamakta adeta bir dönüm noktası demektir.

Bütün bu özellikleriyle simgesel dil, kimliksel olarak aynı totemler gibi varlık ve yokluk gerekçesidir.

Toplumsal yaratımları yoluyla kendisini gittikçe yetkinleştiren insan, neolitikle birlikte inançsal alanda toplumsallığın zirvesini yaşamıştır. Tarım-köy devrimi ve ana tanrıça inancı etrafında oluşan toplumsal yaşam, bugün için de tüm saldırılara rağmen kalıcı izler bırakmış olan önemli bir toplumsallık aşamasını ya da tarihin tanıdığı en son ve

en sistematik başat demokratik komünal dönemi ifade etmektedir.

Bu özelliği ile kutsallık inancından somut ya da kişiselleştirilmiş tanrıların kutsallığına geçişte neolitiğin küçümsenmeyecek bir önemi vardır. Ana tanrıça kültürü öncülüğünde, doğadan sadece hazır bulunanlar üzerinden değil, bilinçli bir şekilde toplumun maddi ihtiyaçlarının karşılanmasının düzenli bir hal alması neolitiği anlatmaktadır. Bu anlamda neolitik devrimle, toplum yaşamı daha istikrarlı ve kaliteli bir hale gelmiştir. Bu durum, insanların düşünce düzeyinin gelişmesini de sağlamıştır. İnsanların düşünce ve inanç yapılarının, onların yaşama tarzlarından ve araçlarından bağımsız olması elbette dü-

> Doğanın gücü putlar tarafından değil neolitiğin tanrıçaları yoluyla kadınlar tarafından temsil edilecektir. Çünkü kadın, bir zamanların bilinemeyen, anlaşılamayan, denetlenemeyen dünyasının sırlarının farkına varmıştır

şünülemez. Dolayısıyla yerleşik neolitik yaşam, yerleşik olmayan mezolitik yaşamdan farklı olduğu için yeni oluşan kültürel yapı ve inanç sistemi de eskisinden farklı olmaktadır.

Neolitik dönemde kadının toplumsal gelişme sürecindeki her olay ve olguya damga vurması sonucu gelişen ana tanrıça ve tanrıça kültürü, totem inancının zayıflamasına ve giderek ikinci plana düşmesine neden olmuştur. Bu nedenle de doğanın gücü putlar tarafından değil neolitiğin tanrıçaları yoluyla kadınlar tarafından temsil edilecektir. Çünkü kadın, bir zamanların bilinemeyen, anlaşılamayan, denetlenemeyen dünyasının sırlarının farkına varmıştır. Tarım-yerleşik yaşam ve bunlara bağlı olarak gelişimi hızlanan zanaatçılık yoluyla ıslah edilmeye başlanan doğanın gücü, kadına akmaya başlamıştır. Bir başka deyişle kadın doğayı ve canlıları evcilleştirirken onların gücünün kendisinde olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde neolitiğin inancıyla birlikte insan, doğanın edilgen bir uzantısı olmadığını aksine etkin bir değişim gücü yani özne olduğunu görmüştür. Bir başka deyişle neolitik, kendi farkına varan insanın ortaya çıkışını sağlamıştır. Belki de "*Tao taşta uyur, çiçekte rüya görür, hayvanda uyanır ve insanda uyandığının farkına varır*" ya da Mevlana'nın "*Taştım, kaya oldum, ot oldum, çiçek oldum, süründüm, uçtum, balık oldum, en sonunda insan oldum.*" özdeyişleri, kaynağını neolitiğin bu özelliğinden almaktadır.

Neolitik dönem her türden egemenlik arayışından uzak, farklılıkların uyumluluğunu esas alan, çokluk temelli verimli bir yaşamı esas almıştır. Bu dönemin tanrıçaları da doğa ve toplumla uyumludur. Barışçı, üretken, bereketli, koruyucu; korkutan-cezalandıran değil, şefkatli ve doğurgandır. Tanrıça, insanlar üzerinde egemenlik kurmaz, aksine onlara sürekli vermeyi esas alır ve onlarla iç içe mütevazi bir yaşam sürer. Kadın eksenli gelişen bu komünal-demokratik ortamda hakim olan ruh, eşitlik-özgürlük tutkusu ve onurlu bir yaşamdır. Bu ruhun sürekliliğinin ve kolektif yaşamın teminatı da ana tanrıça inancıdır.

Belki Urfa yöresinde kazıları halen tamamlanmamış olan Göbekli Tepe arkeolojik yerleşkesi tümüyle açığa çıkarıldığında tarihin bu dönemine ilişkin bizlere çok şey söyleyecektir. En azından tapınak kültürünün kökenleri ya da yerleşik yaşam ve tarım ilişkisinin nasıl geliştiğine dair önemli veriler ortaya çıkaracaktır. Belki bu ortaya çıkacak olan verilerle tarih yeniden yorumlanacaktır. Fakat şu haliyle de görünen o ki, insanlık tarihinde inanç kültürü sanılanın da ötesinde bir rol oynamıştır. Hemen hemen neolitiğin hazırlık aşaması döneminin bu yerleşkesi yani Göbekli Tepe, kocaman bir tapınaklar

kombinezonudur. Yani Ziggurat öncesi oluşan yatay yapılmış kapsamlı bir tapınak yerleşkesidir. Toprağa yerleşiklik ya da tarımdan bağımsız olarak oluşan bu yerleşkede zihniyet ya da inanç düzeyinde tarihe iz bırakan hazırlıkların yapılmış olma ihtimali yüksek gibi görünüyor. Şu anki konumuz elbette Göbekli Tepe yerleşkesini değerlendirmek değildir. Ama bu tarihi yerleşkeyi altında saklayan tepeciğin üzerindeki tek ağacın, yöre halkı tarafından bir dilek tutma yeri olarak halen ziyaret ediliyor olması da güçlü bir tarihsel arka plana sahip olan oldukça anlamlı bir davranış olmaktadır. Bu nedenle de halkın geleneksel olarak sürdürdüğü bu tür davranışları peşinen bilinçsizlik ya da gericilik olarak değerlendirmek, aslında körlükten başka bir şey değildir. Bu davranışlar, bugünümüzün tarihin başlangıcında gizli olduğunu bizlere çok açık bir şekilde gösterirken aynı zamanda da cehaleti değil aksine yoğun bir bilinç düzeyini ifade etmektedir.

Diğer yandan bu kazılarda ortaya çıkan 11-12 bin yıllık dikili taşlar ve üzerlerine ilkel de olsa kazılmış olan hiyeroglifi andıran yazılar, belki de İbrahimi dinler tarihinin Urfa-Mısır ilişkilerine yeni bir boyut getirecektir. Belki de Hermes'ten Zerdeşt'e doğru ya da tersinden gerçekleşen düşünsel akışın nasıl gerçekleşmiş olduğunu daha iyi anlayacağız. Elbette bu belirtilenlerin nasıl olacağını zaman gösterecektir.

Diğer yandan yazının yaygın kullanımına bağlı olarak günümüze kadar kendisini aktarma şansını yakalamış olan Sümer uygarlığı ve sonrası ortaya çıkan gelişmeler, bir bütün olarak insanlık tarihi ve doğal olarak da inanç tarihi açısından bir dönüm noktası olmaktadır. Bu tarihi, tabletler üzerine çivi ile yazılmış olan (ve esas olarak da tanrılarla tanrıçalar arasında geçen savaşın) mitolojik anlatımlardan biliyoruz.

Milyonlarca yıl süren ve dünyanın birçok yerinde küçük topluluklar yoluyla tecrübe edilerek geliştirilen komünalite ve onun maddi-manevi dünyasının tersine, Sümer uygarlığı ile yeni bir yaşam ve hem de ziggurat denilen tapınaklarda sanki laboratuar ortamında yaratılmış gibi tarih sahnesine giriş yapmaktadır. Elbette burada laboratuar ortamı denilirken, doğal olamayan bir şeyden yani insan tarafından yaratılan sentetik bir şeyden bahsediliyor. Nedenlerinin ötesinde Sümer uygarlığının insanlığın doğal toplum tarihine bir müdahale olarak ortaya çıktığını rahatlıkla belirtebiliriz. Doğal akışın sonucu olmayan bu durum komünaliteye, doğal-demokratik işleyişe ve bir bütün olarak toplumsallığa karşı özel mülkiyet temelinde yükselen hiyerarşik-devletçi bir gelişmenin önünün açılması anlamına gelmektedir.

Bu gelişmenin öncüsü de dikey olarak inşa edilen tapınakların yani zigguratların mucidi olan rahiplerdir. O güne kadar yaratılmış olan tüm insanlık değerleri, rahipler öncülüğünde egemenlikçi topluma hizmet eder hale getirilmeye başlamıştır. Mitolojinin anlattığı İnanna-Enki arasındaki savaş ve çalınan 104 Me olayı da rahiplerin var olan icatları nasıl çalıp kullandığını göstermektedir.

Rahiplerin kendisi şaman kültüründen gelmektedir. Şamanlık aynı zamanda bir bellek kasası ya da arşiv gibi düşünülürse yaratılan değerlerin toplumsallık temelindeki işleyişine yeni bir yön vermek mesleki bir marifet gerektirir. Ve rahiplere gelinceye kadar da bu marifetin milyonlarca yıllık bir birikim temeli oluşmuştur. Bu nedenle bilimcilik denilen yöntemin ilk çıkış merkezi belki de rahipler öncülüğündeki zigguratlar olmuştur.

Zigguratlar sadece bir tapınak-eğitim-akademik merkez ya da çeşitli yöntemler ortaya çıkaran laboratuarlar değil; aynı zamanda birer üretim merkezleridir. Yani bu tapınaklarda gerçekleşen toplum imalatında bir yandan bilim ve sanattan güç alınarak mitolojik esaslı zihniyet oluşturulurken, diğer taraftan da tarım, zanaatçılık, hayvancılık, ticaret alanında yaşam standartlarını yükselten üretim gerçekleştirilmektedir. Burada zihni çalışma ile insanların bundan sonra

nasıl yaşayacağının yanıtı kavratılmaktadır. Bu nedenle eşitlikçi-özgürlükçü sembollerin zihniyet dünyasında yenilmesi gerekir. Mitolojik anlatımlarda toplumculuğun sembolleri olan tanrıçaların tanrılar karşısında bir bir yenilmelerinin sebebi de budur. Halbuki mitolojilerin tanrıçaları yenik ilan ettiği dönem, insanlığın çok büyük bir kısmının eşitlikçi-özgürlükçü bir yaşamı sürdüğü, tanrıçaların ya da fetişlerin bir okyanus enginliğinde insanlığa hakim olduğu, tanrıların ise dalgalar tarafından dövülen küçücük adalar gibi olduğu bir dönemdir de aynı zamanda. Bu nedenle de mitolojiler bile yenik ilan ettiği tanrıçaların halen toplum içinde etkin olduğu gerçeğini inkar etmeyerek onlara tanrılar panteonunda yer vermektedir.

Tanrılar erkek egemenlikli sistemin hiyerarşik dönemden bu yana tarih sahnesine çıkardığı erkek figürlerdir. Bu figürlerin arka planında şaman-bilge adam ve askeri şef ittifakı vardır. Bu nedenle de tanrılar, kurnaz adamın temsili olarak dinsel bir motif şeklinde tarih sahnesine girmiştir. Doğal olarak da tanrı erkek olursa, tanrının yeryüzündeki izdüşümü olan devlet de 'baba' olur. Ana tanrıçanın şefkati ile baba tanrının korkutuculuğu arasındaki fark en somut olarak kendisini devlet örgütlenmesinde ifade etmiştir. Tanrıça hep şefkat gösterip korurken, tanrı da hep korkutup yargılayıp cezalandırmıştır. Onun için tanrının bu özellikleri devlete geçerken, Hegel'i adeta haklı çıkarırcasına ulus-devlette zirve yapmıştır.

Devlet ve tanrı arasındaki bu benzerliğe baktığımızda zigguratların hem devleti oluşturan hem de inancı yeni bir içerik temelinde üreten merkezler olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu merkezlerde Sümer rahipleri neolitikten çaldıkları maddi-manevi değerleri, devletçi toplum sisteminin temel harcı olarak yeniden üretmişlerdir. Buna göre de eşitliğin yerine cinsiyetçiliğe dayalı her türden egemenlik, barışın yerine savaş, üretimin yerine sömürü baş köşeye oturtulmuştur. Buna bağlı olarak da tanrıçalar düzeni de tanrılar panteonuyla yer değiştirmiştir. Bundan böyle tarihin yazılmasında erkek egemenlikli sistem hakim olacaktır. Ve artık tarih diye yazılan da egemen erkeğin hikayesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle de bir toplum mühendisliği merkezi olan zigguratlarda başta kadın olmak üzere doğa ve toplumu tüketmenin hizmetine koşulmak için her şey yeniden yaratılmıştır.

Buraya kadarki anlatımlarda esas amaç, inanç şahsında dile getirilenin toplumsallığın ve bu temelde yaşama tutunmanın tarihsel geri planını ortaya koymaktır. Özellikle günümüz dünyasında toplumsal alanda yaşanan erozyon, insanlığın önemli bir kesimini tehdit eden işsizlik ve birçok yerde ölüm sınırında seyreden açlığın yanında soykırım derecesinde kanlı olan savaşların varlığı yetmiyor-

> Tanrı erkek olursa tanrının yeryüzündeki izdüşümü olan devlet de 'baba' olur

muş gibi doğanın tümüyle iflas sinyallerini vererek yaşamın sonunun geldiğine işaret etmesi karşısında, neden halen tarihin derinliklerinde kalmış gibi görünen ve egemen zihniyet tarafından gerici olarak lanse edilen ama yine de kullanılmaktan vazgeçilmeyen tarikatlar, cemaatler, mezhepler yerden mantar biter gibi tüm toplumlar içinde çoğalmaktadır?

Diğer yandan tarihin her döneminde olduğu gibi bugün de insanlık açısından yaşanan kriz sürecine bağlı olarak bir savunma mekanizması ya da saldırılar karşısında bir dayanışma ruhu gibi görünerek ortaya çıkan bu durum için tümüyle toplumsallığa ya da merkezi uygarlığa hizmet ediyor şeklinde bir genelleme yaklaşımına gidilebilir mi?

Bugün sadece Türkiye ve Kürdistan'da değil Müslüman aleminin bütününde ortaya çıkan İslami örgütlenmelerin yanında, tüm

dünya toplumlarında yaygın olarak gelişen dinsel hareketler düşünüldüğünde, siyasal dincilik ya da siyasal İslam konusunu tüm boyutlarıyla tarihsel-güncel toplumsal yönleriyle birlikte ele alıp değerlendirmek gerekmektedir.

Bu nedenle de din ya da inanç olayını sadece manevi alanın bir sorunuymuş gibi görmemek lazım. Yani inancı ya da dini ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel veya bir bütün olarak tarihse-güncel kimliksel boyutun dışında ele alıp değerlendirmemek gerekir. Dikkat edilirse neredeyse tarih boyunca inançlar, maddi yaşamı hem de bütün yönleriyle düzenleme gücüne sahip olmuştur. Tarih ve güncel inanç alanının bu özelliğini doğrulayan sayısız örneklere tanık olmuştur. Tarihin ilk manifestoları inanç alanında yazılmıştır. Ahlak tarih boyunca inançtan bağını hiç koparmamıştır. Bu özellikleriyle inanç hem bir yaşam vahası hem de özgürlük kapısı olmuştur. İnanç sahası milyonlarca yıl insanlığa güç vermiştir. Ve neredeyse insanın toplumsallığının, doğayla uyumluluğunun, birbirleriyle eşitliğin, yaşamda özgürlüğün teminatı olan inanç, sanki insanı var eden bir gen gibi günümüzde de bu rolünü oynama iddiasını sürdürmek istemektedir.

Ama diğer yandan hiyerarşik-devletçi toplumdan bu yana egemen güçler, insanı insan yapan tüm değerleri, güçleri kendi çıkarları için kullanmayı öncelikli görev bilmiştir. Özellikle insana kimlik veren onu farklılıklarıyla birlikte özgür birlik temelinde bir arada tutan başta inanç olmak üzere tüm alanlar, egemen güçlerin insanlığa karşı kullandığı temel silahlara dönüştürülmüştür. Rahiplerin öncülüğünde geliştirilen mitolojik ideoloji, bu sahada atılmış derli toplu ve oldukça etkileyici ilk adım olmuştur. Artık geçmişte olduğu gibi klanların-kabilelerin toplumcu-özgürlükçü fetişleri ya da tanrıçaları arasındaki diyaloglar ya da çatışmalı gerginlikler değil, devletçi toplumun kullaştıran-köleleştiren despotik tanrıları ile komünal değerlerin taşıyıcısı inanç figürleri arasında süren ölümüne savaşlara tanık olunmaktadır. Yani savaşan tanrılar ya da tanrıçalar veya rahipler, şeyhler, evliyalar değil onların şahsında despotik güçlerle direnen halklar olmaktadır. Bu nedenle de tarih sınıflar mücadelesinden ibaret değildir. Tarih belki de en önemli sınavını inanç alanında vermektedir. Tarihin tanıdığı ilk toplumsal kimlik bugün her ne pahasına olursa olsun başlangıcındaki rolünü üslenmeye aday görünüyor.

Bu nedenle de inancın doğasında olan evrensellikle etnisetinin temsili anlamındaki ikinci toplumsal kimlik olan simgesel dil arasındaki bağlantıyı iyi kurmak gerekiyor. Ve bugün bu iki temel tarihsel-toplumsal kimlik de her şeye karşın direnme unsurları olarak tarih içindeki yerini almak istiyor.

İşte bu nedenle egemen güçler inancın ve dilin toplumsallığını ortadan kaldırmayı başaramıyor. Ama bunu başarma iddiasından da vazgeçmiyor. Bu nedenle de neredeyse tarihin ruhu da diyebileceğimiz bu iki toplumsal alanı kesinlikle egemen güçlere bırakmamak gerekiyor. Halkların inancının bugün de halen bir biçimde güçlü olarak yaşaması belki merkezi uygarlık güçleri açısından bir avantaj gibi görünebilir. Ama unutulmamalı ki, halkların inancı kesinlikle rahiplerin tanrıları karşısında zafer elde edeceklerdir. Çünkü toplumcu inanç genleri kesinlikle bir ur ya da kanser hücresi gibi duran rahip geleneğini devre dışı bırakma gücüne sahiptir.

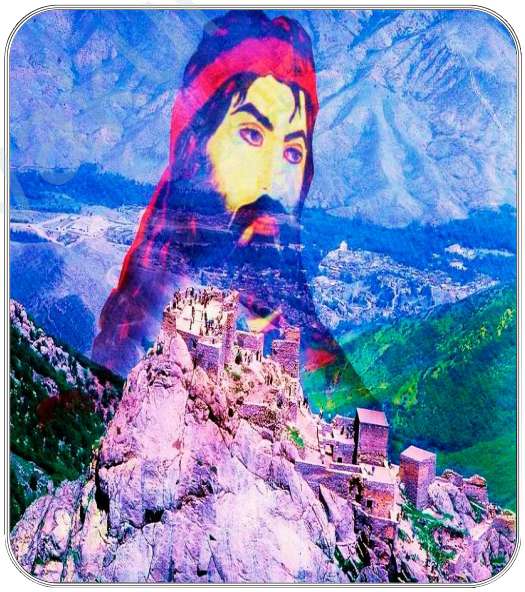
Eğer dikkat edilirse bölgemizde haçlılardan bu yana geliştirilen tüm maddi-manevi saldırılar bir türlü amacına ulaşamamıştır. Bugün dünya egemenliğinin simgesi olan ABD ve NATO güçleri tüm imkan ve olanaklarına rağmen siyasallaştırdıkları İslam sahasında bile ona istedikleri rolü oynatmada başarılı olamamışlardır. Fakat "Osmanlı'da oyun çoktur" tekerlemesinden yola çıkarak oynanan oyunları tek tek boşa çıkarmak bizlerin görevi olmaktadır. Bu nedenle de siyasal İslam'ın arkasındaki ekonomik, askeri, kültürel, cinsiyetçi güçleri unutmamak gerekir.

ANA KADIN KÜLTÜRÜYLE HARLANAN İSYANLAR MAZDEK, BABEK VE HÜRREMİZM

"Mazdek, Hürrem ve Babek gibi ünlü komünalistler tarafından sergilenen isyan ve direnişler, alan ve karakter unsurları nedeniyle Zerdüştizmin son temsili olabilir. Her üçü de hem İran-Sasani çürümüş monarşizmine hem de sefahat içindeki Abbasî sultanlarına karşı direnişleriyle kahramanlık simgesi oldular." Rêber APO

Ortadoğu'nun kadim tarihi merkezi uygarlıkların baskılarına karşı etnisite ve din temelli direnişlerle şekillenmiştir. Günümüz

insanlığının en çok borçlu olduğu komünal değerler bu direnişlerde yaşatılmıştır. İbrani kabilelerinin direnişi, İbrahimi dinlerin çıkışı, Zerdüştilik, Karmatilik, Haricilik, Alevilik ve daha yüzlerce aşiretsel, kavimsel, mezhepsel, felsefik hareketler baskı ve zulüm karşısında özgürlük hareketleri olarak çıkış yapmışlardır.

Bu görkemli direniş tarihinin Nemrutlar karşısındaki adı Hz. İbrahim, firavunlar karşısındaki adı Hz. Musa olmuştur. Sonrasında Doğu-Batı hattında Buda, Konfüçyüs, Zerdüşt, Sokrates şahsında iradi ve ahlaki yükselişi görmekteyiz. Ardından gericileşen Yahudilik karşısında gizli tarikatların en etkilisi Esseniler Hareketi'nin etkilemesiyle yoksulların kurtuluş umudu olma yolunda Hz. İsa tarih sahnesine çıkar. Bu tarihsel akış Mani dönemine gelindiğinde Esseniler (doğal olarak da İsacılık), Buda ve Zerdüşt düşüncelerinin bir karması halini alır. Bu gelişme seyri, aynı zamanda dini-kültürel etkilenmelerin düzeyini ortaya çıkarır ki, bu da hiçbir hareketin tek başına, saf olarak düşünülmemesi gerektiğini açıklar.

Zerdüştilik İran-Sasani imparatorluğunun resmi dini haline getirilip iktidarın aracı olma derekesine düşürülünce, buna karşı tarihten günümüze kadar gelişen isyanların sebebi olan reform hareketleri baş göstermiştir. İşte bu temelde Mezopotamya topraklarının tarihsel sıralama olarak Zerdüştilik

ve Hıristiyanlıktan sonraki ilk büyük dinifelsefik-mezhepsel çıkışlar dönemi Mani ve Mazdek ile başlamış, İslamiyet döneminde ise Babek ve Hallac-ı Mansurlarla devam etmiştir.

Mazdek isyanı tarihin tanık olduğu büyük bir komünalist hareket olarak önemli bir yere sahiptir. Ondan önce komünalist fikirlerle direnen hareketler olsa da hep gizli ve küçük guruplar halinde kalmışlardır. Açık ve yaygın etkisinden ve esasen de savunduğu tam eşitlikçi-ortakçı fikirlerden dolayı Mazdek hareketi ilk komünist hareket olarak anılır. Ancak dinde reformu öngörürken devlet yapısı içerisinde yer almasıyla geleneksel devletçi sistemin tümüyle dışında bir anlayış geliştirmediğini de eklemek gerekir. Bu durum Ortadoğu'daki direnişlerin genel handikabını oluşturmuştur. Esasen Mazdek'i en eski yaman komüncüler arasında saymak gerekir. İran-Sasani toprakları Mazdek'ten önce Mani'nin reform girişimine sahne olmuştur. Her iki hareket de katliamla bastırılmış olsa da kendilerinden sonraki tarihi de etkilemiş ve çeşitli direnişlerde çizgi olarak yaşamışlardır.

Hürremi Hareketin Temeli: Mazdekizm

Mazdek kimdir? Hangi koşullarda ortaya çıkmıştır? Hangi fikirleri savunmuş, nasıl bir önderdir? Kendinden sonraki tasrihi nasıl etkilemiştir?

Egemenlerin baskı ve zulüm tarihleri, demokratik uygarlık direnişçilerinin adları dâhil maddi-manevi tüm varlıklarının tarihten silinmeleri amacı üzerine kanla inşa edilmiştir. Bu nedenle Mazdek hakkında da tanıtıcı kapsamlı bir eser geriye kalmamıştır. Fakat günümüze ulaşabilen bilgiler bile Mazdek'in İran ve Ortadoğu demokrasi tarihinde ortakçı yaşam adına geliştirdiği sistematik fikirleri ve direnişiyle adı gururla anılacak bir halk kahramanı olduğunu göstermektedir.

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Mazdek, Hamedanlı olup 499 tarihinde katledilen reformcu bir halk önderidir. Zerdüşt ve Mani'nin ardılı olarak değerlendirilen Mazdek dönemi Yahudi, Hıristiyan, Budist dinleri kadar Yunan felsefi ekollerinin de Ortadoğu'da tanındığı bir dönemdir ve Mazdek'i de etkilemediği düşünülemez. Ancak Mazdek'te ana doğrultuyu belirleyen Doğu toplumsallığı olmuştur. Mazdek geliştirdiği felsefik anlayış ile Zerdüşt rahipleri ile Sasani aristokratlarının ortaklığıyla oluşan erkek egemenlikçi devletçi sisteme karşı eşitlikçi, ortakçı ve özgürlükçü bir düzeni savunmuştur. Bu temelde de;

1-Mal ve servetlerin paylaşılması anlamında ortakçılığı

2-Kadın-erkek arasında eşitliği

3-İnsanlar üzerinde iktidar ve tahakküm kurulamayacağı düşüncesini felsefesinin merkezine koymuştur.

Toprak sahibi Dikhanlar ve tapınak topraklarının sahibi din adamları buna karşı hemen tavır almıştır. Bu tavır ilk önce her çağda olduğu gibi egemenlerin "Mazdek, kadınların da aynen servetler gibi ortak olması gerektiğini savunuyor" karalaması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Mazdek, düşüncelerinin felsefik temellerini Zerdüşti Dualizm ile açıklamıştır: Aydınlık ve karanlık; İyilik ve kötülük daima savaş halindedir ve tanrı hariç her yerde bu durum zuhur etmektedir. Yine Zerdüştlükte olduğu gibi insan öldürme ve hayvan eti yenmesine karşı çıkmıştır. Din adamlarının ayrıcalıklarının ve ağır dini yükümlülüklerin ortadan kaldırılmasını; tüm kötülüklerin ve günahların kaynağı olan özel mülkiyet, şiddet, haset, öfke ve açgözlülüğün insandan uzak tutularak toplumun bir sevgi ve aşk toplumu haline getirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Varlığın ilk oluşumunu aynı iyonyalı materyalistler gibi üç temel töz ile açıklamıştır: Ateş, toprak ve su. Diğer yandan Mazdek'e göre aydınlık tanrısı dört kişiye bahşettiği dört güç ve onların da kontrolündeki diğer güçlerle evrensel işleyişi yönetir. Bunlar;

1- Yargılama (Mobad-Başyargılayıcı)

2- Anlama (Herbad-Anlamaya yol baş faktör)

3- Gizleme (Serpahhad-Başkumandan)

4- Coşku (Ramişgar-Keyif ve coşkunun ustası)

Buna göre bu dört kişinin denetiminde 7 güç vardır ve o yedi gücün elinde de 12 güç vardır.

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan Mazdek'in düşünceleri ve savunduğu toplumsal düzen anlayışı hızla toplum içinde kabul görüp yaygınlaşmıştır. Bunun en temel sebebi de Mezopotamya topraklarında yaşayan halkların ortakçı yaşama aşinalığı ve o günkü koşullarda halen canlı olan köy komünlerinin varlığıdır.

Sasani Kralı 1. Kavas (Kawa, Kavad, Kavaz diye addedenler de vardır) bu durumu lehine çevirmek için Mazdek'in düşüncelerine başlangıçta sahip çıkar görünmüştür. Böylece Kavas, gittikçe güçlenen aristokratlar ve rahiplere karşı da elini güçlendirmiş olacaktı. İran'da Pers İmparatorluğu'ndan beri rahip ve aristokratların -prenslerin- önemli bir yeri vardı. Ülke eyalet sistemiyle yönetilirdi ki bu sistemi tarihe kazandıran onlardı. Sasani döneminde bu sistem korunmakla beraber güçlü, merkezi bir krallık oluşturmak eğilimi ağır basıyordu.

Diğer yandan toplum içinde bir kastlaşma gelişmişti. En üstte tüm asilleri yöneten Şehinşah yer alıyordu. Rahipler (atorbanan), savaşçılar (arteştaran), bürokrat ve sekreterler (dabiran) ve halk tabakası (vasteryoşan) temel sosyal tabakaları oluşturuyordu. Prensler, geniş toprak ve mal sahibi aristokratlar ve rahipler hep birlikte ayrıcalıklı bozorgan (asiller) sınıfını oluşturuyordu. Toplumda daha alt seviyedeki bir ayrışma da Aryen soylu olan alt seviyedeki yöneticiler ve süvari birliklerinin temelini oluşturan azadan asilleri (hürler) ile Aryenler haricindeki köylüler arasındaydı. Kralın meziyeti tüm bu farklı sınıfların kendi sınırları içinde kalmasını sağlaması ve adaleti tesis etmesinde görülürdü. Bu durumdan üst tabakalar faydalanıp sürekli palazlandıkça yoksul halk kesimleri de daha çok eziliyordu. Mazdek isyanının ana ekseni işte bu şekilde sayıları ve acıları giderek artan yoksullardan yana oluyor; doğal olarak da halktan destek buluyordu.

İşte bu şekilde kastlaşmanın yarattığı yaşam düzeyi farkına bağlı olarak devletin açık taraf tutar hale gelmesi ve devlet erkanının şatafatlı bir yaşam içinde yaşarken, halkın giderek derinleşen ve çekilmez hale gelen sorunlarını ciddiye almaması ya da görmemesi isyanın zeminini daha da güçlendirmiştir. Sasanilerin sınırları Doğu'da Hindistan'dan Batı'da Roma İmparatorluğu'na dek uzanıyordu. Roma parçalandığından dolayı da onun mirası üzerinden varlığını sürdüren Bizans imparatorluğu ile Sasani imparatorluğu rekabet halindeydi. Sasani kralları Yunan etkilerini silip Pers döneminin saray yaşam etkilerini yeniden canlandırma hevesindeydiler. Bu yüzden de Bizans'tan geri kalmayan şatafatlı bir yaşam Sasani soylularının ve saray erkanını etkisi altına almıştı. Zaten 'Bin bir gece masalları' denilen yaşam biçimi de bu dönemin ürünü olarak tarihteki yerini almıştır.

Elbette bu dönemin tarihe not düşen özelliği sadece binbir gece masalları değildir. Daha sonraları Zaloğlu Rüstem destanına kaynaklık edecek olan Ardeşir Papekan üzerine kahramanlık öyküleri de bu dönemin yazılı tarihindeki haklı yerini almıştır.

Ardeşir Papekan bir Kürt hükümdar olarak Sasani devletini kuran kişidir. Ancak Fars soyluları kısa sürede onu tasfiye edip yönetimi ele geçirmişlerdi. Böylece Pers devletinin kuruluşunda olduğu gibi hanedan yönetiminin el değiştirmesinin bir örneği de Sasani devletinin kuruluşunda yaşanmış oluyordu. Bu durum aynı zamanda Kürtlerin devlet ve toplum içindeki etkisinin sürdüğünün de bir göstergesidir.

Mazdek, Hamedan Kürtlerindendir. Ve iktidarla bütünleşerek bozulan Zerdüştiliği reformdan geçirerek devlet yönetiminde de reformu hedefleyen Mazdek ve taraftarları

gittikçe güçlenmişti. Hatta 496'da Sasani kralını tahttan düşürüp ve sonradan kaçıp Ak-Hunlara sığınmış olsa da Kral Kavas'ı zindana bile atmışlardı. Kavas'ın yerine bir emanetçi olarak geçen Jamaspa, halk içinde etkisini bildiği Mazdek'e hoşgörülü yaklaşmış ve onun düşüncelerini benimser görünmüştür. Ancak sığındığı Ak-Hunların desteğini alan Kavas, 30 bin kişilik Ak-Hun ordusuyla saldırıya geçmiş ve 499'da Mazdek'i tutuklatmış, taraftarlarını yenilgiye uğratmış, Jamaspa da tahtı ona bırakmıştır.

Bir rivayete göre de Mazdek taraftarlarının katliamını başlatan Kavas'ın daha sonra tahta geçecek olan oğlu I. Hüsrev, Mazdek'i halkın önünde yeni dini açıklayabileceğini söyleyerek onu konuğu olarak saraya davet etmiştir. Mazdek ve adamları daveti kabul edip saraya geldiklerinde kurulan tuzakla etkisiz hale getirilmişlerdir. Hüsrev, Mazdek'in adamlarını ayakları dışarıda kalacak şekilde baş aşağı olarak toprağa gömmüş 'o şeytani mezhebinin mahsulünü gör' dedikten sonra Mazdek'i de aynı yöntemle katletmiştir. Hüsrev'in bu katliamına karşılık Mazdek'in ölmeden önce "*Bütün halkı katledebilir misin?"* diye sorduğu rivayet edilir. Bu soru, aslında Mazdekçiliğin halk arasında ne denli yaygınlaşmış olduğunu göstermektedir. Katliamın doğrudan uygulayıcısı olsun veya olmasın, daha sonra Ortodoks Zerdüştiliği korumasından dolayı Hüsrev'e 'ölümsüz ruh' anlamına gelen anuşirvan (nuşirevan) lakabı verilmiştir.

İnanç kaynağı gereği şiddet karşıtlığını savunmuş -pasifist- olan ve devletin içine girerek reform çalışmalarına yönelen Mazdek ve taraftarları kendilerini korumayı başaramamış ve katliamdan geçirilmişlerdir. Mazdek aydınlık tanrısının dört gücünden bahsederken günün koşullarına göre ileri bir reform programını şifreler gibidir: Yargılayarak anlamayı, anladığını korumayı, koruduğunu yaymayı ve sonunda coşkuyla zaferini ilan ederek aşk toplumunu kurmayı müjdeleyen bir reform programı. Fakat ne yazık ki, tıpkı Mani'nin girişiminde olduğu gibi bu erken reform denemesi de katliamla bastırılmıştır. İran yönetimi bugün olduğu gibi, politik olarak eritmeye çalıştığı güçleri kendi içine alma ve eritemediğini de katliama tabi tutma tarzını Sasani döneminde ustalıkla uygulamaya koymuş ve sonuç almıştı.

Özgürlüğün Yüzyıllarca Yankılanan Derin Çığlığı: Hürremizm

Mazdek'in katledilmesinden sonra eşi Hürrem bu mücadeleyi yüklenmiştir. Tarih kayıtları ataerkil egemenlerin yazıcılarına kaldığından dolayı Hürrem hakkında pek fazla bilgiye rastlanmaz ve adeta yok sayılır. Hürrem'den beş yüz yıl sonra yaşamış olan Nizamülmülk ve kimi tarihçiler dönemlerine ulaşabilen birkaç bilgi kırıntısını aktarmış olsalar da, bir büyük gerçeğin aydınlanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Sonraki hareketlerin özelliklerinden de anlaşılmaktadır ki, Mazdekizm Hürrem tarafından sürdürülmüş ve daha sonra Hürremizm adını alacak olan harekete de kaynaklık yapmıştır. Hürremizm, kökenleri Zerdüşti felsefeye dayanan komünalist bir mücadele çizgisidir. Anadolu Aleviliğinin de temel çıkış kaynağı olan Hürremizmin kavramsal olarak birden çok kökeni bulunmakta ve muhtemelen tümünün de birbiriyle bağlantılı olarak geçerliliği vardır. Hürrem kasabasından yapılan çıkış veya Hürrem'in anlamı olan hoş sözcüğünden dolayı hoş, iyi, güzel din anlamlarında

Hürremizmin kullanıldığı iddia edilse de bunların Mazdek'in eşi ve yoldaşı Hürrem'den bağımsız olması düşünülemez.

Kadın yok sayılmıştır. Nasıl olur da bir kadın imparatorluklar karşısında görkemli direnişlerin öncülüğünü yapabilir? Bu düşünce egemenlerin en büyük korkulu rüyası iken kadını, Ana Hürrem'i yok saymaları anlaşılır bir husus olmaktadır. Hürrem burada bir simge olarak düşünülse bile neolitiğin ve Zerdüşti geleneğin İslamiyet öncesi son kadın isyanı olmaktadır. Kaldı ki Mazdekizmin ve daha sonra gelişecek olan Hürremi hareketlerin kadın eşitliği ve özgürlüğüne yaptıkları vurgu, Hürrem'in sadece bir simge değil tarihi bir karakter olduğunu göstermektedir. Çünkü bu düşünceler kadın iradesi ve mücadelesi olmadan kendiliğinden hasıl olabilecek düşünceler değildir.

Dönem, kadının toplum içerisindeki belirleyici gücünü çoktan yitirdiği bir dönemdir. Ataerkillik hükmünü icra etmektedir. Kadın gölgede, yitik ve kimliksiz kalmaya mahkûm edilmek istenirken buna karşı derinden bir başkaldırı dalgası gelişmektedir. Mezopotamya'da kadın, iradesini tümden yitirmemiştir. Eşitlik ve özgürlük arayışı sürmektedir. Burada kadının yöntemi dönemin koşulları gereği, açıkça kadın kimliğiyle ortaya çıkıp öncülük yapmak yerine dolaylı olarak derinden bir isyanı örmektir. Mazdek'in, Cavidan'ın ve Babek'in yanındaki kadın duruşu toplum açısından güven ve onay duruşudur. Ana tanrıça özelliğinin karakteristiği burada kendisini dolaylı olarak yansıtmaktadır. Toplum kadının duruşuna bakarak direnişi ve öncülerini onaylıyor. Bu çok önemli bir hususdur. İslam kayıtlarından hareket edilse bile 'Mazdek'ten sonra karısı Hürrem düşüncelerini yaymaya devam etti' ve yine 'Cavidan öldürülünce karısı taraftarlarına Cavidan'ın ruhu Babek'te yaşıyor diyerek Babek'in öncülüğünü kabul ettirdi' diye düşülen notlar bu tespitimizin ne kadar yerinde olduğunu göstermeye yetmektedir. Hürrem Sasani katliamından sonra Rey şehrine giderek burada Mazdek'in katliamdan kurtulan birkaç yoldaşı tarafından düşüncelerinin yayılmasını örgütlemiştir. Nizamülmülk Siyasetname adlı kitabında hadiseyi şöyle nakletmiştir:

"Mazdek, mal insanlar arasında ortaktır, diyordu. Çünkü insanlar, tanrının kulları ve Âdemin çocuklarıdır. Her biri ihtiyacına göre yekdiğerinin malını kullanmalı ve hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır. Mazdekin bu sözleri üzerine herkes malını ortaklığa koymuştu... Mazdek öldürüldükten sonra karısı Hürrem Binti Qade, iki adamıyla birlikte Medayin'den kaçtı. Rey kasabasına giderek halkı kocasının yoluna çağırdı. Peşine takılanlara Hurrem Din adı verildi... Hurrem Dinliler her yana dağıldılar ve her kentte başka bir ad aldılar ve her yerde de sürekli olarak baş kaldırdılar. Bâtınîler onlarla beraber oldu, çünkü her iki mezhebin aslı birdir."

Mazdekilere karşı takibatlar Mazdek'in öldürüldüğü katliamla birlikte bitmemiş, I. Hüsrev tahta geçtiğinde de ikinci dalga katliamları gerçekleştirmiştir. Bu katliamcı zihniyetten dolayı Hürremizm yayıldığı her yerde farklı adlar almış, bazen yer altına çekilmek zorunda kalmış ve kültürel olarak etkisini toplum içinde ve direnişlerde sürdürmüştür...

'Ta hazarda aradım seni

saçların kara mıdır hala
ve döver mi dizlerini

ey isyanın anası
anlatabilir mi seni yalnız
bir payizin savrulan yaprakları' (Babek Destanı şairi Tuğrul Keskin)

Hüsrev ve kendisinden sonra gelen Sasani kralları Hıristiyanlık, Yahudilik gibi diğer dini inançlara genellikle idareci bir mantıkla yaklaşsalar da, Mazdekçi akımlara tavırları katliamdan başka bir şey olmamıştır. Bunun

nedeni bu akımların özünde var olan komünalizm ve rejime alternatif olmalarıdır. İran içte bu tür bastırma hareketlerini geliştirirken Arabistan'da yeni bir din zaferini ilan etmiş ve hızla yayılmaya başlamıştı. Sasani İmparatorluğu da yayıldığı kadar yayılmış ve gücünün doruğunda olduğunu düşünmesine rağmen yayılım gösterdiği geniş toprakları kontrol edememiş ve esasen de kokuştuğu, çürüdüğü için 642 tarihinde nihai olarak İslam'ın kılıcına yenik düşmüştür. Orta Asya içlerine kaçan İran soyluları daha sonra burada Samaniler devletini kurarak varlığını sürdürürken, İran da dâhil tüm Ortadoğu toprakları 661'de kurulan Emevi Arap İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bilindiği gibi İran bundan sonra İslamiyet'in Şii kolunu kendine uyarlamış ve İran Şialığını ortaya çıkarmıştır. Kürtler başta olmak üzere bölge halklarının birçoğu zor kullanılarak Müslüman yapılmıştır. Zor karşısında bile Müslümanlığı kabul etmeyen aşiret ve kabileler açık veya gizli direnişlerini sürdürmüşlerdir.

İslamiyet'in devletlerin temel ideolojisi haline getirilmesi ve egemenler elinde baskı aracına dönüştürülmesi karşısında Arap-Bedevi kültürünün özgürlükçü göçebe kabileleri başta olmak üzere birçok direniş geliştirilmiştir. Bu direnişler de genel olarak Bâtıni felsefe ekseninde vücut bulmuştur. Bâtınilik Hürremizmin de bir karakteridir ve onunla kaynaşmıştır. Bir ayrım yapacaksak o da dönemler temelinde olabilir ki, İslamiyet'in çıkışından sonraki direnişler daha çok dini ve islami motifler taşımak durumunda kalmıştır.

Emeviler karşısında giderek güçlenen Abbasi hanedanlığı henüz iktidara gelmeden önceki dönemde direnişlerin güç dayanağı olmuştur. Bunlar arasında Hidaş adı öne çıkmıştır. Direniş merkezi olarak da Horasan adı öne çıkmıştır. 725 yılından sonra Emevi karşıtlığını örgütlemek üzere Abbasiler tarafından Horasan'a gönderilen Hidaş lakaplı Ammar Bin Yezid'in Hürremizmi benimsediği ortaya çıkınca kentin valisi tarafından katledilmiştir. Ondan sonra da irili ufaklı birçok Hürremi isyan yaşanmıştır. Hürremizm komünalist özgürlükçü bir mücadele çizgisi olarak yüzlerce yıl varlığını sürdürmüştür. Emevi devletinin yıkılışı ve Abbasi devletinin kuruluşunda en önemli rolü oynayan Ebu Müslim Horasani'nin 753-4 tarihinde öldürülmesi ve taraftarlarının katliamdan geçirilmesinden sonra, 800'lü yılların ilk çeyreğinde Hürremiler Babek direnişiyle adlarını tüm dünyaya duyurmuşlardır.

Doğu'nun Devrimci Ruhu: Babek

Mazdekçiliğin bir devamı olan Hürremizm hareketinin gücünün zirvesine ulaşması Babek döneminde gerçekleşmiştir. Babek Zerdüşti bir Kürt olan Abdullah ile Azeri olan Matar'ın oğludur. Babası köylerde gezerek kandil yağı satmaktadır. Matar adı Friglerde doğurganlık ve bereket tanrıçasının adı olup anne anlamına da gelmektedir. Babek'in anne ve babasına dair bilgiler onun iddia edildiği gibi ne sadece Kürt, ne Azeri olduğunu göstermesi açısından bir önem taşımakla beraber, öncülüğünü yapacağı Hürremi harekette milliyetlerin fazla bir öneminin olmadığını da belirtmek gerekir. Azeri halkı daha sonra Babek direnişini kendi uluslaşmasının temeli yapmışlardır; Kürtler, taşıdığı Zerdüşti karakter ve direnişçiliğiyle sahiplenmişlerdir. Bölge halklarının bu tarz sahiplenmeleri ve kendilerinden saymaları Babek'in taşıdığı toplumcu, özgürlükçü ruhtan kaynaklanmaktadır.

Babek'in babası Savalan dağında soyguncuların saldırısında öldürülünce, annesi başkalarına sütanneliği yaparak geçimlerini sağlar ve Babek'i bu sayede büyütür. Babek on yaşından sonra annesinden ayrılarak Tebriz bölgesinde çobanlık yapar ve sekiz yıl sonra köyüne, annesinin yanına döner. Mimed bölgesindeki Bilalabad köyünde yaşamaktadırlar. Bu sıralarda Hürremiler tekrar tarih sahnesine çıkmışlardır. 808 yılında Azerbaycan'ın Bezz bölgesinde bir isyan başlatmış olan

Hürremi hareketin başında Cavidan bin Sehl bulunmaktadır. Rivayete göre bir gün yoğun kar yağışı nedeniyle Cavidan ve adamları bu köye sığınırlar. Köyün ileri gelenlerinden ilgi ve hürmet görmeyince Matar'ın evine konuk olurlar. Matar ve oğlu Babek misafirlerini büyük bir saygıyla karşılar ve gerekli alakayı gösterirler. Burada Babek'in zekâsı ve İran dilini öğrenmiş olması Cavidan'ın dikkatini çeker ve neticede kendilerine katılmasını ister. Böylece Cavidan Babek'i Bezz dağındaki karargâhına götürür ve hocalığını yaparak yetiştirir.

Cavidan'ın ölümünden sonra eşi Babek'in Hürremi hareketin başına geçmesini sağlamıştır. Hürremileri toplayıp Cavidan'ın vasiyeti olarak şu sözlerle hitap ettiği kayıtlara geçmiştir:

"Genç Babek, ölen Cavidan'ın kutsal ruhunu taşıyor. Babek bundan böyle topluluğun önderi olacak... Mazdek'in dinini yeniden ihya edecek. Babek sayesinde en düşkünümüz bile azizler gibi olacak, çaresizliğiniz son bulacak."

Bunun üzerine Hürremiler Babek'i yeni liderleri olarak kabul etmiş ve kabul için daha önceki liderlere yapıldığı gibi geleneksel kabul törenini gerçekleştirmişlerdir. Topluluğun geleneklerine göre de Cavidan'ın eşi Babek'le evlenmiştir.

Babek hareketin güçlendirilmesi için gerekli tüm hazırlıkları yapar ve 816 yılında Bezz bölgesinde programının tebliğlerine başlar. Programı en sade haliyle eşitlikçi, ortakçı bir yaşam kurmaktır. Bu yaşamı korumak için bir nevi kurtarılmış alanlar yaratmanın mücadelesini başlatmıştır. Bunun üzerine Halife Memun ordusunu harekete geçirir. Bu ilk saldırıda Babek güçleri zorlanır ve geri çekilmek zorunda kalır. Erdebil ve Zencan arasındaki kaleleri ele geçer ve halkı katliamdan geçirilir. Bundan sonra Halife Memun Bağdat'a döner. Babek gücünü toplayınca Halifenin Hürremileri bitirme görevi verdiği Ermeniye ve Azerbaycan valisi Yahha İbn-Maaz'ı 820'de yenilgiye uğratır. Ardından gelen vali İsa İbn-Muhammed'de bir yıl sonra yenilince Ali İbn-Sadaka bu görevi üstlenir. O da yenilince Memun bu kez Ahmet İbn-Cüneyt'i gönderir. Fakat Babek bu valiyi yenilgiye uğrattığı gibi esir alınca korkudan bu bölgeye kimse vali olmak istemez. Halife rüşvet olarak Musul'u da vererek 826 yılında Muhammed İbn-Tusi'yi Babek'le savaşmaya ikna edebilmiştir. Ancak Muhammed İbn-Tusi'nin sonu da farklı olmamış, hatta savaş meydanında canından olmuştur. Ondan sonra gelen Ali İbn-Hişam ise Babek'le savaşmayı göze alamayınca Halife ondan şüphelenmiş, Hürremilere katılabileceği korkusuyla 833'te Hişam'ı öldürtmüştür.

Aynı yıl Hürremilerin başka bir kolu da Ali Mazdek öncülüğünde İsfahan'da ayaklanma başlatmış ve Babek'le birleşmek üzere Azerbaycan'a doğru ilerlemiştir. Bu sırada Halifenin orduları İshak İbn-İbrahim İbn Museb komutasında Hürremilere saldırır ve yaşanan çatışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar verip yenişemezler. Hürremilerin Hamedan kolu zorlandığı için Bizans topraklarına geçmek durumunda kalır. Ali Mazdek ise on bin kişilik gücüyle İsfahan'a döner. 833 yılı zorlu savaşların yılı olsa da Halife Memun bir sonuç elde edemeden ölür. Yerine Mutasım geçer.

Babek hareketin programı en sade haliyle eşitlikçi, ortakçı bir yaşam kurmaktır. Bu yaşamı korumak için bir nevi kurtarılmış alanlar yaratmanın mücadelesini başlatmıştır

Halifenin görevlendirdiği valiler Hürremilerle savaşta kaynaklarını kendileri bulmak zorundaydı ve bu nedenle de valisi oldukları bölge halkını vergilerle eziyor, talan seferleriyle, katliamlarla halkı canından bezdiriyorlardı. Halk üzerindeki baskı arttıkça Babek'in saflarına katılım da artmıştır. Bölgede

ezilen birçok halk bu isyana katılmış ve Halifeliği ciddi olarak sarsmıştır. Babek genellikle Bezz karargâhından savaşları yönetse de birçok savaşa bizzat katılmıştır. Mücadeleyi yürüttüğü coğrafyanın niteliği ve kayıtlara düşen savaş sahnelerinden anlaşılmaktadır ki, özellikle dağlık araziyi iyi kullanarak yer yer pusu, sızma, baskın gibi gerilla tarzları ile başarılar elde etmiştir. Abbasi zulmünden bıkan Kürtler, Türkmenler, Farslar, Bedeviler, Ermeniler ve Gürcüler tarafından desteklenen Babek esas gücünü de buradan alarak savaşların galibi olmayı başarmıştır.

Mutasım iktidara geldikten sonra 835'te Babek'e karşı sarayındaki devşirme Türk komutan Afşin'i hazırlar. Afşin Mısır'daki bir halk ayaklanmasını bastırmıştır. Halife öncekilerden farklı olarak her türlü maddi ihtiyacını ve sürekli takviyelerle asker desteğini karşılayıp Bezz üzerine gönderir.

Savaş birçok cephede yürür ve üç yıl boyunca sürer. Afşin orduları yenildikçe Halife destek gönderir ve en son Bezz kalesini kuşatmaya almayı başarırlar. Kuşatma karşısında Babek kent halkının savaş bölgesi dışına çıkması için anlaşma önerir. Afşin bunu reddedip üstelik Halifeden bir af belgesi isteyip ardından teslim olursa ancak o zaman bağışlanacağını söyler. Babek'in yanıtı kimsenin affına ihtiyacının olmadığı şeklinde olur ve bir yarma hareketiyle kuşatmayı aşıp Ermeni topraklarına doğru yol alır. Kaledeki halk - Müslümanlığı kabul edenler hariç-kılıçtan geçirilir.

Ermeni emirlerinden Sehl İbn-Sumbat, yanına sığınmış olan Babek'e ihanet eder. Babek Bizans topraklarına geçip gücünü toparlamak isterken onu oyalayıp bir komployla, yanındaki yoldaşlarıyla birlikte Abbasilere teslim eder.

"Benim Destanım Öyle Bir Destandır ki, Ne Babek'le Başlamıştır, Ne De Babek'le Bitecektir!"

Babek'in ortaya çıktığı koşullara bakıldığında muhalif halk kesimlerine zulüm etmede Emevilerden geri kalmayan Abbasi imparatorluğu başta anılmalıdır. Abbasiler dönemi İslamiyet'in parlak dönemi olarak anılırken bölge halklarının neyle karşılaştığının hesabı büyük korkularla gizlenmekte ve gerçekler çarpıtılmaktadır. Oysa Abbasi İmparatorluğu İslam'ı değil, İslam'ın doğuş özüne ters düşerek Emevilere yakın bir konumla karşı-İslam'ı temsil etmekteydi. Dolayısıyla komünalist, özgürlükçü direniş hareketlerinin aslında İslamiyet ile değil, karşı-İslam ile savaştığını önemle belirtmek gerekir.

Emevilerle başlayan imparatorluk serüveni İslamiyet'in kullanılarak bir yandan bölgenin Araplaştırılmasını, bir yandan kadim Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinin yok edilmesini, öte yandan da iktidarların saray yaşamlarının zevk ü sefa içinde sürdürülmesini hedefliyordu. Emeviler Hz. Ali'nin katli üzerine kanlı iktidarlarını kurmuş ve Abbasi hanedanlığı bu kan üzerinden yükselen zenginlikleri ele geçirmişti. Buna karşı Hürremi isyan ruhu halkların özgürlük ifadesi olarak karşı-İslam'ı temsil edenlere karşı toplumcu bir devrimcilik şeklinde kendisini göstermiştir.

Abbasiler 750 yılında Emevileri yenerek Halifeliği ve iktidarı ele geçirmiş ve 1258'de Cengiz Han'ın torunu Hülagü tarafından yıkılıncaya kadar da İslam dünyasının merkezi hâkimi olmuşlardır.

İlk Abbasi Halifesi Ebu'l Abbas dört yıl iktidarda kaldıktan sonra 754'te kardeşi Mansur tahta geçmiş ve 762'de devletin başkentini Şam'dan Bağdat'a taşımıştır. Bağdat, Mansur'un torunu Harun Reşid (786–809) döneminde halkların emeği, kanı, canı üzerinden tarihin en şatafatlı saltanatlarından birine tanıklık etmiştir. Öyle ki Sasanilerde olduğu gibi binbir gece masallarının tekrarı bu dönemde geçmektedir. Harun Reşid'den sonra sırasıyla oğulları Emin, Memun ve Mutasım iktidarı devralmış ve bölge halklarına kan kusturmuşlardır. Emin'in annesi Arap, Memun'un annesi Kürt ve Mutasım'ın annesi Türk'tü.

Bu dönemde Çin uygarlığı karşısındaki direnişlerine rağmen tutunamayan Türklerin kimi boyları Ortadoğu'ya gelmiş ve bir kısmı devletlerin paralı askerliğine girmiştir. Mutasım'ın annesi de Türk asıllı bir cariye olduğundan bu kesimlerle kolayca ilişki kurabilmiştir. 833'te tahta oturan Mutasım kendi döneminde Bağdat'ta Türk kökenlilerin idaresinde maaşlı özel bir askeri birlik oluşturunca bu durum Araplar arasında huzursuzluğa yol açmış ve 836'da Samarra adında yeni bir kent kurarak burayı başkent haline getirmiştir.

Başkentliği tekrar Bağdat'a iade edene kadar 57 yıl süreyle Abbasilere başkentlik yapan Samarra Babek'in katledildiği yer olarak anılacaktır.

Komünalist, özgürlükçü direniş hareketlerinin aslında İslamiyet ile değil, karşı-İslam ile savaştığını önemle belirtmek gerekir

Bağdat'a yakın bir yerde Dicle Nehri'nin kıyısında kurulan Samarra 4 Ocak 838 tarihinde büyük bir halk önderinin katliyle lanetlenecektir.

Bu katl olayında Samarra, tek bir çığlık sesini bile duymadan, kanlar içinde parçalanmış kolları, baş ve ayakları şaşkınlıkla seyretmişti. İşte tek bir çığlık bile atmadan katledilen Samarra'daki direnişin kahramanı Hürremilerin lideri Babek'di.

Liderlik Cavidan'dan Babek'e geçmiş ve evlendiği kadın sayesinde taraftarların kabulünü görmüştü. Bu bir işaretti. Kadının bitmeyen gücünün işaretiydi. Samarra'da hem halkların hem de kadınların umutları kırıma uğratılmıştı. Tarihi çarpıtmak isteyenlerin hiçbir şekilde göstermek istemediği kadın gerçeği ve rolü Samara'da paramparça edilmek istenmişti. Dönemin erkek egemenlikli toplumsallığı ve buna karşı dolaylı olarak kadının oynadığı rol görülmeden Hürremizmin ve Babek'in hakkı verilemez.

Babek'in annesi Matar'dan başlayarak Babek'in inançlarının temelini oluşturan kadın aşağılanmak, bir mal-ortalık malı olarak gösterilmek istenmiştir. Çünkü tüm Hürremilerin hedeflediği komünal yaşam kadın eksenli neolitik kültürün izlerini taşımaktadır. Egemenler kadın şahsında bu kültür ve sisteme saldırmıştır. Babek kendi döneminde kurduğu toplumsal düzenle eşitlikçi, ortakçı yaşamı hâkim kılmış ve ezilen bölge halklarının umudu haline gelerek 20 yıl sürecek olan isyanlara katılımını sağlamıştır. Fakat kimi yetmezlik ve hatalar bu büyük mücadeleyi kalıcı kılmanın önüne geçmiştir.

Birincisi; devlet ve iktidar dışı olan toplumsal alanda eşitlikçi-ortakçı bir yaşamı savunurken devlet ve iktidar ilişkilerinden tümden soyutlanamamış olması, ideolojik ve stratejik olarak sistem karşıtlığını uzun vadeli başarıya ulaştırma şansının olmadığını göstermektedir. Taktik olarak ise dağlara dayandıkça savaşlarda başarılar elde ederken, kaleye girip de kuşatmada kalınca yenilgi ile karşılaşması neredeyse kaçınılmaz olmuştur.

İkincisi; diğer bölgelerdeki Hürremi hareket ve isyanları örgütleme ve birleştirme gücünü gösterebilmiş olsa Abbasi zulmünü bertaraf etmesi mümkün olabilirdi.

Üçüncüsü; İslam dininin ve feodalitenin yaygınca geliştiği bir döneme denk gelmiş bir isyan olarak karşı hamlesi objektif olarak dezavantajlı durumdaydı.

Dördüncüsü; İslam'ın yorumlanması, içtihat dönemi devam ediyor ve sistem kendini gerektiğinde düşünsel düzeyde esneterek sürdürme kabiliyetini gösterebiliyordu.

Beşincisi; buna karşı Babek'in toplumsal düzeninin teorik-felsefik temellerini çok kapsamlı ortaya koyabilmesi gerekmekteydi. Fakat daha çok eylemsel yönüyle öne çıkmıştı.

www.arsivkomunar.org

Önder APO Babekiler dâhil dönemin tüm direnişlerinin tam başarılı olamayışlarını şu şekilde açıklamaktadır:

"Özellikle Hz. Muhammedi'n ölümü, Ehlibeyt'in tasfiyesi ve ardından Emevi ve Abbasi hanedanlıklarıyla birlikte giderek katı bir gerici aşamaya gelinmiştir. Halkı temsil eden çok sayıda Batıni tarikatın ezilmesiyle, Ortadoğu uygarlığının üzerine tam bir karanlık çökmüştür. 10.-12. yüzyıllar arasındaki dönem, tüm tarihi etkileyecek büyük bir ideolojik-politik mücadele dönemidir. Ezilen ve yoksullaşan kesimlerin hareketi olarak ortaya çıkan Hariciler, Hürremiler, Babekiler, Karmatiler, Haşişinler, İsmaililer başta olmak üzere tüm Batıni hareketler aslında hem ideolojik hem de pratik olarak büyük bir mücadele vermişler; bir tür ilkel sosyalizmi temsil edip yaşamışlardır. Fakat üretim güçleri ve ilişkilerinin yaşanması gereken feodal biçimi henüz rolünü tam oynamadığından, bu hareketlerin tam başarısı mümkün olmamıştır. Ama yine de özgürlük ve eşitlik mücadelesi tarihinde büyük bir yerleri vardır."

Abbasi orduları zulüm ve vahşette sınır tanımıyordu. Bu durumda Babek ve halkı seçeneklerini 'YA ÖZGÜRLÜK YA ÖLÜM' biçiminde belirlemişti. Onların ki bir yenilgi değil tarihe yazılmış bir özgürlük destanıydı.

Sonuçta dost bildiğinden gelen ihanet Babek'i Samarra meydanına kadar getirmiştir. Samarra'da ölüme giderken bile Babek'in sergilediği tutum tek başına insanlığa bahşedilmiş çok büyük bir onur ve direniş mirası olmuştur. Af dilerse kurtulacağını söyleyen Halifeye karşı ölürken de diz çökmemiştir. Said Nefisi Babek'i anlattığı kitabında bu son anları şöyle hicveder:

"Babek, Mutesim'in yanına geldiğinde, Mutesim ona şöyle demiş: Ey Babek, sen öyle bir şey yaptın ki, hiç kimse böyle bir şey yapmamıştır. Şimdi de hiç kimsenin tahammül edemeyeceği kadar tahammül etmelisin. Babek de 'yakında benim tahammülümü görürsün' demiş. Mutesim: 'Bunun iki elini benim gözümün önünde kesin' diye emir verdi."

"Mutesim onun ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Onun bir elini kestiklerinde, öteki elini kana batırıp yüzüne sürdü ve yüzünü gözünü kanlı kıpkırmızı yaptı. Mutesim, 'ey it bu ne iştir?' diye sordu. Babek şöyle dedi: '... İnsanların yüzü, bedenlerindeki kan nedeniyle kırmızı oluyor. Kan bedenden akıp gittiğinde, yüz sararır. Bedenimden kan akıp gittiği zaman halk, 'yüzünün rengi korkudan sararmıştır' demesin diye yüzümü kana boyadım."

"Ona acı çektirmek amacıyla Mutesim, cellad kılıcı onun iki alt kaburgasının arasından yüreğine sokmasını emretti. Bunu yaptıktan sonra, Mutesim'in emri üzerine onun dilini kestiler, onun vücudunu darağacına astılar. Başını Bağdat'a götürüp, köprü üzerinde bir ağaca taktılar. Sonra aynı başı, Horasan'ın kent ve kasabalarında dolaştırdılar. Nedeni ise şuydu ki; o, halkın yüreğinde kök salmış büyük bir nüfuza sahipti."

Ve Son Sözleri...

"... Bütün müstebidler (zalim hükümdarlar) gibi sen de yanılıyorsun. Çünkü benim destanım öyle bir destandır ki, ne Babek'le başlamıştır, ne de Babek'le bitecektir. Ey zavallılar, siz hiçbir zaman özgürlük yangısının ne demek olduğunu anlamayacaksınız. O dehşetli yangı ki, yüreği yakıp küle çeviriyor. Özgürlük, o ister tatlı olsun, isterse acı; yalnız oydu benim secdegâhım! Ve müstebid ki beni öldürüyor, o da hiçbir zaman anlamayacak ki, ölümü ile özgürlük fedaisi büsbütün yok olmuyor..."

İşte bu son sözlerinde de ortaya koyduğu gibi O, dünyayı verseler de özgürlüğe değişmeyen Kemal Pir olarak bizlere ulaşmış oluyor. 15 Ağustos dirilişini yaratan ölümsüz komutanımız Agit olarak özgürlük tutkusuyla yeniden buluşuyor. Sıkılı yumruklarda saklı öfkemiz ve yüreklerde sönmeyen isyan ateşimiz olarak özgürlük mücadelemize ruh katıyor. Bunun için de O'nun ruhu, başta Kürtler olmak üzere tüm Ortadoğu halklarına komünalizm özlemini ve onu yaşatmanın iradesini taşıyor.

HALK ÖZGÜRLÜK EĞİLİMİ İÇİNDE BİR SEMBOL
EBU MÜSLİM HORASANİ

Ortadoğu bereketli topraklar zerine kurulmuş bir coğrafya olarak değerlendirilir. Bu değerlendirme aynı zamanda Ortadoğunun çok yönlü verimliliğini, üretken ve yaratıcı gerçeğini de ifade eder. Çünkü inanç-dil, düşünce, sanat, mimari, edebiyat, mitoloji, tıp, fizik, geometri gibi günümüze yön veren disiplinler Ortadoğu coğrafyasında çiçeklenmiş filizlere dönüşmüştür.

Dünyamızın bugün geldiği aşama tümüyle Ortadoğu'nun ürünü değildir, fakat ana doğrultuyu kazandıran olgular, kurallar, normlar Ortadoğu mahreçlidir. Bu, Ortadoğu'nun yaratıcı, üretken gerçeğini ifade ettiği kadar, toplumsal gelişkinliğini, çeşitliliğini, çelişki ve çatışmalarının keskinliğini de ifade eder.

Hiç durmaksızın devam eden devingenliğiyle Ortadoğu, 500 yıl öncesine kadar insanlık tarihinde öncülük rolünü üstlenmiştir. Batı'nın 500 yıllık bir öncülük üzerinden hareketle tüm insanlık tarihini sahiplendiğini düşünürsek; Ortadoğu'nun on binlerce yıla dayanan yaratıcılık, üreticilik yine öncülük gerçeğine rağmen uygarlıkçı güçlerin dışına, uzağına itilmesi, dahası onun hedefi haline getirilmesi söz konusudur.

Ortadoğu Tarihi İnsanlığın Tarihidir

Ortadoğu kaynaklı olan günümüz uygarlığı insanlığın özüne ve gerçeğine karşıtlıkta ya da yabancılaşmada nerdeyse doruk noktasına ulaşmıştır. Yabancılaşmadaki bu noktayı anlamak için fazla uzağa gitmeden günümüz uygarlığı içinde Ortadoğu'nun yerine bakmak bile yeterlidir. Alışılageldiği gibi Ortadoğu'nun günümüz uygarlığı içindeki -dışındaki demek daha yerinde olacak- yerini sadece Ortadoğu'nun yetersizlikleri, tutuculukları, bağnazlıklarıyla açıklamak bir yanılgı olacaktır. Bu Batı mahreçli bir yaklaşım olup yaşanan ya-

bancılaşmayı izah etmeyeceği gibi yanıltıcı da olacaktır. Ortadoğu tanımlanırken ya da değerlendirilirken onun temel yanlarından biri olan dinler gerçeği, hemen her konunun ele alınışında, her çelişkinin ortaya konuluşunda ana temalardan birini oluşturur. Bunun izinin düşmediği hiç bir alan yoktur. Maddi, manevi yaşamın her yanında izlerini, etkilerini görebiliriz. Batı kaynaklı milliyetçiliği bir türlü içselleştiremeyen Ortadoğu insanı, onu da dini bir görünüm altında yaşamaktadır.

Ortadoğu için aşiret, kabile gibi etnik kimliği ifade eden örgütlenmeler kadar tarikat ve cemaat gibi dini aidiyeti ve kimliği ifade eden kavramlar da büyük önem taşır. Hatta kimi zaman dini kimlik etnik kimliği de kapsayan daha kapsayıcı ve belirleyici bir kimlik olarak belirir. Bunlar etrafında şekillenen Ortadoğu gerçeğinde söz konusu kavramları çözümlemeden ne siyasal, ne diplomatik, ne ekonomik ne de askeri bir başarıya ulaşmak imkânsızdır. Ulus, millet kavramlarının altında da çok canlı bir biçimde yaşayan bu kavramlar vardır. Günümüzde bile bunların etkisinin ne denli yüksek olduğu dikkate alınırsa, kökenlerinin ne kadar güçlü olduğu hakkında bir fikir edinebiliriz.

Herhangi bir halka atıfta bulunmayan, öne çıkarmayan İslamiyet, evrenselci bir yaklaşımı esas almaktadır. Çıkışında tüm milletlere çağrıda bulunmuştur ve çağrısı Arap, Acem, Türk, Kürt demeden ama kimlere seslenilmişse onların adını da vererek her dinden ve her mezhepten insana yapılmıştır. Dolayısıyla ümmetçilik biçiminde yayılım gösteren İslamiyet'in çeşitli halklar tarafından kabullenilmesi, bu halkların içinde yaşadıkları sosyal kültürlerin ve organizasyonların özellikleriyle bağlantılı olmuştur. Her ne kadar İslam doğuşundan kısa bir süre sonra karşıtına dönüşse ve Arap kabile aristokrasisinin devletleşme ve iktidarlaşma ideolojisi haline getirilerek Arap milliyetçiliği biçiminde dayatılmış olsa da bölgemizde sosyal yaşama damgasını vuran kültür ve toplumsal örgütlenme biçimi ne ise İslamiyet'in kabulü ve yaşanmasında da o belirleyici olmuştur. Onun çıkarları, gelenek ve görenekleri, kural ve normları gözetilmiştir.

Halkların aşiret, kabile gibi toplumsal yapılar altında on binlerce yıllık kültürlerini ve zihniyet yapılarını bir kenara bırakarak İslam'ı Arap egemenlerinin istediği gibi kabullenmeleri hiçbir zamanda ve yerde gerçekleşmemiştir. Dahası bu biçimdeki dayatmacı her yaklaşım karşıtını doğurmuş, yüzlerce ayaklanma, isyan ve direniş bu temelde ortaya çıkmıştır. Bu perspektiften bakıldığında Ortadoğu zemininde devletçi ve iktidarcı egemenlikli yaklaşıma karşı kabile ve aşiret biçiminde toplumsallığını sürdüren etnisite ile kent merkezleri ve çevresinde birikmiş yoksul emekçi kitlelerin gerçekleştirdiği yüzlerce isyan ve direniş hareketini görürüz. Yine bu hareketleri kodlayan düşünüş biçimleriyle karşılaşırız. İslam görünümlü devletçi uygarlığa karşı, onun sömürü ve talanına, zulüm ve yalanına karşı gelişen bu direniş içinde tarihi kişiliklere, görkemli duruşlara rastlarız.

Tarih Şimdidir

20. yüzyılın başında oluşturulan statükosunun parçalandığı bir süreci yaşayan Ortadoğu, yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. Bunun yönünün, doğrultusunun, özelliklerinin, karakterinin belirlenmesi olarak da değerlendirebileceğimiz girişimler, her güç açısından başlatılmıştır. İsrail-Arap çatışmaları da, gelişen isyan dalgası ve gerici ulus-devletçi rejimlerin bir bir devrilmesi gerçeği de yine ABD öncülüğündeki emperyalist güçlerin Irak'la başlattığı, Afganistan ile sürdürdüğü ve Libya ile devam ettirdiği müdahale de tabi Türkiye'nin mevcut statükoda ve Kürt özgürlük mücadelesini tasfiye etmek için ılımlı İslam temelinde diretmesi bu gerçekle bağlantılıdır.

Şu açıktır ki, bölgenin kazanacağı yeni statüko dünyanın siyasal, sosyal, ekonomik, diplomatik vb. tüm dengelerini belirleyecektir ve dünya yeni süreçte burada gerçekleşen

değişimin özelliklerine göre şekillenecektir. Tüm güçler bunun farkındadır ve buna etki etmeye çalışmaktadır. Küresel sermaye güçleri ABD öncülüğünde şimdiye kadar yürütülen politikayı daha geniş bir uzlaşma ve ittifak temelinde sürdürmek istemektedir. Statükocu bölge güçleri ise özgür Kürt'ün yok sayılmasına dayalı mevcut statükoyu sürdürmek için tüm varlığını ortaya koymaktadır. Halk güçleri de elbette bu sürece demokratikleşme temelinde etki etmek istemektedir. Kıyasıya bir çatışma biçiminde gerçekleşen bu sürecin izlerini her yerde sürmek olasıdır.

Gelinen aşamada içinde bulunulan durumun tarihsel güncel nedenleri, buna etki eden olaylar, süreçler ve kişiliklerin doğru anlaşılması ve tanınması da bu anlamda önem kazanmaktadır. Geleceğimizi inşa etmekte olduğumuz bu süreçte geçmişimizin kurbanı ya da mahkumu değil de sahibi ve yaratıcısı olmak istiyorsak, tarihimizin tüm boyutlarıyla aydınlatılması ve açığa çıkarılması son derece önemlidir. Elbette bunu bizim adımıza birileri yapacak değildir. İşte Ortadoğu aydınlanması en başta da bu durumu çözümlemek zorundadır.

Ortadoğu halkları insanlık adına bir çıkış gerçekleştirecekse -ki gerçekleştirmelidir- bunun gücünü yine kendi tarihinden alacaktır. Zira Ortadoğu tarihi esasta insanlığın tarihidir

Bizi yaratan bu tarihin geri-eski yanlarını açığa çıkarıp mahkum etmek, yenilenecek yanları devralmak durumundayız. Sahiplenilecek olanla reddedilecek olanı, bu katmanlar yığını halinde iç içe geçmiş olan iyi-kötü, güzel-çirkin, ak-kara, köleci-özgürlükçü vb. olguları yine kahraman-korkak, direnişçi-teslimiyetçi, bağımsızlıkçı-işbirlikçi kişilikleri açığa çıkarmak, geleceğe yürüyüşü bu aydınlanmış geçmiş üzerinden gerçekleştirmek, başarı ve zafer için vazgeçilmezdir. Çünkü ne olursa olsun Ortadoğu halkları insanlık adına bir çıkış gerçekleştirecekse -ki gerçekleştirmelidir- bunun gücünü yine kendi tarihinden alacaktır. Zira Ortadoğu tarihi esasta insanlığın tarihidir. İnsanlığın kazanma noktaları da kaybetme noktaları da bu tarihte gizlidir. Yine kendi tarihimizden alacağımız perspektifle günümüzü ve geleceğimizi tanımlayabileceğimiz açıktır.

Tarih içinde yapacağımız kısa bir yolculukta ele alacağımız tek bir olay, tek bir kişi bile tarih denilen olgunun olmuş bitmiş, ömrü tükenmiş gölgeler ve izler olmadığını tüm temel özellikleriyle günümüzde de yaşandığını göstermektedir. Bu anlamıyla tarih günümüzü kodlayan fikirler, olaylar, kişiliklerle adeta bugün de yaşamaktadır ve de capcanlıdır. Ancak bunlar egemenlikçi güçlerin perdelemeleri, karalamaları, çarpıtmaları altındadır ve açığa çıkarılmaları kolay olmamaktadır. Yine tümünü birden açığa çıkarmak da mümkün değildir. Uzun ve zorlu çabaları gerektirmektedir. Ancak sabırla, inatla kendi tarihimizi açığa çıkarmak için de bir yerlerden başlanmalıdır.

Böylesi bir tarih ve güncel anlayışından hareketle doğru bir tarih bilincinin açığa çıkarılması, tarihte yaşanan her şeyin bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde etrafına örülen efsane ve spekülasyon zincirinden kurtarılması gereken tarihi kişiliklerden biri de Ebu Müslim Horasani'dir.

Birçok Batıni harekete ilham kaynağı olan, bir çok halkın kendinden saydığı Ebu Müslim Horasani, Ortadoğu tarihinde hakkında en çok söylence yaratılan, özellikler ve sıfatlar yakıştırılan kişilerin başında gelmektedir. Ortadoğu halklarının böyle ele aldığı, söylenceleştirdiği, tanrısal sıfatlar yük-

lediği bir kişilik olarak da mutlaka tanınmayı ve anlaşılmayı gerektirmektedir. Zira halkların bir kişiyi böylesine efsaneleştirmesi, olağanüstü özellikler içeren sıfatlar yüklemesi o kişiliği toplumsal ilerleyişin yolu, güvencesi, model kişiliği olarak görmesi demektir. Bir çizgi, bir yaşam felsefesi haline gelmesi ya da getirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla gerçeği öyle olmasa bile kendine mal edilen sıfatlar, halklarımızın devam etmekte olan özgürlük, bağımsızlık, eşitlik ve adalet arayışındaki temel değerler, ilkeler ve kurallarını anlatır. Çoğu zaman bir efsane bir halkın özlemini, umudunu, inanç ve değer yargılarını anlatır. Dolayısıyla Ebu Müslim Horasani, büyük bir değerler toplamı olarak ulaştığı günümüzde en gerçek haliyle açığa çıkarılmayı, yaptıkları ve yapamadıklarıyla anlaşılmayı ve de sahiplenilmeyi gerektiren İslam tarihinin en ünlü kişiliklerinden birini oluşturmaktadır.

Ebu Müslim Horasani

(Ebu Müslim Abdurrahman bin Müslim el-Horasani-Doğum 718 Horasan bugünkü Afganistan'daki Belh kenti, Ölüm 754 Irak)

"*Köle İbrahim, İbrahim bin Osman, Heyyakan, Hetkan, Abdurrahman bin Müslim, Bihzadan, Horasan Teberdarı*" lakaplarıyla da anılan Ebu Müslim Horasani'nin asıl adı Abdurrahman'dır. Çeşitli kaynaklarca 718 yılında geçmişte İran-Horasan'a bağlı olan bugün Afganistan sınırlarında yer alan Belh kentinde dünyaya geldiği belirtilmektedir. Emevi egemenliğine son verip iktidarın Emevi Hanedanlığı'ndan Abbasi Hanedanlığı'na geçmesine yol açan büyük ayaklanma hareketine liderlik eden Ebu Müslim, Abbasi devletinin kuruluş sürecinde de önemli roller üstlenmiş ancak etkinliğinin giderek artması, alternatif bir iktidar odağı olarak görülmesi gibi nedenlerden dolayı bizzat iktidara taşıdığı Abbasi Hanedanlığı tarafından bir komplo ile katledilmiştir. (MS.754)

Ortadoğu ve İslam tarihinde Ebu Müslim Horasani kadar efsanelere ve spekülasyonlara konu olan başka bir kişilik bulmak zordur. İsmi etrafında öylesine bir söylenti yığını oluşmuştur ki, bunlardan hangisi doğru, hangisi yanlış ayırt etmek kolay değildir. Öldürüldüğü 754 yılından bu yana adı etrafından oluşan spekülasyonlara bir yenisini eklemeden, tarihteki yerini, Ortadoğu zemininde temsil ettiği kültürü, Ortadoğu halklarının onun adı etrafında yaşatmaya ve sürdürmeye çalıştığı değerleri aydınlatmak, tüm boyutlarıyla olmasa bile ana hatlarıyla Ebu Müslim Horasani gerçekliğini ortaya çıkarmak, yaratılan muğlaklaştırmaya inat ait olduğu safları netleştirmek son derece önemlidir.

Zira Ebu Müslim Horasani mazlumların, ezilen ve sömürülenlerin, zulme ve gadre uğrayan halkların, dışlanan, yok sayılan, ötekileştirilen insanların adalet ve özgürlük istemlerinin tarihsel sembol kişiliklerinden biri olarak günümüze kadar uzanabilmiş canlı ve etkili bir kişiliktir. Açıktır ki böylesi bir kişilik salt dini ya da mezhepsel kaygılarla, uhrevi yaklaşımlarla ele alınamaz. Ona hak ettiği değeri vermek sosyolojik ve kültürel yaklaşmayı gerekli kılar ki, bu her şeyden önce Ebu Müslim Horasani kişiliğinin yeşerdiği toplumsal kültürel zemini anlamayı, içinden çıktığı toplumsal gerçekliği tanımayı, bu toplumsal gerçekliği belirleyen düşünsel, kültürel, inançsal temeli görmeyi gerektirir.

Ebu Müslim Horasani insanların adalet ve özgürlük istemlerinin tarihsel sembol kişiliklerinden biri olarak günümüze kadar uzanabilmiş canlı ve etkili bir kişiliktir

Her insan ait olduğu toplumun ürünüdür, onun taşıyıcısı, sürdürücüsü ve aynı zamanda yapıcısıdır. Bu anlamda her kişilik kendi toplumsallığının hem kurbanı hem kahramanı

olmaya açıktır. Toplumsal gerçeklik büyük krizler ve çelişkilerle karşılaştığında bunun bireylere yansımaması, toplumsal bünyede yaşananların bireye aksetmemesi insanın doğasına terstir. Sorun bu noktada bireyin içinden çıktığı toplumsal yapının yaşadığı zorlanmalar, çelişkiler ve beklentiler karşısında kendisini nasıl konumlandırdığının açığa çıkmasındadır. Bunlara yanıt olma temelinde mi, bunlardan kaçma, bunlardan korkma, bunlara sırtını dönme temelinde mi? İşte bireyin özgünlüğü bu sorulara verilecek olan yanıtlarda belirmektedir.

İşte Ebu Müslim kendini çevreleyen kültürel ve sosyal yapıdan aldıklarıyla kendi toplumsallığının çelişkilerine yanıt olmayı, çözüm getirmeyi esas almış bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Adına hareket ettiği Abbasi ailesinin hırsları ve iktidar arzularına yanıt olmanın ötesinde, Emevi zulmü ve sömürüsünden nasibini alan tüm bölge halklarının, emekçi ve yoksullarının beklenti ve istemlerine de yanıt olmuştur. Bu nedenle de tarihe Emevi devletini yıkan ve Abbasi devletini kuran kişi olarak geçmesi onu yeterince tanımlamaz.

Ebu Müslim Horasani'yi günümüze kadar taşıran bölgenin zulüm ve direniş diyalektiğinde oynadığı roldür. Sistem ve sistem karşıtları, düzen yanlıları ve düzene karşı direnenler, bu direnişte başı çekenler her daim ve her şart altında halklarımız tarafından sahiplenilmiş, kutsanmış, ululanmış, unutturulmamış, destanlarda, şarkılarda, kulaklara fısıldanan isyan çağrılarında sürekli yaşatılmıştır. Analarımızın ninnilerinde, ozanların türkülerinde, dengbêjlerin klamlarında, cemlerde, gülbanglarda yeni doğanlara verilen adlarda günümüze taşınmıştır. Onları böylesine ölümsüz kılan en büyük hakikatimiz olan toplumsallığımıza bağlılıkları, onun ihtiyaçlarını her şeyin üstünde tutmaları bunun için gerektiğinde canlarını ortaya koymaktan çekinmeyecek denli büyük bağlılıklarıdır. İnsanın bu en büyük gerçeğine saygıları, bağlılıkları ve bu uğurda yaptıkları onları tarihe kazıyan temel olgulardır. Ebu Müslim Horasani bu gerçekliği yaşadığı dönem içinde gösteren, kimin adına hareket ederse etsin içinde bulunduğu dönem zarfında halklarımızın Emevi zulmüne karşı direnişine önderlik eden, bunu başarıyla gerçekleştiren, halkın direnişini maharetle sonuca ulaştırma gücünü gösteren bir kişiliktir. Elbette bunun karşılığını fazlasıyla almıştır. Halklarımız kendisini çok nadir insana gösterdiği bir içtenlikle sahiplenmiştir. Bölgemizde böylesi kişilikler bellidir. İsimleri her şeye rağmen yediden yetmişe halklarımızın dilinde ve belleğindedir. Kawa'yı kim unutturabilir ya da kim sadece kendisine mal edebilir. Kawa bölgemizde yaşayan tüm halkların kahramanıdır. Asur zulmüne karşı direnişin sembolüdür, başlatıcısı, sürdürücüsü ve zafere taşıyanıdır. Zulüm ve direniş ikileminde o direnişin bayrağını kucaklayan ve zafere ulaştırandır. Tüm halklarındır, bir Ortadoğu kahramanıdır. Kürt olması bu gerçeği hiçbir zaman gölgelememiştir. Asur zulmünden çeken her halk onu Kürt halkı kadar sahiplenmiş ve yaşatmaya çalışmıştır.

Ebu Müslim gerçeğinde de karşımıza çıkan budur. Ebu Müslim katledilişinden sonra halklarımız tarafından tanrısal sıfatlarla donatılmış, geri dönecek mehdi, kurtarıcı olarak tasavvur edilmiş, ölmediği ve ak güvercin donuna bürünerek göğe yükseldiğine inanılarak efsanelere konu edilmiş, toplumsal ihtiyaca yanıt veren pratiği nedeniyle efsaneleştirilerek ve destanlaştırılarak ödüllendirilmiştir.

Yaşadığı zaman, zemin ve çelişkileri anlaşıldığında Ebu Müslim Horasani'nin tarihsel eylemi ve kişilik özelliklerinin neden efsanelere ve destanlara konu edildiği anlaşılabilir. Eğer insan içinden çıktığı tarihin ve toplumun ürünü ise Ebu Müslim Horasani'yi de içinden çıktığı tarihsel ve toplumsal koşullardan ayrı ele alamayız. İslam'ın doğduğu süreçte Ortadoğu gerçeği nasıl bir durumu ifade ediyordu, İslamiyet hangi kültürel ve zihinsel iklimde kendine yer açmıştı ve nasıl ilerli-

yordu bunun yanında Emevi devleti altında yayılan İslam bölge halkları tarafından nasıl algılanıyor ve karşılanıyordu? Bu ve benzer sorular etrafında Ebu Müslim gerçeğini anlamak gerçeğe daha yakın olacaktır.

İslam-Karşı İslam

Miladi 7. yüzyılda Arap yarımadasında boy veren İslamiyet, kimi çevrelerce sunulduğu gibi zihinsel olarak büyük bir kuraklığın yaşandığı, toplumsal olarak büyük baskılara ve sömürüye maruz kalındığı, halkların ve toplumların bu baskı ve sömürüye karşı çıkmaması için cehalet ve sefalete mahkum edildiği koşullarda ortaya çıkmış bir din değildir. Cahiliye dönemi olarak adlandırılan İslam öncesi süreçte gerek Arap toplumu gerekse de bölge halkları sanıldığı gibi cehalet ve gerilik içinde değil son derece dinamik ve gelişkin bir zihni-kültürel yapıya sahiptir. Gelişkin bir üretim sistemi yine gelişkin bir ekonomik-ticari yaşam söz konusudur. Sorun şudur ki Arap kabile aristokrasisi mevcut haliyle kabile formundan kurtulmak istemektedir. Kabile yaşamını mevcut haliyle devam ettirmek istemeyen bir kabile aristokrasisi şekillenmektedir. Kabile gerçeği temelinde varlığını sürdüren Arap toplulukları, Sasani-Bizans ve Habeşistan krallıkları sıkıştırması altında, devletçi ve egemenlikli zihni yapıların da etkisiyle derin bir yarılmayı yaşamaktadır. Kabile gerçeği önemli bir bozulmaya uğramakta, kabile ileri gelenleri kabilede temsilini bulan değerlere ihanet temelinde ciddi bir hiyerarşi geliştirmekte, öne çıkan aileler hanedanlaşmakta, devletleşme arayışı ciddi egemenlik mücadelelerine, kabile gerçeğini yozlaştıran ve dağılmaya sürükleyen çatışmalara yol açmaktadır. Yani üst toplumun temsili olan kabile aristokrasisi kabile hiyerarşisini de aşan bir iktidar arayışındadır.

Devletçi iktidar sistemi Sasani-Bizans-Habeş örneklerinde tanınmıştır. Dıştan bu güçlerin sıkıştırması yaşanırken, içten kabile kültüründe bu temelde ortaya çıkan bozulma, Arap toplumsal dokusunu ciddi bir çıkmazla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu çıkmazın getirdiği çelişki ve sorunların nasıl aşılacağı doğrultusunda canlı ve dinamik bir zihni iklim söz konusudur. Birçok seçenek kendini gündemleştirmeye çalışmakta, her dönemde olduğu gibi bir kurtarıcı beklentisi yükselmektedir. Birçok kişi kendini kurtarıcı ilan etmekte, peygamber olduğunu iddia ederek mesajlarını yaymaya çalışmaktadır. Çeşitli tarihçiler İslamiyet'in doğduğu süreçte ve sonrasında aralarında kadınların da bulunduğu iki yüzden fazla kişinin kendini peygamber ilan ederek düşüncelerini ve mesajlarını yaymaya çalıştığını belirtmektedir.

Arap yarımadasında durum genel hatlarıyla böyle iken bölge gerçeğinde de durum çok farklı değildir. En başta zihniyet dünyasında ciddi sarsıntılar ve sorunlar yaşanmaktadır. Başta Kürtler ve Farslar olmak üzere bölge halklarının ahlak temelli zihniyet yapılanması olan Zerdüştlük Sasani devlet ideolojisi olarak ciddi bir yozlaşmayı ve aşınmayı yaşamaktadır. Mazdeizm örneğinde olduğu gibi ciddi reform arayışlarıyla, Maniheizm örneğinde olduğu gibi ciddi sentez çalışmalarıyla bu durum aşılmaya çalışılırken, Bizans ve Sasani devletlerinin içte yoksul ve emekçi toplumsal yapı üzerindeki baskı ve sömürüleri, dışta etnisite ve aşiret yapılarına karşı talan ganimet seferleri her geçen gün yoğunlaşmaktadır. Bu güçler birbirleriyle yürüttükleri hakimiyet mücadelesine aşiret ve kabile biçiminde varlığını sürdüren etnisiteyi ortak etmeye çalışmakta, bu temelde taraflaşmalar, taraf değiştirmeler, işbirlikçileşme, egemen siyaset zeminine kayma, devletçi iktidar gerçeği içine çekilme yaşanmaktadır. Bütün bunlar toplumsal dokuda ciddi tahribatlar ve yozlaşmalara yol açmakta, devletçi gelenek temelinde yaşanan bozulma ve yabancılaşma savaş ve çatışma olgularıyla birleştiğinde başta aşiret ve kabile gerçeği olmak üzere kentlerde ve çevresinde kümelenmiş toplumların yaşamında büyük bir kaos olarak yansımasını bulmaktadır.

Daha da ayrıntılandırılabilecek bu koşullarda öncelikle Arap kabile gerçeğinde yaşanan yozlaşma ve dağılmayı önleme, daha iyi ve daha ileri bir temelde yenileme arayışı ve çabası olarak ortaya çıkan Hz. Muhammed'in arayışı, giderek kendini evrensel bir sentez olarak bütünleyebilmiş ve etkili bir politik-askeri mücadele sonucunda ciddi bir seçenek haline getirmiştir. Başlangıçta bir devlet ideolojisi olmaktan uzaktır. Toplumun politik ve ahlaki özelliklerini onarma, güçlendirme kaygısı güçlüdür. Toplumu kendi dönemine göre demokratik bir temelde yeniden oluşturma amacı ve arayışı ciddidir. Kabile aristokrasisinin devletçi iktidar arayışının ne tür tehlikelere yol açacağı adeta görülmüş gibidir. Bundan sakınma, uzak durma amaçlı uygulama ve yaklaşımlar Hz. Muhammed tarafından epeyce geliştirilmiştir. Ne var ki Asr-ı Saadet olarak isimlendirilen dönem sona erer ermez, yani doğuşundan otuz yıl gibi kısa bir süre sonra İslamiyet adeta karşıtına dönüştürülecek, Arap kabile aristokrasisi kendisine gerekli olan iktidar ideolojisini İslamiyet, Muhammed ve Allah adları altında inşa etmekte gecikmeyecektir.

Emeviler ve İslam'ın Devletleşmesi

Hz. Muhammed öncesinde belirginleşen hanedanlaşma ve devletleşme arayışları özellikle Arap yarımadasının dinsel, siyasal, ekonomik merkezi olan Mekke'de barizdir. Birçok kabilenin etkinlik gösterdiği Mekke'de kabileler arası ve kabileler içi hiyerarşi önemli bir aşama kaydetmiştir. Kabileler eşitlikçi, dayanışmacı, paylaşımcı yapılar olmaktan önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Her biri hiyerarşinin, farklılaşmanın (buna bir tür ön sınıflaşma da diyebiliriz) kabile özelliklerinin yerini aldığı küçük birer devletçik durumundadır.

Emevi Hanedanlığı diğerlerine nazaran kabile gerçeğine en uç noktada yabancılaşan ve ön devlet özelliklerini en fazla gösteren Kureyşi kabilesinin Ümeyyen ailesindendir. İslamiyet'e karşı en etkin mücadeleyi yürüten Kureyşi kabilesi hızla yayılan ve güçlenen İslam karşısında ayak diremektense kendi iktidarlaşma arayışında değerlendirmeyi düşünerek Hz. Muhammed ve İslamiyet ile barışma yolunu seçen bir kabiledir. İslam'ın hızlı gelişimi karşısında ve birçok savaş sonrasında Mekke'yi Hz. Muhammed'e teslim eden Ebu-Süfyan önderliğindeki Kureyşi kabilesi, Müslüman olmakla beraber Mekke üzerindeki politik etkinliğini elden bırakmamıştır. Bu kabileye Halife Ebu Bekir ve Ömer dönemlerinde tanınan kısmi ayrıcalık Osman döneminde ayyuka çıkmış, bu durum İslam tarihinde Haricilik olarak bilinen yoksulların isyan geleneğini başlatmış, daha o zaman Arap yarımadasında birçok Arap kabilesinin İslam dininden ve birliğinden ayrılmasına yol açmıştır. Daha önemlisi bu kabilenin hilafet makamını ele geçirme çabaları günümüze kadar uzanan İslam dinindeki en büyük ayrılıkların ve çatışmaların da nedenlerinden biri olmuştur.

Halife Ebu Bekir, Ömer ve Osman döneminde İslam orduları Arabistan'ı ve İran'ı kontrol altına alırken içte doğan ve hızla ilerleyen İslam devletini ele geçirme mücadelesi kızışmıştır. Özellikle Hz Muhammed'in kabilesi olan Haşimiler ile Kureyşiler arasındaki mücadele Hz. Ali'nin halifeliği sırasında çatışma ve savaş halini almış ve bu çatışmalı sürecin sonunda İslamiyet'in çıkış esaslarına bağlılığı ile bilinen Hz. Ali tasfiye edilmiş, iktidar birçok ayak oyunu ve kirlihileli yöntemler sonucu Kureyşi kabilesinin eline geçmiştir.

İslam tarihinde Emevi Hanedanlığı, Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye ile başlar (661). Hz. Ali'nin öldürülmesi sonrasında hilafet makamına geçen Muaviye, halifeliğini tanımayanları sert bir biçimde bastırmış ve şiddet temelinde iç karışıklıklara son vererek fetihlere girişmiştir. Barış dini olarak doğan İslamiyet, Emevi Hanedanlığı'nın iktidar amaçları temelinde bir savaş ve kıyım ideolojisine dönüştürülmüş, doğuda Hindistan sınırına, batıda Kuzey Afrika'ya, oradan Güney

İspanya'ya kadar yayılmıştır. Muaviye 680 yılında öldüğünde ardında güçlü bir İslam devleti bırakmıştır. Halifelik, dinsel önderliğin yanı sıra tam bir siyasal-askeri önderliğe dönüştürülmüştür. Halifelik merkezi kutsal topraklar sayılan Mekke ve Medine'den Emevi devletinin yönetim ve denetiminin en iyi yürütüleceği düşünülen Şam'a taşınmış, kabile aristokrasisi devlet içinde konumlandırılırken Arap kabile yapısı diğer halklara üstün sayılarak ganimet ve talana ortaklık temelinde devletleşen İslam'a katılmıştır. Hilafet makamı Hz. Muhammed'in öngördüğü gibi bir kurul tarafından seçilenlerce yürütülmekten çıkarılmış artık babadan oğula geçen hanedanlık tarzı egemen kılınmıştır.

Allah'a bağlanma dışında Arap ile Acem arasında bir fark olmadığını, Müslümanların kardeş ve eşit olduklarını söyleyen Hz. Muhammed'in aksine Emevi aristokrasisinin devlet iktidarına taban oluşturma temelinde Arap milliyetçiliği geliştirilmiştir. Arap Müslümanlarla Arap olmayan Müslümanlar (Mevali) arasına ciddi ayrımlar konulmuş, Arapça resmi dil olarak dayatılarak tarihin ilk asimilasyon uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araplık ve Araplaşma yüceltilirken diğer halkların dilleri, inançları, kültürleri ve tüm değerleri üzerinde hoyrat bir egemenlik ve talan yürütülmüştür. Kabile düzeninde varlık gösteren Arap toplumsallığı, devlet iktidarından yararlandırılarak çözdürülürken diğer halkların ve etnisitelerin toplumsallıkları işbirlikçilik, ihanet ve kendini inkar dayatılarak tahrip edilmiştir. İşte Ebu Müslim'in başını çektiği ve Emevi devletinin yıkılışıyla sonuçlanan isyan bu lanetli gerçekliğe karşı daha Muaviye zamanında başlayan ve aralıksız süren isyanlar zincirinin son halkasıdır.

Dört halife devrinden (632-661) itibaren fetihler sayesinde geniş bir coğrafyayı egemenliği altına alan Emeviler hızla bölgenin bu gerçeğiyle karşılaşmış ve bunun yol açtığı sorunlarla boğuşmaya başlamışlardır. Mevali denen, kılıç zoruyla veya ikna yoluyla İslam'ı kabul eden çeşitli etnisite ve kavimlerin yanı sıra eski inançlarını koruyan "Zımmi" adı verilen gayrimüslimlerin de Emevi egemenliğini kabul etmesi kolay olmamıştır. İster Müslümanlığı gönüllü kabul edip mümin sıfatını taşısın, isterse zorla dayatıldığı için söylemde kabul edip Müslüman tasnifi içinde değerlendirilsin; yeni dine giren Arap olmayan halklar (Mevali), İslam'dan çok daha köklü ve yüksek bir toplumsallığın, insanlık tarihi kadar eski inanç biçimlerinin, dinlerin ve kültürlerin mirasçısıydılar. İslam'ı algılar ve yorumlarken de bu mirasın eşitlikçi, özgürlükçü, dayanışmacı ölçülerini esas almışlardır.

Mazdekizm ve Maniheizm

Özellikle İran ve Kürdistan topraklarında yozlaştırdığı Zerdüşt öğretisi üzerinden sınıflaşmayı dayatan Sasani devletinin, eşitlikçi olmayan adaletsiz yapısına tepki olarak doğan Mazdekizm ve Maniheizm gibi dinler bölge halklarının İslam'ı yorumlayışında da belirleyici zihni kaynakları oluşturmuşlar ve devletçi İslam'a karşı gelişen direniş öğretilerinin ve hareketlerinin oluşmasında büyük rol oynamışlardır.

Emeviler döneminde başlayan Zerdüşti, Mazdekçi, Manici inanç ve kültürün etkilerini yoğun yaşayan halkların devletçi İslam'a karşı direnişleri daha sonraki dönemlerde de yükselerek ve yayılarak devam etmiştir. Buna İslam inanışı içinde meşruiyet kazandırma çabaları, İslam söylemine bürünmüş Arap milliyetçiliğini ve devletçiliğini İslam'ın argümanlarıyla mahkum etme yaklaşımı oldukça gelişkinlik göstermiştir. Bu nedenle Emevilere karşı özellikle özgür kabile ve aşiret yapılanması altındaki Arap olmayan halkların isyanları kendini İslami söylem ve argümanlarla ifadelendirse de özgürlükçü, eşitlikçi ve dayanışmacı Zerdüştiliğin, Mazdekçiliğin ve Maniciliğin damgasını taşımaktadır.

Direniş özellikle özgür etnisite için çoktan beri temel bir varlık koşulu haline gelmiş bulunmaktadır. Dinin egemenlerin elinde bir iktidar ve egemenlik silahına dönüştü-

rülmesi ve buna karşı direniş gerçeği bölgede İslamiyet ile başlayan bir olgu değildir. Bu çok öncesinden başlayan ve süren bir olgudur. Sasani egemenliğine karşı Mazdek'in isyanı hafızalarda taptazedir. Eşitlikçi, özgürlükçü ve ortaklaşmacı Zerdüşt öğretisinin esinlediği Mani dini geniş bir coğrafyada taraftar bulmaktadır.

Emevi devleti daha başlangıcından itibaren meşruiyet sorununu yaşamış, Haşimi kabilesinden Abbas oğullarıyla yürüttüğü iktidar mücadelesini kazanması bu sorunu aşmasını sağlamamıştır. Abbasilerin iktidar amaçlı da olsa muhalefeti, muhalif hareketlerle buluşması, onlarla paralellik kurması ve Emevi karşıtlığı temelinde buluştuğu bu akımlar

> *"Bizim Müslümanlıkla herhangi bir ilgimiz yok. Horasanlılara yalancıktan verdiğiniz özgürlük ve eşitlik sözünü, biz, iyi kalpliler yerine getireceğiz. Zira bizim ütopyalarımız, fikirlerimiz, umutlarımız ve amaçlarımız, sizinkilerden farklıdır"*

ve yapıların dinmek bilmeyen direnişleri yıkıldığı güne kadar Emevi devletini meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Müslümanlığı kabul eden ve mevali adı verilen halkların özgürlük, eşitlik ve ortaklaşmacılık temelindeki direnişlerine dayanak yaptıkları bu durum sıkça bu hareketlerin Abbasi yanlısı oldukları biçiminde yorumlanmış, taşıdıkları doğal toplumcu-komünal özellikler görmezden gelinmiştir. Oysa ki gelişen direniş hareketlerinde hilafetin Abbasilere mi yoksa Emevilere mi ait olduğunun çoğu kez fazla bir değeri yoktur. Halklar kendi özgürlükçü yönetimlerini oluşturma, toplumsallıklarını bu temelde sürdürme arayışındadır.

Sasani devletine karşı gelişen Mazdekçi direniş geleneği Emevilere karşı ortaya çıkan direnişlerin de büyük bölümünün fikri alt yapısını oluşturur. Mazdek'ten sonra yerine geçen eşi Hürrem Bin Ti Kade'nin adıyla devam eden çizgiyi takip eden bölge halklarının Abbasilerin iktidar olup olmaması gibi bir sorunları yoktur. Kimsenin iktidarına meşruiyet oluşturma arayışında da değildir. Bir özgürlük eğilimi olarak takip edilmekte bu özüyle ilgili olarak kabul görmektedir. Mazdeizm Hürremdinilik adıyla Emeviler döneminde ilk olarak Horasan'da propaganda yaparak örgütlenen Hidaş lakaplı Ammar bin Yezid tarafından İslami motiflerle birlikte dile getirilmiştir.

Horasan'ın Merv kentine yerleşen Hidaş hızla taraftar bulduğu hareketini Mazdekçi öğreti temelinde bir yönetime dönüştürmüş ve o dönem ortaya çıkan tüm muhalefet hareketlerini kendi denetimine almaya çalışan Abbasilerden ayrışmıştır. Hidaş'ın hareketini "*İslam dairesi dışına çıkıp Batini olmak*"la suçlayan Abbasi büyüklerine karşılık, Hidaş yandaşları; "*Bizim Müslümanlıkla herhangi bir ilgimiz yok. Horasanlılara yalancıktan verdiğiniz özgürlük ve eşitlik sözünü, biz, iyi kalpliler yerine getireceğiz. Zira bizim ütopyalarımız, fikirlerimiz, umutlarımız ve amaçlarımız, sizinkilerden farklıdır*" diye yanıt verip, isyana kalkmışlardır.

Çareyi Hidaş'ı faili meçhule kurban etmekte bulan Abbasiler; "*Hidaş namıyla zuhur edip Hürremilik fırkasını benimseyenlerin hepsi, İslam'a karşı çıkmış sayılır. Haramı helal, helali haram yapmışlardır. Kadın kız, ana bacı demeden fısk-ı fücur içine girip cinsel sapıklıklara bulaşmışlardır*" biçiminde fetva vermişlerdir.

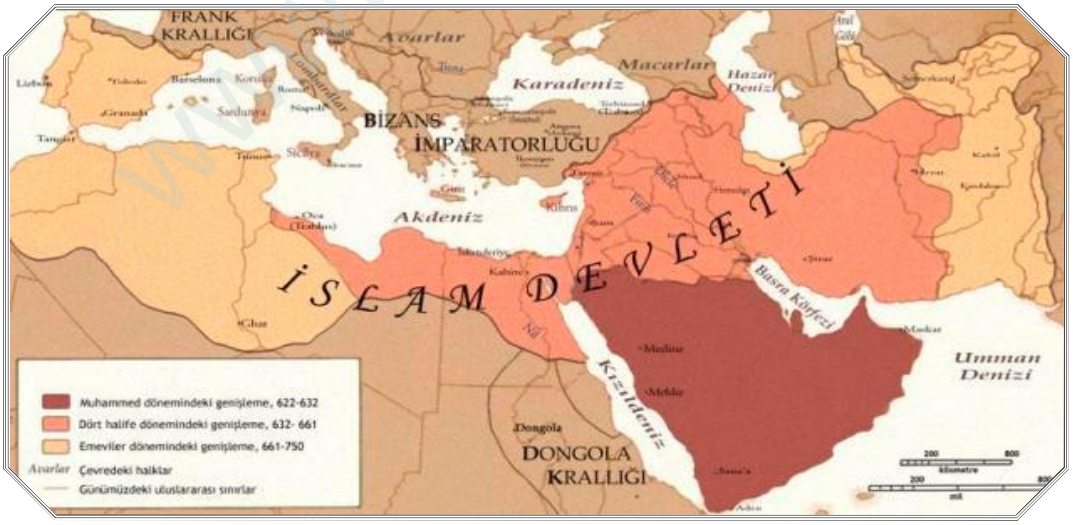
Hürremidinlik adıyla yaşayan Zerdüştçü ve Mazdekçi fikirler Abbasilerin ve Emevilerin ortak çabalarıyla 736 yılında bastırılan bu isyanla sınırlı kalmayacak, çok geçmeden Ebu Müslim Horasani'nin başını çektiği isyan hareketinde yeniden ayağa kalkacaktır. Emevilerin sonunu getiren isyanın fikri altyapısı

olacaktır. Bununla da sınırlı kalmayacak Emevilere rahmet okutan zulmü ve baskısıyla meşhur Abbasi devletine karşı Babekilik, Karmatilik ve Mazyar hareketleri başta olmak üzere gelişen tüm isyan hareketlerine damgasını vuracaktır.

İşte Ebu Müslim Hidaş'ın karargahını kurduğu ve tüm bölge halklarının katıldığı merkez olarak gördüğü bu topraklarda (Belh) dünyaya gelmiş (718) çocukluğunu ve gençliğini Emevilere karşı isyan dalgasının yükseldiği bu süreçte Emevi karşıtı fikir ve örgütlenmelerin güçlü olduğu Küfe'de geçirmiştir. Hangi halka mensup olduğu spekülasyon konusu olmakla birlikte çeşitli Arap şairleri ve tarihçileri bir köle ve Kürt olduğunu dile getirmektedirler. Küfe'de Merv'den farklı olarak Emevi karşıtı faaliyetleri örgütleyen Abbasilerdir. Yani iktidar peşindeki diğer bir İslamcı çizgidir. Çeşitli muhalefet hareketlerinin çatı örgütü olarak da işlev gören Abbasi örgütlenmesine dâhil olan Ebu Müslim, kısa sürede bu yapılanmada dikkat çeken bir kadro olarak yükselmiştir. Emevilere paralel hanedanlaşan Abbasi ailesine tanıştırılan ve hediye edilen Ebu Müslim, Abbasilerin kişisel özellikleri nedeniyle kısa sürede Horasan'daki Emevi karşıtı faaliyetlerini idare etmekle görevlendirilecek kadar Abbasilerin güvenini kazanmıştır.

İsyanlar Diyarı Horasan

Horasan'ın hilafet merkezine uzak olması ve yönetimin buradaki etkisinin oldukça zayıf olması, muhalefetin gelişip güçlenmesi için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca burada ortaya çıkan kavimler ve kabileler arası mücadelelerde Emevilerin taraf tutması ve kışkırtıcı olması da bu süreci hızlandırmıştır. Böl-parçala-yönet yaklaşımı bin yıllar öncesine dayanan bir devlet yaklaşımıdır ve Emeviler iktidarlarını ulaştırdıkları her yerde toplumsal bütünlüğü parçalayarak, birbirine düşürüp birbiriyle vuruşturarak güç olmayı esas almışlardır. Bu devletçi uygarlığın adeta değişmez bir iktidar kurma ve koruma yöntemidir. Toplumsal bütünlük korunuyorsa burada devlet iktidarına yer yoktur. Devlet iktidarının kendine alan açması toplumsal bütünlüğün parçalanmasıyla mümkündür. Bu anlamda hiçbir devlet aşiretler, kabileler, aileler, inançlar, mezhepler, halklar arası çelişkilerde birleştirici ve çözümleyici bir rol oynamaz. Bu devletin diyalektiğine terstir. Emeviler gerçeğinde de yaşanan budur. Emevi Hanedanlığı el attığı her halkın ve her kültürün bağrında büyük parçalanmalara, çatışmalara, çelişki ve yıkımlara neden olmuştur. Bunları körüklemiş kendini bu çelişkili ve çatışmalı ortamda iktidar yapmayı esas almıştır. Çatışan taraflar bunu fark ettiklerinde,

aralarındaki çelişki ve çatışma, parçalanma ve birbirine düşmenin Arap egemenliğine kapı araladığını, onu büyüttüğü ve güçlendirdiğini anladıklarında, zulme karşı birliğin zemini ortaya çıkabilmiştir.

İşte Ebu Müslim'in temel özelliği muazzam bir birleştirici olması, örgütçü özellikleriyle temel ve tali çelişkileri halklara göstermesidir. Bunu büyük bir ustalıkla gerçekleştirmiş, Emevi zulmünden rahatsızlık duyan tüm kesimleri, aralarındaki çelişki ve çatışmaları bir kenara koymaya ve birlik olmaya ikna edebilmiştir. Bunu büyük bir siyasi yetenek olarak ele almak gerekir. Ortadoğu gibi devletçi uygarlığın harmanladığı ve tahrip ettiği bir zeminde birlikçi olmak, devletlerin, fatihlerin, nemrutların ve firavunların parçaladığı toplumsal dokuyu adalet, eşitlik, özgürlük, dayanışma, vicdan ve merhamet, adalet ve hikmet temelinde birleştirmeye çalışmak peygambersel bir büyüklüğü ifade eder.

Ebu Müslim'in bunu yaparken zaman zaman birliği parçalayıcı, birliğe gelmeyen, Emevilere karşı direnişi zaafa uğratacak, halkın öncülüğünü, dinamizmini, beklenti ve umutlarını heba edeceğini düşündüğü kişilere ve hareketlere karşı büyük ikna çabaları geliştirdiği, bu çabalarında sonuç alamadığında son derece acımasız olabildiği, birliği oluşturmak için şiddete başvurmaktan çekinmediği de dile getirilmektedir. Arap tarihçileri kendisini "soğukkanlı, ketum, hasud ve kindar, aynı zamanda insafsız ve merhametsiz" olarak anlatmaktadır.

İslam tarihçileri Ebu Müslim isyanından kısa bir süre önce Bihaferid (Bihaferid bin Mahfuriddin) isimli bir kişinin başlattığı bir isyandan bahsetmektedirler. Peygamber olduğunu iddia eden ve "Zemzeme" adında bir de kutsal kitap yazdığı belirtilen Bihaferid'in eski bir Zerdüşti olduğu kaydedilmektedir. Zerdüştizm ve İslamiyet'i sentezlediği bu çerçevede bir isyan hareketi geliştirdiği belirtilen Bihaferid'in karargâhını kurduğu Horasan'ın Xwaf bölgesinde eşitlikçi, ortaklaşmayı, özgürlükçü sistem kurmaya çalıştığı belirtilmektedir. Başlattığı hareket kendi döneminde hemen tüm ihtilalci hareketlere ilham veren Mazdekçiliktir. Yani doğal toplum eşitlikçiliği ve adalet anlayışıdır. Kendi başlatacağı isyan hareketine katılmaya davet ettiği Bihaferid'in buna yanaşmaması nedeniyle bizzat Ebu Müslim tarafından öldürüldüğü de yine Arap tarihçilerce dile getirilmektedir.

Yürüttüğü hazırlık çalışmalarının yeterli olduğuna kanaat getiren Ebu Müslim Horasani, Abbasilerin Horasan topraklarındaki baş davetçisi sıfatıyla, Mayıs 748'de Merv civarında Emevilere karşı isyan hareketini başlatmış, iki yıl gibi kısa bir sürede Şam'a girip Emevileri hilafet koltuğundan indirmiştir.

Önderlik ettiği isyan hareketiyle Abbasi devrinin açılmasına yol açan Ebu Müslim katledildiği 754 yılına kadar yönetimini yürüttüğü Horasan eyaletinde ilginç bir biçimde adaletli ve eşitlikçi bir yaklaşımı esas almış kendisini Arap kabilelerinden çok mevaliye yani şu ya da bu nedenle İslam'ı kabul etmiş kavimlere özelde de Kürt kabile ve aşiret yapılarına dayandırmıştır. Birliklerini Kürt, Acem ve Türkler başta olmak üzere bölgenin Arap olmayan diğer halklarından oluşturmuş, Zerdüşti ve diğer inançtan insanlara saflarında yoğun olarak yer vermiştir. Onlarla eşitlikçi, adil bir ilişki içinde olmuş aynı haklardan yararlandırmıştır. En yakın yardımcılarını bunlar arasından seçmiştir. Yardımcılarından biri Bermeki diğeri Türk (İshak), üçüncüsü Mecusi'dir. (Sindbad)

Arap tarihçileri tarafından Mecusi arkadaşı Sinbad'a "İyi ki Mecusi kaldın. Ben ise, küçükken Müslüman edilmişim. Neyin ne olduğunun farkında değilmişiz. Oysa bilinçaltımız hala Zerdüşti ve Mecusi fikirlerle dolu. Gönlüm Mazdakçı eşitlikçilik ile Zerdüştü ve Alevi fikirlerinin sentezlenmesinden yanadır. Bunu yaşama geçirmenin yolu ihtilal yapmaktır. Beklenen kurtarıcı Mehdi de, zaten böyle zamanlarda zuhur eder. O da

benden başkası değildir." dediği aktarılmaktadır. Ebu Müslim'in eşitlikçi alternatif yönetimini ve bunun güçlenmesini kendileri için tehdit olarak gören Abbasiler 754'te Ebu Müslim'i davet ettikleri Bağdat'ta sinsice hazırladıkları komployla katlettiler. Bu durum iktidar ve devletçi uygarlık gerçeğiyle birebir örtüşüyordu. İktidar ortak kabul etmez. Alternatif kabul etmez. Ebu Müslim iktidara taşıdığı Abbasi gerçeğinin Emevi gerçeğinden hiç bir farkı olmadığını görerek, Horasan ilinde buna karşı bir alternatif olarak özgürlükçü Mazdekçi öğretiye uygun bir yapılanma yarattığına dair çok net bilgiler yoktur. Ancak Abbasilerin onun etrafında toplanan ve kendini sistematize etmeye çalışan, güç olmayı hedefleyen eşitlikçi, özgürlükçü ve ortaklaşmacı özgürlük eğilimini gördükleri

Ebu Müslim'in eşitlikçi alternatif yönetimini ve bunun güçlenmesini kendileri için tehdit olarak gören Abbasiler 754'te Ebu Müslim'i davet ettikleri Bağdat'ta sinsice hazırladıkları komployla katlettiler

kesindir. Zira Ebu Müslim bu toprakların çocuğudur. Bu kültür içinde yetişmiştir. Her ne kadar Abbasiler adına hareket etmişse de bunu Zerdüşti, Mazdekçi, Manici öğretilerin peşinde yürüyen halkların arasında yürütmüş, onların istemlerine uygun olarak Emevi zulmüne son veren ayaklanmayı başarıya ulaştırmıştır. Bu kitlelerce sahiplenilmektedir. Horasan'daki Ebu Müslim'in dayandığı toplumsal taban Abbasi iktidarına değil kendi özgürlükçü fikirlerine ve bu temelde vücut bulan kültürlerine bağlıdır. Abbasiler bunun ele geçirdikleri iktidarı kendi çıkarları için kullanmaya başladıklarında kendilerine karşı da ayağa kalkacak bir zemin olduğunu çok erken anlamışlardır.

Ebu Müslim şahsında kendi önderliğine kavuştuğunu düşünebileceğimiz bir toplumsal taban söz konusudur. Horasan ilinde Ebu Müslim kişiliği etrafında ete kemiğe bürünmüş bir çizgi ortaya çıkmış gibidir. Başından itibaren Abbasi hanedanı için mücadele eden ve bağlılığından şüphe edilmeyen Ebu Müslim Horasani'nin 750 yılından sonra ortaya koyduğu pratikle aynı bağlılığı sürdürmediğini Hürremdinlik adıyla anılan Zerdüşti, Mazdekçi, Manici özgürlük çizgisinin etkisine girdiğini söyleyebiliriz. Bu ilk örnek de değildir. Hidaş lakaplı Ammar bin Yezid de Ebu Müslim gibi Abbasilerin görevlendirdiği ve Horasan'a gönderdiği bir kadrodur. Geldiği Horasan ilinde Zerdüştçi, Mazdekçi düşüncenin etkisine girerek Abbasilerden kopmuştur. İslamiyet-Zerdüştizm sentezi bir öğreti geliştirmiştir. Bu temelde giriştiği isyan hareketine karşı Emeviler ve Abbasiler adeta birlik yapmışlardır. Abbasiler Hidaş'ı İslam dışına çıkmakla suçlayarak, ahlaki düşkünlükle itham eden fetvalar yayınlamış, Emeviler onu tasfiye etmek için Abbasilerin bu söylemini sonuna kadar kullanmıştır. Mazdekçi, Zerdüştçü akımların etkisine girdiği için zındıklıkla, ihanetle itham edilen Hidaş bizzat kendisini Horasan'a gönderen Abbasilerin düzenlediği bir komployla faili meçhule kurban edilmiştir. Ebu Müslim'in katledilmesinin de esas nedeni budur. Ebu Müslim de bu öğretilerin etkisine girmiştir. Gerek yaşadığı dönemde gerekse de katledildikten sonra bu öğretilerin hüküm sürdüğü coğrafyalarda sahiplenilmesi, gerek içine girdiği uygulamalar, gerek yönetim anlayışı, gerekse de Arap tarihçilerin ona mal ettiği kimi sözler bunu doğrulamaktadır. Abbasiler onun şahsında bölge halklarının eşitlik ve özgürlük ideallerini hedeflemişlerdir. Bölge halkların bunu böyle anlamıştır. O yüzden Ebu Müslim'e en büyük bağlılık Horasan ili başta olmak üzere Hürremiliğin yaygın olduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Dahası Hürremilik Ebu Müslim'i kendisine mal etmiş, kendisiyle özdeşleştirmiş ve kendi sembollerinden biri haline

getirmiştir. İslam tarihçilerinden Ebu Hatim el Razi ile el Mesudi, Ebu Müslim'in katledilmesinden sonra Hürremilik ile Ebu Müslim Horasani yanlılarının oluşturduğu Müslimiye akımının özdeşleştiğini; Ebu Müslim'in "*İmam, peygamber ve hatta Allah'ın yeryüzündeki sureti*" olarak görüldüğünü; "*Tanrısal bir ruh*" taşıdığına inanıldığını yazmaktadırlar. (Aktaran: Faik Bulut: İslam Aristokrasisine ve Şeriat Düzenine Karşı İlk Halk İsyanları)

El Mesudi'nin kayıtlarında ise Hürremiler şöyle tanımlanmaktadır: "*Bir kısmı, Ebu Müslim'in ölümüne inanmadı; onun, geri dönüp yeryüzüne adalet dağıtacağını söyledi. Bunlar Horasan'da ayaklandılar. Bir kısmı da 'ölümünün gerçek olduğunu ama imamlık makamının kızı Fatma'ya geçtiğini' söyledi. Bunlara Fatımiye dendi.*" (Akt: Faik Bulut age.)

Başarılı bir isyan hareketine öncülük eden büyük bir siyaset adamı, örgütçü, diplomat ve askeri bir kişiliktir

Ebu Müslim'in katledilmesi Abbasi iktidarı için önemli bir tehlikenin bertaraf edilmesi anlamına geliyordu. Ancak bu yeni tehlikelerin de kapısını ardına kadar açıyordu. Abbasilerin Ebu Müslim'i öldürmeleri bunu hem de bir komplo ile gerçekleştirmeleri Ortadoğu halklarında derin bir nefreti açığa çıkardı. Abbasi Hanedanlığı bölge halklarının gözünde İmam Hüseyin'in başını kesen Emevi Hanedanlığı'yla özdeşleşirken Ebu Müslim bölge halklarının ölümsüzlük bahşettiği kişiliklerle özdeşleştirildi.

Ebu Müslim'in katlinden sonra Emevilere karşı mücadele sürecinde yanında yer alan dava arkadaşı, yakın dostu Mecusi Sindbad, 755-756 yıllarında Nişapur kentinde ayaklanırken "*Ebu Müslim ölmedi; kısa zamanda güvercin donunda, Mazdek ve Mehdi kılığında gelip intikam alacak, esas amacı Kabe'yi yıkmaktır*" diye propaganda yapmıştır. Hareketine katılanların omurgasını Mazdekçi, Zerdüşti kabile ve aşiretler ve yoksul çiftçiler oluşturmuştur. Sinbad'ın başlattığı isyan yenilmiş ancak isyan hareketleri farklı bölgelerde yıllarca devam etmiş ve yeni isyan hareketlerini tetiklemiştir.

Ebu Müslim'in dava arkadaşlarından İran asıllı olmasına rağmen Türkler arasındaki faaliyeti nedeniyle Türk lakabıyla tanınan İshak da, Maveraünnehir tarafındaki Zerdüşti halklar arasında örgütlenerek isyana kalkmıştır. O da, "*Ebu Müslim'in Zerdüşt peygamber tarafından gönderildiğini ve ölmediğini, günün birinde zuhur edeceğini*" propaganda etmiştir.

Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk de, Sindbad yandaşlarının "Zerdüşti, Mazdakçı ve Şiilerden" oluştuğunu yazmıştır.

Sonuç Yerine

Ebu Müslim Horasani yazdıklarından ve söylediklerinden ziyade yaptıklarıyla tarihe geçmiş bir kişiliktir. O bir fikir adamı değil bir eylem adamıdır. Abbasiler adına hareket etmiş, ancak Emevilere karşı yürüttüğü başarılı isyan hareketiyle bölge halklarının da özlem ve isteklerini gerçekleştirmiştir. Başta Müslimiye hareketi olmak üzere adına ortaya çıkan birçok hareketin zihni altyapısını Zerdüşti, Mazdekçi ve Manici fikirler oluşturmuştur. Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra ortaya çıkan bir çok hareket ve kurulan bir çok tarikat kendilerini düşünsel olarak Ebu Müslim'e dayandırsalar da Ebu Müslim'in belirttiğimiz Zerdüşti, Mazdekçi ve Manici zihni formasyon dışında yarattığı ya da temsil ettiği başka bir çizgi söz konusu değildir. Başarılı bir isyan hareketine öncülük eden büyük bir siyaset adamı, örgütçü, diplomat ve askeri bir kişiliktir.

Günümüze kadar kesintisiz süren zulme karşı direniş geleneğinde halkların özlemlerine ve acılarına yanıt temelinde ortaya çıkan her isyan önderliğinden beklenen Ebu

Müslim'in kılıcını kaldırma olmuştur. Bunun anlamı büyüktür. Halklarımız kalkıştığı her isyanın yenilgisinden sonra Ebu Müslim'i daha çok anar ve arar olmuştur. Onda dile gelen başarı gerçeğini arar olmuştur.

"Ebu Müslim gelmeseydi cihana eşekler de çığrışırdı Mervana" sözü Emevi zulmünün şiddette sınır tanımazlığını anlatır. Ebu Müslim böyle bir zulüm düzenini devirme başarısını gösteren bir kişilik olarak, başarılı bir komutan olarak da görülmeli ve onda dile gelen başarı gerçeği iyi anlaşılmalıdır. O bölge halklarının kültürel ve zihni gerçeğini doğru okumuş, bununla doğru ilişkilenmiş ve yürüttüğü isyan hareketini bu zemine dayandırabilmiştir. Etkilediği kadar etkilenmiş, bu toprakların ve bu kültürün yarattığı bir insan olarak yine bu topraklar ve bu kültür tarafından sahiplenilmiş ve geleceğe taşınmıştır. Onda görülmesi gereken başkaldırısında ifadesini bulan ve Emevi zulüm düzenin yıkıma götüren öz halklarımızın özgürlük eğilimidir. Kısa bir süre de olsa Abbasilerin hilafet makamına oturduğu 750 yılından öldürülmesine kadar geçen süre zarfında bu eğilime uygun olarak hareket etmeye çalışmıştır. Bu süre içinde yaptıklarıyla ve yapmaya çalıştıklarıyla halklarımız tarafından sahiplenilmiş, halk özgürlük eğiliminin önderliği, komutanı olarak kutsanmıştır. Nitekim öldürülmesinden sonra gelişen tüm isyan hareketlerinin Zerdüşti ve Mazdekçi hareketler tarafından gerçekleştirilmesi, özellikle Zerdüşti halklar tarafından sahiplenilmesi tesadüf değildir. O halklarımızın zulme karşı direnişinin sembol kişiliklerinden biridir. Halklarımız ona minnetini ve bağlılığını onu günümüze kadar taşıyarak ve her isyanında adeta manevi önderlik rolü vererek göstermiştir.

Kürt halkı Ebu Müslim gerçeğini en güçlü sahiplenen halkların başında gelir. Kürt kültürünün yabancılaşmaya ve Araplaşmaya karşı en soylu direnişleri Zerdüşti ve Mazdekçi fikirler temelinde ve Ebu Müslim Horasani'yi referans alarak gerçekleşmiştir. Kürt Aleviliği içinde kendisine büyük bir değer ve yer verilmiş, onda temsilini bulan kişilik özellikleri Kürt Alevi kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Zerdüşti ahlak ve kültür değerlerinin İslam ile harmanlanması da yine Ebu Müslim'in inandığı ve vazettiği biçimde Hz. Ali'de temsilini bulan İslam'ın en sade ve temiz yanı üzerinden gerçekleşmiştir. Bu konuda Önder APO; "*Zayıf ve Hz. Ali yanlısı bir İslami örtüye bürünmüş Kürt Aleviliği de Zerdüştlükten sonra en güçlü Kürt kültür direnişçiliğidir. Kürtlerdeki Şialıktır. Bazı alanlarda lafta İslamiyet'i kabul edip, kendi öz inanç ve yaşamlarını korumakta kararlı davranmışlardır. Bu temelde davranan kesim, daha çok Kürt Aleviliği biçiminde tamamen yerelleşmiş, kendi yaşam koşullarına uyarlanmış bir İslam'ı sınırlı olarak kabul etmiştir. Bunu da zorla değil, Ehlibeyte yapılan büyük haksızlıklar sonucu bir vefa borcu olarak yapmışlardır*." demektedir.

Buraya kadar tarih içindeki olumlu yerinden ve rolünden bahsettiğimiz Ebu Müslim'in asla dikkatten kaçırılmayacak bir yanı ise onun Abbasi Hanedanlığı tarafından kullanılmasıdır. Ebu Müslim Horasani büyük eylemiyle Emevileri yıkarken hilafet makamını Abbasilere altın tepsi içinde sunmuştur. Bunu Zerdüşti ve Mazdekçi özgür kabile ve aşiret yapılarının ve yoksul emekçilerin eliyle gerçekleştirmiştir. Yani sistem karşıtı, devlet karşıtı güçlerin eliyle Abbasi Hanedanlığı gibi sonuna kadar sistem içi, sonuna kadar Emevilerde temsilini bulan iktidarcı ve devletçi bir gücün iktidarını kurmuştur.

Sistem içi güçlerin sistem dışı güçleri kendi çıkarları temelinde kullanmalarına tarih içinde verilebilecek en çarpıcı örnek Ebu Müslim Horasani örneğidir. Sonrasında dünyanın ve bölgemizin çeşitli yerlerinde çeşitli tarihlerde yine çeşitli biçimlerde tekrarlanacak olan bu paradoksa halklarımız artık dur demelidir. Bu ise her şeyden önce kendi tarihimizi sahiplenmek ve açığa çıkarmak ve onu gelecek yürüyüşümüzde canlı bir yol gösterici olarak kabul etmekle mümkündür.

AFRİKALI KÖLELERİN DİRENİŞLERİ
-ZENC İSYANLARI-

Madde-enerji ve hareket bütünlüğünden oluşan canlılığın daha ilk halinden bugüne kadar her bir oluşum, hem evren içinde bir tikel ve hem de kendi anlam gücüyle bir evrenseldir. Yaşam, canlılık, varlık; madde-enerji-hareketin birbirlerini tamamlaması temelinde bir bütünlüğü oluşturdukları kadar evrensel ve tikelin içiçeliğini de barındırır ve yansıtırlar.

İnsan-toplumu tarihini incelerken yaşadığımız an'ın tarihi ve tarih'in de yaşadığımız

Zaman-mekan ve varlık hallerinin bütünlüğü olan evrende esnek zekasıyla, farkındalığının farkına varmasıyla insan-toplumu hem evrenin bir parçası ve hem de evrenin özeti olarak kendine has bir evreni temsil etmektedir. Ancak burada insan merkezli bir yaklaşıma düşmemek için şunu belirtmekte fayda vardır. İnsan-toplum doğanın ve evrenin parçası ve özeti olmayı hak ettiği oranda kendisidir; aynı anlama gelmek üzere kendisinde evreni yansıtabilir. Yani insan-

an'ı içerdiğini unutmadan, bu tarih içinde yaşanan olay-olgu; varlıkları zaman-mekan-hareket bütünlüğü içersinde anlamaya çalışmamız halinde ancak doğruya yaklaşmış olabiliriz. Şimdiden kopuk tarih hikaye-anlatı değerinden öteye gidemeyeceği gibi tarihten kopuk şimdi de, anlaşılabilen bir şimdi olmaktan uzak kalır. Mekansal anlamda evrenden ve de Dünya'dan kopuk bir yerellik-bölgesellik ile yerel-bölgeden kopuk, her şeyi düz biçimde genelleştiren dünyasallık-evrensellik de aynı oranda anlamdan uzak kalacaktır.

toplum, doğal-doğasal; evren-evrensel gelişim seyrine uyumlu olduğu sürece insan-toplum olarak tanımlanabilir ve de kendi anlamını bulabilir.

İnsan-toplumun tarihi ve/veya tarihin insan-toplum bölümü ele alınırken bu tarih kapsamındaki olay-olgu; varlıkların da; yerel/bölgesel-dünya/evrensel bütünlüğü içerisinde ele alınmasıyla doğruya yakınlaşmış olacağız.

Rêber APO'nun Ortadoğu'da Uygarlık Krizi Ve Demokratik Uygarlık Çözümü adlı sa-

vunma da 6. hakikat olarak dile getirdiği "*Ben benim, ben evrenim, ben öncesi-sonrası, yakını-uzağı olmayan zaman ve mekânım!*" belirlemesi bu gerçeği en anlaşılır biçimde izah etmektedir.

Bütünlüklü tarih anlayışı temelinde evrensel tarihi incelediğimizde Ortadoğu jeokültürü (Ortadoğu kelimesi, gerçeği tam ifade etmeme ya da örtme riski taşıdığı için Ortadoğu kavramı yerine -Verimli Hilal- kavramını kullanmak gerçeğe daha da yakınlaştırabilir) insan-toplum tarihi açısından belirleyici bir yere sahiptir. Sosyal bilimin antropoloji-arkeoloji-etnografi-etimoloji-tarih bilim dallarında yapılan çalışmaların sonuçları, insanlığın ortak mirası olan tarihi kalıntılardan öğrenebildiklerimiz ve coğrafyanın da katkılarıyla elde edilen veriler bu gerçeğin kabulünü kaçınılmaz kılmaktadır.

Doğu Afrika Rif'inden yola çıkan insan grupları binlerce yıllık yolculukları boyunca kendileri için uygun bölgeler aramışlardır. Bu uzun, meşakkatli ve acılı yolculuğun sonuçlarından biri olarak sağ kalabilen insan grupları Afrika'nın kuzeyinden başlayıp bugünkü Hindistan'a kadarki sahayı kapsayan Verimli Hilal bölgesinde yoğunlaşmaya başlamışlardır. Binlerce yıllık 4.buzul döneminin sona erme süreci tamamlanınca, bu sahada iklim ve coğrafyanın sunduğu koşullar insan için yaşamsal önemde gerekli barınma, korunma ve beslenme imkânlarını sunmaktadır. Verimli Hilal denilen bu coğrafyanın değişik alanlarında gens-klan ve giderek kabile biçiminde örgütlenen insan grupları göçer, yarı-göçer yerleşik yaşam ve hareket tarzlarıyla binlerce yıllık süreç içinde doğal toplumu inşa etmişlerdir. Ana-kadın öncülüğünde inşa edilen toplumsallık neolitik devrim döneminde zirveye ulaşmıştır. İnsanlaşma ve toplumsallaşmanın iç içe geliştiği bu süreçte insan-toplum zihniyet, anlam ve yapılanmalarıyla kendini bugünlere kadar taşırabilen maddi-manevi kültür değerlerini yaratmıştır. İ.Ö 20.000 ile 3.000 arası zamana tarihlenen bu dönemde iki ana kültür ve dil grubu olarak Semitik dil-kültür ile Aryenik dil-kültür ortaya çıkmıştır. Önder APO, tarihin bu döneminde hakikatin yaşandığını ve dolayısıyla hakikati bizzat yaşayan toplumun, bir başka hakikat arayışına gerek duymadığını belirtir. Toplum tarihi üzerindeki belirleyici rolü anlamında tarihin anası olan bu dönem politik- ahlaki toplum dönemidir de aynı zamanda. Özellikle neolitik devrimle birlikte kendisini atılım düzeyinde yansıtan kazanımların gasp edilmesi üzerine, kendini var eden devlet adlı bir yapılanma ortaya çıkar İ.Ö 3000'lere doğru. Yaklaşık 5-6 bin yıllık süre öncesine tarihlenen devlet, sırasıyla erkek egemen hiyerarşi, hanedanlık, kent, imparatorluk ve en son ulus-devlete kadar farklı biçimlerle kendini bugüne kadar taşırır.

Ahlak, ideoloji, din, tarikat, mezhep, felsefe, bilim, sanat, edebiyat gibi manevi kültür değerleri olduğu kadar peygamber, mehdi, filozof, bilge, derviş, ermiş, askeri komutan, imam, bilgin gibi kişilikler de toplumun özgürlük, adalet, barış, demokrasi arayışlarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Yine bu oluşumlar ve kişilikler devlete ve iktidara kaydıkları oranda da toplum karşıtı, kendilerinin ve kendi söylemlerinin karşıtı haline gelerek toplumun direnişiyle karşılaşmışlardır.

İnsan-toplum tarihi, demokratik uygarlık ve devletçi uygarlık olarak adlandırılan iki ana nehir akışı biçiminde seyreder. Verimli Hilal jeo-kültürü, bu iki ana nehrin doğuş yeri olduğu için insan-toplumun evrensel tarihinde belirleyici yere sahiptir. Özgürlük ve kölelik eğilimlerinin, direnişin ve teslimiyetin, kahramanlığın ve hiçliğin, despotluğun ve toplumsallığın bu kadar keskin biçimde bir arada ama aralarında kıyasıya mücadelenin yaşandığı; ama aynı zamanda birbirine dönüşebildikleri, yüce kazanımların olduğu kadar büyük kayıpların ve trajedilerin de yüce yaratımlar kadar ölümün de en kahredici biçimlerinin yaşandığı merkezi coğrafya olması bu gerçeğe dayanır.

Semitik kültür ağırlıklı İbrahimi gelenek ile Aryenik kültür orijinli Zerdeşt geleneği,

bir yandan birbirleriyle karşılıklı bir etkileşim halinde olurken diğer yandan da direniş geleneği ekseninde zaman-mekan olgularına bağlı olarak ortaya çıkan tüm ideolojik, düşünsel, felsefik, ahlaki, dini, siyasal, kültürel, ekonomik, askeri akımları ve hareketleri, örgütleri ve mücadeleleri, söylemleri ve eylemleri, inişleri ve çıkışları etkilemişler hatta ondan da öte onlara kaynaklık etmişlerdir. Ancak bu iki ana kaynak gerek İbrahimi ve Zerdüşti gelenekler olarak ve gerekse de etkiledikleri akımlar ve çıkışlar olarak devletçi uygarlık güçleri tarafından kullanılma ve yozlaştırılma durumunu da yaşamışlardır.

Hz. İbrahim'in çoklu tanrı-krallar düzeni ve onun Urfa havzasındaki uzantısı olan Nemrut düzenine karşı çıkışı Musa'da On Emir ile birlikte kabile devleti yasalarına dönüştürülmüş. Saul-Davut ve Süleyman bu yasalara dayanarak kabile devletini kurmuşlar. Bu kabile devleti kapitalist modernite de onlarca ulus-devlet tanrısına dönüşmüştür. Neolitik devrim değerlerini ahlak felsefesi biçiminde zaman-mekana uyarlayan, bu yolla devletçi uygarlık güçlerine karşı demokratik uygarlık güçlerine başarılı direnme yolunu gösteren Zerdüştilik, Aryenik kültür ve halklara tarihi çıkışlar yaptırırken kendisinden sonraki özellikle Ortadoğu çıkışlı tüm direnişler ve hakikat arayışlarına, başta Mazdeizm, Mitraizm, Manizm, Alevilik gibi çıkışlara kaynak olmuştur. Diğer yandan Zerdeşt felsefesinin gücünü kendi çıkarları için kullanan ve kastlaşan Mag rahipleri, Mani'nin aydınlığı ve erdemi geri getirme çabalarını bastırma örneğinde olduğu gibi devletçi güçler tarafından kullanılagelmiştir. Yaklaşık 300 yıl ezilenlerin sesi olarak hakikat arayışını sürdüren Hıristiyanlık, din adamlarının Roma devleti ile işbirliği sonucunda resmileşerek devlet ve iktidar aracı olarak kullanılmış ve bunun üzerinden bir karşı Hıristiyanlık geliştirilmiştir.

Hz. Muhammed Semitik kültüre Araplık temelinde yeni bir çıkış yaptıran ama aynı zamanda tüm toplumları kapsama iddiasında olan İslamiyet de, direniş geleneğinin kendisinden önceki deneyimlerinin akıbetiyle karşılaşmaktan kendini kurtaramamıştır. Arap kabile aristokrasisinin önemli bir kısmı gelişen İslam karşısında kendi çıkarlarını korumak için Müslümanlığı kabul etmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in vefat ettiği andan itibaren İslam adı altında derhal bir karşı İslam hamlesi gerçekleştirmişlerdir. Daha Hz. Muhammed'in naaşı yerdeyken komployla iktidarı ele geçiren Ümmeye oğullarının başlattığı gelenek Emevi ve Abbasi iktidarları biçiminde sürmüştür. İslamiyet'i yozlaştırıp karşı İslam haline getiren Arap egemen güçleri, Verimli Hilal sahasının hemen her alanında baskı, el koyma, savaş, asimilasyon, katliam, köleleştirme, kandırma, yasaklama, korkutma dahil her türlü şiddet yöntemlerini esas alarak iktidarlarını tesis ederken, Hz. Muhammed'in sözlerini, eylemlerini, yaşam tarzı ve davranışlarını kendilerine göre yorumlayarak, sansürleyerek, üzerinde tahrifat yaparak aynı zamanda anti Muhammediliği de geliştirmişlerdir. Baskı-şiddet-gasp ve dogmaya dayalı bu karşı İslam iktidar geleneği daha sonra Memlûkler, Selçuklar, Osmanlılar ve benzerleri biçiminde sürerken diğer yandan devlet-iktidar güçlerinin "muhalif" olduğunu iddia eden tarafı da Safeviler biçiminde bu geleneğin "farklı" biçimini yaşatmışlardır.

Devletçi uygarlık güçlerinin halifelik kurumlaşmasıyla tekelleşen iktidarlarının baskı, zulüm ve şiddeti karşısında Verimli Hilal merkezli demokratik uygarlık güçlerinin direnişleri, İslamiyet'in çıkışını izleyen ilk yıllardan itibaren ve özellikle 7. yy ile 13. yy arası yoğun ve yaygın biçimde süregelmiştir. Haricilik, Batınilik, Hürremilik, Müslimiye, Alevilik, İsmailîyye, Babailik, Karmatilik ve bunların kollarından olan onlarca akım ve hareketler, özünde demokratik toplum ve onun değerlerini savunan hareketler, direnişler ve arayışların zuhurudur. Devletçi uygarlığın zihniyet anlam ve yapılanması karşısında bu direnişler zaman-mekan-hareket

bütünlüğüne bağlı olarak din, mezhep, tarikat, tasavvuf biçiminde; öncülük yapanlar ise sufi, mevlevi, derviş, seyit, askeri komutan, alim, mehdi gibi adlarla öne çıkıp bunlardan bazıları da kendilerini peygamber soyuna dayandırmak zorunda kalmışlardır. Hz. Ali, Ebu Müslim Horasani, Babek, Cafer-i Sadık, Hamdan el Karmati, Muhammed bin Ali, Hallac-ı Mansur, Baba Tahirê Uryanî, Hasan Sabbah, Mevlana Celaleddin-i Rumî, Şehabeddin-i Suhreverdî ve daha birçok devrimci önder ve öncü kişilikler bu direnişlerde ortaya çıkmışlardır. Horasan, Basra, Şam, Buhara, Rey, Bağdat, Ahwaz gibi alanların merkezi rol oynadığı ancak Buhara'dan Yemen'e, Hindistan'dan Anadolu'ya kadar tüm Verimli Hilal ve havzasını etkileyen bu direnişler, kendi zihniyet-anlam ve yapılanmalarını da geliştirmişlerdir. Neolitik devrimle zirveye varan ancak devletçi uygarlıkla birlikte çarpıtılan, istismar edilen, üzeri örtülen, yasaklanan maddi-manevi kültür değerleri bu direnişlerle birlikte yeniden canlılık kazanmışlardır. Başta toprak, ateş, ışık-aydınlık, bilgelik-hikmet-erdem, ahlak, ortak üretim ve paylaşım, kardeşlik, sevgi, özgürlük ve eşitlik olmak üzere, demokratik uygarlık değerleri bu direnişlerin amaçları, programları, söylem-eylem ve yaşam tarzlarında ortak değerler olmuştur.

Afrikalı Kölelerin Direnişinin (Zenc İsyanları) Yaşandığı Dönemin Genel Özellikleri

Afrikalı kölelerin direnişleri Cezire-Şattül Arap bölgesinde, Emevi-Abbasi iktidarları dönemlerinde 7. yy ile 9. yy arasında gerçekleşmiştir.

Ümmeye ailesinden Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifelikleriyle Ebu Sufyan ailesinin ittifakı sonucunda kurulan fetihçi Emevi devleti talan, gasp, yasaklama, katliam, işkence, köleleştirme, fetih başta olmak üzere baskı ve şiddet üzerine yükselen bir iktidar olmuştur. Emeviler döneminde, en ünlüleri Muhtar ül Sakafi, Bihaferid bin Mahfuriddin ve Mazdeki-Hürremiler, Basra civarında Zenc ayaklanmaları olmak üzere birçok ayaklanma gerçekleşmiştir.

Emevi saltanatı karşıtı ve aynı zamanda Hz Muhammed İslam'ına inanmış olan Ebu Müslim Horasanî, Emevi karşıtı diğer güçlerle de ittifak yapar. Bu ittifak sonucunda Horasan'dan Yemen ve Irak a kadar yayılan savaşlarla Emevi hanedanının iktidarı yıkılır. Ebu Müslim'in, iktidarı Abbas oğullarına teslim etme niyeti başta yoktur. Emevi devletini yıktıktan sonra Ebu Müslim, Hz. Ali ailesinden olan Cafer-i Sadık ve diğer iki önemli şahsiyete daha devleti yönetmelerini önerir. Ancak bu kişiler İslamiyet ile iktidarı karıştırmak istemediklerini belirterek teklifi kabul etmezler. Bunun üzerine Ebu Müslim ve ittifakları olan Süleyman Kesir ve Ebu Selma, Abbas oğullarıyla anlaşırlar. Bu anlaşmaya göre ideolojik olarak Cafer-i Sadık ailesinden gelen imamlar söz sahibi olacaklar, devlet idaresi ise Abbas oğullarına ait olacaktır. Bu temelde 750 yılında devlet iktidarı Abbas oğullarına teslim edilir. Ancak devletçi uygarlığın kendisinden ve Emevi hanedanlığından aldıklarını daha da geliştiren Abbas oğulları, iktidarının daha ilk yıllarında gelenin gideni aratacağını göstererek, halkın adalet ve özgürlük arayışlarını katliam, baskı ve şiddetin her türlüsüyle bastırmaya girişir. Bu durumda halk Ebu Müslim ve yoldaşlarına artan bir şekilde umut bağlar. Abbas oğulları iktidarı ise ilk olarak kendisine en büyük tehlike olarak gördükleri Süleyman Kesir, Ebu Selma ve Ebu Müslim Horasani'yi tasfiye ederler. Devletin ve halifeliğin merkezini Şam'dan Bağdat'a taşıyan Abbas oğulları iktidarı fetih ve talan seferlerini batı ve güneyindeki coğrafyaya yayar. İran'ın ve Kürdistan'ın kuzeydoğu alanlarında köklü olan Zerdeşti-Mazdeki-Maniheist gelenekler nedeniyle Emevi-Abbasi iktidarı fazla tutunamaz. ilk yüzyıl içersinde bu alanlarda ciddi bir etkinlik kuramaz. Zaten Emevi iktidarını yıkan Horasan merkezli isyanlarla başlayan, Şam'a kadar yayılan direnişler olmuştur.

Abbasi iktidarı özellikle Ebu Müslim Horasani'nin tasfiyesinden sonra baskı ve zulmünü her alanda sınırsız biçimde artırır. Abbasilerin bu yaklaşımı bir yandan iktidar içi çatışmalara yol açarken, diğer yandan Abbasi İmparatorluğu'nun her yanında toplumun farklı direnişleri ortaya çıkar. Zerdüştlük, Mazdekizm, Maniheizm kaynağından beslenen Alevilik, İsmailik, Haricilik, Batınilik, Karmatilik, Hassasinik gibi hareketler yanında bunlarla bağlantılı El Muqanna, Kızılbaş, Zenc, Karmati, Babek, Babai ayaklanmaları en fazla bilinenleri olmak üzere onlarca ayaklanma, ideolojik, politik, askeri, kültürel ve ekonomik direnişler yaşanır Abbasi devlet-iktidarının başlangıcından sonuna kadar.

Afrikalı Kölelerin Direnişleri: Zenc İsyanları

Zeng kelimesi Farsça da zil, çan, demir oksidi rengi anlamlarında kullanılır. Arapça ile Farsça arasındaki ortak kavramlaştırmalar sonucunda zeng kelimesi zenc biçimine dönüştürülür. Ancak bu isyanlarda söz konusu olan anlam yüklenimi farklılık arz eder. Etiyopya ve Tanzanya başta olmak üzere Arap egemenlerinin Afrika'dan getirdikleri köleleri tanımlamak için kullandıkları ve sonradan giderek kanıksanan bu kelime aslında gerçeğin çarpıtılması ve hakaret içermektedir. Bu nedenle biz zenc kelimesi yerine Afrikalı köle kelimesini kullanacağız.

Dicle ile Fırat'ın birleşip körfeze döküldükleri bölge, bugün Şatt-ül Arab olarak biliniyor. Şatt-ül Arab, Arap su yolu anlamını taşır. 193 km uzunluğundaki bu bölge körfezde yer alan adalarla (Cezire) birlikte tarihsel süre içinde sürekli önemini korumuştur. Alüvyonlu topraklardan oluşan tarım arazileri, taşıma işinde kullanılan kanalları, tuz havzaları, uzun yıllar boyunca çok önemli ticaret ve liman merkezleri rolünü oynaması ve son yüzyıllarla birlikte zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasıyla bu önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle Emevi-Abbasi devlet-iktidar güçleri de diğerleri gibi Cezire ve Şatt-ül Arap denen bu bölge üzerinde hakimiyetlerini tesis etme ve güçlendirmeyi kendileri için hayati önemde görmüşlerdir.

Verimli Hilal merkezli direniş geleneği, deneyimleri, hareketleri ve eylemleri içinde Cezire-Şatt-ül Arap bölgesi belirleyici önemde olmuştur. Zira Hariciler, Batıniler, İsmaililer, Aleviler, Karmatiler, Hanbeliler, Afrikalı köle ayaklanmaları gibi belli başlı hareketler ve arayışlar ya doğrudan bu bölgede ortaya çıkmışlar ve güçlenmişler ya da bu bölge onların ortaya çıkmaları ve güçlenmelerinde büyük role sahip olmuştur. Verimli Hilal merkezli direniş geleneğinden kaynaklı çıkışlar nasıl birbirleriyle yoğun etkileşimde olmuşlarsa, onların bu özelliği bölgede ortaya çıkan ve güçlenen hareketlere ve deneyimlere de yansımıştır. Verimli Hilal'de yaşanan 7-13. yüzyıllar arası dönem incelenirse ortaya çıkan akımların, hareketlerin, isyanların, her türlü demokratik toplum deneyimlerinin birbirlerini nasıl etkilemiş oldukları anlaşılabilir.

Afrikalı kölelerin hareketi, direnişi ve inşa ettikleri demokratik toplum modeli bu coğrafyada 7, 8 ve 9. yüzyıllar boyunca belli aralıklarla gerçekleşmiştir.

Sümer devletinden başlamak üzere devletçi uygarlığın doğayı talan edilmesi gereken bir kaynak olarak görmesi yaklaşımından dolayı Mezopotamya'nın aşağı bölgeleri çölleşmiş, çoraklaşmış ve toprakları tuzlanmıştır. Bu oluşuma bağlı olarak Şatt-ül Arab ve havzasından oluşan bu bölgede de geniş tuz havzaları ve bataklıklar oluşmuştur.

Asur İmparatorluğu'nun başlattığı fetih, vergilendirme, ganimet ve ticaret yoluyla iktidar olma ve gücünü artırma geleneğini Emevi ve Abbasi devletleri de sürdürür. Ancak işgal edilen toprakların kontrol edilmesi ve daha fazla ülkenin işgal edilmesi için daha fazla savaş gücüne, tekniğe, silaha ve paraya ihtiyaç duyarlar. Bu durumda hem devlet-iktidarın çekirdeğine yeni grupları ekleme ve hem de bunlar eliyle yeni sermaye

kaynakları oluşturma, toplum üzerindeki baskıyı ve şiddeti daha da ağırlaştırma, toplumu fakirleştirip köleleştirme, direniş girişimlerini gaddarca bastırma; böylece iktidarı derinliğine ve genişliğine daha fazla yayma yaklaşımını seçerler. Yani artık o döneme kadar olduğu gibi sadece saldırma, fethetme, gasp etme, vergilendirme ve ticaret yapma yetmez. Bir de tarımsal üretim ve bunun ekseninde ticaret de artık gerekli görülür. Bu yaklaşım temelinde Halife Osman bazı değişiklikler gerçekleştirir. Hz. Muhammed'in getirdiği sınırlama olan Kureyş kabilesi üyelerinin Medine dışında toprak satın alamayacakları yasağı kaldırılır. Ardından her türlü alanda ve her türlü koşullarda köle çalıştırılması serbestleştirilir (Hz. Muhammed'e ihanet edilerek karşı-devrimin nasıl gerçekleştirildiği konusunda önemli bir örnek). Bu değişiklikle birlikte Emevi oğulları ve ardından Abbasi oğulları, Arabistan toprakları dışında geniş araziler ele geçirirler. Ele geçirebilecekleri araziler için en uygun bölgelerden biri de Mezopotamya'nın aşağı bölgesidir. Dicle ile Fırat nehirlerinin birleşip körfeze döküldüğü ve halife Osman zamanında Şatt-ül Osman olarak bilinen ancak daha sonra Şatt-ül Arab adlandırılan bu bölge de İmparatorluğun egemenlik sahasındadır. Bu bölgedeki geniş tuz havzaları ve bataklıklar ölü arazi statüsünde oldukları için devlete verilen arazi vergisi de ancak onda bir oranındadır. Her bakımdan şartları uygun gören Emevi oğulları ve daha sonra Abbas oğulları, savaşlarda elde ettikleri ganimetleri takas vererek bu bölgede devlet arazisi olan geniş toprakları mülkleri haline getirirler. Bu şekilde yeni büyük toprak sahipleri, aristokratlar ortaya çıkar.

Ancak bu arazilerden nasıl kazanç elde edilecek? Nasıl tarıma elverişli hale getirilecek? Ne elde edilecek? Bu bataklıkları ve tuz havzalarını kimler tarıma elverişli hale getirecek? İşte, Emevi ve Abbasi devlet-iktidar güçleri nasıl devlet-iktidar eliyle bu arazileri ele geçirdilerse, yine aynı devlet-iktidar gücüne dayanarak bu sorulara da kendileri açısından en kazançlı çözümler üretme yolunu seçerler. Halife Osman dönemine kadar Afrikalı kölelerin kullanılması sınırlıdır. Köleler ev, saray işlerinde ve çok sınırlı sayıda da asker olarak kullanılmaktaydı. Çünkü paralı askerlik yapan Türkler ve beyaz köleler bu ihtiyacı karşılıyordu. J.P. Roux'un belirttiğine göre: *Türklerin askeri niteliklerinin üstünlüğü, kısa sürede anlaşıldı. Arapların, Basra'da seker kamışı tarlalarında çalıştırdıkları Zenci kölelerle, mukayese bile edilemezlerdi. Bu nedenle Türk esirlere ve paralı askerlere istek süratle arttı. Bunlara Arapça da beyaz köle anlamına gelen "Memlûk" denilmeye başlandı.* Bu nedenle yaygın biçimde köle çalıştırmaya gerek duymuyorlardı. Ancak Halife Osman döneminde köleciliğe dayalı Roma toprak hukuku kabul edilerek kölelerin tarım işlerinde de çalıştırılmasının önü açılır. Böylece ele geçirilen arazileri işletmek için köle çalıştırmayı en uygun yöntem olarak gören Emevi ve Abbasi devlet-iktidar güçlerinin fetih ve talan seferlerinde artık köle ele geçirme de önemli bir hedef haline gelir. Çoğunluğu Tanzanya'dan (Zengibar) olmak üzere Afrika'nın doğusundan, işgal edilen ülkelerden vergi ve savaş esiri olarak alınan, zorla yakalanarak ele geçirilen binlerce köle bölgeye getirilirler. Bu köleler yüzlerce, binlerce kölenin bulunduğu çalışma kampları biçiminde yerleştirilirler. Ayrıca bölgenin yerli halkı olan köylülerin çoğunluğu da topraksızlaştırılarak bu kamplara alınır. (İlginçtir, bu kampların en büyüklerinden olan 15.000 kişinin toplandığı çalışma kampıyla Saddam'ın yaptığı ve de yargılandığı en büyük katliamlarından biri aynı yerde yani Dujeyl alanındadır). Kölelerin barınma, beslenme ve korunma koşulları çok kötü olduğu gibi yaptıkları işler de çok ağırdır.

Getirilen köleler bölgedeki arazilerin tarıma elverişli hale getirilmesi işlerinde çalıştırılırlar. Açılan kanallarla bataklıkların suları alınır ve bu suyla topraklar yıkanır. Temizlenen topraklar ise teras haline getiri-

lerek tarımsal işletmeye açılır. Bu şekilde elde edilen arazilerde meyve, sebze, şeker kamışı, pamuk, hububat, pirinç ve daha birçok tarımsal ürün elde edilir. Özellikle şeker kamışı, pirinç ve pamuk gibi ürünlerin yetiştirilmesi ve bunlardan elde edilen ürünlerin kullanıma hazır hale getirilmesi, her aşamasında büyük zorluklar ve sorunlar içeren çok ağır ve zahmetli işlerdendir. Elde edilen bu ürünler ve ayrıca toprakların temizlenmesiyle elde edilen tuz, Emevi ve Abbasi İmparatorluklarının kontrolündeki ülkelerde ve ayrıca dış pazarlarda satılır. Elde edilen kazançla kereste, altın ile birlikte köle de satın alınarak baskı, sömürü ve zulüm sisteminin çarkları sürekli çalıştırılır. En fazla kazancın elde edildiği ama aynı zamanda en fazla zahmetli olan şeker kamışı yetiştirilmesi işine büyük rağbet vardır (Şekerin geçmişteki durumu kapitalist modernite döneminde çikolata yaşıyor! En fazla sevilen ve kullanımı yaygın olan çikolatanın ham maddesi olan kakaonun tamamına yakını Nijer'de her yıl onlarcasının öldüğü çocuk kölelerin çalıştırılmasıyla elde edilmektedir). İslam ve hilafet adına işleyen bu sistemde Emevi oğulları ve Abbasi oğulları ile bunların işbirlikçisi olanlardan yeni toprak, bahçe sahipleri ile birlikte yeni tuz, köle, tarımsal ürün, altın ve kereste tüccarları da türeyerek bu sisteme dahil olurlar. Ancak egemen güçlerin zenginleşmesi ve güçlenmesine paralel olarak bu zenginliğin ve değerlerin yaratıcısı olan köleler üzerindeki baskı, şiddet ve zulüm de bir o kadar artırılır.

Emevi ve Abbasi iktidarlarının zulüm ve baskıyı alabildiğine artırması karşısında, hafızalarında henüz doğal toplum anılarını canlı biçimde yaşayan köleler hiç vakit kaybetmeden ayaklanmalara yönelirler. Kendi toplumlarından ve yurtlarından zorla kopartılarak getirilen Afrikalı kölelerin yaşam biçimleri, ahlaki ve kültürel değerleri ile getirilip içine atıldıkları ortamın yaşam tarzı, dilleri ve inançları tamamen farklıdır. Yalanın, zorun, egemenliğin, zorla çalıştırılmanın, hakaret ve aşağılamanın olmadığı, doğa-toplum-insan arasında belli bir uyumun olduğu; sevgi, saygı, kardeşlik, dostluk, fedakarlık, cesaret, eşitlik, özgürlük, sadakat ve iyilik gibi değerlerin henüz canlı olduğu; az sayıda insanla kurulmuş ama ortak ruhun egemen olduğu klan ve kabilelerden oluşan yaşam tarzından koparılma kolay hazmedilir olmasa gerek. Bir de getirilip içine atıldıkları yerde, dayanılamayacak kadar ağır şartlar altında ölümle yaşam arasındaki farkın olmadığı koşullarda çalışma, değer üretme ancak bunun karşısında insan yerine konmayıp "zenci" denerek (bu kelime kirli, kara, küflü, is, kötü, karanlık kavramlaştırması temelinde kullanılmıştır) akılsız, geri, hırsız, çapulcu vb. tanımlamalarla hakaret edilmeyle karşılaşınca, tabii ki insan olmanın gereği olarak tahammül edemezler ve her gördükleri fırsatta ayaklanırlar.

Afrikalı köleler daha Emevi iktidarının ilk on yılı dolmadan ilk ayaklanmayı gerçekleştirirler. Daha sonra bu ayaklanmalar hem Emevi iktidarı döneminde ve hem de ardından gelen Abbasi iktidarı döneminde tekrarlanır.

Alexander Popoviç'in Afrikalı kölelerin ayaklanmaları üzerine hazırladığı *The Revolt of AFRICAN SLAVES in IraQ in the 3rd/9th Century* adlı çalışmasında belirttiği üzere: "*İlk ayaklanma, 689-690 yılları arasında, Emevilerin Irak valisi Halid Musab b. al-Zübeyr zamanında gerçekleşir. Bu ayaklanmada Afrikalı köleler, çalışma kamplarını terk ederler ve gruplar oluşturarak yakınlarında olan çiftliklere baskınlar yaparlar. Ama kısa sürede Emevi askerleri tarafından yakalanarak idam edilirler.*

İkinci ayaklanma 694 yılında ve bu sefer daha hazırlıklı biçimde gerçekleşir. Afrikalı köleler kendi aralarından adı Abdullah İbn al-Jarud olarak kaydedilen ancak gerçek adı Rabah olan birini Şîr-î Zencî yani Zenci Aslanı adıyla seçerek komutanları olarak tanırlar. Emevilerin gaddarlığıyla nam salan Irak valisi El-Haccac zamanında gerçekleşen bu ayaklanma da ancak bir yıl sürebilir ve katliamla bastırılır."

Afrikalı kölelerin üçüncü ayaklanması Abbasi iktidarının kurulduğu ilk yıllar olan 749-750 de gerçekleşir. İlk Abbasi halifesi ve sultanı olan Abul Abbas al-Saffah zamanında Musul bölgesinde gerçekleşen bu isyanı çok gaddar biçimde bastıran Abbasi ordusu kadın ve çocuklar da olmak üzere on binden fazla insanı katleder.

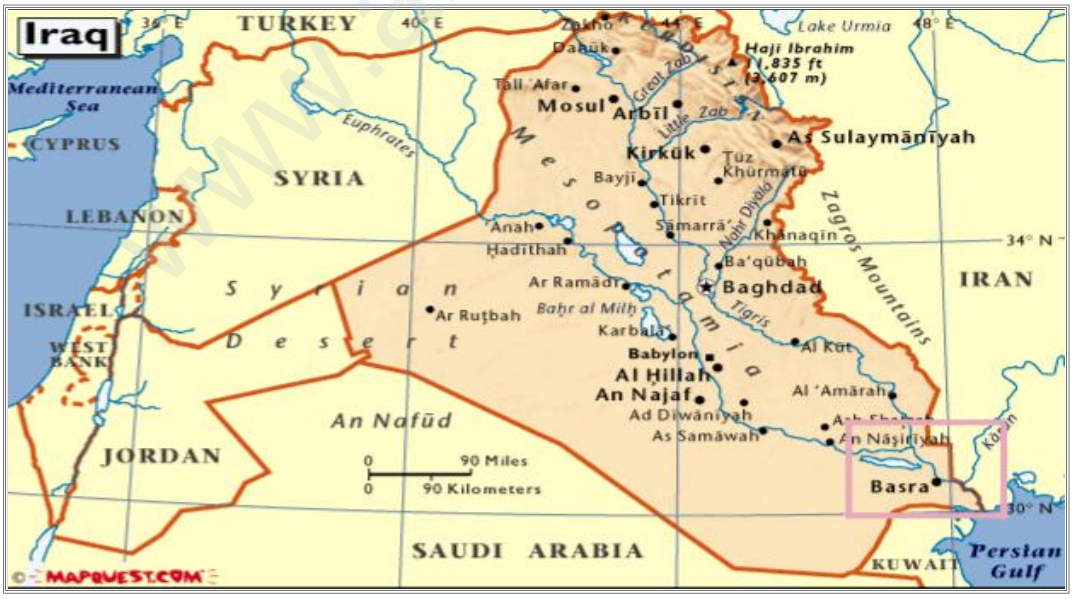
Afrikalı köleler nefes bile zor alabildikleri koşullarda, tümüyle yabancısı oldukları bir coğrafya ve kültür ortamında Emevi ve Abbasi iktidarları şahsında temsil edilen devletçi uygarlığa karşı sürekli direniş halindedirler. Ayrıca kendi dilleri ve dinleri yasaklandığından bölgedeki dil ve inanç-kültürleri kabullenmek zorunda bırakılırlar. Ancak devlet-iktidarın karşı İslam Sünni yorumunu değil bunun karşısında olan ve direniş geleneğini temsil eden inanç ve kültürleri tercih ederler. Bu temelde peş peşe gerçekleştirdikleri her bir ayaklanmada bir yandan daha öncekilerden ders çıkarırken, diğer yandan Emevi ve Abbasi uygarlıklarını giderek daha fazla tanıyarak hazırlıklarını ona göre yapmaktadırlar. İşte bu ayaklanmalar içinde, hakkında en fazla ve tutarlı bilgilerin olduğu ayaklanma 869-883 yılları arası dönemde gerçekleşen direnişlerdir.

Afrikalı Kölelerin En Büyük Ayaklanması ve El-Muhtarê (869-885)

869-883 yılları arasında gerçekleşen ve tarihsel kayıtlarda çarpıtılan ama hem tarihsel kayıtlarda ve hem de toplumun hafızasında silinemeyen bu direnişleri Afrikalı kölelerin Emevi ve Abbasi iktidarlarına karşı gerçekleştirdikleri diğer direnişlerden farklı kılan bir çok etken vardır.

Önce ayaklanmaların gerçekleştiği dönemde Verimli Hilal sahasının genel koşullarını anlamaya çalışalım.

Ümmeye oğulları, Emevi oğulları ve daha sonra Abbasi oğulları İslam adını kullanarak devlet-iktidar olmaları ve karşı İslam hamlesini geliştirmeleri daha ilk yıllarda ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur. Ümmeye oğullarından Ebubekir, Ömer ve Osman halifeliği ile Hz.Muhammed'in "hanehalkım-Ehl-i Beyt" dediği Ali ailesi arasındaki çelişkiler daha sonraki direnişlerle birleşmektedir. Verimli Hilal sahasında İslamiyet öncesinde ortaya çıkan Zerdeştilik, Maniheizm, Mazdeizm, İsevilik gibi direniş geleneği ve kültürüne dayanan demokratik uygarlık güçleri, karşı İslam hamlesiyle yeni biçim alan devletçi uygarlık güçlerine karşı direnişlerini Hürremilik, Alevilik, Haricilik, İsmaililik, Kar-

matilik gibi biçimlerle yaygın ve kapsamlı biçimde yürütmektedirler. Bu direnişler düşüncede, zihniyette, felsefede; anlam dünyası, ütopyalar, yaşam tarzı, örgütlenme, mücadele yöntemleri ve programları ile eylem tarzlarında çok büyük hareketlenmelere, arayışlara, oluşumlara, değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Verimli Hilal coğrafyasından giderek Asya içlerine, Afrika'ya, Anadolu'ya ve hatta Avrupa'ya kadar yayılan bu dalga tüm insanlığı etkilemektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak demokratik toplumun inşa edilmesi kapsamında birçok alanda girişimler gerçekleştirilir. Yani maneviyat-maddiyat-hareket bütünlüğü içerisinde gerçek bir oluşum dönemidir yaşanan. Toplumun direnişleri özünde bu amaca hizmet eder. Bu dönemde demokratik uygarlık güçlerinin en fazla önem verdikleri değerler emek, paylaşım, sevgi, adalet, erdem-hikmet-bilgelik, kardeşlik, eşitlik, ahlak, onur, özgürlük kavramlarıyla ifade edilenlerdir. Düşünsel, felsefik ve ideolojik alanda direniş güçlerinin hemen hepsi ateş, güneş, aydınlık, ermişlik, nur kavramlarını aynı anlamlar vererek paylaşmaktadırlar.

Devletçi güçler haraç, sürgün, katletme, işkence, yakma, zindana atma, baskı kurma, yasaklama, kandırma, el koyma, dogmatizmi hâkim kılma, korkutma gibi yöntemlerle direnişleri ve toplumun arayışlarını engellemeye çalışmışlardır

Demokratik uygarlık güçlerinin direnişleri güçlü olduğu kadar devletçi uygarlık güçleri de etkilidirler. Kendilerini oldukça örgütlemiş, kurumlaştırmış ve yaygınlaştırmışlardır. Devlet ve toplum arasındaki bu çetin mücadelede devletçi güçler; Babek'in ve Hallac-ı Mansur'un organlarının diri diri kesilerek katledilmeleri ve daha birçok örnekte görüldüğü gibi çok gaddar bir baskı düzeni kurmuşlardır. Bu güçler haraç, sürgün, katletme, işkence, yakma, zindana atma, baskı kurma, yasaklama, kandırma, el koyma, dogmatizmi hâkim kılma, korkutma gibi yöntemlerle direnişleri ve toplumun arayışlarını engellemeye çalışmışlardır. Demokratik uygarlık güçleri ise düşünce gücü ve felsefe, şifre -takma adlar- semboller ve dolaylı anlatım yöntemlerini kullanarak anlam güçlerini zamana ve mekana uyarlayıp geliştirerek gizli biçimde örgütlenmekte, ideolojik, politik, örgütsel, askeri alanlarda mümkün olduğunca örgütlenerek, iyi hazırlık yaparak direniş eylemlerini gerçekleştirmektedirler. Bu dönemde de nasıl ki devletçi güçlerin kendi aralarında ittifakları ve etkileşimleri varsa, demokratik toplum güçlerinin de aralarında yoğun bir etkileşim, iletişim ve ittifak çabaları vardır.

Tüm bu yaşananlardan bölgedeki Afrikalı köleler de kuşkusuz etkilenmişlerdir. Ayrıca artarda gerçekleştirmiş oldukları ayaklanmalardan büyük dersler çıkaran Afrikalı köleler, bu son ayaklanmanın başlamasına kadar ki dönemde bölgede kullanılan dil, kültür ve inançları, bununla birlikte egemenlerin ideolojilerini, siyasetini ve taktiklerini de öğrenmişlerdir.

Basra şehrinden körfeze kadar ki bataklık alanlar ayaklanmada merkezi rolü üstlenebilecek koşullara sahiptir. Bu alanlardaki Afrikalı köleler hem en ağır koşullarda yaşamak ve çalışmaktadır, hem de ayaklanma için uygun koşullara sahiptirler. Devletçi güçlere karşı mücadele eden demokratik-toplumsal güçlerin görüş-felsefe-örgütleme ve deneyimleri bu alanlarda da güçlü etkilerini hissettirmektedir. Ayrıca bu hareketlerde, akımlarda ve direniş eylemlerinde önder ve öncü olanlardan birçoğu bu alanları da kapsayan Mezopotamya'nın aşağı bölgesinde farklı adlar ve yöntemler kullanarak direnişleri

örgütlemektedirler. İşte böylesi zaman-mekan ve hareket bütünselliğinde yeni bir ayaklanmaya yönelir Afrikalı köleler. Ancak bu seferki ayaklanmada daha öncekilerin eksiklikleri tekrarlanmayacaktır. Doğal toplumun hafızalardaki anılarını hayata geçirecek, kölelerin çektiği zulme dur diyebilecek, her yönüyle kölelerin özlemlerine ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek, özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik, dayanışma, paylaşma gibi toplumsal değerleri esas alan sistemi kurabilecekleri bir ayaklanma olmalıdır bu.

Dönemin karakteri ve koşulları düşünüldüğünde devletçi güçlerin baskı, zulüm ve çarpıtmaları yanında halkın kendi özlem ve taleplerinin gerçekleşmesine öncülük-önderlik edenlere uygun bulduğu isimlerle hitap etmesi bir gelenek biçiminde sürmektedir. Bununla birlikte, daha sonra Verimli Hilal'in hemen tüm alanlarına yayılıp direnişlerde öncülük edecek olanların birçoğunun Horasan, Rey, Deylem, Küfe, Teberistan, Ahwaz, Buhara, Basra gibi alanlarda yaşamış oldukları biliniyor. Bu gerçeğe bağlı olarak Ali bin Muhammed'in etnik kökeni hakkında kesin bir yargıda bulunmak doğru olmayacaktır. Devletçi güçler açısından etnik kökeninin bir dereceye kadar önemi olsa da toplumcu güçler açısından etnik kökeninden ziyade topluma ne kadar ve nasıl hizmet ettiği ölçü alınmaktadır. Bir alanda veya bölgede ortaya çıkan bir direniş hareketinin, eyleminin amaç ve hedefleri o alan-bölge ve kültürünü aşabildiği gibi söz konusu eylem-harekete çok farklı etnik-kültürel gruplara ait insanlar katılabilmektedir. Mani hareketi, Babek ayaklanması ve Alevi hareketi bu konudaki örneklerin başında gelir.

Ayaklanmanın Önderliği

Daha çok Ali bin Muhammed olarak tanınan bir Alevi ayaklanmanın önderliğini yapar. A. Popoviç'in belirttiğine göre Ali bin Muhammed farklı adlarla da tanınır*: Al- Burkui (peçeli), Sahib al-Zenci, Alevi al-Basri (Basralı Alevi), Sahib al- Rih (Rüzgarın efendisi) adlarıyla da bilinmektedir ve ayrıca devletçi-iktidarcı güçlerin ise al-Khabith (şeytan), al-Hain, al-Lain (lanetli), al-Habib (sevgili), al-Murık (sapkın), al-Fısk al-Fücur(zina yapan, günahkar) vb. adlarıyla onu tanımlarlar. Alexandre* Alexander Popovic, İngilizceye çeviren: Léon King, The Revolt of AFRICAN SLAVES in IraQ in the 3rd/9th Century, Princeton, 1999

Ali bin Muhammed'in annesi olan Kurra'nın, Ali bin Rahib bin Muhammed'in kızı olduğu ve Rey kenti yakınlarındaki Warzani alanında yaşamış olduğu, babası Muhammed'in ise Rey kentinde yaşadığı birçok kaynak tarafından belirtilmektedir. Tarih olarak belletilenin devletçi-iktidar güçleri tarafından yazıldığı, elde kalan çok sınırlı bilgilerin de her kesim tarafından farklı yorumlandığı gerçeği ortadayken, Ali bin Muhammed'in etnik ve aile kökeni, çıkış yaptığı ideolojik kaynağın tam olarak ne olduğu konusunda kesin bir yargıda bulunmak doğru olmaz. Ancak daha önce Horasan'dan çıkış yapan Mazdeki-Hurremi geleneğe bağlı al-Muqanna (peçeli) kavramlaştırmasının Arapça ifadesi olan al-Burkui (peçeli) takma adını alması, Louis Massignon'un 'Birinci İslam Ansiklopedisi'ndeki makalesinde belirttiğine göre; *"Ali bin Muhammed'in; Raşit Kurmati'nin, bir değirmenci, bir şerbet satıcısı ve bazı kaçak zenci kölelerle kurduğu gizli örgüte (ubbak), Babeki-Karmati usülü bağlılık yemini ile girmiş olması ..."*, ilk çıkış merkezinin Horasan olması gibi nedenlerle Kürdistanlı ve/veya İranlı olduğu, Zerdeşti-Mazdeki gelenekten oldukça etkilendiği rahatlıkla belirtilebilinir.

Ali bin Muhammed çocukluğu ve gençliğinde Medine, Rey ve Warzani alanlarında yaşamış, Cafer-i Sadık'ın eğitiminden geçmiş, bilim-felsefe ve siyaset konusunda yetkinleşmiş, hat sanatı, gramer ve astronomi öğretmenliği yapmış, gelecekten haber verdiğini iddia eden, Abbasi Halifesi al-Muntasır'ın Samarra'daki sarayına övgücü ozan olarak giren, kasideler ve şiirler yazan, toplumun tüm kesimlerini ve devlet-iktidarı yakından

tanıyan, Samarra, Bağdat, Basra, Bahreyn ve Cezire bölgesinde önemli girişimlerde bulunan, eylemcilik yönü çok güçlü olan ve giderek devrimci önder bir kişilik olarak öne çıkan biridir.

Ayaklanmanın Hazırlıkları

Abbasi iktidarı daha fazla ülke işgal etmek ve savaşları finanse etmek ve iktidarını sürdürmek için toplum üzerine büyük baskı uygulamaktadır. Köylüleri ağır vergilerle topraksızlaştırır ve köleleştirir. Afrika'dan getirilen kölelerle birlikte bu insanlar tarımı tekeline alan büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet ettirilirler ve ellerinden her şeyleri alınarak üzerlerinde ağır baskı politikası uygulanır. İmparatorluğun kontrolündeki her yerde toplum "Mehdi gelecek, bu günleri sona erdirecek" beklentisine girer ve kendilerini kurtuluşa götürecek tüm girişimlere, direniş eylemlerine büyük destek sunar ve katılırlar. Abbasi iktidarının Sünni yorumlu; karşı İslam yaklaşımına karşı toplum, direniş kültürünü temsil eden mezhep, akım ve hareketlere sahiplenir. Bu dönemde Basra ve Cezire bölgesinde bulunan Ali bin Muhammed, bir takım halk ayaklanmalarını örgütlemeye girişir. Bahreyn'deki Hacar ve ardından Al-Ahsa alanlarında yerel halkın ayaklanmalarına öncülük eder. Ancak Hacar ve Al-Ahsa alanlarındaki girişimlerde fazla başarı elde edemeyince Basra'ya doğru yönelirler. Burada Kerkük bölgesinin aşiretlerinden destek gelmesine rağmen ayaklanma bastırılır.

Basra'daki ayaklanma girişimleri de başarısız olan Ali bin Muhammed ve bazı yoldaşları Bağdat tarafına kaçarak izlerini kaybettirirler. Bağdat'ta örgütleme çalışmalarına hız veren Ali bin Muhammed, burada etkili kişiler de dahil olmak üzere önemli düzeyde bir örgütlenme yaratır. Basra valisi değişince en yetkin ve güvendiği yoldaşlarını yanına alarak Basra'ya döner. Basra ile Cezire arasındaki tuzlalar ve bataklıkların bulundukları alanlara yönelir. Ayaklanma ve eylem girişimlerinden ders çıkaran Ali bin Muhammed, bu sefer oldukça planlı, programlı ve titiz biçimde hazırlıklarını yapar.

Bu yaklaşım temelinde yoldaşlarıyla birlikte Furat al Basra bölgesindeki Amud al-Muna tuzlasında kurulmuş olan Kasr al-Kureyş'a yerleşir. Ali bin Muhammed burada kendisini bir tuzla yöneticisi olarak tanıtır. Bu şekilde şüpheleri üzerine çekmeden rahat hareket edebilecek ve herkesle ilişkiye geçebilecektir. Nitekim öyle de olur. Afrika ülkelerinden bu bölgeye getirilen köleler ölümle yaşamın fark edilemediği koşullarla iç içedirler. Büyük baskı ve zulüm uygulanmaktadır üzerlerinde. Bölgede daha önce de defalarca ayaklanan, eylemlere girişen bu Afrikalı kölelerde direniş eğilimi; tüm bastırma, katliam ve baskılara rağmen çok güçlüdür ve arayışları sürmektedir. O dönemde tüm bölgede yaygın olan " Mehdi gelecek" beklentisi Afrikalı köleler için de geçerlidir. İşte bu koşullarda Ali bin Muhammed, kendisini Hz. Ali soyuna dayandırmanın verdiği ek kolaylıkla da bölgedeki Afrikalı kölelerle ilişkileri geliştirir. Kölelerin yaşamlarını paylaşır, ateşli konuşmalar yaparak, kendini Mehdi olarak yansıtarak, kölelerin özgürlük, eşitlik, kardeşlik, ortak mülkiyet beklentilerine cevap verecek bir program ortaya koyar. Çalışmalarında kölelerin bu beklentileriyle ilgili Kuran'dan ayetler okur. En fazla da Kuran'daki (Tevbe; 9/111) ayetini okur. Hz. Muhammed'in Medine'ye göç ettiği zaman muhacir Mekkelilerle Ensar Medineliler arasında yapılan Akabe Kardeşlik Sözleşmesi'nden sonra indiği söylenen bu ayette *"Allah inananlardan mallarını ve canlarını, cennetten bir armağan karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır; öldürürler ve ölürler." Bu Tevrat'ta, İncil'de ve Kuran'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allahtan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O halde onunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin; bu büyük kazançtır."* diye buyurur. Bununla birlikte Beled suresindeki " Fekku Ragabe (kölelere özgürlük) ayeti gibi ayetleri de sık sık işler.

Ali bin Muhammed ya da Al-Burkui ve hareketin öncüleri her hutbe konuşmasına *"Allahu ekber, La hükme illa lillah"* yani *" Her şeye hükmeden sadece ve sadece Yüce Allah'tır"* sözüyle başlarlar. Bu şekilde davranarak çalışmaları için meşruiyet zemini hazırlarlar, anlatmak istediklerini en etkili biçimde anlatırlar ve kendilerini koruyabilirler. Tabii, Abbasi iktidar güçleriyle çelişkileri olan, Samani Emiri Nasır bin Ahmed gibi bazı etkin yerel iktidar güçleri de Al-Burkui'yi desteklerler.

Mazdeki-Hurremi gelenekten gelen Al-Burkui'nin önderlik yaptığı bu hareketin felsefesi ve programının bir yönüyle Ezarika Hariciliği ve diğer yönüyle Zeyd Şiiliğinden de etkilendiği söylenebilir. Çünkü genelde ezilenlerin mezhebi olarak tanınan Ezarika Hariciliğinde eşitlikçilik ve özgürlükçülük savunulur. Temsilci anlamında halife seçiminde herkesin eşit olduğunu savunurlar, soya bağlı imamet anlayışını kabul etmezler. Bu nedenle Şiiliğin Ehl-i Beyt imamet anlayışını reddederler. Şiilikten etkilenme ise "beklenen Mehdi" anlayışını dile getirmeleridir. Bilindiği gibi o dönemde tüm toplum " Mehdi"nin gelip kendilerini kurtarması beklentisini taşımaktadır. Ünlü Karmati önderlerinden Hamdan bin Karmat'ın ittifak teklifini kabul etmemesinin nedeni bu olabilir. Çünkü Karmatilerin her örgüt ve/veya hareketinin başında mutlaka bir Ehl-i Beyt üyesinin (Hz. Ali ailesi üyelerinden) olduğu iddia edilmektedir.

Kölelere Özgürlük ve El-Muhtarê

Bu hareket ve ayaklanmadan yüzlerce yıl sonra sosyalist toplumu kurma iddiasıyla yola çıkan Marksistlerin " yaşasın işçiler" sloganı ve "proleterya diktatörlüğü" modelinden daha fazla hakikate yakın bir arayış ve bunun modeli olduğunu görmekteyiz.

Al-Burkui ve yoldaşları bölgedeki Afrikalı kölelerin inancını ve güvenini kazanırlar. Kurtuluşun ve özgürlüğün yalnızca bu harekete katılmak ve ayaklanmakla mümkün olabileceğine inanan Afrikalı köleler kısa zaman içinde tek tek ve küçük gruplar halinde Al-Burkui etrafında toplanırlar. Ayrıca Abbasi devlet-iktidarının zulmü ve baskısına dayanamayan bölgedeki yerli köylüler de ayaklanmaya katılırlar. Tuzlalar ve bataklıkların, çalışma kamplarının bazılarını ele geçirerek kendilerine bir kent kurarlar. El-Muhtarê (özgürlük kenti) adını verdikleri bu kentte özgürlük ve eşitlik özlemlerine uygun demokratik ve komünal bir toplum kurma yoluna giderler. Önderlerin ve öncülerin savundukları fikirler, bilgelikleri, yaşam tarzları ve sundukları program, bu programın hayata geçirilme koşullarının yaratılması, örgütlenme ve mücadele tarzındaki taktik zenginlikler, özlemlere cevap olabilecek bir yaşam tarzı ve toplum biçiminin geliştirilmesi gibi nedenlere dayalı olarak kısa zaman içerisinde önemli sayıda ve kararlı bir grup oluşturulur. Harekete katılan kölelerin efendilerinden bazıları Al-Burkui ile ilişki kurarak ona para karşılığında kölelerini kendilerine iade etmesini teklif ederler. Ancak bu istekleri reddedilir ve bazıları yakalanırlar. Bunların kölelerine yaptıklarının aynısını bu sefer köleler onlar üzerinde uygularlar. Eskiden köle ama şimdi özgür olan ve özgürlüklerini korumak için mücadele eden Afrikalılar, eldeki tüm imkanlar seferber edilerek askeri hazırlıklarını da sürdürürler. El-Muhtarê hem ilk kurtarılmış alan ve model kent ve hem de karargah rolünü oynar. Kırmızı kumaşlardan dikilmiş ve üzerlerinde *Tevbe suresinin 111. ayeti*, Allah'ın nebisi Muhammed ve onun velisi Ali, "fekku ragabe-kölelere özgürlük" kelimeleri yazılı bayraklar hazırlanır. Yeterli görülen sayıda katılım sağlanınca ve gerekli diğer hazırlıklar tamamlanınca küçük çaplı eylemler gerçekleştirilir. Hareketin üyeleri önce sayıları 50-500 arasında değişen gruplar halinde kölelerin kendilerine katıldığı eylemler gerçekleştirirler. Hem bu eylemler ve hem de hareketin bölgede yarattığı genel etkileme sonucunda Afrikalı kölelerden, Bedevilerden ve bölgedeki köylülerden büyük

katılımlar gerçekleşir. Yeterli katılım ideolojik-askeri eğitim, örgütlenme, teknik donanım ve diğer hazırlıklar tamamlanır ve karar verilir. Ali bin Muhammed bin Ali bin İsa bin Zeyd bin Ali bin al-Huseyin bin Ali bin Abu Talib adını kullanan Al-Burkui önderliğinde 869 yılı eylül (Ramazan) ayı içerisinde büyük ayaklanma başlatılır.

Büyük ayaklanmanın başladığı yer bir görüşe göre Dujayl alanıdır. Bir diğer görüşe göreyse Cubba alanıdır. Bu iki alan da Basra ve Cezire bölgesinde yer almaktadır.

Biri sadece Afrikalı kölelerden oluşan birlikler, diğeri ise Fırat çevresinin köylüleri, Karmatiler, Nubialılar, Mısırın güney bölgesi halkları ve Sudanlılar olmak üzere iki ordu biçiminde düzenlenen, ayrıca Arap kabilesi Banu Temim tarafından da bir donanmayla desteklenen ayaklanma güçleri küçükten büyüğe, askeri hedeflerden ekonomik hedeflere kadar birçok eylem biçimini gerçekleştirirler. Abbasi askeri varlıklarına ve güçlerine baskınlar ve pusular düzenler, devletçi-iktidarcı güçlerin mal varlıklarına el koyup bunları toplum yararına kullanır, ele geçirilen ganimetlerle fakirlerin ve kölelerin ihtiyaçlarını karşılarlar. Abbasi iktidarına ve ordularıyla ayaklanma güçleri arasında çok çetin savaşlar yaşanır. Ubulla, Abbadan, Ahwaz'ın güneyi ve çoğunlukla zengin toprak sahibi efendilerin yaşadığı Basra kenti şiddetli çarpışmalar sonucunda ele geçirilir. 877 yılında Cabbul, Numaniya, Carcariya, Ramhurmuz ve Wasit'e kadar ilerleyip 879 yılında Bağdad'ın 17 mil yakınlarına kadar dayanırlar. Hareketin amaçları, başarıları, söylem ve eylemleri toplum üzerinde olumlu etkiler yaratır. Abbasi iktidarının savaşa sürdüğü ve Afrikalı kölelerden oluşan paralı birlikler de kardeşlerinin yanında saf tutarlar. Büyük toprak sahiplerinin zulmüne dayanamayan bölgedeki yerli halk da giderek artan sayılarla ayaklanmaya katılırlar.

Özellikle model olarak kurdukları El-Muhtarê olmak üzere bu ayaklanma ile birlikte kontrollerine aldıkları tüm yerleşim alanlarında demokratik toplumun örgütlemeyi hedeflerler. Özel mülkiyet yoktur. Topraklar tüm toplumundur. Katılım, üretim ve kullanımda emek ve paylaşımcılık esas alınır. Kimse kimseden üstün ya da düşük değildir, herkes eşittir. Sömürü ve baskıya geçit verilmez. Paralarını bile basabilecek düzeye gelerek Abbasi devlet-iktidarından ciddi bir kopuşu temsil ederler. Günümüzde Londra-British Museum ve Paris müzelerinde bulunan bu paraların üzerinde *Tevbe 9.111 ayeti*, Muhammed bin Emiru'l-Mu'mîn (Muhammed muminlerin emiridir) Mehdi Ali bin Muhammed vb. yazılar bulunan paralar bastırılır.

Bu ayaklanma ile birlikte kontrollerine aldıkları tüm yerleşim alanlarında demokratik toplumun örgütlemeyi hedeflerler. Özel mülkiyet yoktur. Topraklar tüm toplumundur. Katılım, üretim ve kullanımda emek ve paylaşımcılık esas alınır. Kimse kimseden üstün ya da düşük değildir, herkes eşittir. Sömürü ve baskıya geçit verilmez

Ayaklanmanın Sonu ve Sonuçları

Aynı dönemde ortaya çıkıp giderek güçlenen Karmatiler hareketi ve Hallac-ı Mansur'un öncülük yaptığı Ene-l Hak felsefesi ile Al-Burkui'nin öncülük yaptığı bu hareketin üstelik aynı bölgelerde giderek güçlenmesi ve toplum tarafından destek sunulması karşısında oldukça zor duruma düşen Abbasi İmparatorluğu çare arar. Abbasi iktidarının

imdadına Türkler yetişir. Özellikle 7. yüzyıldan itibaren akınlar biçiminde Verimli Hilal coğrafyasında görünen Türk boy ve kabileleri genelde askerlikte-savaşlarda öne çıkarlar. Bu boy ve kabilelerin egemen kesimleri paralı komutan olarak devlet-iktidar yapılanmaları içinde yer alırlar. Egemen olmayan kesim ise önemli oranda ya parayla veya köle olarak devlet-iktidarlara hizmet ederler. Abbasi oğulları da diğer devlet-iktidarlar gibi Türklerin bu durumundan yararlanırlar. Tabii ki Türkler de bu yöntemle, Selçuklar ve Memlûklar (beyaz köle) örneklerindeki gibi bölgeye yerleşmekle birlikte güç ve iktidar olmaktadırlar. Konumuzla yakınen ilgili olduğu için Abbasi devlet-iktidarında Türklerin yeri hakkında kısaca değinelim. Emevi Sultanı Ubeydullah bin Ziyad Buhara'yı fethedince yerli halktan muhafız güçleri oluşturur. Bir süre sonra Basra valisi tayin edilir. Oluşturduğu muhafız güçlerinden bir kısmını da yanında Basra bölgesine götürür. Bu askerlerin çoğunluğu Türk'tür. Savaşta ve ordularda verilen görevleri tam yerine getiren bu askerlere rağbet artar. İran-Mezopotamya ve Anadolu'daki devlet-iktidar güçleri giderek daha fazla sayıda Türk asker ve komutan ararlar. Paralı komutan, paralı asker ve köle-asker biçiminde ordularda ve savaşlarda öne çıkan Türk askerlere Abbasi devlet-iktidarı döneminde daha fazla önem verilir. Devlet-iktidar mezhebi olan Sünni İslam'ı kabul etmeleri ve askerlikteki "başarıları" nedeniyle bu önem daha da artar ve oldukça etkili olurlar. Türk komutanlara Emirü'l-Ümera denilir artık. J.P.Roux'ya göre en ünlü komutanlardan bazıları ve yaptıkları şunlardır: *Afsin (Haydar Bin Ka'us) (816-837), Azerbaycan'da, Iranlı Hürremi Babek'in isyanını bastırdı; Boga el-Kebir (Büyük Boga, öl. 862), Ermenistan beyliğini geçici bir bağımlılık altına aldı (851); Boga el-Sagir (Küçük Boga, öl.868), Abbasi İmparatorluğu'nun bir süre için gerçek hakimi oldu.* Bu şekilde güçlenen Türk egemen güçleri ve paralı-köle Türk askerlerinin bir kısmı bir yandan Abbasi devlet-iktidarına destek sunarken, diğer yandan da güç ve iktidar çatışması nedeniyle yine Abbasilerle sorunlar yaşarlar. Nitekim Türklerin destek verdiği Abbasi halifesi olan Mütevekkil Ala'llah ile üç halefi Türkler tarafından öldürülür. Gerek bu tür olaylar ve gerekse de Türk kabile ve boylarının uzun yıllar süren akınlarının yarattığı tepki nedeniyle Türklere bazen de iyi gözle bakılmaz. Ancak Türk askerler ve komutanların toplumsal direnişlerin bastırılmasında önemli roller üstlenmeleri, devlet-iktidar nezdinde bu bakışı değiştirir. İran-Mezopotamya ve kısmen de Anadolu topraklarında 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan toplumsal direnişler, eylemler ve hareketler karşısında zorlanan Abbasi devlet-iktidarı bu durumda Türk komutanlarla ittifaklar yapar.

Ayaklanmanın Bastırılması

Irak, Mezopotamya ve İran'ın büyük çoğunluğunda egemen olan ve ayrıca Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya ve Hazar Denizi'nden Kızıl Deniz'e uzanan topraklar üzerinde çok etkin olan Abbasi devlet-iktidarı, bu ayaklanma karşısında büyük bir kriz yaşar. Cezire'den Wasit'e kadarki tüm alanlara yayılan ve buraları kontrolüne alan ayaklanma neredeyse Bağdat'ı düşürecektir. Yıllarca süren savaş ve bastırma girişimlerine rağmen ayaklanmayı durduramayan Abbasi devlet-iktidarı Türk komutanlarla ittifak yapar. Bu ittifak temelinde Türk komutanların çok önemli rolü olur. 873 yılında Boğa oğlu Musa adlı bir Türk komutan Abbasi İmparatorluğu'nun Cezire ve Basra'yı da içine alan eyaletin genel valisi yapılır. Boğa oğlu Musa, ayaklanma 873 yılında Ahwaz'a dayanınca başarısız bir bastırma girişimi geliştirir. Boğa oğlu Musa ile Abbasi halifesi Muvaffak 881 yılında bir anlaşma yaparlar. Bu anlaşmaya göre Boğa oğlu Musa'nın devlet-iktidardaki etkinliği artırılır ve karşılığında ise emrindeki Türk askerleri kullanarak Saffaridlere karşı Bağdat'ı savunur ve Afrikalı kölelerin ayaklanmalarını bastırmak için daha etkin katkı sunar. (Dikkat

edilirse ayaklanmada El-Muhtarê'nin kuşatılması ve diğer alanlarla ilişkilerinin kesilmesi, bu arada diğer alanlardaki direnişin kırılması aynı tarihe rastlar. Kuvvetle ihtimaldir ki, Boğa oğlu Musa diğer alanlardaki direnişin bastırılmasında veya kuşatmadan sonraki saldırıda çok etkin rol almıştır.)

Türk komutanlardan büyük destek alan Abbasi halifesi Muvaffak'ın kardeşi ve vekili olan Mütevekkil, ayaklanmayı bastırmak için büyük hazırlıklar yapar. Abbasi ordusu bu sefer kapsamlı hazırlık yapmış ve savaş taktiklerini değiştirmiştir. Öncekiler gibi doğrudan savaşa girme değil de, önce kuşatmaya alıp ayaklanmacıların güçlerini parçalama, takatten düşürme, savaşamayacak duruma geldiklerinde şiddetle saldırıp imha etme taktiği kararlaştırılır ve hazırlıklar buna göre yapılır. Bu plan dahilinde hareket eden Abbasi ordusu önce Afrikalı kölelerin Mania'daki birliklerini tasfiye eder. El-Mansura ve Ahwaz şehirlerini de ardı sıra düşürürler. Diğer önemli kasabalar ve köyler de bu taktikle yakılıp yıkıldıktan sonra ayaklanmanın ve hareketin merkezi kenti ve karargahı olan El-Muhtarê'yi hedef alırlar. 881 yılında kenti kuşatmaya alan Abbasi ordusu iki sene boyunca bir yandan diğer alanlarda ayaklanmayı bastırırken, diğer yandan da El-Muhtare'yi tümden izole eder. Çok sıkı bir ambargo uygular. Su ve yiyecek temini ile diğer tüm ihtiyaçların kente girişini engeller. Kuşatmaya alır. El-Muhtarê'ye saldıran Abbasi ordusu ve onların destekçisi Türk birlikleriyle ayaklanmacılar arasında çok şiddetli çatışmalar gerçekleşir. Ayaklanmacılar bir yandan büyük direniş ve kahramanlık gerçekleştirerek dişleriyle tırnaklarıyla dahi olsa savaşırlar. Yıllarca büyük emek vererek yarattıkları değerleri, anılarını, kurdukları yaşamı ve toplumu, buluştukları özlemlerini kaybetmemek için var güçleriyle savaşırlar. Diğer yandan da önderleri Al-Burkui etrafında çember olup korumayı amaçlarlar. Düşman güçleri kadın, çocuk, yaşlı, genç demeden tüm halkı katlederler. Kenti tamamen talan ederler. İçindeki insanlarla birlikte şehri yakarlar ve taş taş üstüne bırakmazlar. El-Muhtarê'den geriye hiçbir iz bırakmazlar.

Aylarca süren ağır çatışmalardan, direniş ve katliamlardan sonra Abbasi devlet-iktidarı ve onların destekçisi güçler tarafından yakalanan Al-Burkui ise Bağdat'a götürülerek önceden idam kararı verilen göstermelik mahkemesi yapılır ve katledilir. 48 yaşında olan Al-Burkui'nin başı kesilerek Bağdat'ta günlerce teşhir edilir.

El-Muhtarê'nin düşürülmesinden sonra tabii ki ayaklanma diğer alanlarda da kolayca bastırılır.

Ayaklanmanın Sonuçları

Al-Burkui öncülüğündeki hareketin ve Afrikalı kölelerin ayaklanmaları 869-883 arasında 14 yıl aralıksız sürmüştür. 30 binden fazla militanın katıldığı bu ayaklanma karşısında Abbasiler ve onların destekçilerinden oluşan devlet-iktidar güçlerinin beş yüz bin ile iki buçuk milyon arasında insanı katlettikleri belirtiliyor.

Bu ayaklanmalara katılan, destek sunan ve içinde yer alan ama sağ kalan kölelerin, kölelik koşullarına geri dönmedikleri, Karmatiler başta olmak üzere diğer direniş hareketlerine katıldıkları belirtiliyor.

Bu hareket ve ayaklanma bastırıldıktan 6-7 yıl sonra, Karmati hareketinin Al-Ahsa da kurduğu Dar-al Hicra kenti Al-Muhtarê kentinin benzeri olmuştur.

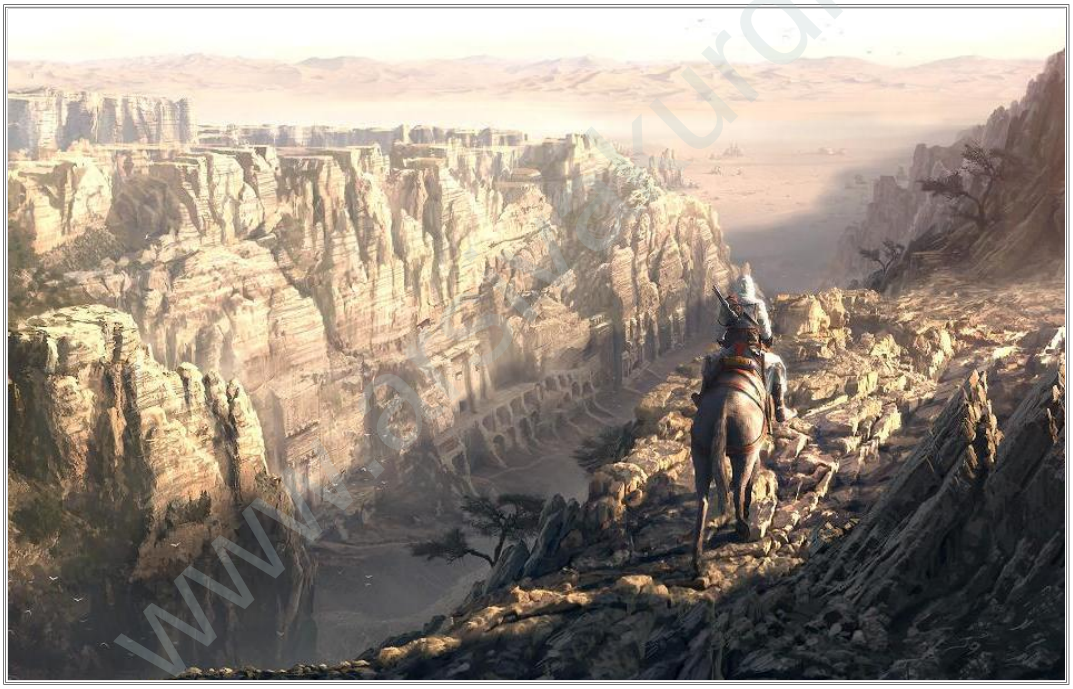
Hallac-ı Mansur'un geliştirdiği Ene-l Hak felsefesi üzerinde bu hareket ve ayaklanmanın önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Abbasi ve onların destekçilerinden oluşan devlet-iktidar tarafından hiçbir iz bırakılmayacak şekilde silinmeye, egemenlerin tarihini yazanlar tarafından çarpıtılmaya çalışılan Afrikalı kölelerin Al-Burkui önderliğindeki ayaklanmalarının demokratik direniş kültüründe önemli bir yere sahip olduğu açığa çıkmaktadır.

Güneşin Doğu'dan yükseldiğini gösteren anlamlı bir deneyimdir Afrikalı kölelerin ayaklanmaları.

DEMOKRATİK UYGARLIK TARİHİNDE İSMAİLÎLER HAREKETİNİN YERİ

Ortadoğu coğrafyası M.S 7. yüzyılın ilk yarısından 13. yüzyıl ortalarına kadarki dönemde, merkezi uygarlığın genel gelişim çizgisi ile karşılaştırıldığında görece daha gelişkin, yeni bir siyasal ve ideolojik egemenlik biçimi olan İslamiyet'in yayılma ve kurumlaşma sürecine tanıklık eder. Bölge tarihi açısından bu yüzyıllar arası dönem siyasal, düşünsel ve toplumsal hareketlilik bakımından son derece çalkantılı geçen bir dönemdir. Bir yandan Arap fatihlerinin elinde etkili bir ideolojik ve siyasal egemenlik aracına dönüşen İslamiyet'in artan oranda yayılma ve kurumlaşması sağlanır, diğer yandan ise buna karşı etnik, dini ve sınıf karakterli İslam'ı değişik açılardan yorumlayan bir dizi karşıt siyasi akım ve direniş hareketinin de ortaya çıktığı bir süreç yaşanır. Özellikle İslam'ın Abbasi Hanedanlığı döneminde, İslamiyet'i farklı açılardan yeniden yorumlayan tasavvufi ve Bâtıni nitelikte dergâh, tarikat ve mezhep tipi örgütlenmeler çok yoğun ve çeşitlilikte boy verir. İslam'ın resmi Sünni söylemini iktidarın dönemsel ihtiyaçları doğrultusunda daha Ortodoksçu yorumlayan tarikat ve mezhepleşmeler yaşandığı gibi, devlet iktidarını karşısına alan ve devrimci bir muhalefet rolünü oynayan tarikat ve mezhepleşmeler de gelişme gösterir. Ortaçağ tarihinde bu tür oluşumların yaygınca görülmesi, aslında bu dönem toplumunda yaşanan sınıfsal bölünme ve çelişkiyi yansıtmaktadır.

"Dönemin çok yaygın manastır, tasavvuf akımlarına bu çerçevede yaklaşmak ufuk açıcıdır. Etnisite ve dinin üst tabakası

feodal devlet gücü haline gelirken, yoksul alt kesimleri çok geniş alanlara yayılmış manastır -İslam'daki karşılığı tarikat ocakları- ve dergâhlarda komünal düzen gücü halinde yaşamaktadır. Bu, sınıfsal anlamı derin olan bir bölünmedir. Bir anlamda ortaçağa özgü savaşçı-iktidar gücüyle -kendine dayalı işbirlikçi kesimlerle birlikte-demokratik- komünal halk arasındaki ayrışma ve mücadeledir. İslam dünyasındaki Batıni-Sünni ve Hıristiyanlıktaki Katolik-Heretik çelişkisi bu gerçeği yansıtmaktadır. Kavimler bünyesinde benzer ayrışmalar görmekteyiz. Selçuklu- Osmanlı Türkmen; Arap halifeler- hariciler vb. çelişkiler, aynı kavim içindeki sınıfsal çelişki ve kavgayı yansıtmaktadır. Yoksul hareketlerinden bazıları ileri düzeyde siyasallaşmayı becerdiler. Karmatiler, Haşhaşinler, Fatımiler, Aleviler, yoksul halk kesimlerinin sınıfsal ayrışmaya tepki ifadeleridir; ortaçağın ilkel demokrasi örnekleridir. Fakat toplumsal sisteme hâkim saltanat anlayışı bu hareketlerde daha ileri bir demokratik oluşuma imkân vermeyecektir. Dıştan baskılar, içten yozlaşmalarla erkenden tasfiye olup etkinliklerini yitireceklerdir." (Bir Halkı Savunmak; Sayfa 130, Önder APO)

Dinsel kimlik bu dönem toplumsallığının temel bir karakteristiğidir. En genel düşünsel ve zihni yapı anlamında da din, bu dönemin temel ideolojik kimliğidir. İlmi, felsefi, sanatsal ve kültürel etkinlik kapsamında değerlendirebileceğimiz hemen bütün entelektüel çalışmalar bu dönemde dinin genel gölgesi altında yürütüldüğü gibi, sosyal ve siyasal mücadeleler de dinsel görünüm altında yürütülmektedir. Siyasal mücadele açısından bu dönem için şu söylenebilir: İster egemenler, ister ezilen ve sömürüye tabi tutulan halk kesimleri cephesinde olsun, genel planda dinsel kimlik olmaksızın hiçbir etnik ve sınıfsal yapı, kendisini siyaseten yürütme koşuluna ve ayrıcalığına sahip değildi. Dönemin metafizik sınırları içinde dinsel kimlik, gelişen somut sosyal ve siyasal mücadelenin de temel ideolojik bir korunağı olma işlevini görmekteydi.

Diğer bir açıdan bu döneme bakıldığında Ortadoğu'da İslamiyet henüz yeni doğmuş bir dindi. Ve kendisini insanlığın son dini olarak da vaaz ediyordu. Sadece bu açıdan değil, yaşanan tarihsel-toplumsal koşullardan ötürü, İslamiyet düzeyinde ikinci bir dinin yeniden doğma şansı pek görünmüyordu. Dönemin zihni ve teknik yapısı, demokratik-komünal değerlerin daha ileri bir seviyede dönemin hâkim bir seçeneği olmasına pek olanak sunmuyordu. Fakat öte taraftan toplumun demokratik-komünal değerleri tarihsel bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmekteydi. Neticede İslamiyet egemen sınıfların bir iktidar dini olmuş ve kaçınılmaz olarak da bu değerlerle çelişiyordu. İşte İslamiyet bünyesinde ortaya çıkan ve devrimci-demokratik bir muhalefet olarak adlandırdığımız bu oluşumları bu bağlam içinde tanımladığımızda, bunun daha hakikat götürür bir yaklaşım olacağı kanısındayız.

Devrimci-toplumcu nitelikte bir muhalefet rolünü oynayan söz konusu tarikat ve mezheplerin aralarındaki dini-mezhepsel farklılığı bir yana bırakırsak, aşağı-yukarı birbirine yakın duran hemen hepsinin ortak bir özelliği vardı. Bu hareketler dayandıkları ve peşinden sürükledikleri ezici çoğunluk ve bu çoğunluk somutunda dile gelen ana eğilim ve talepler dolayısıyla, toplumsal bir varlık olmanın asla vazgeçemeyeceği demokratik-komünal değerlerin zaman ve mekân içindeki tezahüründen ve direnişinden başka bir şey değildi.

Bu muhalif tarikat ve mezhepler bir nevi günümüzün sivil toplum örgütleri ve siyasi partileri gibi bir rol oynuyorlardı. Daha fazla da merkezi iktidarın etkin olamadığı, özellikle çöl ve dağlık bölgelerde doğal bir direniş halinde olan etnik topluluklar içinde, yine kentlerde gelişen ekonomik ve sosyal kategoriler arasında örgütlenme olanağını bulabiliyorlardı. Çöl bir yaşam tarzı, bir ideoloji sunuyordu. Asi Bedevi kabilelerinin direnişlerinde görüldüğü gibi çöl İdeolojisi; "çölde

gidebildiğin her yer senindir" der ve sınır tanımaz. Bu yönüyle de özgürlükçüdür. Fakat baskıcı sistemler karşısında bazen gizli hareket etme zorunluluğu doğar. Bu hareketler çoğu zaman yarı-gizli, İsmâilîler örneğinde ise görüleceği gibi daha çok illegal bir örgüt tazında örgütleniyor, yeri ve zamanı geldiğinde de açıktan silahlı bir halk ayaklanmasına dönüşüyordu. Bu ayaklanmalar sonucu bazı alanlarda ve küçümsenmeyecek bir coğrafyada kendi siyasal etkinliğini ve komünal düzenlerini kurabildiler.

Ortadoğu'da egemen sisteme karşı iki yönden halkçı direniş geliştirilmiştir. Bunlardan biri etnisite ağırlıklı aşiret direnişleridir -ki bu sistem dışından sisteme bir saldırıdır-, ikincisi ise sistemin içinden felsefi ve dini biçim altında sürdürülen mücadeledir. Aslında bu mücadelelerin tarihsel değeri, merkezi uygarlığın toplumcu (komüncü-ortakçı) değerler namına ne varsa her şeye saldırmasına ve neticede toplumun ana gövdesinde yarattığı derin ekonomik, sosyal ve siyasal yarılmalara karşın, toplumun komünal ve demokratik değerleri adına hem bir ısrarı hem bir karşı savunmayı temsil ediyor olmalarında aranmalıdır. Gerçekte Ortadoğu'nun iki tarihsel yüzü vardır. Biri merkezi uygarlık ve onun etrafında şekillenen egemen tarihtir, diğeri ise söz konusu egemen tarih tarafından hep karanlıkta bırakılan, olmadık kötücül yakıştırmalar, suçlamalar, ilkellik ve sapkınlıklar ile itham edilerek bir tür tarih dışına itilen etnik ve yoksul halk kesimlerin demokratik-komüncü yaşam anlayışının karşı direniş tarihidir.

İsmâilîyye mezhebini ele alıp incelediğimizde bu gerçekliği daha somut olarak görebiliriz. Tarihe İsmâilîlyye ya da İsmâilîllik ismiyle geçmiş bulunan bu dini-siyasi akım, tarikat, mezhep ya da dönemin düşünsel-örgütsel mantığı ve sınırları içinde her ne biçim ile tanımlarsak tanımlayalım, kendi döneminin en etkili devrimci-muhalif hareketlerinden biri olmayı başarabilmiştir. Temelde Arap Abbasi Hanedanlığı'na karşı İslamiyet'in yayıldığı tüm etnik topluluklar içinde örgütlenmeye çalışan, toplumun yoksul kesimlerinin bir direniş ve mücadele örgütü olmayı temsil etmiş İsmâilîlyye hareketi, her ne kadar homojen bir yapı olmayıp kendi içinde farklı eğilimler taşısa da -nitekim bu yüzden iki farklı kola bölünecektir- dönemin siyasi dengelerini önemli oranda belirlemiş, siyasal ve düşünsel etkilerini ise Ortadoğu bölgesi başta olmak üzere Asya ve Afrika coğrafyasına kadar taşırabilmiştir. Bu hareketin dikkatlice incelenmesi, ezilenler ve *tarih dışına itilmeye mahkûm edilmişler* adına da öğrenilmesi gereken tarihi bir miras değerindedir.

Anılan bu dönemin siyasi-toplumsal koşullarında bu düzeyde etkili olabilmiş İsmâilîler fırkasını değerlendirmeye çalışırken, bu fırkanın ortaya çıktığı dönemin sınırları ölçüsünde doğru tarihi-toplumsal temellerine oturtup tanımlayabilmek, başarı ve başarısızlıkları, artı ve eksileri ile çıkarılması gereken dersleri çıkarmak günümüz için de önemini korumaktadır.

İsmâilîler Hareketinin Doğuş Dönemi

Ortadoğu tarihinde İsmâilîyye olarak karşılaştığımız bu siyasi hareketin doğuş etkenleri genel olarak değerlendirildiğinde, İslamiyet'le bağlantılı Ortadoğu geneline yayılan sınıfsal ayrışma ve siyasal bölünmenin genel nedenlerine dayandırılabilir. Aynı şekilde karşı durduğu ve mücadele ettiği devletçi-Sünni İslam dolayısıyla kendi dönemi açısından her halükarda köktenci bir muhalefet olarak da görülebilir. Fakat bu tarz toptancı bir yaklaşım, bu siyasi hareketin yapısal karakterini doğru anlamamızı olanaklı kılan bilimsel bir ölçüt değildir. Bu hareketin yapısal karakteri doğru tarihi-toplumsal temellerine oturtulduğunda, oluşumunda esasen de iki nedenin, kaynak ya da eğilimin önemli bir rol oynadığı görülecektir. Dönemin toplumsal-düşünsel koşulları içinde bu hareketin oluşum nedenleri çoğaltılabilir. Fakat biz bunu daha çok tarihi verilerden çıkara-

bildiğimiz sonuçlar temelinde iki ana eksene dayandıracağız. Bu hareketin düşünsel doğuş etkenlerinden ilki -ve bize göre başta gelen nedeni- tarihi bir gelenek ve eğilim olarak sürekli devlete karşı direnen topluluklarda varlığını koruyan demokratik-komünal değerlerin bir beslenmesidir ki, bu o dönem devlet dışı kalan etnik-dini yerel toplulukların inanç ve yaşam zihniyetinde varlığını sürdürmektedir. İkinci oluşum kaynağı ise İslamiyet'te yaşanan bölünme sonucu gelişen ve dolayısıyla bir muhalefet konumuna düşen Ali Şia'sıdır. Neticede İslamiyet'e dayalı olan dönemin üst siyasetinde böyle bir bölünmenin yaşanması, ortaya çıkan egemen siyasal İslam'a karşı muhalif siyasal bir İslam'ı da koşullamıştır. Fakat bazı araştırmacılar bu fırkanın doğuş etkenini minimal olmuş haliyle kabile içi iktidar ve bu nedenle gelişen bir siyasi baskı unsuruna dayandırsalar da bu, hakikati tam olarak ifade etmekten uzaktır. Bu fırka sadece bu düzeyle sınırlı kalsaydı, onu her hangi bir olay olarak görür ve böylelikle tarihi sınırlılığı içinde bırakırdık. Ancak bu araştırmacılardan farklı olarak bu fırkayı bir hareket olarak isimlendirmemizin nedeni, ortaya çıkığı coğrafyada o dönem halk kesimlerinin-muhalefetinin talep ve özlemlerini bir şekilde kendi bünyesine almış olmasındandır.

Bunun dışında şüphesiz ikili bir yapısı da olmuştur. Zaten doğuş etkenlerini, beslenme kaynakları dediğimiz iki etkisel koşula dayandırmamızın nedeni de bundan kaynaklanmıştır. Hem egemen siyasete ve iktidara koşullu olan eğilimler barındırmış, hem zamanla halkın özgürlük, talep ve istemlerini içine alacak şekilde kapsamını genişletmiştir. İsmâilîlerin gerek ayrı bir mezhep olarak Şia'dan ayrışması, gerekse daha sonraki dönemde Karmatiler ile Fatimiler şeklinde iki ayrı kola bölünmesinin nedeni de bu düşünsel-eğilimsel beslenme kaynağında aranmalıdır. Örneğin, bize göre İsmâilîler içinde bir eğilimi ifade eden, şu veya bu şekilde bu fırkanın doğuşunda etkili olmuş ve dolayısıyla kökenini Ehli-Beyt soyuna ve amaçlarını Ehli-Beyt davasına dayandıranların eğilimi, kendilerinin hakkı olduğu ve kaybettikleri hilafeti bir dini buyruk haline getirip onu tekrardan geri almak olmuştur. Bu durumda hedeflenen şey, her halükarda hilafeti ele geçirmek olacaktır. Bunda her hangi bir şekilde halk özgürlük isteminin-perspektifinin izlerini bulmak oldukça zordur. Bu durumda örgütlendirilmeye çalışılan kesimler, amaçlanan iktidarın nesnesi konumuna indirgenmiş olacaktır. Ve sonuçta bu eğilimin varacağı yer, Abbas oğullarının vardığı yer olacaktır. Nitekim Mısır Fatımi devletinin kuruluş gerçeğinde de yaşanan bu olmuştur. Fatımi devleti kurulmadan önce o dönem İsmâilîlerin başında duran Ubeydullah El Mehdi, İsmâilîlerde yaşanan bölünme sonrasında Fatımi devletinin başına geçtiğinde yaptığı ilk iş, kendi adına hutbe okutmak ve kendini "Emirül Muminin" ilan etmek olmuştur. Ama bunun diğer düşünsel ve toplumsal beslenme geleneği açısından da geçerli bir olgu olduğu söylenemez. Çünkü o zaman İsmâilîler gerçeğinde demokratik-komünal değerde hiçbir toplumsal hedef ve amacın olmadığı sonucu çıkar ki, bu da bu siyasi hareket somutunda yaşanmış olan tarihsel hakikat ile de pek uyuşmamaktadır. En azından Karmatiler örneği bunun böyle olmadığını ispatlamaktadır.

Şimdi de bu siyasi akımın doğuş sürecine etkide bulunmuş dönemin siyasal koşullarını çok genel hatları ile inceleyelim.

Bu dönemin kaotik koşullarını tetikleyen esas unsur iktidarlaşan İslamiyet'in halkların bünyesine taşırdığı olumsuz düşünsel-siyasal, ekonomik ve sosyal düzendir. İslamiyet, başlangıçta olumlu denilebilecek öğeler taşımış ise de, Hz. Muhammed'in ölümünden (632) sonra onlar da yok sayılmış ve böylece tümüyle olumsuz bir saltanat düzenine doğru evirilmiştir.

Haşimiler sülalesi ile Emeviler sülalesi arasında İslamiyet üzerinde başlayan hilafet (taht) kavgası bu sürecin ilk basmaklarından biridir. Ali'nin öldürülmesi ile yönetimi Em-

eviler(661-750) ele geçirmiştir. Çok şiddetli geçen bu hilafet kavgasının sonuçları kanlı bitmiştir. Kerbela olayı(680) kavganın şiddetini göstermesi bakımından sadece bu süreci sembolize eden tipik bir olaydır. Bu doğrultuda gelişen çelişki ve olaylar dizisi İslam dünyasını bir yandan Emeviler şahsında ifadesini bulan devletçi Sünni İslam ile diğer yandan ise mağdur duruma düşmüş Ali ailesinden yana tavır alan ve dolayısıyla Ali yandaşlığı anlamına gelen Şia mezhebi arasında ikiye bölmüştür. Bu, İslam bünyesinde yaşanan ve giderek İslamiyet dünyasının tüm etnik halk topluluklarında etkisini gösterecek olan sınıfsal bölünmenin de bir ifadesi olmuştur.

Tarihçilerin "İslamiyet'in gericileşme dönemi" dedikleri Emeviler süreci ise, aslında daha Hz. Muhammed'in cenazesi yerde iken başlayan bir süreçtir. Kaldı ki İslamiyet'in bir Arap orta sınıf ideolojisi ve siyasal perspektifi olarak doğup şekillendiğini unutmuyoruz. Bize göre bu anlamıyla olsa bile, daha doğuşunun arifesinde İslam, Emeviler eliyle karşı-İslam olmuş ve İslam'a dönerek İslam'ı vurmuştur. Hilafet davası bu dönemden itibaren başlamıştır. "Arap'ın Acem'den üstünlüğü yoktur" denen söz de, başlangıçta vaaz edilen "kurtuluş" sloganı da artık rafa kaldırılmış, terk edilmiştir. İslam artık saltanata koşullu bir din olup çıkmıştır.

Buna karşın Ali yandaşlığı hem yoksul Arap kesimleri, hem Emevi saltanatını kabul etmeyen Sami, Fars, Kürt ve diğer İrani halklar arasında önemli oranda yayılma zeminini bulur. Nitekim Ali Şia'sını kendileri için bir çıkış olanağı olarak gören bölge halkları, kendi aralarında kurdukları ve Abbasilerin de içinde yer aldığı bir ittifak cephesi sonucu Emevilere karşı ayaklanarak 750'de Emevi saltanatına son verirler. Abbasiler, Hz. Muhammed'in amcası olan Abbas b. Abdulmuttalip'in nesebinden geldikleri ve kendilerinin ancak Hz. Muhammed'in tek varisi olabildiğinin politikasını iyi yaptılar. Ehli-Beyt figürünü iyi kullandılar, herkesi buna ikna ettiler ve böylece hilafetin üzerine kondular. İktidarın ve hilafetin başına bu şekilde geçen Abbasiler, kısa bir zaman dilimi içinde saltanatları için tehlike gördükleri şahsiyetleri bir şekilde öldürüp ortadan kaldırdılar. Örneğin Emevilere karşı başarılı olmuş halk önderlerini Ebu Selleme Hellal ile Ebu Müslim Horasani'yi tertipledikleri bir oyunla birbirine düşürdüler. Bu yolla Ebu Müslim'i tasfiye ettiler. Yine Emeviler Hanedanlığı'na son veren halkların özgürlük talep ve beklentilerini gerçekleştirmediler. Tam tersine, halklar üzerinde Emeviler dönemini aratır daha çok şatafata boğulmuş bir saltanat düzenini geliştirdiler (Bu saltanat düzeni, daha sonra Abbasi halifesi Harun b. Reşit döneminde "Bin Bir Gece Masalları"na konu olacak kadar ilerletilecektir). Halklar için değişen hiçbir şey olmadı. Bir hanedanlık gitmiş yerine başka bir hanedanlık gelmişti. Sadece İslam devletinin hanedanlığı el değiştirmiş, eskiden saltanat merkezi Şam iken yeni durumda ise saltanat merkezi yeni inşa edilen Bağdat olmuştu.

İşte İsmâilîyye mezhebinin ortaya çıkışı da Abbasi Hanedanlığı şeklinde sonuçlanan bu siyasal sürecin ilk dönemine denk gelmektedir. Çok geçmeden Abbasilerin iç yüzünün açığa çıkmış olması, buna karşın birçok halk kesiminde gelişen kandırılmış olmanın yarattığı hayal kırıklığı ortamında, İsmâilîlerin bu sürece bir tepki olarak ortaya çıkmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu mezhebin Abbasilerle tümüyle uzlaşır konuma düşen Şia mezhebinden radikal bir tepkinin sonucu koptuğu ve doğuşunu da bu temelde gerçekleştirdiği düşünülmektedir. Örneğin dönemin Şia önderi konumunda olan 6. İmam Cafer el Sadık'ın Abbasilerin yanında yer aldığı, kendini şeriata adamanın dışında her hangi bir şeyle ilgilenmediği, Bâtıni tür tarikatlara sert tavır aldığı yazılı kaynaklarda belgelendirmektedir. Kopuşun bu nedenle gerçekleşmiş olması büyük bir olasılıktır. Fakat Şia'dan ayrışan bu fırkanın ortaya çıktığı tarih ile görünür olan siyasi bir halk

hareketine dönüştüğü dönem arasında geçen zamana bakılırsa, yaklaşık yüz yıllık bir sürece tekabül etmektedir. Tarihi veriler İsmâilîlerin uzun tarihi bir dönem boyunca yer altına çekildikleri, gizli bir örgüt halinde kaldıkları ve çalışmalarını, kendilerinin deyimi ile "gizli davet" temelinde yürüttüklerini göstermektedir. Siyasi bir halk hareketi seviyesine ancak yüz yılı alan bir zaman diliminden sonra ulaşabildikleri gözlemlenmektedir.

İsmâilîyye mezhebi ismini Ali'nin katliamdan kurtulan tek torunu Zeynel Abidin'in soyundan gelen 6. İmam Cafer el Sadık'ın iki oğlundan biri olan İsmâil'den almıştır. İsmâil'i, Ali'ye dayandırdıkları imam soy kütüğünün 7. ve son imamı kabul ettikleri için bu mezhebe *İsmâilîyye*, *İsmâilîler* ya da *İsmâilîllik* denmiştir. 6. İmam Cafer el Sadık'ın oğlu İsmâil'in ölümü 760 olarak gösterilmektedir. İmam Cafer'in ölümü ise 765'tir. Babasından önce öldüğü için imamlık kendisine değil, kardeşi Musa el Kazım'a verildiğini kabul eden Caferi/Şia (12 imamcı-İsnaaşeriye) mezhebinin aksine, İsmâilîlere göre imamlık açık bir verasetle İsmâil'e geçmiştir. Tarihi veriler İsmâil'in babasından önce vefat ettiğini göstermektedir. Ancak İsmâilîlere göre İsmâil son imamdır, ölmemiş, sadece kayıplara karışmış ve bir daha dünyaya Mehdi olarak zuhur(görünmek) edecektir. Bundan dolayı İmam Cafer'e kadar aynı soy kütüğünü kabul eden İsmâilîler bundan sonra 12 imamcılardan ayrışırlar.

İsmâilîyye mezhebinin doğuşu buradan itibaren başlar. Kuruluşunun da bu yıllarda gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

İsmâil'in Bâtınilerle olan ilişkisinden dolayı kendisine imamlığın verilmemesi için babası tarafından öldürüldüğü de rivayet edilir. Bazı kaynaklarda bu fırkanın zaten bu olay nedeniyle Şia'dan koptuğu ve yollarının ayrıştığı belirtilmektedir. İsmâil'in nasıl öldüğünü bilemiyoruz, fakat bu fırkanın daha çok Bâtınilik esasları üzerinden şekillendiğini iyi biliyoruz. İslam'ı Bâtınilik ile yorumlayan bir öğreti geliştirdikleri, İslam'ın Bâtıni yorumunu esas aldıklarını günümüze ulaşan belgelerden de anlamaktayız. Bu fırka daha doğuşundan itibaren Abbasilerin saldırıları ile yüz yüze kaldığından, faaliyetlerini de çok gizli bir şekilde yürütmüştür. Uzun tarihi bir dönem boyunca davalarını yaymak için gizli hareket ettikleri, daha başka nedenlerden dolayı da haklarında günümüze değin çok az sayıda belge ulaşabilmiş, ancak hasımları tarafından sözüm ona karalamak amacıyla haklarında çok şey söylenmiştir. Kendilerine kimi zaman Mecusi (ateşe tapanlar, Zerdüşti), kimi zaman Yahudi (kabalacı), kimi zaman da putperest denmiştir. Halk arasında davalarını ve kullandıkları propaganda argümanlarını etkisiz kılmak için, karşıtları tarafından çok zaman imametle ilişkilerinin olmadığı yönünde şaibe bırakan karşıt propagandalar da yürütülmüştür.

Bu karşıt propaganda ve karalamayı alıp tersinden okuduğumuzda, bu hareketin dönemin muhalifliği açısından neyi ifade ettiği, dolayısıyla siyasi kimliği hakkında ne gibi sonuçlar çıkarmamız gerektiği konusunda önemli bir malzeme sunmaktadır. Ehli-Beyt soyundan gelip gelmediklerinin konumuz açısından sosyolojik bir değeri yoktur. Ancak mağdur duruma düşmüş Ali ailesinin davasını gütmek, bu dönem koşullarında ezilen kesimler ve mazlum halklar arasında önemli bir esin kaynağı ve politik figür olarak sahiplenildiği önemle anlaşılmaktadır. Başlangıçta Ehli-Beyt davası baskın gelmiş olabilir. Ehli-Beyt davası dönemin ideolojik ve politik atmosferinde önemli politik bir figürdür. Önemli bir propaganda ve örgütlenme malzemesi olarak da düşünülebilir. Bu, Abbasilerin de en çok kullandığı bir malzeme olmuştur. Fakat ezilen halk kesimleri açısından bunun egemenlerin anladığı anlamda bir İslam davası olmadığı önemle belirtilmelidir. Kaldı ki egemenlerin yorumladığı İslam ile ezilen ve haksızlığa maruz kalan halk kesimlerinin yorumladığı İslam gerçekte hiçbir zaman bir ve aynı olmadı. İsmâiler örneğinde,

özellikle radikal kollarında, zamanla İslam ile özdeşleştirilen Ehli-Beyt davasının etkilerinin giderek zayıfladığı hatta şeriatın hükümsüz bırakıldığı bunun yerine yoksulların, baldırı çıplakların özgürlük isteminin ve kurtuluş özleminin daha baskın hale geldiği görülmektedir.

İsmâilîyye hareketinin ortaya çıktığı bu dönem açısından önemi, dönemin son derece yaygın mistik-tasavvufi dergâh, tarikat ve mezhepleşmeleri düşünüldüğünde, bu çerçevenin dışına çıkmış ve bunu aşan seviyede siyasal bir halk hareketinin düşünsel, örgütsel ve politik doğrultusunu tayin etmiş olmasıdır.

İsmâilîler halifeliğe ve hanedanlığa dayalı devlet idaresini ortadan kaldırmayı, bunun yerine ise imamları önderliğinde toplumsal bir düzen getirmeyi amaçlamışlardır. Fakat öte yandan hilafeti ele geçirmek isteyen bir eğilimin de var olduğunu belirtebiliriz. Ancak burada önem taşıyan içinde örgütlendikleri ve taban buldukları halk kesimlerinin istem ve talepleri olacağı önemle anlaşılır olmalıdır. Bu nedenle İsmâilîlerin politik amaç ve hedeflerine tek bir eğilimin damgasını vurduğunu düşünmüyoruz. Bu temelde Abbasilere karşı sabırlı, uzun tarihi bir dönemi kapsayacak şekilde düşünsel ve örgütsel bir mücadele yürütmüşlerdir. Bu hazırlık sürecinin meyvesini, daha sonra İsmâilîlerin bir kolu olarak ayrışacak olan Karmatiler ayaklanmasında alacaklardır. Bu süreci adım adım hazırlayan ve temellerini atan İsmâilîler, geliştirdikleri düşünsel-örgütsel ve kadrosal düzey ile de dönemin siyasi halk hareketinin temel dinamiği ve çekim gücü olabilmişlerdir.

İsmâilîler halifeliğe ve hanedanlığa dayalı devlet idaresini ortadan kaldırmayı, bunun yerine ise imamları önderliğinde toplumsal bir düzen getirmeyi amaçlamışlardır

İsmâilîlerin nasıl bir örgüt yapısına sahip oldukları, örgütlenme çalışmalarını nasıl yürüttükleri, daha sonradan Karmatiler ile Fatımiler şeklinde neden iki ayrı kola bölündükleri genel olarak değerlendirilebilir. Ancak buna geçmeden önce İsmâilîllik öğretisini ana esasları ile değerlendirmemiz gerekmektedir.

İsmâilîlik Öğretisinin Ana Çerçevesi

İsmâilîllik öğretisinin birçok aşamadan geçerek belirli bir form kazandığı anlaşılmaktadır. Dönemin etnik ve dini topluluklarının düşünce ve inanç yapılarından önemli oranda etkilenmiş ve bunu kendi öğretilerinde belirli bir kavrayışa ulaştırmışlardır. En fazla da bu tür topluluklar içinde kaldıkları ve çalışmalar yürüttükleri dikkate alındığında bölgenin oldukça zengin olan kültür ve inanç değerlerinden önemli oranda etkilendikleri, bunun ise öğretilerinin şekillenmesinde önemli bir yer teşkil ettiği gözlemlenmektedir.

Burada ve özellikle bu yazının genel mantığı açısından bu fikriyatın bütün bir şemasını vermek belki bu açıdan mümkün değildir, ancak temel bazı hatlar verilebilir.

Genel planda bu öğreti, İslamiyet'in Ortodoks çerçevesinin dışına çıkabilmiş, İslam'ın farklı türden bir yorumu olarak tanımlansa da, esasında bu öğreti İslam akidesinden bazı yanlar almakla birlikte Zerdüşt dualizmini, Hıristiyan heretizmi, Manicilik, Mazdek komünalizmini, gnostik ve Bâtıni nitelikte olan inançlardan birçok şeyi almıştır. Düşünüş ve yoğunlaşma tarzları Ortadoğu'ya özgüdür. İsmâilîllik öğretisi birçok yanıyla yorumlanabilir olsa da, esasen de iki temel sacayağı üzerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Birincisi; hem manevi inanç hem somut siyasi yaşam boyutunu kapsayan, bütün bir bağlamı içine alacak ya da ifade edecek şekilde tasarlanmış bir imamlık öğretisi (doktrini) olmasıdır. ikincisi ise; genelde bir

yorumlama yöntemi olmakla birlikte, fakat İsmâilîllikte daha geniş bir anlamı olan Bâtıniliğe dayanmasıdır. Dolayısıyla öğretilerini bu iki ana başlık altında özetlemek mümkündür.

İsmâilîler, "ilk" ve "son" imamları olacak şekilde kabul ettikleri İsmâil'in, Mehdi olduğuna inanırlar. İsmâil'in Mehdi olarak tekrardan yeryüzüne zuhur edeceğine dair beslediklerı bu inancın kökeni Zerdüşt dinine kadar gitmektedir. Zerdüştlük dininde "Aşizrika" olarak geçen kişi, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta "Mesih" şeklinde devşirilmiş, oradan da İslamiyet'e "Mehdi" olarak aşırılmıştır. İsmâilîler Mehdi (bir kurtarıcının yeryüzüne gelip kötülükleri ortadan kaldıracağına, bozulan dünyayı düzelteceğine, adaleti tesis edip hak dinini egemen kılacağına ve böylece kurtuluşu sağlayacağına dair olan inanç-öğreti) inancı etrafında sıkı bir kenetlemeyi sağlamakla birlikte, bunu sadece soyut bir inanç ve içi boş bir bekleyiş nedeni yapmamış, aynı zamanda davaları için pratik bir değeri olacak şekilde değerlendirmişlerdir. Bu inanç doğrultusunda siyasal-pratik önderlik rolünü oynayan imam ve Dai'ler öncülüğünde siyasi hayata ve mücadeleye atılmışlardır.

Öğretilerinin ilk döneminde imam, "kaim" ve "sahib-ül zaman" olarak geçmektedir. "O... her devirde halkın ve iman ehlinin kıblesi" olacak şekilde yüceltilmiştir. Olabildiğince kutsanmış, *zamanın dışında ve zamana hükmedecek, o... tüm yaratıkların son maksadı* olacak kadar ilahi kimi sıfatların sahibi kılınmıştır. Buna göre imamların masum olduğuna inanılmıştır. Öğretilerini bu anlamda imam rehberliğine sıkı sıkıya bağlı olan bir inanç ve itikat üzerine kurmuşlardır. Hem manevi hem pratik işlevselliğe sahip bir imamlık anlayışını geliştirmişlerdir. Ancak bu konuda yapılan kimi yorumlara göre daha sonradan İsmâilîllikte Mehdi ile kaim(imam) eş anlamlı hale gelmiş, Alamut sürecinde de Mehdi kavramı yerini kaim'e bırakmıştır.

Neredeyse İsmâilîlik Okulu ile özdeşleşmiş görünen Bâtıniliğin kökenleri ise ilk dini metinlerin ortaya çıktığı dönemlere kadar gitmektedir. Birçok yerde ya da dinde Bâtıni tarz yorumlar görülmüştür. Bâtınilik daha çok da ilahi metinlerin görünen anlamlarının ötesinde gizli bir anlamlarının olduğu inancına dayalı ortaya çıkmış bir yorumlama yöntemidir. Aslında bu yorumlama yöntemi dini metinlerin gizli anlamlarını bulup ortaya çıkarmaktan daha fazla, değişmez farz edilen ilahi buyruk ya da hükümlerin yorumlanıp esnetilmesi ya da ucu açık tutulmasıdır. Bu, ilahi metinlerin katı ve değişmez yargılarının, değişen yaşam şartlarına uymayan katılıklarının esnetilmesi anlamında insan aklının ve esnek zekâsının yaratıcı bir buluşu olmalı.

Batınilik genelde iki anlamda yorumlanmıştır. Birinci anlamda egemen olan dini yoruma rağmen gelişen değişik yorumların gizli tutulması, ikinci anlamda ise *zahirden* (görünür olandan) *batın'ın* (gizli olanın) çıkarılması yorumuna dayandırılmıştır

Bu nedenle Batınilik genelde iki anlamda yorumlanmıştır. Birinci anlamda egemen olan dini yoruma rağmen gelişen değişik yorumların gizli tutulması, ikinci anlamda ise *zahirden* (görünür olandan) *batın'ın* (gizli olanın) çıkarılması yorumuna dayandırılmıştır. Her iki anlamda da bir doğruluk payı vardır.

Birinci durumda örneğin İsmâilîler gerçeğinde, dönemin egemen olan İslam'ın Ortodoks Sünni yorumuna karşı en ufak değişik bir yoruma gitmenin ne kadar çetin bir mücadele sorunu olduğu, her an postu yüzülmek ya da her an ölümü ensesinde hissetmek anlamına geldiğini düşündüğümüzde, bunun pek de yabana atılır bir yaklaşım olmadığı son derece anlaşılırdır. Bâtınilikte ifadesini

bulan takiyye anlayışı da bir bakıma bununla bağlantılıdır. Nitekim Bâtıniler bu yolla İslam kelamından ayrılmış ve kadim (ilksiz-sonsuz) bir evren görüşünü geliştirmişlerdir. Aynı şekilde etkin ilke (eril) ile pasif ilke (dişil) dedikleri (bir tür "doğal" diyalektik), bu iki ilkenin karşılıklı etkileşimleri sonucu sürüp giden bir evren görüşüne varmışlardır. Bu yönüyle İslami akidenin çerçevesinin dışına çıkmış başta Zerdüşt, Mani ve Mazdek öğretilerini yine dönemin bilim seviyesi ile birlikte birçok din ve inancı da inceleyip kendi öğretilerinin temeline almışlardır.

Ne var ki İsmâilîlik öğretisinin önemli bir ayağını oluşturan Bâtınilik, sadece tek yanlı bir gizlilik nedenine dayandırılıp izah edilemez. Geçekten de Bâtınilik bir şeyin görünen dış anlamının ötesinde derinde yatan bir iç anlamının olduğu anlamında bir görüş, bir inanç ve bir yorumlama yöntemini ifade etmiştir. İsmâilî olan Amir El Basri adında bir şahıs, *Kasidet-ül Taiye* adlı risalesinde bu görüşü şöyle özetlemektedir. *"Şunu itiraf ederim ki; her zahirin bir batın'ı, her şeklin tam bir manası, her kabuğun bir özü, her şehrin bir kapısı, her nurun bir örtüsü, her şeriatın bir tarikatı, her tarikatın bir tenzili ve her tenzilin de bir de tevili vardır."* (kaynak: İslam Komüncüleri/Faik Bulut)

Zahirden batın'ı çıkarmak ve yorumlamak anlamında tevil, bir şeyin görünür anlamından başka bir anlamının olduğunun ön kabulüne dayanır. Din veya İslamiyet bu şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Onlara göre dinin bir dış anlamı bir de iç anlamı vardır. Örneğin Kuran'ın dışı pek bir anlam ifade etmez. İç anlamına bakılarak anlaşılmaz. Bunun için -masum- imamların varlığı şarttır. Kutsal kitapların dış anlamlarını (zahir ilmi) peygamberler, iç anlamlarını (batın ilmi) ise imamlar bildirirler. *Önemli olan satırlar değil, satır aralarını okuyabilmek* gibi her konuda böyle zahir ile batın arasındaki ilişkiyi anlamlandıran bir mantık ve anlamlar silsilesinden oluşan bir inanç ve yaşamı yorulmama yöntemi olduğu böylelikle anlaşılmış olmaktadır. Dinin bu içsel yorumuna bağlı olarak birde bu öğretide başvurulan Bâtıni davet yöntemi vardır. Bâtıni davet yöntemi birkaç aşamadan oluşmuştur. Tefessüs (dikkatli inceleme) te'nis (alıştırma) teşkik (kuşkuya düşürme) ta'lik (ileriye bağlama), rabt (bağlama) tedlis (gizleme), tesis (kurma), hal (çıkarma) ve salh (sayma) gibi aşamalardan oluşan bu yöntem ile mezhebe giren insanlar eğitilmiş, böylelikte birer etkili *davet adamı (Dai'ler)* haline getirilmişlerdir.

Bunların yanı sıra İsmâilîler aynı zamanda gnostik bir yapıya sahip olduklarından gizem ve kutsallık arz eden birçok inançları bünyesine taşırmışlardır. Örneğin 7 sayısının gizemli ve kutsal bir sayı olduğuna dair inanç çok eski bir inançtır. Bu inancın kökeni antik Sümerlere kadar gitmektedir. 7 bilge, dünyanın 7 günde yaratıldığı, yerin ve göğün 7 kat olduğu vb. örneklendirmeler daha da çoğaltılabilir. Tarihte bunun bir örneği Pytagorasçıların kutsal 7 sayısıdır. Pytagorasçıların bu inancı Mezopotamya üzerinden aldıkları tarihi veriler de işaret etmektedir. İsmâilîler ise, "sayı ve harfler de bir gizem ve batın vardır" anlamındaki bu geleneği olduğu gibi kendi inançlarına taşırmışlardır. İsmail'in 7. ve son imam olduğu yönündeki inançları da bu konuda gösterilebilecek başlıca örneklerden biri olmaktadır.

İsmâilîlerde Örgütlenme ve Politik Ayrışma Dönemi

İsmâilîler 12 İmamcı Şia'dan bir fırka olarak ayrıştıkları 760 dolaylarından 899 yılı politik ayrışma dönemine kadar, arada geçen bu uzun tarihsel -Fatımi İsmâilîlere göre ise Ubeydullah el Mehdi'nin 910 yılında Mısır Fatımi devletinin başına resmen geçtiği tarihe kadar- süreci "gizli davet dönemi" olarak adlandırmışlardır.

"Gizli davet"in ilk dönemlerinde daha çok Fars bölgesinde (Rey, Kerh, İsfahan ve Civar şehirlerde) davetlerini yayan İsmâilîler, Abbasilerin artan takip ve baskısı nedeniyle davet merkezini buradan bugünkü Suriye'nin

Şam şehrine bitişik olan, o dönem ise Şam'a yakın bir kasaba olan Selemiye'ye kaydırmışlardır. Selemiye kasabası ayrışma öncesi dönemin son imamı olan Ubeydullah el-Mehdi'nin davetin başına geçtiği döneme kadar, aradan geçen üç imam devri boyunca da İsmâilîler için davetlerini koordine ettikleri merkezi bir üs yeri olmuştu. Burayı bir üs yeri olarak kullanmalarının bize göre iki nedeni olmalıydı. Biri, merkezden uzak ve Abbasilerin sıkı takibini nispeten hafifleten bir yer olmasıydı; diğeri ise, bu dönemin politik çelişkilerinden iyi yararlandıklarını gösteriyor. Abbasilerin hilafeti öncesinde Şam Emevilerin merkezi idi. Emeviler yenilmişti. Ancak yerel düzeyde her şeylerini yitirmiş sayılmazlardı. İşte İsmâilî imamlar bize göre bu durumu iyi gözetmiş, bu durumdan yararlanarak uzun bir tarihi dönem Şam diyarını etkili bir üs halinde kullanabilmişlerdir.

Dönemin etkili bir muhalefeti olabilmiş İsmâilîlerin Abbasi halifeliğine karşı ne tür bir örgütleme stratejisi izledikleri önemle incelenmesi gereken bir konudur. Abbasilerin zayıflamaya başladığı bir tarihsel dönemde, 9. asrın ikinci yarısından itibaren etkili siyasi bir halk hareketine dönüşmeyi başaran İsmâilîler bunu neye borçludurlar? Ne tür bir özellikten dolayı bunu sağlayabildiler? Bu soruların yanıtını vermeden önce İsmâilîlerin örgüt yapısına da kısaca değinmemizde yarar olacaktır.

İsmâilîler davet'in başında duran bir imam ve bu imama bağlı Dai'ler öncülüğünde çoğu zaman gizli hareket eden bir örgüt yapısına sahip olmuşlardı. Daveti ya da mezhebi yöneten kişi/kurum olarak imam, babadan oğula geçen usul ile belirleniyordu. Yönetim olgusunda soy ve kabile kültürünün+hanedanlık anlayışının egemen olduğu bir ortaçağ tarihinde, İsmâilîler de bu nesebi kültürü yaşatmışlardı. İsmâilîlerde Ali nesebinden gelmek davetin başına geçebilmenin değişmez bir şartı ve kuralıydı. Ayrışma dönemi sonrasında Karmati İsmâilîleri ile bu kural ilk defa bozulduysa da, Fatımi İsmâilîlerinde bu kural olduğu gibi devam etmiş, soy ağaçlarını Muhammed'in kızı Fatma'ya dayandırdıkları için de kendilerine Fatımiler denmiştir.

İmamdan sonra gelen kişiler ise Dai'lerdi. Dai'ler, mezhebin sıkı bir eğitiminden geçmiş, dönemine göre işin erbabı, bilgili ve işine vakıf kişiliklerdi. Dai mertebesine çıkabilmek birçok deneyim ve tecrübeden sonra mümkün olabilirdi. Dai'ler genelde bilgili, ilim-irfan bilen kişiler arasından tayin ediliyordu. Bu açıdan Dai'ler bugünün deyimi ile hareketin çekirdeği, profesyonel kadrolarıydı. Gittikleri her yerde etkili örgütlemeler yapabilen, davete taraftar ve kadro devşirebilen şahsiyetlerdi. Davete çağıran kişi olarak Dai ya da Dai'ler şüphesiz sadece İsmâilî imamların anladığı anlamda bir davet yapmadılar, aslında Abbasilere karşı gelişen dönemin halk hareketinin, baldırı çıplakların da davetinde bulundular. Geçekten de bunun İsmâilî imamların nesebi konumlarından dolayı hilafetin kendi hakları olduğu şeklindeki siyasi bir fikri dini bir buyruk haline getirip kendi davetlerinin temeline oturttukları eğilimin çok daha ötesinde bir anlamı vardı. Bu dönem halk hareketinin bir yönüyle ete-kemiğe gelmesinde ve adım adım örülmesinde bu Dai'lerin önemli bir emeği ve katkısı oldu.

Esas sorularımıza döndüğümüzde şunu daha iyi görmekteyiz. Selemiye'yi üs edinmiş olan İsmâilîler, 9. asrın başlarından itibaren merkeze yakın alanlarda Abbasilerin sıkı takibatı ve artan yönelimlerinden dolayı Dai'lerini daha çok çevre bölgelere kaydırmışlardır. Bu amaçla Yemen, Mısır, Kuzey Afrika, Fars bölgesi başta olmak üzere özellikle İslam dünyanın yayıldığı birçok bölgeye sürekli Dai'ler gönderilmekte ve buralarda davetlerini yaymaktadırlar. Diğer taraftan ise Kufe Sevadları denilen yerleşim birimlerinde, olabildiğince zor şartlarda yaşam mücadelesini veren yoksul köylüler arasında Dai'ler davetlerini yaymakta ve burada giderek etkili olmaktadırlar. Birçok önemli kadrolarını özellikle Kufe şehrinden devşirmişlerdir. Ni-

tekim Kufe, İsmâilîyye mezhebine iki önemli şahsiyet (Dai) de katmıştır. Bunlardan biri 899 yılında bir kol olarak İsmâilîyye'den ayrışan Karmati hareketinin bizzat aktörlerinden Hamdan Karmat'tır. Diğeri ise yine aynı şekilde Fatımi devletinin bizzat mimarı olacak olan Ebu Abdullah eş-Şîî'dir. Dolayısıyla 9. asrın ikinci yarısından itibaren İsmâilîlerin hem çevre bölgelerde (özellikle de Yemen gibi alanlarda) hem Kufe ve Basra gibi nispeten merkeze daha yakın olan bölgelerde giderek etkili olmaya başladıklarını gözlemlemekteyiz. Burada İsmâilîlerin bu tarihsel dönemde siyasal trendini hangi koşullar üzerinden yükselttiğinin çok belirgin bir nedenini görüyoruz. Bu, İsmâilîlerin bir örgütleme stratejisi olarak izlediği ve içinde örgütlenme imkânı bulabildiği toplulukların yaşam şartları ve özellikleri ile yakından ilişkiliydi.

O halde önce çok kısaca Kufe dolaylarının daha sonra ise Yemen bölgesinin temel karakteristiğine bakmakta yarar vardır. O dönem Kufe Sevadları denilen yerleşim bölgelerinde ve dolaylarında Abbasilerin egemenliği ile bölgenin geniş olan arazileri üzerinde kurulan toprak ağalığına dayalı sistemin büyük bir yoksulluğa neden olduğu, insanların çok zor şartlarda yaşamaya mecbur bırakıldığı tarihi kaynaklarda bolca öyküleştirilmiştir. Tarihi kaynakların verdiği diğer önemli bir bilgi de, İslamiyet öncesinde Kufe ve Basra'da Mazdek dininin etkin olduğu, artan baskılar nedeniyle Mazdek dinine inananların Horasan'a göç ettikleri yönündedir. Toplu bir göç olayının olup olmadığını bilmiyoruz. Ama bu bile, o dönem itibariyle Kufe ve Basra bölgesinin sosyal ve kültürel dokusunu anlamamız için önemli bir veridir. Bilindiği gibi Mazdek dini özel mülkiyeti reddeden, yaşama dair "her şeyin ortaklığı"nı savunan ve bu inanç üzerinden gelişen komünalist bir inanç sistemidir. Bu örnek Abbasilerin serfleştirme politikasına karşı hangi tarihsel-toplum değerlerinin bir direnç gösterdiğinin de çok açık bir göstergesidir. Nitekim İsmâilî Karmatiler iki nedenden dolayı bu zeminde çıkış imkânı buldular. Biri, yörenin çöl topluluklarında doğal bir düzen halinde varlığını sürdüren komünal-toplumcu özelliklerin karşı direnmesiydi; diğeri ise, yaratılan serflik üzerinde uygulanan çok ağır baskı ve yaşam statüsüydü. İşte bu iki koşul ya da çelişki nedeniyle İsmâilîler Kufe Sevadlarında örgütlenebilmişlerdir. Ve 9. asrın sonlarına doğru Karmatiler Basra bölgesinin siyasi kontrolünü denetimine aldıklarında, ilk uyguladıkları ve geliştirdikleri yaşam anlayışı da, yukarıda daha önce vurguladığımız Mazdek'in bu komünalist yaşam modeli oldu.

Şimdi de Yemen örneğine bakalım. Aynı tarihsel dönemde yani 9. asrın sonlarına doğru Yemen'e tayin edilen Ebu Abdullah eş-Şii, bu alanda ilk örgütlenme başarısını doğal bir yaşam düzenine sahip -uygarlık terminolojisine göre medeniyetten uzak- bir Berberi kabilesi olan Kutumeliler içinde atabildi. Berberiler, Abbasi halifeliğine karşı zaten doğal bir direniş içindeydiler. Daha Emevi döneminden beri yürütülen Araplaştırma ve İslamlaştırma politikasına karşı yöre halkı doğal bir isyan havasını hep yaşamaktaydı. Bilindiği üzere Müslüman Arapların mağrip dedikleri bu coğrafyaya ilk ayak basışları 641 yılından sonradır. Abbasiler döneminde ise mağrip üç devlet idaresine bölünmüş, bunlardan biri de Yemen coğrafyasını içine alan Ağlebiler devleti idi. Arap kolonileri ve Afrika'dan getirilen zenci köleler dışında Yemen'in nüfus yoğunluğu Berberilerden oluşuyordu. Yemen, aynı zamanda halifelerin başını hep ağrıtmış olan Harici muhaliflerin de bir yuvasıydı. İsmâilîler de buraya sürekli olarak Dai'ler göndermişlerdi, fakat esas başarılarını Ebu Abdullah eş-Şii'nin Kutume kabilesi içinde yaptığı çalışmalar sonrasında sağlayabildiler. Kutume kabilesi, dağlık ve sarp bir coğrafyada doğal bir toplum düzenine sahip, Ağlebilere vergisini vermeyen ve çok zaman kafa tutan bir kabileydi. Çok kısa bir zaman diliminde Ebu Abdullah bu kabile içinde etkili olur, birleştirir ve savaşır bir konuma getirir. Bu uygun

sosyal ve coğrafik şartları değerlendirip, Ağlebilerin Sicilya seferini de fırsat kollayarak ilk atağını yapmaya başlar. Birkaç başarılı ataktan sonra önce Keyrevan'ı, ardından da 909 yılında Ağlebilerin merkezi olan Rakade'yi de düşürerek tarihi Mısır Fatımi halifeliği sürecini de böylelikle başlatmış olur. Bu örnekte de çok çarpıcı olarak gördüğümüz şey Fatımi İsmâilîlerin bu tarihi başarısının altında yatan esas etken, örgütlenme stratejilerini devletçi İslam'a karşı direnen doğal toplulukların kendi doğal yaşam düzenlerini sürdürme istemi ve bu temelde yaşanan çelişkiye dayandırmış olmalarıydı.

9. asrın sonları aynı zamanda İsmâilîlerin kendi içinde Karmatiler ile Fatımiler şeklinde iki farklı kola bölündükleri bir sürecin de başlangıcı oldu. Bazı araştırmacılar bu bölünmenin nedenini dönemin İsmâilî imamı olan Ubeydullah el-Mehdi'nin, ilk öğretide değişiklik yaparak "beklenen Mehdi'nin gelmeyeceği, Mehdi'nin kendisi olduğu" şeklindeki tezine dayandırırlar. Bu duruma el-Mehdi tarafından gerçekleştirildiği söylenen bir öldürme olayının da eklenmesiyle iplerin tümden koptuğu belirtilmektedir. Bundan daha öte neden ve sebepleri aramak bize göre daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Dikkat edilirse konunun bir bölümünde İsmâilîyye mezhebinin politik eğilim açısından ikili bir karaktere sahip olduğu belirtilmişti. Bu ayrışma esasen de köklü tarihi ve toplumsal nedenlere, eğilimlere dayanır. Çizgisel olarak açığa çıkmış bir yol ayrımıdır. Kanlı biten olay ve husumetler sadece birer sonuçtur. İsmâilîyye gerçeğinde Karmatiler ile Fatımiler şeklinde yaşanan ayrışma da bunun bir sonucudur. Karmatiler örneğinde yaşanan ve açığa çıkan demokratik uygarlığın eğilimi olurken, Fatimiler örneğinde ise yaşanan neticede devletçi-iktidarcı uygarlığın eğilimi olmuştur.

Kuşkusuz Karmatiler ile Fatımiler, İsmâilîyye gerçeğine getirdikleri yeni siyasi-sosyal boyut bakımından başlı başına incelenmesi gereken iki ayrı süreç olmaktadır.

İsmâilîlikte Hasan b. Sabah Dönemi

Bugünkü İran'da İsmâilîlerin etkin olduğu bir tarihsel kesiti anlatan bu dönem, Hasan Sabbah'ın kişiliğine rağmen anlatılacak gibi değildir. Bu, tarihsel olayları tekil kişilere ya da kahramanlara indirgeme anlayışımızdan ileri gelmiyor. Bazen tüm bir tarihsel kesit bir kişilikte ya da bir olayda tüm özetsel anlamını bulabiliyor. İşte Hassan Sabbah, İran coğrafyasında gelişme gösteren bu dönem İsmâilîliği için böyle bir gerçeği ifade ediyor.

"Dağın Şeyhi" olarak da bilinir. 1054 tarihinde Kum kentinde doğduğu söylense de, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat 11. yüzyılın ortalarında yaşadığı bilinmektedir. Çeşitli ifadelere göre babası Yemen'den Küfe'ye göç etmiş, buradan Kum ve Rey şehrine geçmiştir. Hasan Sabbah'ın kendisi de, On iki imamcı Şii kenti Kum'da dünyaya geldiği, yerleşmek için de babasıyla birlikte Rey'e geldiği bilinir. Rey 9. yüzyıldan beri İsmâilî Dai'lerinin faaliyet merkezi olduğundan Hasan Sabah da onların etkisinde kalmakta gecikmez.

İlk eğitimini babasından alan Hasan Sabbah 7 yaşından 17 yaşına kadar On iki İmam'cı Şii eğitimi alır. Yanı sıra kendisini matematik, felsefe ve dilbilim konusunda da yetiştirir. Bu konuda bir Arap biyografi yazarı, Hasan Sabah'ı *"geometri, aritmetik, astronomi, büyü ve diğer bilim dallarında çok derinleşmiş biri adam"* olarak tanımlar. Kendisini birçok konuda yetiştiren Hasan Sabbah'ın engin bilgisi, matematik ve felsefeye hâkimiyeti, politika ve yöneticilikteki yetenekleri devrin Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın da ilgisini çekmiş ve saraya kabul edilmiştir. Çok bilinen bir hikâye de Hasan Sabbah, Nizamülmülk ve Ömer Hayyam'ın İmam Mafik Annishapuri'nin öğrencileri olduğu söylenir. Bu öğrencilik sırasında bir antlaşma yaptıkları ve içlerinden birisi servet ve iktidar basamaklarını tırmandığında bunu diğer iki arkadaşıyla paylaşmaya yemin ettikleridir. Bu anlatımın doğruluğu şüphelidir. Çünkü Nizamülmülk en geç 1020'de dünyaya gelmiş olup 1092'de

öldürülmüştür. Ömer Hayyam da 1048'de doğmuş ve 1131'de ölmüştür. Hasan Sabbah'ın ise doğum tarihi bilinmemekle birlikte 1124'te ölmüştür. Bu tarihlerden çıkan sonuca bakılırsa her üçünün de aynı tarihlerde öğrencilik yapmış olma ihtimali oldukça zayıftır.

17 yaşından sonra İsmâilîliği benimseyen Hasan Sabah, bölgenin İsmâilî önderlerinden de eğitim görmüştür. Bu tarikatın eğitimini tamamlayınca, Fatımi İsmâilîlerin merkezi olan Fatımi (Mısır) devletinin başkentine uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra 1078'de ulaşır. Hasan Sabbah üç yıl Mısır'da kaldıktan sonra, Kahire ve İskenderiye'de dönemin ünlü bilginlerinden dersler alır. 1081 yılında İsfahan'a dönerek yetkinleşmiş bir şekilde mücadeleye başlar. Yaklaşık 9 yıl

Hasan Sabbah temsil ettiği tarikatı baskılar olmaksızın geliştirebilmek için kötülüklere, haksızlıklara karşı gelmiş ve öğrencilerini de bu doğrultuda eğitmiştir

çeşitli kentleri gezerek İsmâilîliği yaymaya çalışır. Bu çalışmaları sonucu var olan İsmâilî tabanını daha da genişletir. 1090 yılında Alamut Kalesi'nde eğitim ve örgütlenme mücadelesine yeni bir boyut kazandırarak Alamut Kalesi'ni merkezi üs olarak seçer.

Alamut Kalesi, Elbruz sıradağlarının en doruğunda olup çok korunaklı bir konumdadır. Nitekim yıllarca ordular Alamut'u kuşatmalarına rağmen fethedememişlerdir. Hasan Sabbah burayı bilinçli seçmiştir. Alamut'un bütün eksiklerini tamamlamak için önce su kanalları açıp, ambarlar kurar. Ardından çevredeki küçük kaleleri alıp onlara kuleler yapar. Yanı sıra yürüttüğü örgütlenme çalışmasının bir sonucu olarak da, çevrede bulunan yerleşim alanlarının çoğu İsmâilî olur. Bu arada bazı kurallar getirip sosyal reformlar yaparak İsmâilîleri kardeşlik bağlarıyla birleştirir. Böylece her birey kendisini topluluğun sorumlu bir üyesi ve onun ayrılmaz bir parçası olarak hissetmeye başlamıştır. Alamut Kalesi'nin Hasan Sabbah tarafından ele geçirildiğini öğrenen Selçuklu veziri Nizamülmülk, dört ay boyunca Alamut'u kuşatmasına rağmen sonuç alamaz. Bu dönemde Selçuklu devletinde süren taht kavgasını en iyi şekilde değerlendiren Hasan Sabbah, örgütlenme alanını günden güne genişletir. Öyle ki Selçuklu devletinin üst düzey memurları dahi İsmâilî olur. Hasan Sabbah bütün yaşamı boyunca İsmâilî inancının özgürce yaşanması için çalışır. Bunda başarılı da olur. Bugün dahi insanlar Hasan Sabbah'ın yaptıklarına hayranlık, şaşkınlık ve gıpta ile bakarken egemenlerin korku objesi olarak anmalarına ve karalamalarına tanık olunmaktadır.

Hasan Sabbah'a olmadık iftiralar, hakaretler ve yakıştırmalar yapılmıştır. Öyle ki Hasan Sabbah taraftarlarına sözde afyon içenler anlamında "haşhaşin"ler dendiği söylenir. Oysaki o dönem onlara "Assasin" deniliyordu. Assasin kavramının anlamı ise, "bekçiler, sır bekçileri" dir. Öyle anlaşılıyor ki, "Assasin" deyimi diğer dillere "haşhaşin" olarak geçmiştir. Egemenler sırf karalamak için onların afyon-haşhaş kullandığını iddia etmişlerdir. Diğer bir karalama ise kadınları kullanarak fedailerini hazırladıkları iddiasıdır ki, tamamen özgür iradeleri ile fedaileşen Hasan Sabbah militanlarını ve öğretisini gözden düşürmeye dönük olup gerçeklikle hiçbir alakası yoktur.

Hasan Sabbah temsil ettiği tarikatı baskılar olmaksızın geliştirebilmek için kötülüklere, haksızlıklara karşı gelmiş ve öğrencilerini de bu doğrultuda eğitmiştir. Onlara asla haksızlığa boyun eğmemelerini, bu uğurda gerekirse yaşamlarını ortaya koymalarını öğütlemiştir. Öyle ki tarikatı izleyenlere yönelik gelişen saldırılar karşısında, Hasan Sabbah'ı izleyen öğrencileri yer yer fedai eylemler geliştirip, haksızlıkların üzerine gitmişlerdir.

Kendine bağladığı güçlerle devlet için tehlikeli olmaya başlayan Hasan Sabbah'ın

faaliyetleri Selçuklular tarafından dikkatle izlenir. Hasan Sabbah'ın adamlarıyla mücadele Melikşah tarafından devlet politikası haline getirilir. Bunun bir sonucu olarak bir taraftan ilmi noktada mücadeleyi sağlamak için medreseler aracılığıyla Sünniliğin takviye edilmesine ve batıl inançlarla bu şekilde mücadele yoluna gidilir; diğer taraftan da Alamut Kalesi'nin alınması için girişim başlatılır. Ancak bundan bir netice alınamadığı gibi meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk de Hasan Sabbah'ın bir fedaisi tarafından öldürülür.

Melikşah'ın ölümünden sonra da Selçuklularda taht kavgalarının çıkması, Haçlı Seferlerinin başlamasıyla birlikte Müslümanların yaşadığı bazı bölgelerin işgale uğraması Hasan Sabbah'ın işine yarar. Fırsatı değerlendirerek faaliyetlerine hız verir. Önemli bazı kaleleri ele geçirmek suretiyle konumunu güçlendirir. Ardından Selçuklu ordusuna sızmak suretiyle taht kavgalarına fiili olarak kendisi de dahil olur. Tarihin bu döneminde Hasan Sabbah'ın adamlarının korkusundan (din ve devlet adamlarını herkesin gözü önünde suikastle öldürmelerinden dolayı) devlet ileri gelenleri elbiselerinin altına zırh giymeden sokağa çıkamaz olurlar.

Selçuklular ve Hasan Sabbah arasındaki mücadele uzun süre devam eder. Birkaç kez Alamut Kalesi kuşatıldığı halde alınamaz. Hasan Sabbah bir süre Fatımilerle ilişkisini de devam ettirir. Fatımiler ikiye bölündükten sonra imam olarak Nizar'ı destekler ve adına hutbe okutturur. Kendi akidesini müritlerine öğretmeye başlar. Kendilerine karşı olanların öldürülmesinin dini bir vazife olduğu inancını aşılar. Müritlerinin eğitimini kendisi üstlenir. Bunların eğitim ve öğretime tabi tutulmalarından çok imamın rehberliğini ön plana çıkarır. İmamların masumiyetinden hareketle, her devirde bunların rehberliğine ihtiyaç olduğu, dini meseleler için aklın yeterli olmadığı, Allah'ı iyi tanımak için imamların yardımına gereksinim olduğunu söyler. Dine davet eden ve "Dai" olarak adlandırılan adamları vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürür. İnsanları etkilemek için farklı yöntemlere başvurur. Böylece Batınilik Hasan Sabbah'ın şahsında yeni bir kimlik kazanır. Hasan Sabah 1124 yılına kadar Alamut Kalesi'ni elinde tutmaya ve faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Birçok bilim dalında önemli birikime sahip olması, teşkilatçılığı kurduğu düzenli örgütü ile önemli bir güç durumuna gelmiştir. 1124'de Alamut Kalesi'nde ölmüştür.

Sonuç Yerine

Ortadoğu tarihinin önemli ve son derece hareketli geçen bir kesitine iz bırakmış olan İsmâilîler, bir fikir ve örgütlenme olarak kaynağını Zerdüştlükten, onun izdüşümleri olan Manşeizmden, Mazdeizmden, Hüremilerden, Babeklerden ve daha nice toplumsal muhalefet geleneğinin ortaya çıkardığı birikimlerden aldılar. Esasen de Zerdüştlüğün "diriltici ahlak" geleneğinden etkilendiler ve bunu pratiğe dönüştürmesini bildiler.

Bu temelde Arap Abbasi Hanedanlığı'na karşı gelişen bu hareket, yüzyılları alan gizli bir örgütleme ve hazırlık sürecinden sonra dar sınırlarını aştı. 9. asrın ikinci yarısından itibaren ise etkili bir halk hareketine dönüştü. Bünyesinde topladığı eğilim ve kesimleriyle bir nevi dönemin muhalif kesimlerin ittifak örgütü ve devrimci muhalefeti oldu. Tüm artı ve eksileri ile bir yandan Fatımiler koluyla devletleşti. Bir yandan Karmatiler koluyla dönemine göre bir hayli ileri olan komünalist bir düzenin kapılarını araladı, bir yandan da Hasan Sabbah dönemi ile fedailer örgütünü ortaya çıkardı.

İsmâilîler siyasal ve düşünsel etkilerini Asya'dan K. Afrika'ya kadar uzayan coğrafyaya taşırabildiler. Hassan Sabbah döneminde ise Alamut çevresi başta olmak üzere İran'ın bir bölümünde ve bugünkü Suriye'ye kadar belirli bir coğrafik bölgede etkin olan İsmâilîler, 1256 yılında Moğolların ve Mısır Memluk sultanı Baybars'ın iki yönden gelişen saldırıları karşısında fazla tutunamayarak siyasal etkinliklerini yitirmişlerdir. Fakat Ortadoğu'nun direniş tarihinde bir kültür ve çizgi olarak yaşamışlardır.

KARMATİLER VE HALLAC-I MANSUR

"İnsan Doğduğu Günkü Gibi Eşit ve Özgür Olacaktır."

Hakikatin peşinde olmak üzerinde yaşadığımız coğrafyanın en vazgeçilmez yaşam amacı olmuştur. Ne kadar unutturulmak istense, ne kadar *zındıklıkla, man(i)yaklıkla, hurafelikle, Bâtınilikle* suçlansa ve mahkûm da edilse demokratik modernite ışığında aydınlatılan her tarihsel olay ya da olgu, coğrafyamızın gerçek hakikat değerleri olarak

toplumun özgürlük arayışı olduğunu her geçen gün daha fazla bizlere göstermektedir. Ki bizler de ancak gösterilen bu tarihsel gerçeklikler ışığında, günümüz devletli uygarlığını tek alternatif gibi sunan kapitalist moderniteye karşı en doğru ve gerçekçi halklar seçeneğini geliştirme ve oluşturma şansına sahip olabiliriz.

Zaten demokratik modernitenin halklar seçeneği olarak kendisini dayandırdığı tarihsel miras olan ahlaki-politik toplum yapısını daha güçlü kurma istem ve iddiası da kaynağını bu hakikat değerlerinden almaktadır. Klan topluluklarıyla birlikte tarih sahnesine giren komünal-demokratik yaşam değerlerinin neolitik devrimle bu topraklarda taçlanmış olması, tüm toplumsal değerlerin de en derin bir biçimde bu topraklarda yaşanmasının başlıca nedenidir. Hakikatin özüne bu yaşam içerisinde varılmış, aidiyetler bu kültür içerisinde vücut bulmuş ve her türlü kavram gücü bu toplumsallaşma içerisinde gerçekleşmiştir. Birey ya da topluluklar kendi farkına bu gerçekler içerisinde varmıştır. İnsan kendini tanıyarak çevresine bir anlam vermiş, doğanın anlamına ulaştıkça kendisini tanımlamış ve bu ilişkideki kutsallığın farkına vararak toplumsallığın yaratıcı gücüne ulaşmıştır. Doğayı kendisinden ayrı görmediği gibi kendisini de doğanın üstünde bir yerlerde görmemiş, tersine kendisini doğanın en çaresiz ve ona muhtaç çocuğu olarak tanımlamıştır. Kendi ruhunu doğanın kutsallığının bir ürünü saymış ve doğa ile insanın ortak bir ruhtan geldiğine inanmıştır.

www.arsivakurdi.org

Beraber üretmiş ve beraber tüketmiştir. Kimse bir başkasının emeği üzerinde kendisini yaşatmayı aklına bile getirmemiştir. Emeksizliğin insanın tükenişi olduğunu çok iyi anlamış ve çalışmaya ait ne varsa kutsamıştır. Tüm faaliyetlerini toplumsallığın yüceliğine varmanın coşkusuyla, bayram havasında yerine getirmişlerdir. Hayatın kendisi bayram havasında yaşanmıştır. Toplum olarak var olmak en büyük mutluluk kaynağı olurken, toplum dışı kalmak lanetlilikle eşdeğerde tutulmuştur. Toplumsallığa ait her şey kutsanmıştır. Barındıkları alanlardan üretimde kullandıkları aletlere, beslendikleri yiyeceklerden faydalandıkları hayvanlara kadar her şey toplumun kutsalları arasında yer alırken, tabii ki en yücesi ise yine toplumu var eden insanın kendisi olmuştur. Toplumun her bir üyesi toplumun en yüce bir değeri olarak toplumda yerini alırken, birlik bu kutsallığın kendisini ulaştırdığı hakikatin adı olmuştur.

Bütün var oluşlar tek bir birliğin içerisinde kendi farklılıklarıyla meydana gelmiş hakikatler olarak kendi anlamlarına kavuşurlar. Günümüzün bile en karmaşık teolojik, felsefik, sosyolojik disiplinlerinin halen cevap vermekte zorlandıkları bu hakikat konusu, ilk klan insanın kendi yaşam gerçeğinin adıdır. En çocuksu düşünce yapısıyla bile tüm varlıkların kendi anlamları içerisinde bir bütünü ifade ettikleri düşüncesine ulaşılması, klan insanlarının hakikate ne kadar yakın olduklarını, ne kadar hakikatli yaşadıklarını göstermektedir. Yani klan yaşamı günümüzdekinden çok daha fazla yaratılışın özüne uygun düşmektedir. Çünkü klan yaşamı hakikatin kendini ispatlama çabası olarak her an daha fazla farkına varılan bir kutsanma hali anlamına gelmektedir. Orada hakikatin yolu, hakkın yoluna o da insana açılan kapıya çıkmaktadır. Bir anlamda da insanın kendisi hakikatin gerçek yolu demektir.

Kendisini insanlığın ilk hafızası olarak şekillendiren bu zihniyet yapıları, bu düşünüş biçimleri, bu toplumsal gerçeklikler en derin insan, toplum ve doğa hakikatlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bunlar özgürlüğe, eşitliğe, komünaliteye, ortak mülkiyete, paylaşıma ve dayanışmaya dayalı hakikatler olarak şekillenmiş, asla vazgeçilmeyen değerler olarak tüm toplumsal dokularda kendisini yaşatarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bunun içindir ki böylesi bir insan-toplum gerçekleşmesinin kolay kolay ortadan kalkacağını, yok olacağını, unutulacağını zannetmek, beklemek veya umut etmek tam bir gaflet durumu olur.

Böylesine manevi bir kültüre dayalı olarak geçekleşen toplumsallaşmanın çok büyük maddi değerler ortaya çıkarması da oldukça doğaldır. Çünkü toplumsal yaşamın dayandığı bu zihniyet yapısı, ahlaki ve kültürel değerler, güçlü bir toplumsallığı ortaya çıkarırken, kendisiyle beraber çok büyük maddi değerlerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşte tarih içerisindeki çatallaşma bu dönemin arkasından bir takım faktörlerin de oluşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Artık tarih iki ana nehir olarak yan yana akan ve sürekli bir mücadele içerisinde olan iki temel hakikat biçiminde gerçekleşmektedir. Bir tarafta tüm toplum yaratımlarına el koyarak bu değerler üzerinde kendisini talan, sömürü ve tekele dayalı olarak yaşatan ve toplum yaşamını kendi iktidarına uygun olarak inşa etmek isteyen devletli uygarlık. Diğer tarafta ise kendi hakikatini paylaşımda, ortak üretim ve tüketimde bulan, kendi kimliğini toplumsal ahlak ve kültür değerlerinde ifade eden, komünal yaşam ilişkilerinden başka ölçü tanımayan demokratik uygarlık.

Toplumsal yaşamdaki bu çatallaşma günümüz gerçekliklerinin de anlaşılması için temel bir tarih yorumu olmaktadır. Tarihin tek taraflı bir gerçekleşme olmadığı, hiçbir dönemde iktidarın tek başına bir hakikat olarak halkları kendisine mutlak anlamda tabii kılamadığı gerçeğini açığa çıkarmak ancak bu yorumla mümkündür. Tarihin her döneminde halklar kendi özgür yaşam seçeneğini demokratik modernitenin komünal yaşamı içerisinde görmüş ve kendi toplum-

sallığını buna dayalı olarak gerçekleştirmişlerdir. Hiyerarşik dönemden bu yana toplum ve tarihin bu ikili karakterini ilk fark eden Zerdüşt olmuştur. O, geliştirdiği ahlaki-iradi öğretiyle hem kendi toplumunun aydınlığa dayalı özgür yaşam seçeneğini inşa ederken hem de karşısındaki devletli uygarlığın karanlık yüzünden uzak durmaları için onları sürekli uyarıyordu. Bu nedenle de iyilik ve kötülüğe, aydınlık ve karanlığa dayalı toplum ve varlık tanımlamaları merkezi uygarlık sonrası ortaya çıkan gerçekliği oldukça yalın bir biçimde tanımlamaktadır. Bir yandan halkların merkezi uygarlık öncesi toplumsallıklarını ilk olarak yaşadıkları klan-kabile ya da aşiret topluluklarının özgür yaşam hafızası, diğer yandan ise bu toplumsallığın ürünlerine el koymayı bin bir perde ardında gizlenerek ya da hırsızlıklarını kutsallıklar arkasına saklanarak geçekleştiren iktidar tekellerinin köleleştiren zihniyeti. İşte bu ikinci duruma karşı halkların direniş seçeneği olarak Zerdüştçü ahlaki öğreti komünal toplum değerlerinin savunucusu rolünde ortaya çıkıyor. Felsefi yanı ağır basan zihniyet yapısı ile Zerdüştlük, ahlak ve vicdanı öne çıkaran inanç yapısıyla, tarihin ilerleyen tüm aşamalarında merkezi uygarlığa karşı direnen halkların kendi dönemlerine ve toplumsal zihniyetlerine uyarladıkları bir öğreti haline geliyor. Etnisiteye, kabilelere, dine, mezheplere ya da tarikatlara dayalı olarak gelişen komünal toplum direnişlerinin kendilerini ifadelendirdikleri ideolojik, dini-siyasi yapılarda sürekli olarak Zerdüştlüğün ve sonrasında aldığı değişik biçimlerin izlerini görmek mümkündür.

Devletçi uygarlığın kendisini en acımasız bir biçimde insanlığa dayattığı her alanda böylesi direnişlerle karşılaşıyoruz. Zerdüştlüğün ortaya çıktığı dönemlere denk gelen zaman dilimi içerisinde, uzak doğuda ortaya çıkan Buda, Konfüçyüs ve Taoculuk da uzak doğu toplumlarının uygarlık karşıtı taleplerinin şekillendirdiği ahlaki ve felsefi öğretiler olmuştur. Bunlar üzerinden devletli uygarlığın sınırsız sömürüsüne biraz da olsa 'dur' denilmek istenmiştir. Bununla da devletçi uygarlık karşıtı komünal toplum seçeneğinin birer halkası olarak kendilerini günümüze kadar taşımayı başarmışlardır.

Ancak demokratik modernite seçeneği en güçlü olarak yine bu değerlerin yaratıldığı coğrafyada, Ortadoğu'da gerçekleşmiştir. Diğer tüm alanlar biraz da bunların etkilenmesine tabi olan alanlar olarak çevre rolünü en aktif bir biçimde ve kendi özgünlüklerinde yaşamışlardır. Ortadoğu ise bu akımların ve hareketlerin merkez üssü olma konumunu her zaman korumuştur. Zerdüşt öncesi sadece etnisite ve aşiretlere dayalı tanrıça kültürü üzeriden direnen toplumsal yapılar, Zerdüşt ile birlikte bir dini, ideolojik, felsefi hal alarak kendisini gerçekleştirmiştir. Bu dönemle birlikte merkezi uygarlık karşıtı olarak ortaya çıkan tüm dini, mezhepsel, tarikat kaynaklı hareketler ondan etkilenmişlerdir. Zerdüştlük bu uygarlık karşıtı toplumların maddi ve manevi kültür yapılarının ortak bir temsili biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu biraz da Ortadoğu kutsallık gerçeğiyle bağlantılı bir durum olmaktadır. Ortadoğu bir inançlar coğrafyasıdır. Bu nedenle de inanca dayanmayan hiçbir hakikatin toplumsal yapıda gerçekleşme şansı olmamaktadır.

Merkezi uygarlık güçleri kendi inanç sistemlerini ataerkilliğe, yalana, sömürüye, mülkiyete, kulluk üzerinden köleliğe dayandırmışlardır. Demokratik uygarlık güçleri ise insanı asıl değer olarak gören, kadını temel toplumsal odak olarak ele alan, özel mülkiyeti kaldırarak topluluklara dayalı mülkiyeti geliştiren, üretimde ve tüketimde ortaklığı savunan, yönetimde katılımcı bir toplumsal sisteme dayalı inanç yapıları içerisinde kendi sistemlerini inşa etmeye çalışmışlardır. Ortadoğu tarihi bu iki karşıt gücün çatışması ile geçen bir tarih olmuştur. Zerdüştlükle başlayan gelenek Hıristiyanlığın özünde ve içerisindeki değişik mezheplerde, Maniheizmle İran'da, Türkmenistan'da, Uygur Türklerinde, Mazdek-Hürrem ve Babeklerle Kür-

distan'da Mezopotamya'da, barış dini olan İslam sayesinde tüm Araplar içerisinde ve tasavvuf yoluyla ulaştığı bütün alanlarda komünal yaşam arayışçılarının yol gösterici rehberi olmuştur. Bu akımlar demokratik uygarlık değerlerine dayanarak merkezi devletli uygarlık güçleri karşısında toplumun ahlakını, vicdanını ve politik yapısını oluştururken, karşıt uygarlık yapıları olarak devlet ve iktidar güçleri ise ele geçirdikleri oranda bu din ve mezhepler yoluyla, yapamadıklarında ise bunlara alternatif güçler geliştirerek toplumu ele geçirmeye çalışmışlardır.

Ortadoğu'da inanca dayalı ortaya çıkan her yapının toplumsal vicdan ve ahlakı temsil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İbrahim'den başlayarak özellikle de merkezi uygarlık karşıtı olarak gelişen her dini çıkış köleleştirilmeyi, sömürülmeyi, talan edilmeyi kabul etmeyen toplumların isyan çığlığı olmuştur. Özellikle de Zerdüştlükle başlayan süreç bunu çok daha fazla ifade eder. Ancak uygarlık güçleri de buna karşı boş durmamışlardır. Gelişen her türlü muhalefeti ya en kestirme yollardan iktidara bağlamış ya da toplumsal meşruiyetini ortadan kaldırarak her türlü ideolojik, siyasi, ekonomik, ahlaki ve askeri saldırılarla tasfiye etmiştir. Kendine bağladığı her mezhebi, tarikatı ya da dini de kendi iktidarını gerçekleştirmek için topluma karşı en aktif bir biçimde kullanmaktan geri durmamıştır. Toplumun ahlaki yapısını temsil eden dinler iktidarın elinde toplumsal ahlakın devlete bağlanmasının ve toplumun kullaştırılarak köleleştirilmesinin en temel aracı olmuştur. Komünal topluma dönüş ütopyalarının en pratik adımı olarak Zerdüştlük bile devletleştiği oranda iktidarın dogmatik yapıları elinde toplumu sömürmenin aracı olmaktan kendisini kurtaramamıştır. Bu durum Hıristiyanlıkta da, İslamiyet'te de kaçınılmaz bir son olarak yaşanmıştır. Ancak her ne kadar bu inanç yapıları iktidar tarafından ele geçirilse de, bunlar içerisinde sürekli olarak iktidara karşı güçler kendi inanç sistemlerini örgütlemekten kaçınmamışlardır. Her din içerisinde kendisini iktidardan, devlet yapılarından, ekonomik talanlardan kurtarmak isteyen toplumsal kesimleri temsil eden tarikat, mezhep ya da kendi dönemlerinin adlandırmasıyla davetler (çağrı) çıkmıştır.

Abbasi Dönemine Kısa Bir Bakış

Özellikle İslamiyet'in bir iktidar dini olarak şekillenmesinden ve bölgede emperyal (yayılmacı) bir devlet halini almasından sonra gerek İslamiyet'i kabul etmemiş olan bölge halklarında ve gerekse de İslamiyet'in komünal özünü kabul ederek Müslümanlaşan kesimlerde bu duruma karşı muhalif arayışlar ve hareketler baş gösteriyordu. İslam'ın tamamen devletleştirilmiş bir hali olan Sünni Emevi iktidarına karşı yoğun tepkiler örgütleniyordu. Özellikle Şam merkezli Emevilerin Ehl-i Beyt'e karşı gerçekleştirdikleri katliamlar gerekçe gösterilerek Emevi iktidarına karşı bir toplumsal mücadele alanı yaratılmıştı. Ehl-i Beyt'ten olduğunu iddia eden Kureyş kabilesinin Haşimi kolundan olan Abbas oğulları "*İmparatorluğun en ücra köşelerinde bile Emevi yönetimine karşı başkaldıran halklar ile ezilen kesimlerin hareketlerini sahiplendi. Görünüşte onların "eşitlik, özgürlük ve adelet" yolundaki sloganlarının temsilcisi oldular*". Faik Bulut; İslam Komüncüleri; Karmatiler syf,34

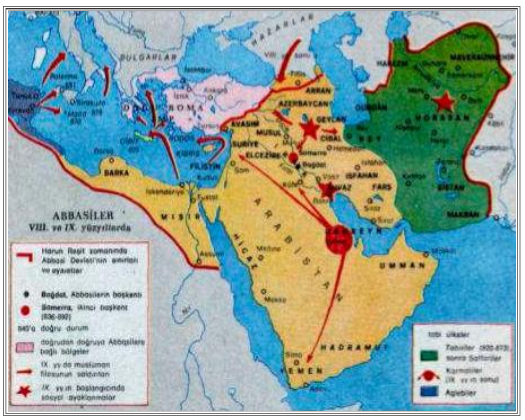
İbrahim'den başlayarak özellikle de merkezi uygarlık karşıtı olarak gelişen her dini çıkış köleleştirilmeyi, sömürülmeyi, talan edilmeyi kabul etmeyen toplumların isyan çığlığı olmuştur

750 yılında o zamanlar adına Medinetü's-Selam denilen Bağdat şehrini inşa (760) ederek kendi devletlerini kuran Abbasiler halifeliği Şam'dan Bağdat'a taşıyarak bu mücadelede zaferlerini ilan etmiş oluyorlardı. Ancak Abbasilerin halifeliği ele geçirmiş olmaları ve İslam devletinde iktidar olmaları halkların bekledikleri özgürlük ortamının yaratılmasına yol açmamıştı. Tam tersine iktidarı ele geçiren Abbas oğulları kendi kabile üyelerine devlet içerisinde daha geniş ve özel olanaklar tanımışlardı. Büyük tüccarlar ve toprak ağalarını da kendi egemenlik alanlarına çekerek iktidarlarını pekiştirmiş oluyorlardı. Dönemine göre bir hayli ileri olan tefeci sınıfın İslam alemi içerisinde oldukça serpilmesine olanak tanıyorlardı. Halifeler bu üst sınıf kesimlerle Bağdat'ta oturup Irak'ın verimli Sevadları (yerleşim alanları) üzerindeki ürün-rantı yiyorlardı. Halifenin göz yumduğu, köle emeğine el koyan kabile aristokratlarıyla toprak ağaları, halkı iliğine kadar sömürmekteydi. Köle ve kadın ticareti hat safhadaydı. Devletin daha çok vergi alabilmesi için Medine, Fustat, Şam gibi merkezlerde kurulan sosyal alan kompleksleri (cami-hamam-han vb.) çerçevesindeki sömürü çarkı aralıksız dönüyordu. Bağdat ve Kahire sokaklarında has ipek kumaşlardan defile yapacak kadar kendini fütursuzca sergileyen bir İslam sosyetesi türemişti. Muazzam servetlere sahip bir tüccar tabakası oluşmuştu.

Bu ekonomik, toplumsal ve siyasal farklılaşma İslam devleti etrafında büyük mülkiyetin gelişmesine ve git gide halkın daha fazla baskı altına alınmasına yol açıyordu. Özellikle ekonomik olarak gelişmekte olan tarım alanında geniş topraklar üzerine kurulan çiftliklerde işgal edilen topraklardan getirilen esirler ve mazlum halkların evlatlarıyla, köle pazarlarında satılan Afrikalı zencilerin canları pahasına ve bir kuru lokmaya muhtaç edilecek biçimde çalıştırılmaları çok büyük bir gelirin elde edilmesine olanak sağlamaktaydı.

Bunların yanında "*Abbasi halifeleri Sasani yönetim tarzından da etkilenerek kendilerini Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ilan edip tanrı kral mertebesine yükselerek "bir ruhban sınıfı"nın oluşmasına neden olmuşlardı. Halife sarayının ihtişam ve debdebesi, saray mensuplarının ve şehirli zenginlerin sefahat ve israfı, biçare köylü ailesinin kuru ekmeğinden keserek ödediği vergilerle ve angaryayla sağlanıyordu. Bağdat'ta hegemonya kuran din alimleriyle mezhep kurucularının sonu gelmez teorik tartışmaları; aç, yoksul köle ve sefil insanlarla mazlum halkların karnını doyurmuyordu. Halk "eşitlik-özgürlük-adalet" istiyordu.*" Ali Avcu; Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları

Toplumsal vicdanın sesi olarak ortaya çıkma iddiasındaki bir hareketin iktidara geldikten sonra içerisine düşmüş olduğu bu yozlaşma düzeyinin kendisine karşı bir tepki yaratmaması düşünülemez. Tüm bunların bir sonucu olarak 800'lü yıllardan itibaren başta Irak olmak üzere İslam egemenliği altındaki birçok alanda sınıfsal, etnik ve mezhepsel ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal hareketler İslamiyet içerisinde tasavvufa dayalı ideolojik ve felsefik arayışların gelişmesine de yol açmıştır. Toplum bir yandan bu devlet geleneğine karşı ayaklanıp kendi komünal sistemini yaratmaya çalışırken, İslamiyet içerisinde de sufiliğe ve tasavvufa dayalı bir hakikat arayışçılığı oldukça yoğun bir biçimde gelişiyordu. Erken dönemlerden

itibaren Mevâlîler, Şiîler, Haricîler, Mutezilîler, Hurufiler, Horasanlılar, Mazdek-Hürremîler-Babek, Zenciler, İsmailîler, Karmatîler gibi isyan hareketleri ile Hallac-ı Mansur, İbn-i Arabi, Sühreverdi, Farabi gibi ilim ve tasavvuf sahibi kişiliklerin karşı çıkışları komünal toplum değerlerinin devletleşen İslam karşısında korunması ve kendi hakikatine ulaşmasının arayışları oluyordu.

800'lü yıllar yine İslamiyet içerisinde felsefeye yönelmenin yoğunca yaşandığı yıllar olmaktaydı. Bu dönem Yunan filozoflarının eserlerinin yoğunca Arapçaya çevrildiği bir dönemdi. Buna öncülük eden Mutezile ekolü birçok alimin yetişmesine olanak sağlamıştı. Özellikle de Basra ve Bağdat'ta bu yönlü gelişmeler sıkça görülüyordu.

Tüm bu gelişmeler Ortadoğu coğrafyasında demokratik uygarlık değerlerin kendisini hem isyanlar yoluyla bir sistem olarak geliştirmesine hem de hakikat arayışıyla bir zihniyet yapısına büründürülmesine olanak sağlıyordu.

KARMATİLER

Karmati hareketi 870'lerden başlayarak 1070'lere kadar, 200 yıla varan bir dönem içerisinde Ortadoğu'nun bütününe yayılmış olan en büyük toplumsal hareket olarak adlandırılmaktadır. Abbasi devletinin hakim olduğu alanlar üzerinde büyük bir nüfuz edinen, Abbasi iktidarını büyük oranda gerileten ve demokratik uygarlığın politik-ahlaki toplum birimine dayalı komünal yaşam tarzını hakim kılan bu hareket herkes tarafından İslam Komüncüleri olarak adlandırılmaktadır.

Ortadoğu'da böylesi bir hareketin çıkışını kendi başına salt bir mezhep ayrışmasıyla açıklayamayacağımız açıktır. Bu nedenle konuya giriş yapmadan önce kısa da olsa 800'lü yılların Ortadoğu'sunu biraz daha tanımamız gerekecektir.

816 yılında Kürdistan, İran ve Azerbaycan topraklarında Abbasi işgaline karşı direnişe geçen ve 838 yılına kadar iki halife dönemi boyunca isyan halinde bulunan Babek önderlikli hareket İran coğrafyasında yaşayan Kürt, Fars, Azeri ve diğer halkların Zerdüştiliğe dayalı toplumsal taleplerinin direnişi oluyordu. 23 yılı bulan bu isyan özellikle Kürdistan, İran ve Azerbaycan topraklarında yaşayan halkların kendi sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarını talancı işgal güçlerine karşı savunma anlayışı temelinde gerçekleşiyordu. Tamamen komünal bir öze dayanıyordu. 23 yıl süren bu isyan Abbasi devletini çok zor bir durumda bırakmış, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça sıkıştırmıştı. Bu durum Abbasilerin içeride vergileri arttırmasına ve halk üzerinde fazladan bir masrafa yol açıyordu. 838 yılında Babek'in yakalanarak Bağdat'a getirilip idam edilmesinin ardından tam da rahatladık diyen Abbasi halifeleri bu sefer daha büyük ve tam yanı başlarında gerçekleşen bir isyanla sarsılacaklardı.

Sahab-ul Zenc lakabıyla tanınan Ali b. Muhammed öncülüğünde 869 yılında Basra'da başlayan isyan kısa bir sürede Irak'ın güney alanlarının bütününü kapsadı. İsyan Irak'ın güneyinde Fırat ve Dicle nehirlerinin Basra Körfezi'ne yakın kıyılarında tarıma uygun alanlar yaratmak için kanal açma işinde çalışan ve bugünkü Tanzanya olarak bilinen Afrika ülkesinden getirilen köleler içerisinde başladı. Kısa bir sürede büyük tüccarların çiftliklerinde çalışmak zorunda bırakılan ırgatlar arasında da yankı buldu. Hareket Muhtara kentini başkent yaparak Bağdat yakınlarına kadar etkinliklerini oldukça güçlendirdiler. Ancak 881 yılında Abbasi kuvvetleri Muhtara kentini işgal ettikten sonra ancak bir buçuk yıl dayanabildiler. 883'te Ali b. Muhammed'in yakalanıp idam edilmesiyle isyan sona erer gibi görünür. Ancak bu isyan devam ederken ortaya çıkmış olan Karmati davetinin bir yerde bu isyanın bayraktarlığını yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Karmati ismi hakkında çok değişik rivayetler bulunmaktadır. En yaygın kabul Karmati davetin kurucusu olan Hamdan b. Eş'as

El-Karmat'ın lakabı olan Karmat'tan geldiğidir. Bu lakabın ise neden verildiği tartışmalıdır. Nebati dilinde Kermite kırmızı demektir. Hamdan'ın kırmızı gözlü olmasından bu ismi almış olabileceği rivayet edilir. Ancak daha çok da köylü anlamına gelen Kûramit'ten gelmiş olması muhtemeldir. Tüm bunların gerçeklik payı bulunmakla beraber hareketin daha çok köylü ve köle-emekçi yoksul kesime dayanmasından dolayı köylüler hareketi anlamında Kûramitiler-Karmatiler olarak adlandırılmış olması daha akla yatkın bir tezdir. Hareket mensuplarının bir birlerine Arapçada yoldaş, arkadaş anlamına gelen 'Refiq' hitabıyla seslenmeleri hareketin karakterini daha fazla açığa çıkarmaktadır.

Karmatiliğin ortaya çıkışından önceki süreçlerde İsmaili öğretinin yayıldığı döneme "Gizli Davet Dönemi" denir. İsmaililik, İslamiyet içerisinde Ali soyundan gelen Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail'in halifeliğine dayanarak iktidarlaşmış İslamiyet'e karşı bölge halkları içerisinde kendisini örgütleyen gizli bir örgüt görünümündeki mezhepti. Kendi öğretisine davet ettiği her halkın kendi inançlarını İslam'a uyarlayarak kabul etmesinde bir sakınca görmüyor, bu anlamda halkların kendi değerlerine karşı bir saldırı içerisine girmiyorlardı. Genelde Bâtıni olarak adlandırılan mezheplerin birçoğu bu öğretiye dayalı olarak İslamiyet'i kabul eden toplulukların kendi inançları ile İslamiyet'i uzlaştırmaları sonucu ortaya çıkan mezhepler oluyordu. 850'li yıllara gelindiğinde İsmaililik içerisinde bazı ayrışma konuları baş göstermekteydi.

Ayrışma konularının başında gelen hususun, o dönemde İsmaili imamı olarak kabul edilen Ubeydullah el-Mehdi'nin İsmaililiğin dayandığı mehdilik öğretisinden (bir kurtarıcının geleceğine dair öğreti) vazgeçerek her İsmaili imamının bir mehdi olduğunu ilan etmesinin olduğu iddia edilmektedir. Bu İsmaililik içerisinde bir mezhep ayrışmasına yol açmış ve İsmaililer o tarihten sonra (899) Karmatiler ve Fatımiler biçiminde ikiye ayrılmışlardır. Resmi din tarihleri tarafından Karmatiliğin bir mezhep olarak ortaya çıkışı bu biçimiyle açıklansa da, Karmatiliğin çok daha geniş tarihsel-toplumsal, güncel siyasal-ekonomik nedenlerinin olduğu ve ayrışmanın 899'dan daha öncelerine dayandığı bugüne ulaşan tarihi verilerden anlaşılmaktadır.

Daî'lik İsmaili mezhebinde davete çağıran kişiler için kullanılan bir hitaptır. Yani Daî davet eden kişi olmaktadır. Bir yerde hareketin örgütleyici militanıdır. Her imam kendisine bağlı Daî'leri kendi davetlerini (öğretilerini) yaymak için değişik yörelere gönderiyorlardı. Bunlar gittikleri alanlardaki halklara, mensubu oldukları daveti (öğreti, çağrı) anlatıyor ve onları bu çerçevede örgütleyerek bir sistem kurmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle Daî'ler özel seçilmiş, öğretiye hakim ve kendi yaşamıyla öğretinin gereklerini halklara anlatabilecek yetenekte kişilerden seçiliyorlardı.

874 yılında böyle bir Daî olan Hüseyin el-Ehvâzî Küfe Sevad'ında İsmaili öğretiyi yaymak amacıyla Selemiye'deki (bugünkü Şam) İsmaili imamı tarafından görevlendirilir. Bazı kaynaklarda ise Huzistan'dan bu bölgeye geldiği varsayılmaktadır. Ehvâzî, Küfe'de ilk dönemlerinde dini inançların gereklerine göre mütevazı bir yaşam sürerek yöre halkı içerisinde sevilen bir kişilik konumuna yükselir. Halk içerisinde kendisini kabul ettirdikten sonra Ali soyundan gelen bir imama davet ettiği yönünde halk içerisinde İsmaili propagandayı yaymaya başlar. Özellikle Küfe alanında feodal üst sınıfın çiftliklerinde çalışan köylüler içerisinde büyük bir ilgi toplar. Uzun bir süre bu köylülerle ortak toplantılar gerçekleştirir ve halkı isyana sevk edecek bazı telkinlerde bulunur. Bu durum yöredeki feodal üst sınıf tarafından hiç de hoş karşılanmaz ve Ehvâzî tutuklanır. Ancak destekçilerinin yardımıyla zindandan kaçar. Bu olay üzerine bölgeyi terk etmek zorunda bırakılan Ehvâzî, yerine evinde kaldığı ve İsmaili öğreti çerçevesinde kendisine Başdaî

olarak atadığı Hamdan b. El-Eş'as el-Karmat'ı bırakarak bölgeden ayrılır. Bu olayın 880-83 yılları arasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

"*Hamdan Irak'ın Küfe bölgesindendi. Büyük toprak ağalarının topraklarında çalışırdı. Bir inek, bir eşek ve hakir bir kulübesinden başkaca mülkü yoktu. Allah'ın sıcağında angarya usulü gün boyu çalıştığı ağa toprağından evine yorgun argın dönerken yolda rastladığı bir tanrı misafiriyle sohbetinde işin sırrına erdi. Meğer bu meçhul misafir, gerçekte İsmaili mensubu bir Daî imiş. Derken bizim sıradan köylü Hamdan bilinçlendi, doğruluğuna inandı; küçük dünyasından sıyrıldı, bencilliğini yendi, meselenin özünü kavradı; dünyayı değiştirmek üzere harekete geçti. Abbasi-İslam rejimini yıkmak üzere harekete geçti.*" Faik Bulut; İslam Komüncüleri; Karmatiler syf.118

Buradan da anlaşılacağı üzere Karmati hareketinin ortaya çıkışı salt bir mezhep ayrışmasıyla açıklanamayacak bir durumdur. Kaldı ki Karmatilik İsmaili öğretinin ayrıştığı iddia edilen 899 yılından yaklaşık olarak 20 yıl öncesinde kendi özgünlüğünde Küfe Sevad'ında kendisini örgütlemeye başlamıştır. Daha çok da feodal üretim ilişkileri içerisinde Abbasilerin dini perdelemesinin de arkasına saklanarak gerçekleştirilen büyük sömürü düzenine karşı halkların tepkileri üzerinden gelişmektedir. Kendisini komünal değerlere dayandıran ve dönemine göre sosyalist olarak değerlendirilebilecek bir yapı kurmak amacıyla Hamdan Karmat öncülüğünde büyük bir siyasi yapı halini alıyorlardı.

Karmatiliğin Örgütsel Yapısı

Hamdan Karmat Küfe bölgesinin Başdaî'si olarak atandıktan sonra bölgede kendi öğretisini yaymak amacıyla üç kişilik bir ekip kurar. Bunlardan ilki hareketin "*filozofu ve beyni*" olarak tanınan Abdan'dı. Abdan Belagat-ül Safa (Kardeşliğin Hitabeti) adında yedi ciltten oluşan bir kitabı kaleme almıştı. Bu kitapta kurulmak istenen komünal toplum düzeninin nasıl olacağı, bu düzene ulaşmak için insanların nasıl bir kişiliğe sahip olması gerektiği, bu amaçla toplum ve bireylerin eğitiminin nasıl yapılacağı ve genel olarak Karmati hareketinin dünyaya bakış açısının ne olduğu anlatılmaktadır. Yani Abdan, hareketin ideolojik önderliğini yürütmektedir. Ekip içerisindeki ikinci isim olan El-Cenabi hareketin Hamdan Karmat'tan sonra gelen ikinci önderi düzeyindedir. Hareketin bir numaralı örgütleyicisi ve eylem adamı olarak tanınır. Tüm tarihçiler tarafından komünal toplum projesini hayata geçiren en cesur Karmati komutanı olarak tanıtılır. Üçüncüsü ise Hamdan Karmat'ın öğrencisi olan Zikreveyh El-Dendani'dir. Daha çok İran topraklarında hareketi tanıtmak ve yaymak için görevlendirilmiş ve bu alanlarda çalışma yürütmüş bir önderliktir.

Bu iş bölümüne dayanarak hareket kendisini üç bölge üzerinde örgütlemeye başlamıştı. Başta Irak'ın Sevad-ul Küfe denen verimli toprakların bulunduğu alanda Hamdan Karmat'ın kendisi ile Abdan, hareketi geliştirip örgütlemişlerdi. Bu bölgeye Kuzey Karmatileri denmekteydi. Dicle ve Fırat arasındaki Şattül Arap, Bahreyn ve Körfez Karmatilerinin sorumlusu ise El-Cenabi ailesi idi. Üçüncü bölge olarak bilinen Basra'nın güney kesimleri ile Katif çevresinden sorumlu kişiler ise El-Borani ile Ebu-l Fevaris'ti. Her ikisi de Karmati hareketinin en ünlü Daî'leri olarak bilinirler. Tabii hareket ilk çıkış sürecinde bu bölgeler üzerinden örgütlenmeye başlamış olmakla beraber, kendisini bir komünal sistem halinde örgütledikçe Ortadoğu'nun diğer halkları ve bölgeleri için de bir model halini almıştı. Özellikle daha sonraları, hareket Horasan, Yemen, Mısır, Şam ve Afrika'daki halklar içerisinde de kendisini örgütlemiş ve Ortadoğu baştan sona bu komünal halk örgütlenmeleri etrafında şekil almıştır.

Hamdan kendisine bağlı oluşturduğu bu üçlü örgütlenme biçiminin aynısını, kendine bağlı olan bu komite tarzı çalışanların da kendilerine bağlı olarak oluşturmalarını emrediyordu. Buna dayanan örgüt yapısı üçer

kişilik komitelerden oluşan ve üstten alta doğru uzanan bir örgüt modeli olarak ortaya çıkıyordu. Örneğin Hamdan'a bağlı olan üç kişiden biri olan Abdan da kendine bağlı üç kişilik bir komite oluşturmuş ve bunları Küfe'nin değişik alanlarına öğretiyi yaymaları amacıyla göndermişti.

Bu komiteler arasında belli bir işleyiş de mevcuttu. Hamdan Karmat belli aralıklarla kendisine bağlı ekiple bir araya gelerek toplantılar düzenliyor, bu toplantılarda hareket açısından durum değerlendirmeleri yapıyor ve yeni kararlara veya görevlendirmelere gidiyordu. Bu sistem yukarıdan aşağıya doğru bir örgüt biçimiyle bu biçimiyle devam eder. Örneğin Abdan'ın kendisine bağlı bulunan komitelerle ayda bir toplantı yaptıkları ve bu toplantılarda genel Küfe halkının sorunları ve bunlara ne gibi çözümler geliştirebileceklerine dönük tartışmalar yürüttükleri dönemin tarihçisi El-Makrızi'nin İttiaz isimli kitabında yer almaktadır.

Örgüt bu biçimiyle yavaş yavaş şekillenmekteydi. Her Dai görevlendirildiği alanda toplumsal sorunları yine o yöre halkının iradesini esas alarak çözmeye çalışıyor, engellerle karşılaşılan yerlerde bazen çatışarak, bazen uzlaşarak kendi sistemlerini kurmaya devam ediyorlardı. Örgüt aşağıda gösterilen biçimiyle ortaya çıkmaktaydı.

İmam: Tanrıdan yetki alırdı.

Hüccet: İmamdan Öğrenir

Zu'l Massa: İlim İrfanı (bilimi anlayan), Hüccetten öğrenir

Daî-ül Ekber: En büyük mümin sayılır, baş sorumlu, Başdaî'dir

Daî-ül Mezun: Kendisine örgütlenme izni verilmiş kişidir. Ehl-i Zahir'den (Batını olmayan Müslüman) örgüte katılmak isteyen herkesin bağlılık yeminini alır ve imamın zimmetine kaydeder. İlim ve irfanın kapısını aralayıp örgüte katılanlara ilk eğitimi verir.

El Mukalib: Daî'nin yardımcısı ve vekili niteliğindedir. Dinde derecesi yükseltilmiştir. Ama henüz Karmati hareketinin davetini açıklamaya yetkisi yoktur.

Mümin: Daî kişinin yoldaşı ve izleyicisidir. Onun yanında öğrenir, ona bağlılık andı içer ve Daî'nin bulunduğu fırkaya girmekle yükümlüdür. Faik Bulut; İslam Komüncüleri; Karmatiler

Yukarıda alıntılanan yapıda da görülmektedir ki Karmatilik sıradan kendiliğinden gelişen, herkesin kendi başına bir şeyler yaptığı bir mezhep, inanç okulu veya tarikat olmanın çok daha ötesindedir. Daha ileride de göreceğimiz gibi zamanının komünal toplum yapısını esas alan ve devletçi yapı dışında kalan toplum kesimlerinin kendilerini örgütledikleri, eğittikleri, ekonomilerini düzenledikleri, diğer halklarla ilişkiler kuran ve kendi savunma mekanizmaları olan bir toplumsal sistem olmaktadır.

Bu örgütlenme kendi içerisinde oldukça gizli bir yapıyı da ifade etmekteydi. Özellikle Daî'lik mertebesinden itibaren örgütsel yapı oldukça derin bir gizlilik içerisinde korunuyordu. Bölgenin her tarafına yayılmış olan Abbasi iktidarına ve onun ajan yapısına karşı alınan en büyük tedbir bu gizlilik olmaktaydı. Öyle ki hareketin kadroları arasında sıkça yer değiştirme, birden fazla kod isim kullanma, hücre yöntemine göre çalışma, her sorumlunun kendi yerine bir vekil tayin etmesi gibi pratik adımlar örgütün hareket tarzında olmazsa olmaz kurallar olmaktaydı. Kendi aralarındaki yazışmalarda bile Arapça Cifr adı verilen ve sayılarla kodlamalara dayalı bir şifre sistemi kullanılmaktaydı.

Örgütlenme ve Eğitim Faaliyetleri

Karmati hareketi bu örgüt biçimiyle zaman içerisinde başta Küfe olmak üzere Kuzey Karmatileri denilen alanlar içerisinde oldukça geniş bir örgütlülüğe kavuşmuştu. Örgütlenme esasları oldukça ilgi çekicidir. Örgütlenme ve eğitim faaliyetleri ortak çalışmalar olarak ele alınmıştır. Alanlara görevlendirilen her Daî öncelikle bu esaslar üzerinden eğitilmiş ve daha sonra görev yapacakları alanlara gönderilmişlerdir. Hareketin kendisini yeterince geliştirdiği kanısına ulaşan Hamdan

Karmat taraftarlarına Küfe yakınlarındaki Mühtemâbâz köyünü Dar'ül Hicre olarak inşa etmelerini salık verir. Bunun üzerine Karmatiler için günümüzün akademilerine karşılık gelecek ve anlamı Hicret Evleri olan mekânlar kurulmaya başlanır. İlk kurulan Dar'ül Hicra'nın inşası 890 yılında tamamlandığında alandan birçok kadın ve erkek buraya hicret eder. Artık buraları, yöredeki halklar için Abbasi iktidarından arındırılmış kendi iradelerince örgütlendikleri, bilinçlendikleri ve yaşamlarını idame ettikleri alanlar haline gelmiştir. Ayrıca bu mekanlar hem toplumun hem de hareketin kadrolarının eğitilip örgütlendirildikleri temel mekanlar olarak dönemin "*Devrim Ocakları"* biçiminde adlandırılmaktaydı.

"Karmatîler "Dar'ül-Hicre" adını verdikleri ve itikadi (güvenlikli) bir temele oturttukları mekânların varlığı ile özellikle Alamut İsmâilîlerinin geliştirdikleri muhalefet geleneğinin temellerini atmışlardır. Dar'ül Hicre anlayışı kendi taraftarlarının güvenli bir şekilde yaşayabileceği, sarp ve dağlık yerlerde ikame edilecek sağlam kalelerin inşa edilmesi ve taraftarların bu güvenli mekânlara hicret etmeleri temeline dayanmaktadır. Onlar zuhurunu bekledikleri Kâim el-Mehdî'nin "Dar'ül-Hicre"lerde ortaya çıkacağını öne sürerek bu mekânlara itikadî bir meşruiyet sağlamışlardır. Dar'ül-Hicre mantığıyla kurulan Ahsâ bu anlamda muhalif unsurların önemli bir barınağı olmuştur." Ali Avcu; Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları

Karmatiler eğitim sistemlerini çeşitli derecelere ayrıştırmışlardı. Dokuz aşamadan oluşan bu sistem içerisinde halk değişik aşamalarda çok farklı konular üzerinde tartışmalar yürütülerek eğitiliyordu. Her aşama için davet adı kullanılmaktaydı. Birinci davet olarak adlandırılan ilk eğitim hareketi yeni tanıyan ve Karmati sistemi içerisine yeni girmiş olanlara verilen eğitimdi. İnsanların akıllarına gelen hemen her türlü sorun üzerinde tartışmalar yürütülüyor ve bu tartışmalar içerisinde insanların yaşadıkları toplumsal çelişkiler üzerinde duruluyordu. Hareketin genel öğretileri hakkında çok fazla tartışmalar yürütülmüyordu. Bu eğitimler son aşama olan dokuzuncu aşamaya kadar yavaş yavaş ağırlaştırılarak ilerliyordu. Her aşamada yeni bir konu ve değişik bir sorun üzerinde tartışılıyordu. Sona doğru yaklaşıldığında ise artık daha geneli kapsayan toplumsal sorunlar, siyaset, ilahiyat konuları ele alınıyordu. Son olarak dokuzuncu mertebede ise tasavvuf konuları, felsefe, hakikat gibi sorunlar tartışma konusu oluyordu. Bu aşamayla beraber artık kişi bir ermiş düzeyine ulaşmış sayılıyordu. Bu eğitimler sadece hareket kadroları ile sınırlı eğitimler değildi. Toplumun tüm kesimleri bu eğitimlerden geçiriliyordu. Özellikle 'Hicret Evleri'ne yerleşen tüm toplumsal kesimler bu eğitim prosedüründen geçirilerek temel bir bilinçlenme faaliyeti gerçekleştirilmiş oluyordu. Yine halk içerisinde Mecalis'ül Teğziye (Beslenme Meclisleri) ismiyle düzenledikleri tartışma platformlarında halkın çok değişik konular hakkındaki sorularına tartışma yöntemiyle cevaplar veriliyordu.

Yine örgütlenme konusunda Karmatiler halklar ve inançlar arasına hiçbir ayrım koymazken her etnik kökene ve dine göre bir propaganda faaliyeti yürütüyorlardı. Sabii, Mecusi, Yahudi, Hıristiyan, Maniheist ya da filozof olmasına bakmadan herkese ulaşmak ve onları bu öğreti çerçevesinde örgütlemek her Daî'nin önüne konulan en temel görev oluyordu. Bir alana gönderilen bir Daî'nin ilk görevi, gideceği alanın toplumsal özelliklerini çok iyi bilmek ve tanımak olmaktaydı. Eğer bir Daî Sünni Müslümanların bulunduğu bir alana gidiyorsa, önce o yörenin insanını iyi tanıyacak, çelişkilerini bilecek, sorunlarını anlayacak ve buna göre o yöre halkına yaklaşacaktır. Yine örneğin Mecusi ya da Maniheist bir alana gidiyorsa, o dini inanca sahip kesimlerin inançlarını iyi bilecek, onlarla onlar gibi ilişki kuracak ve onların devletlerle özellikle de Abbasi devleti ile olan çelişkisini

anlayıp ona göre bir yaklaşım sergileyerek o kesimleri de Karmati davetine katacaktır.

Karmatilerin Dayandığı Toplumsal Zemin ve Sosyal Yapı

"Karmatiler, akılları kıt, boş kafalı, ahmak ve ilim irfandan nasibini almamış sefillere ek olarak, Irak Sevad bölgesindeki çeşitli unsurlar ile Kürtler, Acemler (İranlılar) ve Arapların baldırı çıplaklarından oluşuyordu."

Dönemin Hanbelî mezhebi mensubu olan İbn-ül Cevzi, Karmati hareketinin 900'lü yıllardan itibaren yayılmaya geçtiği dönemde Karmatiliği benimseyen ve bunu bir sistem olarak hayata geçirip yaşayan toplumsal kesimleri tanıtıyor. Hakaretlerle dolu olan bu cümleler aslında bizlere Karmati hareketinin devlet dışı kalmış tüm toplumsal kesimler içerisinde kendisini örgütlediğini kanıtlayan çok somut bir belirleme oluyor.

İslamiyet'in ibadet alanlarından bile uzaklaştırmış olduğu kadın, Karmati hareketinin geliştirdiği sistem içerisinde belli düzeylerde toplumsal yaşama katılmaya başlamıştı

Karmatilik çıkış itibari ile köylü ve köle sınıf içerisinde gelişmişti. Ancak gerek örgütlenme anlayışındaki kapsayıcılık ve gerekse de ideolojik açıdan uygarlık karşıtı dünya görüşü kısa bir süre içerisinde Ortadoğu'da devletli uygarlıkla bütünleşmemiş, özellikle de İslami inanış karşısında kendi inançlarından vazgeçmeyerek direnmiş olan toplumsal kesimler, etnisiteler ve inanç grupları içerisinde büyük bir yankı bulmuştur. Bu nedenle Karmatilik bir sınıf hareketi olmanın çok ötesine geçmiştir. Devletli uygarlık karşısında demokratik uygarlığın temel toplumsal yapılarının hareketi olmuştur. Devlet dışı toplum yapılarının kendilerini örgütleyerek bir sistem halinde varlıklarını sürdürdükleri sistemin adı olmuştur.

Yine birçok kaynak Karmatiliği sadece köylü sınıfa dayandırmak istese de, Karmati hareketin yayıldığı alanlarda şehirli orta sınıf zanaatçı kesimlerin de oldukça yoğun ilgisiyle karşılaşmıştı. Çünkü sistem olarak siyasi, sosyal ve ekonomik konuların düzene kavuşturulma biçimleri bu sınıflar açısından da çok fazla yadırganacak yaklaşımlar değildi. Tersine bu sınıfların yaşam ve çalışma alanları da bu sistem içerisinde güvenceye alınmış oluyordu. En azından bu sistem içerisinde devletten kaynaklı ve nereye harcandığı belli olmayan ağır vergilere yer yoktu. Bu da bu sınıf için bir avantaj sağlıyordu.

Yine en temel bir toplumsal kesim olarak kadınların toplum içerisindeki etki düzeyleri hissedilir derecede artmıştı. Kadınlar her türlü toplumsal faaliyet içerisinde erkeklerin yanında yer alıyordu. İslamiyet'in ibadet alanlarından bile uzaklaştırmış olduğu kadın, Karmati hareketinin geliştirdiği sistem içerisinde belli düzeylerde toplumsal yaşama katılmaya başlamıştı. Bu ise dönemin koşulları içerisinde önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Hatta bazı kaynaklarda kadın-erkek ilişkilerinde İslamiyet'in dayattığı imam nikâhının kaldırıldığını, bunun yerine karşılıklı gönüllü birlikteliklerin esas olduğu bir ilişki sisteminin hayata geçirilmek istendiği yazılmaktadır. Bu, dönemin devlet odaklı din adamları tarafından iliştirilen ahlaksızlık damgası ise, dönemin şerri kanunlarının kadına biçmiş olduğu misyonu kabul etmemelerinden ve kaldırmalarından kaynağını alıyor. Hatta günümüzün Alevileri için iddia edilen "Mum Söndü" çarpıtması ilk defa o dönemlerde Karmatiler için de ileri sürülmüş, bunun üzerinden Karmatilere karşı bir karalama faaliyeti yürütülmüştür. Buna neden olan 'Ülfet Geceleri' olarak anılan ve daha çok 'Dostluk-Muhabbet Geceleri' olarak bilinen

sosyal içerikli ve toplumun tüm kesimlerinin katıldığı eğlenceler olmaktadır.

Toplumsal yaşam içerisinde çocuklara da ayrı bir yer tanınmaktaydı. Özellikle çocukların eğitim konuları bizzat hareketin Daî'leri tarafından yerine getirilmesi gereken en önemli görevlerden birisiydi. Yemen Karmatilerinin Başdaî'si olan El-Cenabi bulunduğu yerde cins, sınıf, renk, ırk ayrımı yapmadan her yaştan çocuğu kendi yanında topluyordu. Bunlara Urefa (arifler-anlayanlar) adını vermişti. Onları özel olarak eğitiyordu. Hareketin temel öğretilerinin yanı sıra ata binmeyi, kılıç kullanmayı ve savaş taktiklerini de öğretiyordu. Hareketi geleceğe taşırmanın ancak yeni kuşaklar üzerinden gerçekleşeceğinin bilincinde olan Karmatiler, bunu da en yetkin bir biçimde gerçekleştiriyorlardı. Ayrıca çocukların üretim içerisinde de kendi güçleri oranında katılımları sağlanıyordu. Birçok kaynak ekili tarlalara zarar vermek isteyen kuşları kovalayarak toplumsal üretime katılan Karmati çocuklarından bahsetmektedir.

Kısacası 200 yıla yakın bir süre boyunca Ortadoğu coğrafyasında devletli sistemin kabusu halini alan bir hareketin salt bir sınıf, etnisite ya da inanca dayalı olarak gerçekleşmiş olması olası görünmemektedir. Tüm toplumsal yapı, sınıf ve etnisitelerin ortak bir yaşam içerisinde kolektif ve barışa dayalı uyumlu birlikteliğini hedefleyen Karmatiliğin gelecek perspektifini yine Yemenli bir Karmati Önderi olan Hasan Bin Mansur şu sözlerle dile getiriyordu.

"Gün gelip beklenen Mehdi zuhur ettiğinde (göründüğünde) *aslan ile boğa aynı havuzdan su içecek, çoban koyunlarını kurtlara teslim edip gidebilecektir. Kötülüğün yerini iyilik alacak, sapıklıklar sona erecek, sahibine hakkı verilecek ve insan doğduğu günkü gibi eşit ve özgür olacaktır."*

Karmatilerde Ekonomik Yaşam

Karmatiler dayandıkları felsefi yaklaşım ve toplumsal zemine uygun bir ekonomi anlayışını da toplum içerisinde geliştiriyorlardı. Nasıl ki eşit ve özgür bir toplum anlayışı temelinde toplumsal uyumu esas alan bir toplum düzeni gerçekleştirilmek isteniyorsa, aynı şekilde buna uygun bir üretim ve tüketim biçimi de Karmati toplumları içerisinde geliştirilmekteydi.

Hareketin ilk şekil aldığı dönemlerde Karmat Hamdan, örgütlülüğün belli bir güce ulaşmasından sonra hareketin hakim olduğu alanlardaki halklardan "fitre" adını verdiği bir dirhemlik vergi ödemelerini istedi. Bu alınan vergiler o dönemlerde daha çok da hareketin ihtiyaçları ve kadrolaşma çalışmaları için aktarılıyordu. Ancak daha sonra belli bir toplumsal zemin oluştuktan ve hareket belli bir sistematiğe kavuştuktan sonra

> ***Karmatiler başından sonuna kadar özel mülkiyete karşı olan bir sistem tasarlamış ve gerçekleştirmişlerdi***

"hicret" adı verilen kişi başına bir dinarlık vergiyi şart koştu. Bu ise hareketin hakim olmaya başladığı alanlarda sistemin kurumlaşma ihtiyaçları için harcanmaktaydı. Özellikle daha önce de belirttiğimiz ilk Dar'ül Hicre'nin kurulmasının bu sayede gerçekleştiği var sayılmaktadır. Dar'ül Hicre kurulduktan sonra ise ilk önce halktan sahip oldukları mal ve giyeceklerinden beşte birini farz kıldı. Bu yavaş yavaş ortak mülkiyet sistemine geçişin bir ara aşaması oluyordu. Karmatiler başından sonuna kadar özel mülkiyete karşı olan bir sistem tasarlamış ve gerçekleştirmişlerdi. Sahip olduklarının beşte birlik bölümünü ortak mal olarak almasından kısa bir süre sonra halka ülfeti farz kıldı. Ülfet, insanların mallarını tek bir merkezde toplayarak bir birlerine karşı maddi üstünlük

sağlamadıkları ve mallarını ortaklaştırdıkları sistemin adı olmaktaydı. Bununla toplumda özel mülkiyete son verilmiş oluyordu. Hamdan insanlara "yanlarındaki mallara ihtiyaçları olmayacağını, çünkü dünyanın tamamının kendilerinin olacağını" bildiriyordu. Zaten Karmati hareketine komüncü özelliğini veren en temel anlayış, özel mülkiyete son verilerek toplumsal mülkiyetin gerçekleştirmesidir. İnsanların kılıç, ok ve yay gibi silahları dışında hiçbir bireysel eşyası yoktu.

Üretim imece usulü gerçekleştiriliyordu. Herkes tarlaların ekim ve biçiminde ortak çalışıyor ürün ortak dağıtılıyordu. Besi hayvanları ortak bir biçimde besleniyor, ürünleri (süt, peynir, yağ, vb.) ortak kullanılıyordu. Toplumdaki her kesim, üretimin bir yerinde bir biçimde çalışmalara dahil oluyordu. Toplumda herkes gücü kadar ve yeteneği çerçevesinde çalışıyor ve ihtiyacı kapsamında ve oranında üründen yararlanıyordu.

Üretimde ortaya çıkan ürünler halk evi de denilebilecek yerlerde toparlanıyordu. İlk başlarda Dar'ül Hicret'in kendisi ürünün toparlandığı alan olmaktaydı. Ancak sistem büyüdükçe buraları için daha geniş alanlar ayrılmaya başlandı. Her alan kendi özgülünde buraları isimlendirmişti. Örneğin Yemen'de Hasan Bin Mansur, La Aden bölgesindeki Reyp Kalesi'ndeki topluluklar için geliştirdiği model siteye 'Barış Evi' anlamına gelen Beyt Ribe/Beyt Selem adını verdi. Ortaya çıkan ortak hazineye ise Beyt'ül Mal denilmekteydi. Beyt'ül Mal tüm topluma aitti ve tüm topluluk üyeleri ihtiyaçlarını buralardan karşılamaktaydılar. Mağrip (Fas-Tunus) Karmatilerinde buralar Beyt-ül Teşriq (Aydınlanma Evi) Bahreyn Karmatilerinde ise El Meşhed-ül Azam denilmekteydi. İsimleri farklı olsa da buralar topluluğun mallarının ortaklaştırıldığı, kolektif bir faaliyetle yürütülen üretim sonucu elde edilen ürünlerin bir araya getirilerek yine topluma ihtiyaçları oranında dağıtıldıkları alanlar olmaktaydı.

Bu sistem birçok günümüz tarihçisi tarafından mükemmel bir komünist sistem olarak adlandırılmaktadır. Toplumda zengin ve fakir ayrımı kalkmıştır. Toplumsal dengesizlik sıfır derecesine indirilmiştir. Bu durum ise hareketin bölgede çok kısa bir süre içerisinde nasıl bu kadar geniş bir alana yayılmış olmasını açıklayan en temel etken olmaktadır. Toplumda köleliğe sonuna kadar kapıyı açan ve bölge halklarını kendi zevk-u sefaları için açlığa mahkûm eden Abbasi hilafeti karşısında Karmatiler gerek gerçekleştirmiş oldukları sosyal ve ekonomik yapıları ve ortaya çıkardıkları bilinç düzeyleri ile gerekse de halklara sundukları özgür gelecek vaatleri ile geniş bir komünal toplum biçimini gerçekleştirmiş oluyorlardı.

Tüm bunların yanında Karmatilerin ticaret konusunda da oldukça yaygın bir ilişki içerisinde oldukları belirtilebilir. Başta Bahreyn Karmatileri olmak üzere Basra körfezine yakın alanlardaki Karmati gruplarının Çin, Hindistan ve Japonya ile ticaretler yaptıklarına dair belgeler bulunmaktadır. Bu başlı başına Karmati sisteminin kendi toplumsal yapısında yol açtığı ekonomik gelişmişlik düzeyinin de bir kanıtı olmaktadır. Yine bu yörelerle geliştirilen ticari ilişkiler bu bölgelerden insanların Karmati alanlarına gelişlerine de yol açmaktadır. İsmail Kaygusuz'un kaleme aldığı bir yazıda Karmati denetimindeki Lahza kentinde kedi ve köpek eti yiyen uzak doğu ülkelerinden insanlara rastlandığı belirtilmektedir.

Karmati Öğretisinin Temelleri

Yazının başında da Ortadoğu tarihsel gelişimi içerisinde Zerdüştlüğün önemine değinmiştik. Karmati tarihinin bu kısa anlatımında bile Zerdüşti geleneğin derin izlerine rastlamak mümkündür.

Öncelikle Müslümanlığın bölgede yayıldığı dönemlerde halkların İslamiyet'i öyle çok gönüllü ve olduğu biçimiyle kabul etmediği aydınlatılan her tarih karesinde daha fazla açığa çıkıyor. Bu durum karşımıza saf ve arı bir İslamiyet anlayışından ziyade, İslamiyet'in içerisinde çok değişik konuları muhalefet

gerekçesi yaparak kendi dini inançlarını İslamiyet içerisinde yaşama olanaklarını yaratmış olan bir yapı çıkarıyor. Halkların İslamiyet içerisindeki her bir ihtilaf konusunu kendi inançlarını, ardına gizledikleri bir perde olarak kullanmaları neredeyse en temel taktik halini almıştır.

Bu eksende en büyük ihtilaflara neden olan hilafet ve Ehli Beyt konuları İslamiyet içerisinde temel ayrışmalara neden olurken, halklar da bu ayrışmalar içerisinde kendi inanç sistemlerini yaşatabiliyorlardı. Bu nedenledir ki İslamiyet sonrası Ortadoğu tarihi tarikatlar ve mezhepler tarihi olarak şekil alıyor.

Karmati öğretisini ele aldığımızda da bu durumu çok daha net bir biçimde görmekteyiz. En başta içerisinden ayrıştığı İsmaililerin kendileri daha çok Ehli Beyt'e yapılan haksızlıklar üzerinden kendisini ifade eden ve resmi devlet İslam'ına muhalif olan toplumsal kesimleri temsil eden bir hareket olarak şekillenmekteydi. Mehdi (kurtarıcı) anlayışını esas alıyorlardı. Bu anlayışa göre her peygamber dünyada peygamberliğini ilan ettiğinde kendinden önceki peygamberin şeriatını ortadan kaldırıyor ve kendi şerri düzenini kuruyordu. Bu, her peygamber döneminde gerçekleşmiş ve bundan sonra da gerçekleşmesi gereken bir durumdu. Bu nedenle son gelen Hz. Muhammed'in şeriatı da kurtarıcı-Mehdi olarak adlandırdıkları kişinin ortaya çıkması ile son bulacak ve yeni Mehdi'nin kanunları ve sistemi geçerli olacaktır. İşte Karmati hareketin de yetiştiği zemin olan İsmaili öğreti de, halkların Abbasi zulmünden kurtulmalarını sağlayacak olan Mehdi'nin geleceğini vaaz ederek halkları devlet İslamiyet'ine karşı örgütlüyorlardı.

Ancak bu durum 890'lara gelindiğinde farklı yaklaşımların ortaya çıkması ile değişiyordu. Ali soyundan bir İsmaili imamı olan Ubeydullah-el Mehdi kurtarıcı anlayışında reformlara gitme yönünde kararlar almıştı. Ubeydullah'a göre her bir İsmaili imamı bir mehdiydi. Ayrıca bir mehdinin gelmesini beklemeye gerek yoktu. Bu güne kadar hareket zayıf olduğundan kendilerini gizlemek zorunda kalan imamlar artık mehdi ismi ile kendi sistemlerini kurabilir ve kendi halifeliklerini ilan edebilirlerdi.

Bu durum Küfe'deki Daî'lere ulaştığında Hamdan meselenin özünü anlayabilmek için Abdan'ı Ubeydullah'ın bulunduğu Selemiye'ye gönderir. Abdan burada Ubeydullah ile gerçekleştirdiği tartışmaları Hamdan'a ilettiğinde Hamdan, Abdan'a İsmaili davetine son verdiğini ilan ederek geri dönmesini ister. Bu durum üzerine Ubeydullah Abdan'ı öldürtür.

Resmi din tarihlerinin İsmaililer içerisindeki ayrışmayı dayandırdıkları bu tarihi olay aslında İsmaililer içerisindeki komünal toplum eğilimi ile devletli toplum eğiliminin çatışmasını ifade etmektedir. Karmatiler ilk dönemlerinde toplumun demokratik ve komünal değerlerine kendisini dayandıran İsmaili gelenek içerisinde gelişen devlet eğilimine tepki olarak ayrışmakta ve kendi komünal sistemlerini kurma yolunda ilerlemektedirler.

Bu durum başlı başına Karmatilerin komünal paradigma ekseninde bir zihniyet yapısına hakim olduklarını bizlere kanıtlamaktadır. Devletleşmeye tamamen karşıt bir duruş sergilemişlerdir. Mevcut şerri düzen ardında kendisini halklara dayatan devletli uygarlık sistemine son vermenin her türlü arayışını her alanda gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır.

Ayrışmadan sonra da devam eden Mehdi anlayışını daha da geliştirmişlerdir. Özellikle mevcut düzenin yıkıcısı olarak gördükleri Mehdi'nin ortaya çıkacağı döneme kadar sisteme karşı mücadele yürütmeyi en temel görev saymışlardır. Bununla aslında Mehdi'ye yardımcı olduklarını düşünüyorlardı. Bu düşünce en temel mücadele gerekçeleri olmaktadır. Hareketin devrim ocakları olarak kurdukları Dar-ül Hicretler Mehdi'nin zuhur edeceği alanlar oluyordu. Yani Karmatiler yürüttükleri mücadele ile Mehdi'nin gelişini kolaylaştırdıklarına inanıyorlardı.

Bunun yanında mevcut dini düzenin zamanı geçmiş bir düzen olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle bu dinin gereklerine göre değil de, kendi toplumsal yaşam koşullarına göre ve daha çok da eski inanç sistemlerine göre bir ibadet biçimini benimsemişlerdi. Örneğin yılda biri Newroz (21 Mart) diğeri Mihrican (16 Eylül)'da olmak üzere sadece iki gün oruç tutuyorlar, bir gün içerisinde güneş doğmadan önce iki rekât, güneş battıktan sonra da iki rekât namaz kılıyorlar, kıble olarak Kudüs'e dönüyorlar ve içkiyi haram saymıyorlardı. Yine daha önce yazıda geçtiği gibi kadın erkek ilişkilerinde şeriat kanunlarını tanımıyorlardı. Ruh göçü olarak bilinen Tenâsuh'a inanıyorlardı. Ahiret ve cennet kavramlarını benimsemiyor, asıl cennetin bu dünya olduğunu savunuyorlardı.

Karmati Döneminin Önemli Olayları ve Yayıldıkları Alanlar

Karmati hareketi 870'lerle beraber Irak'ın güneyine yakın bir bölge olan Küfe'de başlamış olmasına karşın çok kısa bir süre içerisine Ortadoğu'nun birçok alanına yayılmış ve hem Abbasi devletini hem de daha sonra Mısır'da kurulacak olan Fatımi devletini oldukça zorlamışlardı.

Bu yayılmada Karmati Daî'lerinin rolü de oldukça belirleyici olmaktadır. Kendisine bir çalışma alanı verilen her Daî Karmati öğretisi doğrultusunda yöre halkının devlete olan muhalefetini doğru değerlendirip örgütleyerek bir sisteme kavuşturuyorlardı.

Bunlar içerisinde en aktif ve etkili bir sistem geliştiren El-Cenabi Bahreyn Karmatiliğini örgütleyen ve geliştiren Daî olarak bilinir. 894 yılında Hamdan tarafından Bahreyn'e görevlendirilen El-Cenabi bölgede oturan İranlılar ile Bedevi Araplar arasında yoğun bir taraftar kitlesine ulaşır. Bölge kabilelerinin de yoğun desteğini alan El-Cenabi Bahreyn'in büyük bir bölümünü ve Doğu Arabistan kıyılarındaki Katif şehrini de ele geçirdikten sonra Basra üzerine yürümüştür. 900 yılında Bahreyn'in başkenti ve Abbasi valilerinin oturduğu Hacar'ı denetimlerine almışlar ve çevre bölgelerden Yamama ve Umman'a kadar egemenliklerini genişletmişlerdir. Ahsa'yı kendi başkentleri yapmışlardır. 924 yılında Mekke'ye giden hacıların gidiş yollarını bile engellenmişlerdir. Bunun sonucunda da 925'te ise Bağdat hükümeti hacıların geçişine izin verilmesi karşılığında vergiye bağlanmıştır. 926 yılındaki Bağdat kuşatması başarısız olmuşsa da Abbasi devleti oldukça sıkıştırılmıştır. Bu arada 913 yılında öldürülen El-Cenabi'nin yerine oğlu Ebu Tahir geçmiş ve bu harekâtları o planlamıştır. 929 yılında ise Mekke üzerine düzenlediği saldırı sonucu Mekke'yi ele geçimiş ve Hacer'ül Esvet taşını Mekke'den Ahsa'ya getirmiştir. Tüm bunları Mehdi'nin ortaya çıkmasını kolaylaştırmak için gerçekleştiren Ebu Tahir, halk tarafından bizzat Mehdi'nin kendisi olarak görülmektedir. Ancak o, bu duruma karşı çıkmasına rağmen halk içerisindeki Mehdi beklentisine de bir cevap olunması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle 931 yılında Ebu Tahir, yanındaki Zekeriye El-İsfahani'yi Mehdi olarak ilan etti ve onun mevcut şeraitı kaldıracak kişi olduğu konusunda halka telkinlerde bulundu. Ancak kısa bir süre sonra İsfahani'nin iktidar mücadelesine girişmesi ve bazı Karmati Daî'lerini öldürmesi üzerine halk İsfahani'yi yakalayarak idam etti. Bu Ebu-Tahir'in halk üzerindeki otoritesine de darbe vurmuş oluyordu. Bu tarihten sonra Bahreyn Karmatiliğinde yavaş yavaş bir gerileme başlar. 943 yılında Ebu Tahir'in ölmesinden sonra üç kardeşi Bahreyn Karmatiliğinin yönetimine geçerler. 929'da Mekke'den getirilen Hacer-ül Esvet 950 yılında Abbasilerle varılan bir anlaşma sonucu hiçbir karşılık beklenmeden tekrar Mekke'ye iade edilir. Aslında Hacer-ül Esvet'in iadesi aslında Mehdi'nin zuhurunun yakın olduğu ve İslam şeriatının yürürlüğünün kılıç zoruyla ortadan kaldırılması gerektiği iddialarından vazgeçildiği anlamına gelmektedir. Artık Bahreyn Karmatileri İslam şeriatını ve hükmünü kaldırmayı kendi görevleri olmaktan çıkar-

mışlar, bu görevi Mehdi'ye havale etmişlerdir. 985 yılına kadar kendi güçlerini korumaya çalışan Karmatiler bu tarihte Bağdat temsilcilerinin yakalandığını duymaları üzerine Küfe üzerine yürürler, ancak yolda Abbasi kuvvetlerine yenilirler. Karmati güçlerinin zayıfladığını gören Abbasi komutanlarından Esfar, ordusuyla Ahsa üzerine yürür ve önemli Karmati komutanları öldürülür. Bu tarihten sonra Bahreyn Karmatileri ciddi bir etkinlik gösterememiş olsalar da halen kendi sistemlerini toplum içerisinde devam ettirmektedirler. Son olarak 1076 yılında Artukoğulları soyundan Artuk Bey Karmati düşmanı El-Uyuni ile beraber Ahsa'ya saldırarak ele geçirir ve Bahreyn Karmatiliğine son vererek yerine Uyuni Hanedanlığı'nı kurar.

Karmatiliğin ortaya çıktığı ve yayıldığı alan olan Irak'ta ise durum biraz daha farklıdır. Abdan'ın Ubeydullah'ın komutanlarınca öldürülmesinin ardından Hamdan Karmat gizlenmeyi seçmiştir. Abdan'ın yerine ise yeğeni Musa geçmiş ve Irak Karmatiliğini uzun bir süre boyunda devam ettirmiştir. Irak Karmatilernin Irak'taki bir diğer merkezlerinden olan Cezire ve Bağdat'a Rey bölgesinden Daî'ler gönderildiği bilinmektedir. 928 yılında Bahreyn Karmatilerinin Bağdat üzerine yürümesinin ardından Irak'ta bulunan Karmatiler de on bin kişilik bir ordu toparlayarak Vasıt'a doğru yürüyerek Vasıt emirliğini ele geçirdiler. Ancak Bağdat'ta yaşanan yenilgi ardından Irak Karmatileri de Bahreyn Karmatiliği gibi bir gerileme sürecine girmiştir. Zaten Abdan'ın ölümünden sonra dağınık bir yapı içerisinde olan Irak Karmatileri, yaşanan bu yenilginin de ardından tam bir gerileme dönemine girmiş ve uzun bir süre yerel birimler halinde kalsa da bölgedeki ağırlıklarını yitirmişlerdi.

Suriye'de Karmatilik biraz daha geç bir döneme denk gelir. Alan daha çok Fatımi denetimindedir. Abdan'ın 899 yılında Zikreveyh isimli bir İsmaili Daî'si tarafından öldürülmesinden sonra Karmatiler onu bulup öldürmek için bu alana girerler. Zikreveyh ise gizlenmek zorunda kalır. Ancak bir süre sonra Zikreveyh'in oğlu, Yahya İsmaili Daî'leri tarafından azledilir. Bu Zikreveyh ve oğullarının arasının Ubeydullah ile açılmasına neden olur. Bir süre sonra Zikreveyh'in oğlu Fatımi güçlerine öldürülür. Bunun üzerine Yahya'nın da vasiyeti üzerine kendisine bağlı güçler kardeşi Hüseyin'in komutasında hareket ederler ve Hama, Maarratünnu'mân, Baalbek ve diğer beldeleri ele geçirdikten sonra 903 yılında Selemiye'ye yürür ve ele geçirir. Burada bulunan Ubeydullah'ın haremini ele geçirerek dağıtır ve Muhammed adındaki oğlunu öldürür. Ancak Fatımilerle düşman olduğu sanılan Abbasiler, Hüseyin'in üzerine bir ordu gönderirler ve Selemiye'yi işgal eden Karmati güçlerini yener ve Hüseyin'i öldürürler. Bunun üzerine Zikreveyh Suriye'de Karmati öğretiyi yaymaya devam ederken intikam almak için Küfe'deki Abbasi varlığına son vermek için saldırıya geçer. Ancak yenilerek geri çekilir. Bunun üzerine Karmati daveti Suriye'de özellikle de Irak ve Suriye sınırındaki bölgede, gizli bir biçimde yürütülmeye devam eder ancak ciddi bir varlık da gösteremezler.

Yemen'de İsmaili öğreti 881 yılında Mansûr el-Yemen ve Ali b. Fadl adındaki iki Daî tarafından başlatılır. İsmaililik içerisindeki ayrışmadan sonra bir süre Fatımilere bağlı kalmaya devam eden her iki Daî'den Mansur, bölgede iktidar davası gütmeye ve Fadl'ı kendisine itaat etmeye davet eder. Bunun üzerine Fadl, 911 yılında Fatımi halifesi Ubeydullay'a bağlılığını sonlandırarak Karmati öğretisi etrafında yörede örgütlenmeye başlar. Ancak 915 yılında Fadl'ın erken ölümünden sonra yerine geçen oğlunun tecrübesizliğinden yararlanan Abbasiler, Yemen'e saldırarak burada bir Karmati örgütlenmenin gelişmesine ilk elden engel olurlar.

İran bölgesinde ise Karmatilik kimilerine göre Hamdan'ın bazılarına göre ise Abdan'ın kardeşi olan İbn-i Me'mun ile başlatılır. Bu nedenle İran Karmatileri El-Me'muniyye olarak tanınırlar. İran Karmatilerinin en önemli

merkezi Rey şehridir. Hareket Cibal, Horasan ve Azerbaycan alanlarına bu bölgeden yayılmıştır. Me'mun'un görevlendirdiği tahmin edilen Halef El-Hallac isimli Daî 899 yılında Rey yakınlarındaki bir köye yerleşmiş ve Karmati öğretiyi yayıp geliştirmeye başlamıştır. Özellikle Horasan bölgesini yaygın bir örgütlülüğe kavuşturur. Bu şekilde Karmatilerin 924 yılında bölgede geniş bir hakimiyet kurması yöredeki hakim sınıfları tepkilendirir. Bu dönemlerde Karmati liderlerine yönelik saldırılar gerçekleşmesi üzerine Karmati önderleri gizlenmek zorunda kalsalar da, hareketin yayılmasına ara verilmez ve hareket Taberistan, Cürcan (Gürcistan), Azerbaycan ve İsfahan'a doğru genişlemeye devam eder.

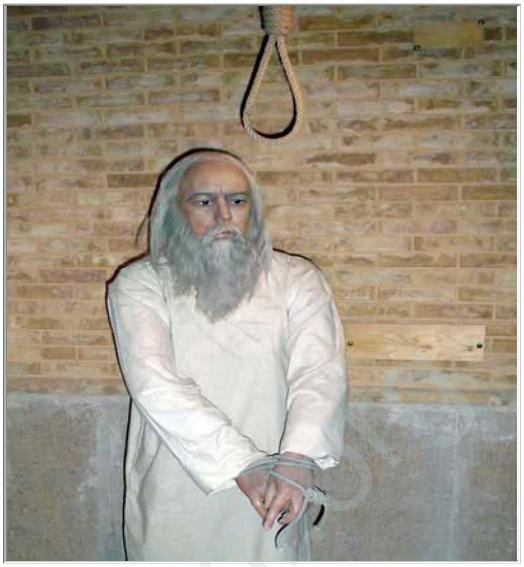
Maveraünnehir bölgesinde de Fatımi ve Karmati öğretiler beraber bir gelişim içerisinde olsalar da 919 yılından itibaren bir ayrışma gerçekleşir. Karmati öğretiye dayalı olarak bu alandan Buhara ve Semerkant'a doğru bir yayılma görülmektedir. Ancak gerek İran ve gerekse de Maveraünnehir bölgelerinde Fatımi Daî'lerinin etkilerinin daha hakim olduğu görülmektedir. Belli bir süre Karmati öğretiyi benimseyen bazı bölgelerde daha sonradan Ubeydullah El-Mehdi'nin gönderdiği Daî'ler tarafından tekrar Fatımi öğretiye dönmeleri sağlanmıştır. Ancak özellikle Horasan, Maveraünnehir, Pakistan ve Hindistan'a kadar yayılmış olan Karmati öğretilerine dayalı toplumsal yapılar, en fazla da alana yeni girmiş olan Türk boylarından Gazneliler tarafından saldırılara uğramıştır. Bölgeye henüz girmiş olan Türk boylarının hakim güçlerinin bölgedeki yerel egemen güçlerle anlaşması sonucu buralardaki Karmati etkinlikleri oldukça sınırlandırılmış ve 1060'lara gelindiğinde neredeyse yok denecek düzeye indirilmiştir.

Karmati hareketinin Kürdistan'da yürüttüğü faaliyetlere ilişkin olarak net ve somut bir kaynak bulunmamasına karşın Kürtlerin bu harekete aktif bir biçimde katıldıkları dönem yazarlarının eserlerinden anlaşılmaktadır. Özellikle de Karmati hareketin yayıldığı halklar arasında Kürtlerin baş sıralarda sayılması egemen sınıf dışında kalan Kürt toplumsal yapısının bu toplumsal harekete aktif bir katılım sağladığını bizlere göstermektedir. Yine Rey ve Horasan Karmati Daî'lerinin Musul bölgesi ile sıkı bir ilişkilerinin olması bu bölgeye temsilciler göndermeleri, Kürdistan'da özellikle Musul merkezli bir Karmati örgütlenmesinin olabileceğini işaret etmektedir. Ancak bu konuda somut verilere dayalı bir bilgi mevcut değildir.

Bu temel alanların yanında Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar çok geniş bir bölgeye yayılmış olan ve uygarlık dışı kalmış toplumsal kesimlerin kendi varlıklarını devam ettirdikleri bir sistem olarak karşımıza çıkan Karmatiliğin damgasını vurduğu iki yüz yıla yakın dönem burada anlatamadığımız daha birçok olay ve gelişmelerle beraber demokratik uygarlık tarihinin en önemli aşamalarından birini ifade etmektedir. Komünal toplum değerlerinin kendisini günümüze taşırmasında en önemli bir tarih kesitidir. Bu güne kadar resmi tarih kurumları ve yazarları tarafından dile getirilmekten çekinilen veya anlatıldığında ise içerisi karalama, küfür ve hakaret dolu ifadelerle doldurulan bu dönemin daha derinlikli, objektif ve politik-ahlaki toplum eksenli değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Ortadoğu'da yaşayan her halkın kendi toplumsal değerlerini devletli uygarlıktan bu biçimiyle korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Karmati hareketinin yavaş yavaş etkisinin azalarak ortadan kalkmış olması ise komünal yapıların da ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Karmati hareketi toplumun kendi komünal değerlerini nasıl yaşatması ve koruması gerektiği konusunda halklara geniş bir perspektif sunmuştur. Karmati hareketinin yarattığı gelenek daha sonra Ortadoğu'da yaşayan halklar için temel bir örnek olmuştur. Halklar adına yola çıkan her toplumsal harekette Karmatilerin izine rastlamak mümkündür. Özellikle de Karmati hareketinin yarattığı özgürlük ortamında

gelişen hakikat arayışçılığı kendinden sonraki dönemlere de ilham kaynağı olmuştur. Merkezi uygarlık güçlerinin topluma dayattıkları iktidar eksenli zihniyet yapılarının hakikat olamayacağını, gerçek hakikatin insanda, gerçek aşkın insana olan aşkta aranması gerektiğine inanan tasavvuf ehli bilginler topluma iktidar dışı bir zihniyet ve inanç alternatifi sunuyorlardı. Bununla toplumların devlete ve onun talan, sömürü ve kölelik dayatmaların mecbur olmadıkları insana dayalı bir özgürlük seçeneğinin halkların gerçek yaşam hakikati olduğu en büyük işkenceler ve ölümler pahasına savunuluyordu.

Bu geleneğin en büyük temsilcisi olarak hakikati kendinde bulan ve 'Ene-l Hak' diyerek hakkın doğru yolunu inananlara gösteren Hallac-ı Mansur dönemin en büyük âlimi oluyordu.

Hallac-ı Mansur

"Tasavvuf İle Dinden Çıkma Arasındaki Çizgi Çok İncedir" Teofilo F. Ruiz

Toplumsal hareketliliğin en yoğun olduğu tarihler zihniyet faaliyetlerinin de en derin olduğu dönemlere tekabül etmektedir. Her zihniyet dönüşümü bir toplumsal arayışın ürünü olduğu kadar, toplumsal değişim ve hareketlilikleri de en fazla etkileyen ve biçimlendiren faaliyetler olmaktadır.

800'lü yılların başından itibaren başlayan ve 1100 yıllarına kadar süren derin, kapsamlı ve yaygın toplumsal hareketler İslamiyet içerisindeki derin ideolojik faaliyetlerle ortak bir seyir izlemiştir. İslamiyet içerisinde derin felsefik arayışların olduğu yüz yıllar olarak tarihe geçen bu yıllar toplumsal hakikat doğrultusunda kendisini gerçekleştirmiş onlarca hem bilge hem de devrimci halk önderi insanın yetiştiği yıllar olmaktadır. Yani, daha Marks'tan neredeyse bin yıl önce hem dünyayı yorumlayan ve hem de değişimine öncülük eden önderler bu toprakların evlatları olma hakkını elde etmişlerdir. Onun için sadece Marksistler hem dünyayı yorumlayıp hem de değiştirmek için yola çıkmamıştır. İşte Hallac-ı Mansur da o değiştirme gücünü kendisinde bulan tarihi kişiliklerden biridir.

Özellikle 800'lü yılların son çeyreğinden itibaren Irak merkezli ortaya çıkan toplumsal hareketlilikler çevreden bu konuya duyarlı birçok insanı, topluluğu da kendisine çekmiştir. Bu nedenle de İran'dan, Türkmenistan'dan, Azerbaycan'dan, Kürdistan'dan ve dünyanın daha birçok bölgesinden özellikle de Ortadoğu'daki diğer alanlardan birçok düşünce insanı Irak merkezine akın etmiştir. Bu alanlar birçok ekol (okul)'ün oluştuğu bir akademi merkezi rolünü oynamıştır. Özellikle de Bağdat, bu okullar için temel bir yoğunlaşma merkezi olmuştur. Dönemin en temel iki ismi olan El-Kindi ile El-Cahiz 870 öncesi Bağdat'taki temel fikir ve ilim insanlarıdır. Bunların yol açtıkları tartışma ortamlarında şekillenen doktrinler, daha sonraki tasavvuf bilginlerine temel bir kapı aralamaktaydı. Yine dönemin temel okullarından olan ve geliştirdiği öğreti ile kaderciliğe büyük bir darbe vurup, "*kul ettiklerinin yaratıcısıdır*" diyerek insan iradesini öne çıkaran Mutezile okulu, Bağdat başta olmak üzere bölgenin temel İslam merkezlerinde etkili olmaktadır. Mısır merkezinde Zünun El-Mısri etrafında ekolleşen tasavvuf okulu, Bağdat'ta

ise Cüneyd El-Bağdadi etrafında kendi ifadesine kavuşuyordu. Bağdat Okulu kendi döneminin öncü ekolü olmasının yanında kendinden sonraki ve günümüze kadar gelen tasavvuf akımlarına öncülük etmesi ve etkilemesi bakımından da oldukça önemli bir okul olmaktadır. Yani 800'lü yılların son çeyreği İslamiyet içerisinde sosyal ve düşünsel hareketliliklerin oldukça yoğun yaşandığı yıllar oluyordu.

Hallac-ı Mansur tam da bu tarihlerin başında 858 yılında İran'ın Beyza kenti yakınlarındaki Tur kasabasında dünyaya gelir. Tam adı Hüseyin b. Mansur El-Hallac El-Beyzavi'dir. Baba mesleği olan pamuk eğirtme ve temizleme işi olarak bilinen hallac işini yaptığından Hallac lakabını aldığı rivayet edilir. Dedesinin Muhammed adında bir Zerdüşti olduğu bilinmektedir. Ancak kaynaklarda anne ve babasının Müslüman oldukları iletilmektedir. Yani Zerdüşti gelenekten gelen ve yeni Müslümanlaşan bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelir. Daha çocuk yaşlarından itibaren dini konularla yakından alakadar olmuştur. Aile olarak yeni kabul ettikleri Müslümanlığı anlama çabası oldukça yoğundur. Bu durum özellikle de Kuran hakkında yaptığı yorumlar çevresinde büyük bir ilgi uyandırmaktadır.

Bu ilgisi onu dönemin dini âlimlerinin yanında ders almaya yönlendirir. Daha 16 yaşındayken Ahvaz şehrindeki Sehl b. Adullah et-Tüsteri'nin yanında dersler almaya başlar. Burada iki yıl boyunca hadisler ve Kuran üzerinde tartışmalar yürütür. Tasavvuf yoğunlaşmaları ilk burada gerçekleşir. Daha bu ilk ders aldığı yerde Kuran üzerine yaptığı yorumlarla dikkatleri üzerine çekmiştir. Daha sonra kimilerine göre Tüsteri'nin ölümü, kimilerine göre Basra'ya sürgün edilmesi üzerine 883 yılında Hallac da Ahza'yı terk ederek Basra'ya geçer. Basra'da İmam Buhari'nin öğrencilerinden olan Amr El-Mekki'den dersler almaya başlar. El-Mekki ile daha çok sünnetin gerekliliği hakkında tartışmalar yürütür. İnsanın günahlarından dönmesi ve tövbenin anlamına burada ulaşır. Yine tasavvufun, Kuran'a ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olmaktan geçtiği görüşüne bu dönemde ulaşır. Aslında bununla kastettiği de, İslamiyet'in ilk çıkış biçimi olan ve Hz. Muhammed'in öğretilerine dayalı Müslümanlığın yaşanması gereken Müslümanlık olduğu gerçeğidir. Sünnet, Hz. Muhammed'in yaşantısına atfedilen İslamiyet kurallarının bütünü oluyordu. Hallac, burada Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu İslamiyet'ten uzaklaşıldığı kanısına ulaşmaktaydı. Çünkü yavaş yavaş Abbasi dönemi Müslümanlığının bozulduğu konusunda kanaat getirmeye başlamıştı. Bu tarihler Zenc İsyanlarının da zirveye ulaştığı dönemlerdir. Abbasi halifesinin uygulamalarının ve hukuklarının ruhani dünyayla hiçbir ilişkisinin olmadığı hakkında artık netleşmektedir. Bu da onu döneminin diğer sufilerinden farklı kılmaya başlamıştı.

Hallac'ın üçüncü ve en önemli hocası Bağdat Sufi Okulu lideri olarak kabul edilen Cüneyd El-Bağdadi'dir. Hallac-ı Mansur 885 yılında El-Bağdadi'nin yanında ders almaya ve onun tartışmalarına katılmaya başlamıştır. Özellikle Cüneyd'in tasavvuf meclisi olarak bilinen meclisinde dönemin birçok mutasavvıf ehli ile (Nûn, Fûti, İbn Ata ve Şibli gibi) tanışma ve tartışma fırsatını yakalar. Hallac-ı Mansur kendine has karakterini bu mecliste kazanır. Sufilik anlayışına farklı bir perspektiften bakmaya başlamıştır. Bunu en somut olarak klasik sufi elbiselerini üzerinden atarak askerlerin kaba adını verdiği bir tip elbise veya murakka (kolsuz cübbe) giymeye başlayarak gösterir. Hallac'ın Basra'da olduğu dönem, Irak'ın güneyinde Zenc İsyanı'nın bastırıldığı ancak yerini daha kapsamlı olan Karmati hareketine bıraktığı zamana denk gelmektedir. Karmati hareketinin örgütlenme tarzındaki gizliliğe dayalı yapısını daha önce yazmıştık. Bu nedenle daha sonrasında Hallac'ın idamına da yol açan Karmati ilişkisini kanıtlayacak bir veri elimizde bulunmasa da, Hallac'ın ileri sürdüğü tasavvuf anlayışı ve yürüttüğü faaliyetler Karmati hareketi ile

bir biçimde ilişkisi olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Bu dönemde Hallac bir evlilik de yaşamıştır. Bu evlilikten bir kız ve üç erkek çocuğu olur. Birçok kaynak Hallac'ın bu evlilik nedeniyle Basra'daki birçok sufi ile karşı karşıya geldiğini naklederler. Ancak böylesi tarihi olayların siyasal ve ideolojik duruşlardan ve tutumlardan bağımsız ele alınamayacağı nettir. Görünen ayrılık noktalarının arkasında daha derin siyasi ve ideolojik ayrışmaların gizlendiği en temel tarihi bir gerçeklik olmaktadır. Yani Hallac'ın Basra'da gerçekleşen evliliği bahane edilerek aslında Hallac'ın siyasi ve ideolojik duruşuna karşı rahatsızlıkların baş gösterdiği söylenebilinir. Bu tartışmalar üzerine Hallac Basra'yı terk etmek zorunda kalır. Ancak Hallac, bu döneme ilişkin olarak yazdığı "*Seccademi suya sermiş bir ateşim ben. Bu yolda çıkardım tarikat hırkamı ben"* mısralarında yaşadığı ayrışmayı ve bundaki kararlılığı net ifadelerle dile getirmektedir.

Hallac 903 yılında ilk haccını gerçekleştirir. Mekke'deki geçirdiği bir yıllık dönem Hallac-ı Mansur için inziva dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bir sene boyunca Kâbe'nin yanında bir taşın üzerinde kendisini yeme ve içmeden soyutlamış bir biçimde yoğunlaştığından bahsedilir. Bu dönem Hallac, riyazet (nefsin isteklerini kırma) ve itikâf (dünya işlerinden kendini soyutlama) yaşantısına önem vermeye başlar. Bu dönemin Hallac'ın hayatında bir dönüm noktası olduğu belirtilebilir. Mekke tavafından sonra 903-905 yılları arasında Tüsteri şehrinde kendisini dünya işlerinden soyutlamış bir şekilde yaşantısını devam ettirir. Basra'da klasik sufi anlayışından yaşadığı ayrışmanın ardından Mekke'de gerçekleştirdiği yoğunlaşmalar O'nu Hallac-ı Mansur yapan dönemi ifade etmektedir. Tüsteri kentinde her ne kadar dünyadan elini ayağını çekmiş bir yaşam sürdüğü görüntüsü ortaya çıksa da aslında Mansur'un burada tasavvufta ulaştığı sonuçlar üzerinden halkla tartışma meclisleri kurduğu ve buralarda insanlara, ulaştığı hakikatleri anlattığına dair veriler bulunmaktadır.

907 yılında ise görüşlerini yaymak üzere kısa bir seyahate çıkar. Horasan, Fars ülkesi ile Irak şehirlerinde, Ahza'da ve Kum'da bulunur. Bu alanlarda kendi öğretileri çerçevesinde halklarla tartışmalar yürütür. Gezdiği alanların o tarihlerde Karmati merkezleri olması dikkat çekicidir. Özellikle Ahza ve Horasan'da Karmati örgütlenmelerinin yoğun olduğu bilinmektedir. Bu seyahatlerden sonra Hallac tekrar Kabeyi ziyarette bulunur. Hac dönüşünde Bağdat'a gelir ancak burada fazla kalmaz.

Hallac'ın yaşamında artık yeni bir dönem başlamıştır. Müslüman olmayan halkları İslamiyet'e davet etmek üzere Bağdat'ı terk ederek Hindistan ve Doğu Türkistan'a gider. Asker kıyafetleri içerisinde Hallac Keşmir'deki Hinduları, Maçin'deki Türkleri İslam'a davet eder. Bu gidişinde Hoten ve Turfan'a kadar uzanır. Buralarda Hindu kast sınıflarından pek çok kişiyi Müslümanlaştırır. Bu gün bile o Müslümanlara "Mansuri" denir. Daha sonraları Hint mistik anlayışını kendi tasavvufi görüşlerine kattığı iddia edilir. Bilhassa 'fena' hali (erime hali-fenafillah Allah'ta erimek) ile Hint yoga'sındaki yok olma hali arasındaki benzerlik dolayısıyla da suçlanır. Hatta Hindistan'da sihir öğrendiği bile iddia edilir. Ancak buralarda ne kadar zaman geçirdiği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Buradan döndükten sonra Hallac'a yönelik suçlamaların da arttığı bilinmektedir. Hallac, üçüncü hac ziyareti sırasında Mekke'de kendi öğretisi doğrultusunda örgütlenmesini geliştirmek ister. Ancak Hallac'a karşı tepkiler giderek artmaktadır. Bunun üzerine Hallac Ahza'ya kaçmak zorunda kalır. Bir süre sonra gittiği Sur şehrinde bir ihbar sonucu yakalanır. Rivayete göre Hallac adında bir kişinin evine sürekli yabancı insanların geldiği, gece geç saatlere kadar meclisler kurdukları ve sakıncalı şeyler konuştuklarına dair Abbasi güçlerine yapılan ihbar üzerine Hallac yakalanarak Bağdat'a getirilir. Bu anlatıdan da

anlaşılmaktadır ki, Hallac tasavvuf yoluyla ulaştığı hakikatlerin yanında toplumsal sorunlar karşısında da belli bir duruş sahibi olarak çeşitli toplumsal hareketlerle ilişkiler içerisindedir. Ancak ardında hiçbir yazılı veya sözlü belge bırakmamış olması bu konuda net bir şey söylememiz önünde engel olmaktadır.

Hallac yakalandıktan sonra bile bu faaliyetlerine son vermemiştir. Bağdat'ta zindanda kaldığı süre içerisinde bile ilişkide olduğu kişilerle irtibatını kesmemiş, gerek mektup vb. yoluyla gerekse de direk ziyaretlerle kendi faaliyetlerine devam etmiştir. Bazı kaynaklara göre Hallac zindandayken Bağdat merkezde baş gösteren Hanbeli ayaklanmasına direk etkide bulunmuştur. Bu durum karşısında Maliki kadısı Ebu Ömer Hammadi'nin fetvası ve Abbasi halifesi Muktedir'in buyruğu üzerine 26 Mart 922 tarihinde Bağdat'ta idam edilir.

Hallac'a göre insan ve Allah hem lahuti (ilah) ve hem de nasuti (insani) bir yapıya sahiptir. Yani Allah hem ilahi hem de insanidir. Aynı zamanda insan da hem ilahi hem de beşeridir

Hallac'ın idamına ilişkin olarak çok değişik söylenceler de bulunmaktadır. Yaşadığı uzun süreli bir zindan hayatından sonra hakkında verilen idam kararının uygulanmasında ona inanan halka karşı ibretlik bir duruma getirilmesi amaçlanmıştır. İdam sahnesi farklı kaynaklarda değişik biçimlerde tasvir edilmektedir. Önce derisi soyulana kadar kırbaçlandığı, daha sonra kitleye taşlatıldığı, ardından kolları ve bacaklarının kesildiği son olarak cenazesinin yakıldığı ve küllerinin Dicle nehrine savrulduğu şeklinde anlatılan idamı hikâyeleştirilerek günümüze kadar aktarılmıştır. Öyle ki, ibret olsun diye işkenceler altında gerçekleşen idamın her sahnesine ilişkin Mansur'un direnişini ve bunlara boyun eğmek bir yana pişmanlık bile göstermediğini ifadelendiren birçok hikaye anlatılmıştır. Hallac maruz kaldığı bu uygulamaların ulaştığı hakikat düzeyiyle yakından bağlantılı olduğunun bilincindedir. Ki son nefesini verdiği sıralarda söylediği, *"Bana açtığın sırları onlara da açsaydın veya onlardan gizlediğin sırları benden de gizleseydin başıma bu gelmezdi!"* şeklindeki sitem dolu sözler bunu kanıtlamaktadır.

Hallac'ın Hakikati: "Ene-l Hak"

"Fenafillâh, Nirvana, Enel-Hak mutlak bilgelikleri insan-toplumsal yaşamının temel amacını açıklamış olabilir veya ilgisini ortaya koyabilir." Önderlik

Hallac-ı Mansur yaşadığı dönem içerisinde kendini, toplumsallığını ve doğasını anlama ve tanıma çabasını en derinden yaşayan bir mutasavvıf olarak komünal toplum hakikatine en fazla yaklaşan bir kişilik olmuştur. İçerisinden gelmiş olduğu Zerdüşti gelenek onun İslamiyet içerisinde de kendi hakikatine ulaşmasında oldukça etkili olmuştur. Tasavvuf içerisinde onu özgün kılan yanların başında Allah-insan yorumundaki düalist yaklaşımlar gelmektedir. Ruh göçü (Allah'ın, kullarının ruhlarına girmesi yani kulların Allahın ruhuyla dolması) olarak adlandırılan Hulul yaklaşımı insan ve Allah arasındaki ayrımı ortadan kaldıran bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Hallac'a göre insan ve Allah hem lahuti (ilah) ve hem de nasuti (insani) bir yapıya sahiptir. Yani Allah hem ilahi hem de insanidir. Aynı zamanda insan da hem ilahi hem de beşeridir. Bu özellikleri ile insan ve Allah bir birlerinden ayrı şeyler değillerdir. Ve her ikisi de bir biridirler. Bununla Allah karşısında hiçleştirilen bireyin kendine dönmesini, kendindeki ilahi yana anlam vermesini sağlamaya çalışmaktadır. İnsandaki ilahi yana yaptığı vurguyla

www.marksizmokulu.org

insandaki asıl kaynağa vurgu yapmaktadır. Merkezi uygarlık karşısında tamamen bitirilmiş olan insan, iradesini devletçi geleneğe karşı biraz da olsun diriltme arayışındadır.

"*Seven ben, o sevilen de benim*
Bir bedene girmişiz, iki ruhuz biz
O diye gördüğün benim bedenim
Bana bak, onu gör; hep aynı şeyiz!"

Yine bununla Zerdüştiliğin özünden gelen ve Panteizm olarak adlandırılan "tüm tanrıcılık" anlayışına yakınlaşmıştır. Bu daha sonraları Vahdet-i Vücut olarak ortaya çıkan varlığın birliği anlayışının da temellerini oluşturuyordu. Bu anlayışta insan, toplum ve doğasıyla bir bütün olarak görülmektedir. Yine tanrı, insanın ve doğanın dışında bir güç olarak değil bizzat içerisinde onunla birlikte olan bir kutsallık olarak görülmektedir. Hallac-ı Mansur'da insanı, tanrıyı ve evreni içeren varlığın birliği esastır. O'na göre; gerçek olan, var olan, "Bir"dir. "Çokluk" bir görüştür. "Bir"in değişik biçim ve nitelikte yansımasıdır. Bu "Bir" de tanrıdır. Ancak, evren ve insan bu "Bir" in dışında değil, içindedir, onunla özdeştir. Bu nedenle insanın "Ene-l Hak" demesi doğrudur, gereklidir. İnsan konuşan, dolaşan, düşünen, sevinen, gülen, üzülen, öfkelenen bir tanrıdır. Tanrının bütün nitelikleri insanda, insanın bütün özellikleri tanrıda, evrende bir birlik, bütünlük içindedir. Ölüm gerçek değildir, bir değişmedir, bir görünüştür. Bundan dolayı kişinin ölümü yaşamında, yaşamı da ölümündedir. Hallac-ı Mansur bu düşüncesini, çevresinde toplanan büyük bir kalabalığa "*Beni öldürün. Beni öldürün, yaşamım ölümümde, ölümüm yaşamımdadır*." sözleriyle açıklamak istemiştir. Birçok kişi Hallac'ın bu görüşlerini Budizm'den etkilenerek geliştirdiğini ileri sürseler de, aslında bu Hallac'ın içerisinden çıktığı Zerdüşti geleneğin en temel insan ve doğa yaklaşımını ifade etmektedir.

Prof. Dr. Niyazi Öktem, "*Hallac'ın din ve tanrı anlayışı, Allah'ın bir öz, cevher olduğunu kabul eder. Bu ilahi güç fışkırarak kendisini ortaya koyar, sıfatlarını gizler. Bir monizm, bir teklik söz konusudur. Yer ve gök, tüm evren tanrının görünüm vasatıdır. Ancak yaşanan bu evren sadece madde değildir, akıl ve sevgi doludur*." diyerek Hallac'ın tanrı-doğa-insan üçlüsünde yaptığı vurguyu açıklamak ister. Burada görülen varlığı günümüz kuantum düzeyinde açıklama çaba ve iddiasında olan bilimin, dönemin mutasavvıfları kadar bile gerçeğin özüne yaklaşamadıkları olmaktadır. Canlı evren anlayışı insanın kendisi hakkındaki bilgisiyle ulaşabildiği en yalın ve gerçeğe yakın algılayışını ifade etmektedir. Ve Hallac bunu dile getirerek kendi döneminin merkezi uygarlığına karşı açıktan bir cephe almış durumdadır.

Yine Hallac-ı Mansur'un ahlak anlayışının temeli sevgi ve saygıya dayanmaktadır. İnsanlar arası ilişkilerde karşılıklı birbirini anlama ve herkesin bir bütünün parçası olduğu bilinciyle toplumsal yaşama katılması esastır. Toplumsal ilişkilerin temeli bu nedenle hürriyete (özgürlüğe) dayalı olmak zorundadır. Hallac bunu en iyi: *"Hakîkî hürriyet Allah'tan başkasına kulluk yapmamaktır."* sözlerinde vurgu yaptığı insana kulluğa duyduğu tepkiyle ifadelendirir. Özellikle de kendisini tanrı-kral gibi halkın üzerinde farz kılmış olan dönemin Abbasi halifelerine karşı insanın özgür bir yaşam felsefesi ile kendi iradesine dayalı bir yaşam anlayışını gittiği her yerde savunmuş ve bunu çevresinde yaymıştır.

Hallac toplumsal ilişkilerinde insanlar arasında hiçbir fark gözetmemiştir. Bu onun birçok dini kesimlerle rahat bir biçimde alıp vermesine olanak sağlamıştır. Daha önce Karmati Daî'leri için söylediğimiz, gittikleri her toplumsal kesimle onların kültürlerini esas alarak ilişkilenme yaklaşımı Hallac'ta da karşımıza çıkmaktadır. Bir Hıristiyan ile Hıristiyan gibi, Yahudi ile Yahudi gibi, Mutezile ile onun gibi konuşup ilişkilenmiştir. Sabiler ile oldukça yakından ilişkilenmiştir. Hiçbir toplumsal kesim, dini inanç ya da kültür arasında fark koymamıştır. Bu durum onun

bir Karmati Daî'si olarak suçlanmasına neden olsa da O, bu söylemlere aldırış etmeden kendi öğretilerini her kesimden insanla paylaşmıştır. Bazılarının iddia ettikleri gibi halkın anlayamayacağı hakikatleri halka açıklamaktan değil, sistemin gerçek yüzünü halklara göstermesinden dolayı bu kadar büyük suçlamalar ve işkencelere maruz bırakılmıştır.

Hallac tasavvufla ilgilendiği ölçüde fenni ilimlerle de yakından ilgilenmiştir. Kendi döneminde simya olarak bilinen kimya bilimine özel bir ilgisi vardır. Kimyaya olan bu ilgisi karşıtları tarafından Hallac'ın büyülerle uğraştığı suçlamalarına neden olsa da, o hakikat arayışını her alanda geliştirerek gerçeğin sırrına ulaşmaktaki kararlılığını ortaya koymuş oluyordu. Bu O'nu sevenler tarafından Hallac'ül Esrar (sırların çözücüsü) olarak tanınmasına da neden olmuştur. Yani Hallac O'nu sevenler için tüm sırların açımlayıcısı, hakikatlerin sırrına ulaşan kişi oluyordu. Hallac'ın Risâletu Fi'l-Kimya ve Kitâbu'l-Tevâsîn isimli iki kitabı bizzat yazdığı bilinmektedir. Ayrıca kendisine ait olan bazı mektup ve yazışmalar ise sonradan toparlanarak bir kitaba dönüştürülmüştür.

Hallac zindanda olduğu dönemde bile bu hakikat arayışçılığından ve savunuculuğundan taviz vermemiştir. Zindanda kaldığı dönem değişik kaynaklarda farklı süreler olarak verilmiştir. Ancak o esir tutulduğu koşullarda bile hem kendi iç yoğunlaşmasını devam ettirmiş hem de yanında tutuklu bulunan kesimlerle suçları ne olursa olsun ilgilenmiş ve onları doğruya teşvik etmiştir. Bu adının daha fazla yayılmasına, halk arasında daha fazla sempati toplamasına da neden olmuştur.

Ortadoğu topraklarında hakikat arayışçılığı, tarihin en çilekeş bir uğraşı olmuştur. Yaşamın anlamına ve amacına ulaşma çabası, tarihin her döneminde insanlığın en fedakâr ve cefakâr insanları tarafından ne kadar zorla karşılaşılsa da, en hassas toplumsal duyarlılık ve sorumlulukla yerine getirilen bir görev olarak görülmüş ve öyle de yürütülmüştür. Doğa-insan-toplum oluşumlarındaki sır perdesi biraz da olsun aralanarak yaşamın amacına ulaşılmak istenmiştir. Kendine, toplumuna ve doğasına anlam verme çabası ilk düşünüş biçimlerinden en karmaşık bilgi yapılarına kadar insanlığın kafasını kurcalayan ve sürekli bir cevap aradığı temel sorunların başında gelmiştir. Varoluşu tanımlama arayışları kendisini anlama çabasına yol açarken kendinde ulaştığı anlam düzeyi varlığın hakikatini tanımasına olanak sağlamıştır. Merkezi uygarlığın varoluşta yol açtığı sapmalar, bu arayışa ket vurmak bir yana bu arayışın daha da derinleşmesine neden olmuştur. Merkezi devletli uygarlığın insanın zihni yapısında neden olduğu kendine, toplumuna ve doğasına yabancılaşma, insanda kendisiyle, doğasıyla ve toplumuyla daha anlamlı bir buluşmanın en temel bir gerekçesi haline getirilmiştir. Tüm düşünsel faaliyet alanları bu arayışlar için bir merkez rolünü oynamıştır.

Ortaçağda, Ortadoğu'da ortaya çıkan İslamiyet ile birlikte uygarlık güçleri dini ve inanç sistemlerini kendi talan ve sömürü sistemlerini perdelemenin birer aracı olarak kullansalar da, yine aynı araçlar komünal toplum güçlerinin elinde kaybettirilmek istenen hakikatlerinin açığa çıkarılması ve yaşatılmasının adı olmuştur. Hallac-ı Mansur da kendi toplumsallığını tanıma ve anlam verme çabası içerisinde kendi döneminin en büyük çilekeşi olarak tanınmaktadır. Ulaştığı sonuçlar toplumu iktidar zincirlerinden kurtarmak adına büyük toplumsal hareketliliklere kaynaklık etse de, kendisinin iktidar tarafından zincirlenmesi ve büyük acılara maruz kalması bu durumu en iyi bir biçimde açıklamaktadır.

Komünal toplum değerleri uğruna çekilen çilelerin boşa gitmediğinin en iyi kanıtı yine tarihin kendisi olmaktadır. Kesintisiz bir ırmak biçiminde kendisini günümüze taşırmış olan demokratik uygarlığın hakikat arayışçılığı, bir bayrak yarışı misali elden ele ve her geçen gün daha hızlı bir biçimde devletli uygarlık dışında bir halklar alternatifi olarak gerçekleşmektedir.

YASAKLI 'ÖZGÜR AKIL TARTIŞMASI'

"İhvân-üs Safâ, Hıllan-üs Vefa"

Ölümsüzlük Miti ve Yaşam Sırrımız

Eski Aryanlar, can alan bir kötü gücün varlığına inanırlardı. Sonradan Zurvanizm kanalıyla Zerdüştizme de geçen bu can alan kavramsal kötü güce; Astôvihât adı verilmişti. Astôvihât, "Az" adındaki baş ifritin bu konudaki yardımcısı konumundadır. Baş İfrit Az'ın, kendisini insanlığa üç yolla hissettirdiğine inanılırdı.

Birinci yol (çıhrîk): İnsanların yaşamlarını sürdürmek için bağımlı oldukları gıda maddelerine ihtiyaç duymasını sağlamaktır ki, bu açlık ve susuzluk hissi şeklinde olur. Açlık duygusu, Aryan mitolojisinde hep ölümün en başta gelen sebebi olarak gösteriliyor. Doymazlık veya gözü doymazlık, insanları et yemeye "dahi" itti. Bu ise onların ölümsüzlüğü kaybetmelerine yol açtı. Bu konuda bir İslam düşünürü de şöyle demektedir; "hepimiz yemek yemekten dolayı öleceğiz". Hz. Ayşe de *'Hz peygamberden sonra bu ümmetin başına gelen ilk musibet, yeme-içmede aşırı gitmektir'* demiştir.

İkinci yol (bê cıhrîk): İnsanların seksüel birliktelik içinde olma arzusunu uyandırmaktır. İnsanın kendi dışındakine (karşı cinse) bakmasıyla birlikte başlayan bu süreç, insan vücudunun doğal fonksiyonlarını bozmak suretiyle kendisini belli eder. Bu duygu da (yani karşı cinsi arzulama duygusu da) bakan kişinin cinsiyetine göre iki alt manifestasyonla kendini belli eder. Birincisi, karşısındakinden alma; ikincisi, ona kendisini verme arzusu şeklinde olur (cinsel ilişki duygusu).

Üçüncü yol (Bêrõn haç çıhr): İnsanın gördüğü ve duyduğu şeylere sahip olma arzusu hissetmesidir. Bu duygu da yukarıdaki diğer iki duygu gibi kendisini iki alt arzu ile belli eder. Soygun yapma (çalma) ve ne yolla olursa olsun para kazanma hırsı. *"...Kötü'ye diren! Ondan korkacağına, ona adaklar ada-*

yacağına, onu yatıştıracağına Ona diren!. Kötüden kurtuluşun tek yolu, kötü olan her şeye, herkese ve her telkine direnmektir.

Kötü her yerdedir... Senin beynindeki düşüncende, senin dilinde ve senin eyleminde kötüyü ara ve ona diren... İçine dön, içini dinle, kalp ateşinin (atrium) yanı başında seni baştan çıkarmaya çalışan kötünün fısıltılarını duyacaksın. Ateşli 'doğru' ile korkutucu 'kötü'nün mücadelesini kendi nefsinde yakalayacaksın! Sen bu sırra erdiğinde, tanrı sensin! Çünkü kendin de tanrının özünü teşkil eden ilahi ışıktan oluşmuşsun. Bu sırra er!" Şeklinde insanlara temel olarak nelerin yapılması gerektiğini anlatan Zerdeşt, temel olarak görüşlerini üç ana başlık altında toplar. Bunlar;

1-Düşünürken iyi, güzel ve doğru düşün
2-Konuşurken, iyi, güzel ve doğru konuş
3-Uygularken, iyi, güzel ve doğru yap

Esas olarak demokratik-komünal kültürden ve Zerdüştlükten kaynağını alan ama Hıristiyanlık, Budizm ve antik-Yunan felsefesinden de beslenen Mani, bizlere kadar bir biçimde ulaşıp yaşamımıza yön veren on öğüt(emir) sunmaktadır. Bunlar;

1-Geçirilmiş olan zamana inanmak
2-Çok tanrılı döneme inanmak
3-Yalandan kendini korumak
4-Kötü insan olmamak
5-Et yenilmesinin yasaklanması
6-Başkasının namusuna kötü gözle bakmamak
7-Hırsızlık yapmamak
8-Okumak, sihirle hakikati tanıyarak, bunları birbirinden ayırmak
9-Toplum içerisinde inançlı olmak
10-İşinde gevşek ve ihmalkâr, tembel olmamak

Kendini Üstün Görmeye Dair Bir Fabl

'İhvân-I Safâ'nın Felsefî Düşünce Sisteminde Kur'an Ve Yorum' adlı eserinde Dr. Mustafa Öztürk, bizlere aktarmış olduğu kaynaklar yoluyla şunları belirtmektedir:

İhvân-üs safa, İslâm'daki vecibelerin niçin ve kimin için farz kılındıklarını, muhtemelen Beydaba'nın meşhur Kelile ve Dimne adlı eserinden uyarladıkları ilginç fablla anlatmaya çalışır. Bu fablın üç kahramanı vardır. Bunlardan ilki, aslen İbrani olan Iraklı bir insan, ikincisi kuşların lideri, üçüncüsü ve sonuncusu da hükümdardır. Fablda ilk olarak Iraklı insan söze başlar ve özetle şunları söyler:

"Allah bize peygamberlerini ve kitaplarını göndermekle lütuf ve ihsanda bulundu. Bizi, gönderdiği şeriatlardaki abdest, gusül, namaz, oruç, hac, zekat gibi vecibelerin yanı sıra cuma ve bayram namazlarında camilere, havra ve kiliselere gitmekle nimetlendirdi. İşte bütün bu ilâhî lütuf ve ihsanlar bizim sizden üstün olduğumuzun delilidir".

Kuşların lideri bu iddiaya, "Ey insan! Eğer iyi düşünürsen, bu saydığın şeylerin sizin için bir lütuf ve üstünlük vesilesi olmadığını anlarsın" şeklinde karşılık verir.

Tam bu sırada hükümdar devreye girer ve kuşların liderine, "Bunun nasıllığını bize açıklar mısın" der.

Kuşların lideri bunu özetle şöyle izah eder: Bütün bu dinî vecibeler birer azap ve ceza olup aslında günahların affından, hayasızlık ve kötülüklerden alıkonulmasından ibarettir. Nitekim bazı ayetlerde, "Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar. İyilikler kötülükleri giderir" buyrulmuştur. Hâlbuki biz her türlü günah ve kötülükten uzağız. Dolayısıyla şerî yükümlülüklerden de muafız. Ayrıca peygamberler kafir ve cahil toplumlara gönderilmiştir. Yani Allah size doğru yolu göstermek için peygamber göndermiştir. Oysa biz rabbimizi hakkıyla tanıyıp bildiğimiz, onun birliğine gerçekten iman ettiğimiz için peygamberlerin kılavuzluğuna ihtiyaç hissetmeyiz. Kaldı ki, peygamberler birer gönül doktorudur. Doktora da sadece hasta olanın ihtiyacı vardır.

İlâhî kitapların muhkem lafızlarında ortaya konan helal ve haramlarla ilgili hükümler sizin için birer boyunduruktur. Dahası, bu hükümler sizin cahilliğinizi, neyin faydalı ve neyin faydasız olduğu konusundaki bilgi eksikliğinizi gidermek ve sizi terbiye etmek için

konulmuştur. Eğer siz ahlakınızı güzelleştirmek, zor zamanda kardeşlerinize yardım etmek ve kendi faydanıza olan işlerde tam bir dayanışma içinde olmak gibi, güzel erdemlere sahip olsaydınız, kesinlikle size cuma ve bayram namazları gibi mükellefiyetler yüklenmezdi.

Bütün bunların yanında, sizin için dini bir gereklilik olan namaz, kıble, mescit gibi şeyler de bizim nezdimizde zorunlu bir ihtiyaç olarak algılanmaz. Çünkü bizim için her yer mescit, döndüğümüz her yön kıbledir ve Allah'ın zâtı her yerdedir. Keza, bize her gün cuma ve bayram; bütün eylemlerimiz birer namaz ve tespihtir. Zira namaz, kalpleri kin ve şüphe kirinden arındırmaktan, sahih bir inanç ve içten bir niyetle Allah'a yaklaşmaktan ibarettir. Kıble, iyiliği emretmek; kıyam, Müslümanların faydasına olan şeyleri temin etmek; kade (namazda oturuş), düşmanlık ve buğz etmekten uzak durmak; rüku ve secde, tevazu sahibi olmak; teşehhüd ve selam ise, iyi dostlara karşı hoşgörülü davranmak ve cehaletten sâlim olmaktır. İşte namaz denilen şey, bütün bu güzel davranışların pratiğe aktarılmasından ibarettir. Zaten bizim yaptığımız da tam olarak budur. Çünkü biz her zaman bir araya toplanır, kardeşlerimize zarar vermek yerine onların faydasını temin etmekle uğraşır, kötülüklerden kaçınır ve insanların karşısında tevazu ile eğiliriz.

> *"Amacımız, insanoğlunun dünya üzerindeki hayatını iyileştirecek ve öbür dünyadaki saadet ve kurtuluşunu sağlayacak bütün bilgileri kucaklamaktır."*

Arınmış Kardeşler-Vefa Dostları ve Fazilet Toplumu Manifestosu

İnsan ve yaşamına dair bazı risaleler konusunu *'Işık Doğudan Gelir'* adlı eserinde Cemil Meriç şunları belirtmektedir:

"Malûmun ola ki bizler Safa kardeşleriyiz, ihlâslı, saf, feragatkâr. Bir zamanlar babamızın mağarasındaydık; sonra devirler değişti, vakti merhune eriştik. Uyandık, eshab-ı keyf uykularını tamamladılar, önce ülkeye dağıldık, sonra vâd-ı ilâhî tecelli etti, bir araya geldik. Ve göklerde yükselen belde-i ruhaniyemiz ayan oldu, cedlerimizle çocukları İblis'in iğvasına uydukları için oradan kovulmuşlardı. İblis, onlara, size hayat ağacı göstereceğim ve ölümsüz bir ülkede yaşayacaksınız, demişti"

"Kardeşlerimiz din uğruna ve geçimlerini sağlamak için birbirleriyle yardımlaşmayı uygun buldular, zira biliyorlar ki, ilâyı kelimetullah için ve din kardeşlerinin hayrına bedenlerini tebah ederler ise, ruhları melekûta yükselecektir"

"Malûm ola ki kardeşlerimizin bulunduğu her şehirde bir evi olacaktır, belli zamanlarda, bilhassa yağmur müjdeleyen her yıldız gök kubbede nümayan oldukça bu evlerde toplanacak ve bu evlere başka hiç kimse alınmayacaktır. Buluşan kardeşlerimiz ilimlerini tazeleyecek ve sırlan üzerinde konuşacaklardır."

"Amacımız, insanoğlunun dünya üzerindeki hayatını iyileştirecek ve öbür dünyadaki saadet ve kurtuluşunu sağlayacak bütün bilgileri kucaklamaktır."

"Kardeşlerimizin, ilimlerden hiçbirine düşman olmamaları, hiçbir kitabı hor görmemeleri, mezheplerden hiçbirine ön yargı ile bakıp taassuba düşmemeleri gerekir. Çünkü bizim görüş ve mezhebimiz, bütün mezheplerin görüşlerini kapsar (onlardan hiçbirine düşman değildir) ve bütün bilimleri kuşatır. O da; başlangıcı ve sonu, gizliliği ve açıklığı... itibariyle hepsinin bir tek prensip, bir tek sebep, bir tek alem ve bir tek ruhtan meydana gelmeleri bakımından duyularla algılanan (mahsûs) ve akılla bilinen (ma'kûl) bütün varlıkların araştırılmasıdır." (Resâilu İhvâni's-Safâ Neşir: B.Bustanî, Beyrut)

"Bilgimizi dört kaynaktan elde ettik. Bunlardan ilki; bilgeler ve filozoflar tarafından yazılmış olan matematik ve fizik bilimleriyle ilgili kitaplar; ikincisi, Tevrat, İncil, Kur'an ve diğer semâvî kaynaklı sahifeler; üçüncüsü,

yıldızların hareketleri, burçların kısımları ve mevcut varlıkların şekilleriyle maden, bitki ve hayvanlardan bahseden astronomi, jeoloji ve botaniğe dair eserler (tabiatla ilgili kitaplar); dördüncüsü ise, yalnızca günah kirinden arınmış meleksi nefislerin dokunabildiği ilâhî kitaplardır. (İhvân-ı Safâ, Resâil*)*

"Biliniz ki, gerçek her dinin içinde bulunur ve her dilde geçerlidir. Öyleyse yapılması gereken şey, en iyisini yapmanız ve kendinizi ona devretmenizdir, yani gerçeğe yönelmenizdir. İnsanların dinlerine kusurlar, eksiklikler yüklemekle asla kendinizi meşgul etmeyiniz; daha çok sizin dininiz onlardan (kusurlardan) arınmış mıdır onu görmeye çalışınız" (İhvan. Risale III, 501).

"Felsefeyle, yasayla ilgili, matematiksel, bilimsel ya da tanrısal bilgilerden herhangi birini, yani kısacası bilim öğren, bilgi elde et!" (A.g.e. III, 538)

Peygamberler (as) Allah'ın, kendisiyle yaratıkları arasındaki elçileri, bilginler peygamberlerin vârisleri, filozoflar ise bilginlerin en erdemlileridir. (A.g.e.c.III, s.384)

Filozofun, kendisinde övgüye değer yedi özellik bulunan kimse olduğu ifade edilmiştir.

"Ki bunların ilki, işinin sağlam olması, (diğerleri ise:) mesleğinin iyi, sözlerinin doğru, ahlâkının güzel, düşüncelerinin isabetli, davranışlarının düzgün ve bilgilerinin gerçekçi olmasıdır.

Ey kardeş! Bil ki, nefse özgü olan bedenin, oluş ve bozuluşa tabi olan varlıklardandır. Beden, nefse nispetle ancak oturulan yurt veya giyilen elbise gibidir. Onun için bütün çaba ve gayretini bu beden yurdunun zevkine ve bu elbisenin yeni olmasına verme. Sen bilirsin ki her mesken harap olur ve her elbise mutlaka eskir. Sen bazı vakitlerin nefsin hakkında düşünmeye ve onun cevherini, başlangıç ve sonunu (mebde ve mead) bilmeye ayır. Çünkü o varlığı ebedi kalıcı bir cevherdir, lakin denildiği gibi bir halden bir hale intikal eder: "Nefsine karşı mücadele et ve onun faziletlerini tamamla, çünkü sen cisminle değil nefsinle insansın".

Keza haber olarak rivayet edilmiştir ki, İbn Ebî Talib (Hz. Ali), bir hutbesinde şöyle demiştir: "Yalnız ebed için yaratıldınız, fakat bir yurttan bir yurda nakledilyorsunuz, sulplerden rahimlere, rahimlerden dünyaya, dünyadan berzaha, berzahtan cennet veya cehenneme."

Ey kardeş, bu dünya aldatmacası içinde Allah'ın peygamberleri, velileri, bilginleri ve filozofları gibi zahit ol. Bilirsin ki burası kalıcı bir yurt değildir, ecel yaklaşmadan, ömür son bulmadan önce, zorla ve cebren değil, tercihinle yolculuk ve intikal için hazırlık yap. Bil ki bu durum sana ahretin dünyadan üstünlüğünü ve taklide dayalı olarak değil, doğru bilgi ile bilmenden sonra açığa çıkar. Çünkü insanın doğası aceleci olduğundan, bu dünyada mevcut olanla yetinmez (zahit), sonradan gelecek olan ahret hayatına rağbet etmez. Ancak bu, sonradan olan ahretin, şimdi olan dünya hayatına üstünlüğünü bilmekle mümkün olur.

Ey kardeş, Allah'ın peygamberlerinin, kendi lisanları üzere indirilmiş kitaplarda işaret ettikleri şeyleri talep ve onları elde etmek için çalış. Cennet nimetleri ve cennet ehlinin saadeti, cehennemin vasfı ve cehennem ehlinin mutsuzluğu (şekaveti) hakkındaki manalar meleklerden alınmıştır. Aynı şekilde filozof ve bilginlerin ruhlar âleminin özellikleri, oranın ehlini övmeleri, cisimler âlemini yermeleri, oranın ehlini kötü anmaları hakkındaki sembollerini, işaret kabilinden özlü sözlerini anlamaya çalış. Umulur ki sen aklınla onların anladıklarını anlayabilirsin ve onlar nefislerinin saf cevherlerini gördükleri gibi, sen de kendi nefsinin saf cevherini görebilirsin. Onun için nefsini gaflet ve cehalet uykusundan uyandır, mutlu âlimler gibi yaşa, bilgilerini geliştir ve artır. Gayretini semanın içlerine ve inceliklerine doğru yükselt ve ahrette mutlu kişilerden ol. Ey kardeş! Allah seni, bizi ve çeşitli beldelerdeki bütün kardeşlerimizi doğruya muvaffak kılsın. O, kullara çok merhametlidir."

İhvan-üs-Safâ "kendi kendini bilmek" düşüncesini önemle savunmaktadır.*"İnsanın kendini tanıması tüm bilimlerin başlangıcıdır;*

bu olmayınca varlıkların gerçeğini bilmek istemek ve bilgeliğe erişmeye çabalamak saçmadır... Tanrıyı bilmek için, kendini bilmekten başka yol yoktur" denmektedir.

Bundan hareketle insan mikrokozmozdur. *"Bedenimiz bu evrenin bir parçasıdır. Öyleyse, ruhumuz da evrenin ruhunun bir parçası olmaktadır... Evrenin ruhu varlıkları nasıl yönetiyorsa, ruhumuz da bedenimizi öyle yönetmektedir... İnsan ruhunun eylem ve yetenekleri, evrensel ruhun eylem ve yetenekleri ile eştir."*

"Tüm varlıkların yaratılışı birbirine bağlı ve sıralıdır... En aşağı evrende olan olaylar,

"Bedenimiz bu evrenin bir parçasıdır. Öyleyse, ruhumuz da evrenin ruhunun bir parçası olmaktadır... Evrenin ruhu varlıkları nasıl yönetiyorsa, ruhumuz da bedenimizi öyle yönetmektedir... İnsan ruhunun eylem ve yetenekleri, evrensel ruhun eylem ve yetenekleri ile eştir."

bağlı oldukları en üst evrenin göksel düzen ve yönetimi gereği oluşurlar". İhvan-üs-Safâ'ya göre, böylelikle *"sudûr"* meydana geliş-yayılma anlamındadır. Tanrıdan başlayarak sonsuza kadar dallanan bir ağaç gibi, üst evrenin tek biçiminden yola çıkıp, alt evrenin çoklu biçimini oluşturmaktadır. Bunun için de *"Başka evrenlerin varlıkları üzerinde, bu evrenin varlıkları ile benzetme yaparak, akıl ışığı ve kalp gözü ile düşünmek gerekir"* denmektedir.

"Tanrı, bilginlerin en bilgini, hakimlerin en hakîmi, sanatkârların en sanatkârı ve hayırlıların en hayırlısıdır. Kimin bu konularda (bilgi, hikmet, sanat ve hayır alanında) uğraşısı artar, üstünlük kazanırsa o, tanrıya o derece yaklaşmış olur." (Resâil, c.I, s.290.) Böylece tanrı ile makrokozmoz anlamlı tanıma kavuşturulurken insan kültürel yaratım farkıyla ikinci doğanın yaratıcısı, anlamlandırıcısı, olmakla tanrısal özelliklerin yani onun suretinde yaratılmışlığa cesur ve özgür yorum getirir.

"Ey kardeş bil ki, senin ruhun gizli güç olarak bir melektir ve eğer peygamberler ve imamların yolunu günü gününe şaşmadan izlerseniz bir (Tanrı) olabilirsiniz

"...bütün yaratıklar sonuçta tanrıya dönecektir; öyleyse O, yaratıkların tüm varlığı, özü, ölümsüzlüğü ve mükemmelliğinin kaynağıdır."

İhvan'ın Siyaset Risalesi

"Kişiyi hem bu dünyada hem de ahrette mutluluğa ulaştıracak olan cismani ve nefsani siyasetin vasıflarını bir araya getirmek" amacıyla bu risaleyi yazmışlardır. İhvan'a göre bu risalenin önemi bu risaleye vâkıf olarak onda istenen şeyleri yapan kişinin -Allah dilerse- dünya ve ahrette büyük bir mutluluğa ulaşmasıdır. (R:4/209-210)

Bil ki akıllı insanlar, şeraiti ortaya koyanın sahip olduğu kudrete sahip olurlarsa, kendilerini yöneten ve rehberlik eden, kötülükten alıkoyan ve kendilerini idare eden bir reise ihtiyaç duymazlar. Çünkü namus sahibinin akıl ve kudretine sahip olan akıl, reisü'l imamın yerini alır. Ey kardeş! Böylece biz, şeraitin hükümlerini tatbik edebilir, kendimiz üzerinde ittifak ettiğimiz bir imama tabi olabiliriz.

İhvan siyaseti cismani ve ruhani olmak üzere iki kısımda inceler. *Erdemsiz şehirlerin yöneticilerine karşılık gelen cismani liderler zulüm ve zorbalıkla insanları dünyalık şeyler ve kendi zevklerini tatmin etmek için çalıştıran, ayrıca insanların sadece bedenlerine nüfuz edebilen liderlerdir. Ruhani liderler ise şeriat sahibi yöneticiler gibi insanların nefsleri ve ruhlarını adaletle ve iyilikle yöneten liderlerdir. Bu liderler insanlardan din ve devletin devamı, dinin hükümlerinin uygulanması böylelikle de ahrette mutluluğun ve kurtuluşun elde edilmesi için istifade ederler.* (R:4/111.)

Ruhani bir varlık olarak kabul edilen nefs, üç ana mertebede incelenir:

İlki insani nefsler,

ikincisi insani nefsin üstü nefsler,

üçüncü ise insani nefsin altındaki nefslerdir.

Toplamda ise on beş mertebe mevcuttur. İnsan nefsinin üstündekiler yedi mertebedir. Bunlardan ikisi: meleki/hikemî ve kutsî/namusî/nebevi rütbedir. İnsan nefsinin altındaki yedi mertebeden ikisi hayvani ve bitkisel nefs derecesidir. (R:1/298.)

İhvan için beden yönetimi, bedenin sağlık ve sıhhatli olması için yapılması gereken şeyleri içerir. Dolayısıyla bu siyasete sahip olan kişi, neyin sağlıklı olup olmadığını bilerek bedeni için sağlıklı olanı tercih edebilir. İhvan insan bedeninin sağlıklı olmasında ilk olarak alınan gıdaların önemine değinir. Sağlıklı olan, gıda seçiminde elde edilmesi mümkün olan şeylerin tercih edilmesi ve gıdaların iki çeşitle sınırlandırılmasıdır. Buna göre insan, bedeni için temini mümkün olan gıdaları tercih eder ve yediği yemekleri iki çeşitle sınırlandırırsa, gıdalardan dolayı bedenine herhangi bir zarar gelmez.

Buna ilaveten bir kimse az yemeyi alışkanlık haline getirir ve belirli vakitler dışında yemek yemezse, bu kişinin tabiatı olması gerektiği gibi olur ve bedenin gereksinim duyduğu şeylerde eksilme ve artma olmaz. (R:4/212.)

Cismani lezzetler insanın hayvani nefsine özgü iken ruhani lezzetler insani nefse özgüdür. Buna göre İhvan lezzetleri dört kategoride ele alır:

Nefsin yeme içmeden duyduğu hazdan kaynaklanan şehevî ve tabii lezzetler. Cinsel ilişki ve öfke duygusundan kaynaklanan hayvani ve hissî lezzetler. Nefsin kavramları ve varlıkların gerçekliklerini tanıması suretiyle ulaştığı insani ve fikrî lezzetler. Nefsin bedenden ayrılmasıyla duyacağı ruhani ve meleki lezzetler. Bunlardan ilk ikisi insanın nefsani ve hayvani nefsine özgü olan cismani lezzetlerdir. Diğer ikisi insani nefse özgü olan ruhani lezzetlerdir. (*R:*3/46,50*)*

Bunlarda ölçülü olunmasına rağmen bir takım hastalıklar ortaya çıkarsa bunun nedeni, yıldızların hareketleri ve ilahî takdirdir. Çünkü fâni olan cisimler, var olmaları gereği oluş ve bozuluşa tabidirler. Bu nedenle bir kişi davranışlarında itidali muhafaza etse bile hastalıklara maruz kalabilir. (*R:*4/213)

Ancak insanlarda ortaya çıkan eksikliklerin hikmetini bilmeyenlerin ve ölümü bir yok oluş olarak görenlerin bela ve hastalıklara maruz kaldıklarında korkuları artar. Ölümün kaçınılmaz olduğunu da bilmelerinden dolayı sürekli üzüntü içinde olurlar. Onların üzüntüleri ölümlerine fayda vermez. Bu kişiler ahretten çok dünya işleri ile meşgul olan ve gelip geçici olan nimetlere ulaşmada acele eden kimselerdir. Bu nimetlere ulaşamamanın verdiği azap onlardan ne hafifletilir ne de sona erer. Dünya nimetlerine aşırı düşkün olan kişiler bu nimetlere kavuşamadıkları için ya da sahip oldukları şeyler ellerinden gittiği için sürekli ıstırap çekerler. Yine insan tabiatının fâni oluşu gerçeğini göz ardı ettikleri için ölüm korkusuna kapılırlar (R:4/212-215)

Bir kişi bedenî siyaset üzerinde düşünüp bedenini sağlıklı tutmak için elinden geleni yaptığında nefsine elem ve keder ulaşmaz. Buna rağmen herhangi bir hastalığa yakalanırsa yine üzülmez çünkü bu durumun onun iyiliği için takdir edildiğini bilir. Ayrıca, bedenini en uygun siyasetle yöneten kimse ailesini, hizmetçilerini ve kölelerini de yönetebilir. Ailesini adil bir şekilde yöneten kişi kabilesini, kabilesini yöneten bütün şehir halkını yönetebilir. Bütün şehri gerektiği gibi yöneten ilahî kanunlara vâkıf olarak onları uygulayabilir (R:3/42.)

Kendisine verilen emanete sahip çıkan, adaletle hükmeden, komşuları ile iyi geçinen, kurduğu dostluklarda çıkar gütmeyen, samimi olan, kanaatkar olan, belalara sabreden, dünyalık şeylere düşkün olmayan, kendi nefsi için istediklerini başkaları içinde isteyen kişinin ahlakı razı olunmuş ahlak, alışkanlıkları güzel, eylemleri de doğru olur. (R:4/215.)

İhvan beden ve nefs yönetiminde tavsiye ettiği itidali, dostları yönetme konusunda da tavsiye eder. Buna göre bir kişinin, dostuna

ne uzak ne yakın, ne yumuşak ne sert, ne yabani ne candan, ne cimri ne cömert, ne mutsuz ne neşeli, ne öfkeli ne de çok merhametli olması gerekir. Aynı zamanda dostlar iyilik yaptığında karşılığı verilmeli, kötülük yaptığında cezalandırılmalıdır. Af dilediğinde ise özrü yumuşak bir şekilde kabul edilmelidir. Dostlara ilim öğretilirken de taşıyabilecekleri ve gerektiği kadar ilim verilmelidir. (R:4/217.)

Felsefi ibadet bedenin bütün arzularını öldürmeyi, sevilen şeylerin tamamından hatta izin verilenlerden dahi nefsi alıkoymayı ve varlıkların hakikatlerini tam olarak idrak etmeyi gerektirir. Bu zorluklara katlanarak bu söylenenlere vâkıf olan kişi yüksek derecelerden bir rütbe elde eder. Bu söylenenlerden birini yapan kişi bile ibadetlerin tanımı ve duaların makbul olunduğu vakitlerle ilgili bir derece elde eder. (R:4/219.)

> ***Tüm yaratıklar kopmaz bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Biri olmaksızın diğeri olamaz. Hayattan soyutlanmış bir insan hakirdir. İster şehirli, isterse köylü olsun insanlar işbölümü sayesinde ihtiyaçlarını karşılamak üzere imece yolunu seçerler***

Hareket, toplumun çeşitli kesimlerinin, soyluların, aydınların, köylülerin ve tüccarların desteğini de almaya uğraşıyordu. İhvancıların bu çabasını *"İslam Komüncüleri"* adlı eserinde *Faik BULUT*, şöyle aktarmaktadır:

"Ey kardeş bil ki, tanrı, kutsal ruhu ile size ve bize yardım lütfedecektir. Bizim, farklı yerlere yayılmış soylu ve kibar insanlar arasında dostlarımız ve kardeşlerimiz vardır; onlar arasında şehzadeler, emirleri vezirler, yüksek yazıcılar ve valilerin oğullarından bir grup; aralarında tanınmış kent eşrafı, büyük toprak sahibi zengin köylülerin (dikhan), küçük mülk sahipleri ve ticaret erbabından kişiler ve çocuklarından bir grup ve yine aralarında ulema oğulları, edebiyat adamları (udaba, edipler) kadı ve din adamlarının çocuklarından bir grubu ve bir başka grup da zanaatkârların, yerel başkanların, zanaat ve meslek örgütleri önderlerinin oğulları ve yakınları oluşturur. Her gruba, bilgisi, anlayışı ve sezgisini uygun bulduğumuz kardeşlerimizden bir kardeşi (üyeyi) onların hizmetinde bizi temsil etmek üzere delege gönderdik. Bu kardeşler gruplara, arkadaşlık duygusu (rifk), nezaket ve sevgiyle danışmanlık yapıyor, öğütler veriyorlardı."

Fazilet Toplumu Projesi

Yine Faik Bulut'un aynı adlı eserinde *İhvan-ı safa en güçlü mesajını 'saf-arınmış-kardeşlik ve fazilet şehri' kavramıyla* Fazilet Toplumu Projesini nasıl ortaya koymuş olduğu şöyle aktarılmaktadır;

"...Mehdimiz zuhur ve huruç eylediğinde, kıyam günümüz geldiğinde, güneşimiz doğduğunda, esrarımız açıklandığında, insanlarımız -gizlendikleri- mağaralardan çıktığında, yepyeni bir şehir kurmalıyız ki, cemaatimiz orada toplanabilsin. Ayrı düşenlerimiz birbirine kavuşabilsin. Ortak evimiz kurulabilsin ve kararımızı kendimiz verebilelim...

Yolunu kaybetmiş bir topluma, zalim bir zümreye, mekruh bir çeteye ve sapkın din alimlerine karşı-alternatif fazilet toplumu-Ehl ül Hayr-iyi insanlar topluluğu-kurulacağı fazilet şehri.

Tüm yaratıklar kopmaz bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Biri olmaksızın diğeri olamaz. Hayattan soyutlanmış bir insan hakirdir. İster şehirli, isterse köylü olsun insanlar işbölümü sayesinde ihtiyaçlarını karşılamak üzere imece yolunu seçerler. Herkes bu işbirliği ve işbölümü sayesinde kendi alanında uzmanlaşır. Zanaat, ticaret, bilim ve eğitim, yönetim, genel hizmetler gibi faaliyet alanları doğar. Yine bu iş bölümü ve işbirliği sayesinde 'herkese işine ve mesleğine göre ücret' ödenir.

Bu şehirde bütün bedenler ve ruhlar birdir. Sanki yekvücut olmuştur insanlar. Daha doğrusu, bedenler ayrı, fakat ruhlar birdir. Tüm düşmanları, şeytan yandaşlarını alt eden bu ruh birliğidir.

Onları birleştiren harç, ortak dava ve sürekli sağduyudur. Harcı ve çimentosu ise sevgidir, muhabbettir. Nasıl bir muhabbet olduğu önemli değildir. Sevgi ve muhabbeti öldüren dört kötülük vardır. Esasen muhabbet kardeşlerimizin özüne yabancı değildir. Çünkü biz, aynı rahimden gelmiş insanlar olarak, aynı ruhu taşıyoruz.

Fazilet şehri insanları, faziletli kardeşlerden oluşur. Bunlar arasında dostlar, şerefliler, bahadırlar, iyiler ve bilginlerde vardır. Birbirlerini sever, öğütleşir, yardımlaşırlar. Her biri diğerinin iyiliği için çalışır, dostluk karşılıklıdır. Yürekleri tek atar, bir başkasının yaşaması için gayret ederler. Biri diğerinin doğal mirasçısıdır, onun bıraktığı yerden devam eder. İlişkileri gizili ve açık sadakat üzerine kuruludur, arınmış bir kardeşlik duygusu taşırlar. Bilinçli bir işbirliği ve yardımlaşma içindedirler. Sözleşip ahitleşirler ki, işler tamamlansın, yapılanda kusur olmasın. Tek kişi, tek beden ve tek ruh halinde her şart altında ve her işte, ara vermeksizin yardımlaşırlar.

Yaşamın düzenlenmesinde onlar tarafından kendilerini özgür kıldıkları alanlarda, 'Dar-ül Safva' adı verilen arınma evleri kurulmuştu. Buralarda kadınların hükmü geçerdi. Serbest eş seçimi, özgür ve temiz aşk buralarda yaşanıyordu. Doğan çocuklara, 'Evlad-ül Safva' arınmış çocuklar deniyordu ki bu çocuklar kamunun himayesinde büyüyordu.

(Asghar Ali Engineer İkhvanus Safa: İslama Akılcı ve Özgürlükçü Yaklaşım) adlı eserin İngilizceden çevirisini yapan İsmail Kaygusuz, İhvancılara ilişkin önemli aktarımlar yapmaktadır.

"İkhvan al-Safa'nın yönetimi (biçimi) dawlah ahl al-khayr (Hayırlı Halk Devleti)dır. Bu rejimi, akıllı ve bilgi-hikmet sahibi (ulama wa hukama) insanlar ile bir din ve inanç üzerinde anlaşmayı uzlaşmayı geliştiren hayır ve erdeme layık toplum oluşturacaktı. Bu hayırlı-erdemli ve cömertlik rejimini kuracak olanlar, dinsel işler ve konularda bilgilidir, peygamberlerin sırlarına ilişkin bilgiye içten yakınlığı vardır ve felsefe konularında ise çok iyi eğitimlidir.

Kâmil insan İkhvanus Safa'da şöyle betimlenir:

"Akıllı, içgörü ve anlayış sahibi olan kamil insan, sanki kökende İranlı, inançta Arap, dinde doğru yola yönelmiş bir Hanif, davranış biçiminde bir Iraklı, gelenekte Yahudi, rehberlikte bir Hıristiyan, bağlılıkta Süryani, bilimde Grek, ileri görüşte bir Hintli, yaşam biçimiyle bir Sufi (gibi)dir; ahlaksal ölçülerinde bir Melek, fikirde tanrısal (rabbani), marifette ise tanrıdır, tanrıya benzer ve bu nitelikleriyle insan-ı kâmil ölümsüzdür."

Allah dostlarının alâmetlerinden biri, uzuvları şeriatta ve sünnette yasaklanan haramlardan sakındırmaktır. Bunun yanında, dili yalan, gıybet, dedikodu, küfür ve boş sözlerden korumak; kin, haset, öfke, kibir, hırs, tamah, nifak ve riya gibi kötü hasletlerden uzak durmak da yine Allah dostlarına özgü alâmetlerdir.

'Ey Kardeş... Bu Risale (Mesaj) Sanadır, Bu Emaneti İyi Koru, Ehli Ve Erbabından Başkasına Verme...'

Önderlik dönemin temel özelliklerine kısa ve özlü olarak yaptığı vurgularla 'Özgür Akıl Tartışması' anlamına da gelen İhvan-ı Safa'nın tarih içindeki yerini bizlere çarpıcı bir şekilde göstermektedir.

Dört halife dönemi, Kuran'ın ve hadislerin derlenme ve fetih hareketlerinin büyük hızla sürdürülmesiyle kendini hissettirir. İslam'da ciddi çatlak yoktur. Mekke'nin eski aristokrasisi henüz karşıdevrimini, hamlesini düzenleyecek güçte değildir. Ali'nin neden öncelikle halife olmadığı tartışmalıdır. Bu tartışma giderek gelişecektir. Henüz saltanat emaresi yoktur. Cumhuriyete ve demokrasiye yakın bir dönem yaşanmaktadır. M.S. 650'ye kadar Bizanslılar

Torosların gerisine atılmış, Sasani Hanedanlığı sona ermiş, imparatorluk yıkılmıştır. M.S. 650-660 arası Ali, Muaviye ve Osman arasında rekabet kızışır. Osman ve Ali öldürülür. Kureyş aristokrasisi Muaviye'nin şahsında sadece devrimci İslam'dan intikam almakla yetinmez; Şam merkezli yeni saltanat rejimini de hızla inşa eder. Adeta Sasani İmparatorluğu hanedan ve etkin öncülük değişmiş olarak devam etmektedir. Zaten yeni bürokrasi eski İran bürokrasisinden derlemedir. İslam görüntüde ad olarak korunmakta, fakat özde büyük bir ihanete uğramış bulunmaktadır. M.S. 681'de Hüseyin'in şahsında Muhammed ailesinin geri kalan üyeleri trajik Kerbela Katliamı'nda çocuk kadın demeden imha edilerek acı bir intikam hareketi tamamlanmış olacaktır. Geriye kalan bana göre İslam değil, 'KARŞI-İSLAM'DIR.

Karşı-İslam konusunu açık yorumlamadıkça, tarih boyunca İslam adına yürütülen, yaşatılan hiçbir toplumsal hareketi yorumlamak doğru anlam taşımayacaktır. İslam adına birçok gelenek ve tarikat ihdas edilmiştir. Hatta Ehlibeyt adına 'Alevilik' ve 'Şiacılık' düzenlenmiştir. Ama tüm bunlar hâkim olan Karşı-İslam'ı yerinden edemeyecektir. Karşı-İslam esas olarak Ortadoğu'da geleneksel merkezî uygarlık sistemine eklemlenme hareketidir. Devrimci, demokratik, tam devlet olmayan, bir nevi sosyal cumhuriyet olan İslam'ı bu temel değerlerine ihanet temelinde yeni bir moment olarak üç bin beş yüz yıllık geleneksel uygarlık fenomenlerinden biri haline getirmektir. Abbasiler bu tür Karşı-İslam'ın önemli duraklarından biri olarak rol oynayacaklardır. Emevi Hanedanlığı kadar olmasa da, Karşı-İslam'ı Ortadoğu'nun en büyük hegemonik gücü haline getirebileceklerdir. M.S. 750-1250 döneminde yaşayan hanedanlık bir nevi yeni Babil demektir. Bağdat M.S. 760'ta yeni Babil ve başkent olarak inşa edilecektir. Bu dönemde başlayan, ama tam sonuca vardırılmayan bir felsefe ve İslamî Teoloji hareketi vardır. Özgür akıl tartışması yapılmıştır. El Kindi, Farabi, İbni Razi, Cabir, İbni Sina ve İbni Rüşt önemlidir. Bilimsel gelişmelerde de öndedirler. Tarihte çokça örneğine rastlandığı gibi ideolojik ve örgütsel önderlikten yoksunluk, yozlaşmaları ve iktidar güçlerinin çarkları içinde erimelerini beraberinde getirdi. Ehlibeyt denilen Muhammed ailesi Kerbela'daki faciadan sonra bir daha belini doğrultamadı. On İki İmam Hareketi, İsmailî ve Fatimî hareketleri, aile adına yola çıkmakla birlikte, Sünni İslam'ı iktidardan etmeyi başaramadılar. Daha çok İran'da, Anadolu ve Kuzey Afrika'da güçlenmeye çalışan bu eğilim kısa süreli bazı devletler oluşturduysa da, devrimci İslam'ı temsil etmekten uzaktı. 16. yüzyıl başlarındaki İran kolları 'Şia' adı altında resmi uygarlık gücü haline gelmeyi başardılar. Fatımî Devleti (Kuzey Afrika'da) gibi bu devlet İslam'ı da Ehlibeyt içinde bir sağ sapmaydı. Yoksullar Aleviliği ve diğer benzerleri olan Karmatiler, Murabitonlar ve Hasan Sabbahçılar daha radikal direnişçiler olarak iktidarlara karşı dikilmeyi sürdürdüler.

Sığınılan Allah, birlik için yeterli olmamıştır. Sünni gelenek merkezî uygarlık sistemini büyük oranda hegemonyasına almasına karşılık, ona yönelik demokratik, komünal ve özgürlükçü muhalif hareketler de süreklilik arz etmiştir. Bu hareketler hiçbir zaman tam boyun eğmemişlerdir. Sistemli demokratik uygarlık hareketleri haline gelememişlerse de, Ortadoğu ve dünyanın en bilge, demokratik, komünal ve özgürlük mirasının ana damarlarından biri olmuşlardır.

Sırra Kadem Basmış Bir Kimliğe İlişkin Söylenenler

Arınmış kardeşler ve vefa dostlarına dair tarihsel belgeler incelendiğinde oldukça farklı görüşlerin ortaya konulduğu görülmektedir.

İhvan-üs Safa'nın adı hakkında söylenenlere bakıldığında, saflık, berraklık, içtenlik, arınmışlık ve hatta sözcüğün Ashab-Soffe'den alındığını Soffe ise mutlak gerçeği arayanlar anlamına geldiği söylenmektedir. Yine Safa'nın, halis, temiz, huzurlu anlamı taşıdığı belirtilmektedir. Yine risaleler incelendiğinde mutlu-mutluluk kavramının incelendiği, işlendiği görülür. Mutlu yaşamsal boyutunda bir yanıyla huzurluluğu, berraklığı, saflığı da içermektedir. Yinede kendilerince yapılan *'bizler Safa kardeşleriyiz, ihlâslı, saf, feragatkâr'* tanımlaması yapılan tanımlamaların tümünü içerdiğini ortaya koymaktadır.

İhvan ise zaten Arapçada kardeş anlamındadır. Esasen kardeşliğe ve arınmaya içerilen anlam ise kelimenin tam anlamını aşan niteliktedir. Çünkü kardeşlikten kasıt kan bağına gönderme yaparak temelde onların da anlam ve içerik vermeye çalıştığı, aynı rahimden gelmeyi, aynı düşünce ve ruhtan olma anlamında kullanmaktalar. Dolaysıyla içerilen anlamda *yoldaşlık* kendisini belirginleştirmektedir. Çünkü nihayetinde ihvan-üs safa bir dinsel/felsefik/örgütsel eğilim ve ekseni olan/olmuş bir yapılanmaya denk gelmektedir.

Peki, arınmış kardeşler ve vefa dostları kimdir? Yazılı belge haline gelen ihvan-üs safa risalelerini nasıl tanımlamak gerekir. Ne zaman ortaya çıktılar. Ve daha birçok sorunun yanıtına dair farklılıklar, belirsizliklerin olduğunu hemen belirtelim.

Birincisi adına ilişkindir. Bunu yukarıda açıkladık. İhvan-ı Safa'nın tanımlamasına gelince. Bu bağlamda İhvan-üs Safa'nın dünyanın ve İslam dünyasının ilk ansiklopedik yapıtı olduğudur. Kimisine göre bir manifesto. Kimisine göre bir tebligat. Gerçekte yapılan tanımlamalar ihvanın kendisini tanımlamaktadır. İhvanda ansiklopedik kapsamda önemli bilgileri ve sistematiği içeren risalelerin olduğu açıktır. Ancak bunun yanında ağırlıklı olarak ve nasıl bir insan, nasıl bir yaşam, nasıl bir dünya ve ahret konularında çözümleme ve hatta yönergelerin, perspektiflerin pratik örnekleriyle verildiği görülür. Ve tüm bunlar ancak bir manifesto da dile gelecek kapsamda ele alınmıştır. Ve hatta ondan öte kimi risaleler pratik öncülük yapacak kadar ayrıntılara girmiştir.

Bu nedenle yapılan tanımlamalar doğru ve birbirini tamamlar düzeydedir. İhvan bu yapısıyla şimdiye değin yapılmış ilk örnek olarak ansiklopedik bilgileri de içeren derli toplu ve sistemli bir kurtuluş manifestosu niteliğindedir. Ve hatta öyledir ki, MacDonald "Muslim Theology" (İslâm Tanrıbilimi) adlı kitabında, İsmaili mensuplarının İhvan-üs-Safâ'nın risalelerini öğrendiklerini ileri sürmektedir. Sonraki dönemlerde, risalelere en fazla İsmaililer sahip çıkmışlar, hatta Resâ'ili "Kur'an'dan sonraki Kur'an" olarak nitelendirmişlerdir. Bu bağlamda bir ansiklopediyi ve tebligatı aşan risalelerin olduğu da bir gerçek. Bir devrim örgütünün programı, doktrini gibi. Öyle ki eğitsel-örgütsel çalışmalara ilişkin derinlikli perspektiflerin varlığına çoklukla rastlanır. Söz gelimi,

Her sınıfa ve kesime hitap et, ama ille de yoksulları, ayak takımını, eşkıyaları, evsiz barksızları, egemenler tarafından elinden malı mülkü alınmış kimseleri yanına çekmeye bak. Bunu yapabilmek için, hakir bir kulübeye bir çul atıp, orada beklemen yeter. Çünkü böylece bu kulübe, onların uğrak yeri ve senin örgütlenme merkezin haline gelir.

Her propagandacı kendi ailesine propaganda yapıp değiştirmekle işe başlayıp, onu devrimci isyankâr kılmalı. Eğer bir propagandacı kendi ailesini, eşini çocuklarını ikna edemeyip kendisi ve yoldaşlarıyla çelişkiye düşüyorsa, böyle bir propagandacının ne hayatı, ne dostu, ne yararı, ne yoldaşı, ne bilimi, ne de eylemi vardır. Yerel yetkili ve yöneticilerden biri bizim sempatizanımızsa eğer ona dolaylı dolaysız her türlü yardım yapılmalı, üst kademelere yükselmesi, önder davranış ve tutumlarıyla halkın gözünde itibar kazanması için var gücümüzle çalışmalıyız. Zira o, gelecekteki yönetim modelimizin ilk uygulamalarını hayata geçirmek üzeredir.

Yine manifestodaki içeriğe uygun olarak İhvan-ı Safacılar, örgütlenme, eğitim çalışmaları sürdürmüştür. Bu konuda Ortadoğu'da kadim zamanlardan beri gelen eğitim/tartışma geleneğini sürdürdükleri de tespit edilmiştir.

"Sorumlu kişi, propagandacıları eğitmek, bilinçlendirmek ve üst seviyeye çıkartmakla görevlidir. Buradaki eğitim programı birbirinden ayrılmayan bilimsel ve dinsel bilgilerin verilmesini ihtiva eder... Propagandacıların eğitimi ile toplantıları da gezegenler sistemine uygun biçimde ve aşamalı olarak gerçekleştirilir. Kadrolara iyi konuşma, nutuk atma teknikleri öğretilir. Genel eğitim toplantıları üç aşamalıdır.

İlk oturumda öğrenciler sadece dinler, İkincisinde yavaş yavaş soru sorarlar. Üçüncüsünde, öğretmenlerinin gözetiminde tartışma ve gösteri faslı başlar. Dört çeşit ders okunur, psikoloji, felsefe, tabiat bilgisi/anatomi ve tanrısal bilgi(vahiy). Mantık dersleri de öğrencilerin derece ve kapasitelerine göre ayarlanır. Özel meclisler, sadece hareket mensuplarının katılacağı gizli toplantılardır. Burada hareketin kendine özgü bilimi ve esrarı öğretilir..."

İkincisi kim oldukları, hangi eğilimden geldikleri ya da neyi temsil ettikleridir. Buna ilişkin epey farklı görüşlerin ve değerlendirmelerin yapıldığını söyleyebiliriz. Genel hattı ile Batıni olarak adlandırılan eğilimin içinde oluşuna dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda İsmaili, Mutezile, Alevi-Şia, Sünni, Karmati, Fatimi, Sabii, Hodgson'a göre *'bağımsız bir şekilde çalışan herhangi sekter bir teşkilata bağlı olmayan, münhasıran felsefeyle uğraşan'* bir hareket olduğudur.

Yine *'...macdonald'ın saptaması, İsmaili mensupları, ihvan risalelerini öğrendikten sonra sarp dağlardaki aşılmaz kalelerinde çoğalttılar ve kudretlerini artırdılar...*

Moğol istilaları sırasında özellikle Alamut Kalesi'nde çok zengin kültür malzemesi vardı. Bunların arasında İhvan-üs Safa risalelerini de saymak gerekir..."

Üçüncüsü ihvan-üs Safa'yı kim ya da kimler hazırladığı ve hangi tarihte ortaya çıkıldığıdır.

Tüm bunların cevapları ilgili çevrelerce oldukça değerli araştırmalarla açıklanmaya çalışıldığını belirtebiliriz. Bu konularda görüş ve araştırmalarda benzerlikler ve farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Fakat peşinen belirtilecek ve en kesin olan bir görüşün ki, ortak görüştür, o da ihvan-üs Safa'nın yasaklı kılındığıdır. Yakılıp yırtıldığı, lanetlendiğidir. Bu sorulara ilişkin kimi görüşleri sıralarsak,

"Bir avuç bilgin gizli bir topluluk kurmuştu, maddî ve manevi yardımlaşma amacıyla birleşen bu insanlar mistik ve siyasî bir inançtan kaynaklanıyorlardı. İhvan-ı Safa, faaliyetleri yayıma dökülen ilk düşünce topluluğu. Unutmayalım ki, çeşitli dinlerden kimseler arasındaki toplantılar, Abbasi Hanedanı'nın hilâfete geçişinden beri Bağdat'da sürüp gidiyordu. Bir tarihçi, Bermekiler devrinde, zaman zaman tekrarlanan bu toplantıları anlatırken Sünni, Haricî, Mutezili, İmamî, Zerdüşti âlimler bir araya geliyordu.

Basra'da da aynı düşünce kaynaşmasına şahit olmaktayız, üstelik orada tartışmalara, Budistler, Manikeenler hatta düpedüz mülhitler bile alınıyordu. Hülâsa olarak diyebiliriz ki: Abbasilerin payitahtındaki âlimler arasında mezhep ayrılıklarına göz yuman bir kardeşlik sürüyordu.

İhvan-ı Safa da bir âlim ve filozof birliğiydi. Her üye başka bir bilgi dalında uzmandı. Hem filozoflar hem de Sünni âlimlerce şüpheli görüldüler, hatta İslâm uleması kâfir saydı onları. Oysa inanç bakımından mümindiler fakat nas'lara yüksekten bakan bir felsefeleri vardı, sık sık akılcı izahlara başvurarak nas'lan sarsıyorlardı. Bununla beraber doktrinleri çok saf ve yüksektir, bir nevi estetik panteizm: dünyanın bütün bölgelerinin ahengini amaçlayan bir inanç. Allah da, hayr-u âlâ olduğu için böyle bir ahengi murad etmiştir."

'...İhvan-ı Safa felsefesi öncülerinin isimleri kesin olmaktan uzaktır. çünkü, Abbasilerin hışmını çeken bu hareketin başlatıcıları, deyim

yerindeyse, hayat-memat(ölüm-dirim)meselesiyle karşı karşıyaydılar ve gizlenmek/kamufle olmak zorundaydılar...'

Görüldüğü gibi ne manifestonun yazarları, ne hangi zamanlarda ortaya çıktıkları, ne de hangi eğilimden olduklarına dair tartışmasız bir görüşün oluşmadığına rastlıyoruz. Aynı şekilde bu derin ideolojik, felsefik, dini ve bilimsel dayanaklardan yükselen manifestonun yarattığı örgütlenmenin sonunun ne olduğuna dair tartışmasız veriler yoktur. Esasta aradığımız belki de cevabı verilmiş sorulardı.

Belki de baktığımız yeri değiştirmek gerekiyordu. Bir kere elde kalan ciddi ve somut verilere göre,

Doğal toplumdan beridir süregelen halk özgürlük eğiliminin çeşitli formatlar altında kendisini iktidarcı-mülkiyetçi sisteme karşı ayakta tutma çabası ve direnişinin bir devamı niteliğindedir. Bütün semavi dinler, tasavvufi eğilimler özcesi fikri-zikri-eylemsel kişi veya kurumlaşmaların ana eksenine insanı aldıkları ve bir yanıyla insanlığı kötülüklerden, şeytanın şerrinden uzaklaştırmayı hedeflediklerine tanığız. Manifestonun zihinsel formatını oluşturan denklemlere ve hatta ruhsal şekillenişine dair emarelere bakıldığında köklerinin derin ve çok yönlü olduğu açığa çıkmaktadır. Zaten öyledir ki manifestonun *birçok düşünce ve mezhepten esinlendiğini, birçok kutsal kaynağı* esas aldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla tüm bu düşünce eğilimlerinin kaynaklarından beslendiğini, onların bir yanıyla yarım bıraktığı ya da güncelleyemediklerini yapmaya çalışmışlardı. Ondandır ki bu bakış açısının bile Ortadoğu zemininde tüm düşüncelere karşı derin ve anlamlı bir demokratik yaklaşımın manifestoda olduğu, başka dinler ve görüşlere karşı hoşgörülü olmaya ve düşmanlık yapmamaya taraftarlarını davet ederken anlaşılmaktadır.

Manifesto birden bire çokça söylenen Basra (belki derleme ve basım yeridir) ya da başka yerde birden bire yaratılan bir çalışma ve örgütlenme değildir. Bir yanıyla manifesto yazarları Ortadoğu'da sürekli ertelenen, nefes aldırılmayan, yasaklanan, Ortadoğu aydınlanma ve Rönesans'ında ısrarlı direniş içinde olan tüm kendilerinden önceki alimlerin, bilginlerin, dervişlerin, iktidarların kırımından kurtulmuş kılıç artığı dinsel rahiplerin süregelen kesintisiz mücadelelerinin derli toplu bir tartışma ile derlenerek vücuda kavuşturulmasıdır. Ondandır ki yazarları konusunda belirsizlikler vardır. Ve sadece bunu gizlilik gerekçesine dayandırmak doğruluk payı olmakla birlikte yeterli bir izah olamamaktadır. Özellikle Karşı İslam'ın artık dini kendi iktidarı hizmetine koymaya ve katliamlar, deri yüzmeler, idamlar, hile ve entrikalar yapmaya başladığı zamanlarda yayılan

Bütün semavi dinler, tasavvufi eğilimler özcesi fikri-zikri-eylemsel kişi veya kurumlaşmaların ana eksenine insanı aldıkları ve bir yanıyla insanlığı kötülüklerden, şeytanın şerrinden uzaklaştırmayı hedeflediklerine tanığız

mümin ve yoksul kesimlerin baş gösteren direnişlerinin sürdüğü ortamlarda hazırlanmıştı. Yukarıda belirtildiği gibi ÖZGÜR AKIL TARTIŞMASININ sürdürüldüğü zamanlardır. Basra ya da Suriye de vb. kimi yerlerde yazıldığı iddiasına bakıldığında süreçsel açıdan Karşı İslam'ın birçok yerde denetiminin kırıldığı dahası devrimci isyanların yer yer hem varlığını koruduğu hem de denetim kurduğu dönemlere denk geldiğidir. O nedenle de İsmaili ve Karmati etkinliğinin baskın olduğu zamanların tarihi verilir.

Hz. Muhammed ile başlayan reformasyonun, onun ölümünün daha ilk günlerinden başlayarak gözü kara biçimde iktidar kavgalarıyla yönü ve amacı saptırılmaya başlanmıştır. İslam'ın dünyevi nimetlerine ta-

mahlanan iktidar heveslilerinin ehlibeyt soyunu bile katletmekten geri durmadığı biliniyor. Böylece Emeviler ve Abbasilerle başlayan İslam'ın dünyevi zenginliğine göz dikip üzerinde iktidarlarını kuran Karşı İslam hareketi, hakikat arayışçıları üzerinde fermanlar dizisi çıkarmaya başlamıştı. Öyledir ki Ortadoğu'nun yetiştirdiği birçok alim, bilgin ve tasavvufçu tutuklanmakla kalmamış, aynı zamanda elleri kolları ve başları koparılmanın da ötesinde, en vahşi işkence sahneleri ile katliamlara maruz kaldı. Elbette ki bu direnişin bir izahı, bir belgesi olmalıydı. Ve görülüyor ki bu konuda da Karşı İslam'ın münafıklarınca kitaplar yasaklanmış ve yakılmıştır. Gerçek İslam ruhani ve nefsi olarak muhalefete düşmüştü. İslam'ın yarattığı değerler Emevi, Arap Abbasi ve onların saraylarında askerlik yapıp iktidarcı münafık Karşı İslam'ın iktidarlarından beslenen Türk egemenlerinin eline halifelik adıyla geçmişti.

Ondandır ki manifestonun hangi eğilimden kaynaklandığına ilişkin söylenenlerin birinin diğerini yok saymaya kalkışacak kadar çoklulaşması anlaşılmayı gerektiriyor. Hâlbuki hepsi de gerçeğin bir yanını güzelce dile getiriyor. Ve hepsi bir yanıyla bütünün parçaları oluyor. Belki de risalelerde adı geçen varsa ki, adların gizlendiğini ve hatta şaşırtmak amaçlı kodlar kullanıldığı hesapta tutulursa, o çalışmanın tamamlanmasına ilişkin tartışma ve hazırlık süreçlerini yöneten bir kurul başkanı -İmam Taki Muhammed gibi- olabilir. Çok sayıda alimin bileşiminden oluşan bir çalışma olduğu konusunda bilgiler ağırlık kazanmaktadır.

Arınmış kardeşlik ve vefa dostluğu nasıl ki kendilerinden önceki insani ve iktidar amacı gütmeyen sadece cismi değil, nefsi – ahlaki, politik- eğilimin önde gelenlerinden esinlenmişse, onlar da kendilerinden sonrakilere esinlik ve kaynaklık etmiştir. Nasıl ki kendilerinden öncekilerin aşılması gerekenlerini, yarım eksik bırakılanlarını tamamlayıp güncellemişse onun da aşılması gerekenleri, yarım ve eksik kalanlarını sürdürecekler olmuştur. Arınmış kardeşler ve vefa dostları diye ortaya çıkılan süreç Karşı İslam'ın acımasız baskılarının derinleşmesi ve giderek direnenlerin denetiminde olan yerlerin elden çıkmaya başlamasıyla daha da yer altına girmek durumunda kalmıştır. Zaten risaleler incelendiğinde örgütlenme çalışmalarında dikkat edilmesi gereken gizlilik esaslarının ince detaylara kadar ele alınışı da bunu göstermektedir. Kendilerinin de belirttiği üzere farklı yerlere dağılmış ve her düzeyde kişi, kurum ve alanlarda kadrolarının olduğunu, özellikle gönderildiği vurgulanmakla, hareketin bir yerde ortaya çıkıp orada işlerin ters gitmesiyle dağılıp yok olmadığını, bölge sathında mücadeleyi sürdürdüğü belirtilebilir. Ancak bunun yanında yine de; *Tarihte çokça örneğine rastlandığı gibi ideolojik ve örgütsel önderlikten yoksunluk, yozlaşmaların ve iktidar güçlerinin çarkları içinde erimelerini beraberinde getirdi. ... Daha çok İran'da, Anadolu ve Kuzey Afrika'da güçlenmeye çalışan bu eğilim kısa süreli bazı devletler oluşturduysa da, devrimci İslam'ı temsil etmekten uzaktı...*

Bedenler çürür, düşünceler kendini yenileyerek sürer. Eskiden beridir halk arasında süregelen, "alimlerin, büyük imamların sahip olduğu evliya sırları var. Bunlar gizlidir ve herkese verilmez" söylemlerinin arkasında bu gerçeğin izini bulmak mümkündür. Sır denilen BİLME, kendini bilmekti. Ve gerçekte olan o alimlerin, evliyaların bu sırra erdiğiydi. Böylelikle onların Allah katına varan evliyalar olduğuydu. Çünkü kendini bilmek bu sırra erişmekti. Bu sırra erişmek mülke, iktidara ve dünyevi olana tenezzül etmemekti. Bu binlerce yıllık direniş kültürünün ve onun geleneğinin soy damarlarından biridir. Çünkü iktidarcı zihniyetin sadece cismaniliğe meyleden zulüm kalelerine karşı, insanı insan yapan, nefsin komünal kardeşlik eğiliminin temsilcisi yoksulların direnişi hep sürdü ve sürecektir.

...Sen bilirsin ki her mesken harap olur ve her elbise mutlaka eskir. Çünkü sen cisminle değil nefsinle insansın

KARANLIKLARI YIRTAN IŞIK
SÜHREVERDİ

1191 yılında tarihe iz bırakmış, ünlü komutan Selahattin Eyyubi ivedilikle yerine getirilmek üzere bir ölüm fermanı verir. Hem de muhtemelen hiç tanımadığı biri hakkında çıkarmaktadır bu fermanı. Haçlılara karşı tüm İslam aleminin kılıcı ve kalkanı konumundaki Selahattin Eyyubi'nin tanrısal bir edayla verdiği bu buyruk, o sıralar Halep'i yöneten oğlu Melik Zahir tarafından yerine getirilecektir. Karşı koyması ne kadar mümkün olabilirdi bilinemez ama oğulun hiç de istemediği bir işi yapmak zorunda kaldığını tarihçilerin tümü söyler. Bu isteksizliğin nedeni ise, hakkında ölüm fermanı verilen şahsiyetin, oğul Melik Zahir'i etkilemiş olan ve dönemin tanınmış düşün adamı Sühreverdi olmasıdır. Kimilerine göre derisi yüzülerek, kimine göre idam edilerek, yaygın kanıya göre de -Melik Zahir'in torpiliyle ölüm biçimini kendisi seçme ayrıcalığıyla- zindanda aç kalarak, fermanın gereği yerine getirilir. Sonuç bir ermişin, bir hakikat arayışçısının, bir filozofun hem de kendi dönemini aşma başarısı göstermiş bir filozofun, insanlık cellâtları tarafından katledilmesidir. Özcesi gerçekleşen yeni bir Prometheus, Mani, Mazdek, Hallac vakasıdır. Yitip giden büyük bir beyin, bir ışıltıdır. Sühreverdi resmi ideolojiden farklı işleyen beyniyle, çok genç yaşta olmasına karşın geride bıraktığı elliden fazla eserle ne kadar önemli biri olduğunu göstermektedir. Zaten bu nedenledir ki, bilgeliğinden dolayı, kendisine 'Şihab' (kuyruklu yıldız) yıldızından esinlenilerek 'dinin yıldızı' anlamında 'Şahabeddin' denilmiştir. Asıl adı Yahya bin Habeş bin Emîrek'tir. İran'ın Zencan bölgesindeki (Tahran ile Tebriz arasında) Sührevernd kasabasında doğduğu için Süh-

www.arsivakurdi.com

reverdi olarak bilinir. Ruhani hayatı derin olduğu ve maneviyata önem veren felsefe çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırdığı için 'Ebu'l-Fütûh' (Kapıları Açanların Babası) diye de anılmıştır. Diğer yandan aynı dönemde yaşayan tanınmış ve kendi ailesinden olan diğer 'Sühreverdi'lerden ayırmak için de künyesine 'öldürülmüş' anlamında 'Maktul' eklenmiştir.

Sühreverdi İslam coğrafyasında artık miadı dolmak üzere olan felsefe dünyasında, parlak ve farklı görüşleri nedeniyle yer edinmeyi başarmıştır. Genç yaşına rağmen Işıkçılık (İşrakiyyun) adlı bir ekol yaratacak denli etkili olmuştur. Yarattığı Işıkçılık ekolü kendisinden sonraki dönemlerde Ortadoğulu ve Avrupalı pek çok filozofu etkileyecektir. H. Bergson'ın Entüisyonizm olarak bilinen sezgici felsefesini Sühreverdi'den almış olduğu ilham ile geliştirdiği belirtilmektedir. Sühreverdi'nin ışıkçılık ekolünü geliştirirken, çok önemli ölçüde Terzi Hermes'ten, Zerdüştlükten yararlandığı yine 'Yeni Platonculuk'tan ve çağdaşları Meşşailerden de etkilendiği ama diğer yandan, İslami öğelere de yer verdiği görülmektedir. Bu yönüyle Sühreverdi'nin çok yetkin bir sentezci olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kavram: İşrak

Ekole adını veren ve Arapça bir kelime olan 'işrak' kavramı "Doğu, aydınlıkla ilgili, ışıkla ilgili" anlamlarına gelmektedir. Sühreverdi ışığı (nur), hakikatin cevheri (özü) olarak tanımlamıştır. Ona göre herhangi bir şeyi algılama, kavrama eylemi, kaynağını ışıktan alan bilincin yarattığı aydınlanma ile oluşur. Bu yönüyle içinde yaşadığımız evreni, eşyayı kavramamızı sağlayan ışıktır. Fakat doğrudan ışık ile gerçekleşen bilgi, tanrı katından geldiği için insanüstüdür. Böylece eğer birisi o bilgiye erişebilirse, keramet gösterip, varlık ve olaylara müdahale edebilir; o kişi için gizlilik perdesi kalkar. Bir yönüyle de aslında yaratıcılık özelliği kazanmış olur. İslam ile örtüşmeyen hatta çelişen bu görüşlerin kaynağı çok daha eskilerdedir. Tüm felsefesini 'ışık' üzerine oturtan Sühreverdi'yi daha iyi anlayabilmek için onun beslendiği temel kaynakları belli ölçüde ele almak yararlı olacaktır.

Sühreverdi'yi Besleyen Kaynaklar

Sühreverdi'nin eserlerinde adını en fazla zikrettiği üç filozoftan (Hermes, Zerdüşt ve Platon) biri olan ve *'felsefenin babası ve başlatıcısı'* olarak tanımladığı Hermes, kuramsal olarak Zerdüşti gelenekle birlikte hiç kuşkusuz Sühreverdi'nin en büyük kaynağıdır. Sühreverdi'yi onların bir devamı biçiminde ele almak daha doğrudur. Sühreverdi Hermes'in o kadar takipçisidir ki, İbn-i Vahşiye bir ri-

Sühreverdi **ışığı** (nur) hakikatin cevheri (özü) olarak tanımlam**ıştı**r. Ona göre herhangi bir **şe**yi alg**ı**lama, kavrama eylemi, kayna**ğını ışı**ktan alan bilincin yaratt**ığı** aydınlanma ile olu**şu**r. Bu yönüyle içinde ya**şadığımı**z evreni, **eş**yay**ı** kavramam**ızı** sa**ğ**layan **ışı**kt**ı**r

vayete istinaden İşrakî düşüncenin takipçilerini 'Hermes'in kız kardeşinin soyundan gelen kahinler sınıfı' olarak adlandıracaktır. O nedenle Hermes'e yer vermek bir yönüyle de Sühreverdi'ye yer vermek anlamına gelmektedir.

Günümüzden yaklaşık olarak beş bin yıl öncesine (MÖ. 3000) tarihlenen Hermes, Mısırlı bir terzi olarak bilinmektedir. Orhan Hançerlioğlu Düşünce Tarihi adlı eserinde *"...Beş bin yıldan beri, gök ve yer ölçüleri içinde parlayan bütün ışıklarda, bu terzinin kıvılcımı vardır."* demektedir. Mısır yazıtlarında 'Thoth (Tahuti)' olarak geçip, bilgelik tanrısıdır. Dönem insan biçimli tanrılar dönemi

olduğundan kastedilen bir insandır. Ona 'Hermes' adını Yunanlı yazarlar vermiştir. İskenderiyeli Clément ve Asklepios'un eserlerinde ondan 'Hermes Trimegistes' (üç kez bilge) diye söz edilir. Hermes Eski Yunan'da tanrılaştırılır. Latinler de ondan 'Merkür Trimegistes' olarak söz etmişlerdir. Yahudiler de kendisini Hanok olarak tanımaktadırlar. Araplar, 'Hermes-i Heramise' diye ondan alıntılar yapmışlardır. Kuran'a göre o, Adem ve oğlu Şit'ten sonra gelen üçüncü peygamber İdris'tir.

Peygamber söylemleri onu şöyle anlatıyor: *"Hazreti Şit'ten sonra peygamberlik İdris aleyhisselama geldi. Ve ona dahi otuz sahife nazil oldu. Kalemle yazı yazan ve elbise diken ilk insan odur. Ondan önce insanlar, hayvan derisi giyerlerdi. İdris aleyhisselama göklerin esrarı açılmıştı. Sonunda tanrı, onu diriyken göğe kaldırdı. Hazreti İdris göğe çekildikten sonra insanlar doğru yoldan ayrıldılar, putlara tapar oldular. Tanrı, onlara Nuh aleyhisselamı gönderdi."* Zaten 'İdris' sözcüğünün anlamı da terzi demektir. (Kürtçe'de de 'ê dirise' 'ören, terzi' anlamındadır.) Ancak burada bahsedilen terzilik sadece dışsal anlamda taşınan anlam değildir, daha çok elbise örer gibi hakikatle insan örme durumudur, yani içsel bir durumdur kastedilen. Kendini ve çevresini yapan anlamındadır. Aynı zamanda Anadolu Türkçesinde kullanılan ermiş sözcüğünün de 'tanrıya kavuşan' anlamında Hermes'ten geldiği değerlendirilmektedir.

Hermes'ten bu kadar bahsedilmesinin nedeni, hiç kuşkusuz felsefesinin derinliğidir. Bu felsefenin belki de en özlü ve anahtar cümlesi şudur: *"İnsanlar ölümlü tanrılar, tanrılar ölümsüz insanlardır."* Bu ifade yer yer Sühreverdi'ye de mal edilir.

Terzi Hermes'te ve onun şahsında Mısır düşününde de evrensel oluşum şu şekildedir: Hem Sümer dünyasında hem de Zerdüştlükte olduğu gibi, kozmik bir boşluktan bahsedilir ilkin. Kocaman boşluğun en altında ölümlülük yeri olarak dünya bulunurken, en üstünde de ölümsüzlük yeri olarak Zuhal Yıldızı vardır. Zuhal Yıldızı, evrensel aklın bütün esrarını taşımaktadır, yedinci ve son kattır, ölümsüzlüğe erişilen yerdir. Zuhal, parlak bir 'ışık' içindedir. Özü ışık olan ruhlar, oradan koparak dünyaya doğru düşer. (Bu bakış, hem Platon'daki 'idealar evreni' ile 'nesneler evreni' ayrımına hem de tek tanrılı dinlerdeki ahiret ile sınav dünyası ayrımına olduğu gibi yansımıştır.) Bu düşüş bir sınavdır. Düşüş, dünyaya inildikçe büyük ışıktan, yavaş yavaş koyulaşan karanlığa doğrudur. Işık ruh, karanlık maddedir. Ruh, kısa bir sınama için yeryüzüne inip maddeyle birleşecek ama maddeye boyun eğmeyecektir. Ruhun maddeye boyun eğmesi ona yenilmesi demektir. Bu da sonsuz olarak yok olması demektir. İnsan ruhu, tümel ruhun (tanrının) çocuğudur. Sınavı kazanamazsa, o ruhta bulunan tümel ışık (tanrısal nur) sönecek, ışık yalnız başına çıktığı yere dönerek ruhu karanlıkta bırakacaktır. Ruh da ışıksız kalınca karanlığın içinde eriyip tükenecektir. İşte kozmik boşluk, inen çıkan ve arada eriyip tükenen sayısız ruhların kasırgasıyla kavrulmaktadır. Sınavı kazanan ruhlar, yedi kat göğe başarıyla yükselip geldikleri yere döner ve böylece de ölümsüzlüğe kavuşurlar. Salt gerçeği (mutlak hakikat) öğrenirler, kök ve kaynak ile birleşirler, 'bir' olurlar.

Madde ile olan mücadelesinde ona boyun eğmeyen ve hakikat arayışına çıkmayı başaran ruh, yeryüzündeki kısa sınavını verdikten sonra, ilk basamak olarak Ay'a yükselir. Ay düşünce dehasıdır. Elinde gümüş bir orak tutar. Doğumları ve ölümleri düzenler. Ruhları cesetlerden kurtararak büyük ışığa doğru çeker (cezb eder). Göğün ikinci katını yöneten Utarit Yıldızı'dır. Utarit, soyluluk dehasıdır. Sınavını başarıyla vermiş ve birinci katta cesetlerinden ayrılmış ruhlara çıkacakları yolu gösterir. Bu kata çıkan ruhlar, soylulukların (asaletlerini) kanıtlamış ruhlardır. Üçüncü katı Zühre Yıldızı yönetmektedir. Zühre, aşk dehasıdır. Elinde aşk aynasını tutar, birbirlerini unutan ruhlar aşk aynasında birbirlerini bulurlar. Dördüncü kat gök, güneşin ege-

menliği altındadır. Güneş, güzellik dehasıdır. Başarı ışıkları saçmaktadır, pırıl pırıldır. Başarılı ruhlar, ölümsüzlüğe yükselebilmek için böyle bir 'tüm güzellik'ten geçerler. Güneş, onları tatlı ışıklarıyla okşayarak ölümsüzlüğe hazırlar. Beşinci katı Merih Yıldızı yönetir. Merih, tüzenin (adaletin) dehasıdır, elinde tüzenin keskin kılıcını tutmaktadır. Altıncı katı yöneten Müşteri Yıldızı'dır. Müşteri, bilimin dehasıdır, elinde büyük gücün asasını tutmaktadır. Yedinci ve son katsa, ölümsüzlüğe kavuşulan büyük aydınlık, tümel aklın tüm sırrını saklayan Zuhal Yıldızı'nın katıdır.

Ruhları ölümsüzlüğe götüren; dünyadaki sınavda madde ile olan mücadelede gösterilen irade ile ve acı çekerek elde edilen aydınlık bilinçtir. Bu bilince (şuura) kavuşabilmek için yükselmeyi istemek yeter. Yükselen ruh, aydınlık bilincine dayanarak, tüm güzellik, tüm güç, tüm akıl olacaktır. Bu ise ölümsüzlüktür.

Hermes'in öğrencilerinden Asklepios, onun şu sözlerini de açıklamaktadır: *"İnsanlar, ölümlü tanrılardır, tanrılar da ölümsüz insanlar... Eşyanın dışı içi gibidir. İçle dış arasında hiçbir ayrılık yoktur. Küçük büyük gibidir. Küçükle büyük, arasında hiçbir ayrılık yoktur. Evrende hiçbir şey ne iç ne dış ne küçük ne büyüktür. Bir tek yasa ve o yasanın gördüğü bir tek iş vardır. Bu sözlerin anlamını anlayan gerçeği görür. Kimi insanlar, bu anlayışları, olağanüstü çabaları ve yetkinlikleriyle öteki insanların görmediklerini görebilirler. Oysa nedenler nedeni daima gizlidir. Çünkü sonsuzluk, pek kısa bir son olan zaman ve gene pek kısa bir son olan mekân içinde anlaşılamaz ve anlatılamaz. Bizler ancak öldükten sonra onu anlayabilir ve anlatabiliriz. Çünkü yaşarken zaman ve mekânla sınırlıyız. Sınırsızlık, sınırlılık içinde kavranamaz."*

Hakikate Varmanın Yolu

Hermes'in ancak kaynağa ulaşmakla sırrına erişilebilecek olan hakikatle bir olmak öyle kolay değildir ve çok büyük sınavların ardından gerçekleşir. Bu sır da kimseye verilmez, ancak kişi kendisi bu sınavdan geçerek ona erebilir.bİstekliyi önce İsis tapınağına götürürler. Tapınak yeraltı mezarlarına giden deliklerle doludur. Tapınağın kapısında İsis heykeli vardır. İsis oturmuştur, dizlerinde kapalı bir kitap vardır, yüzü örtülüdür. Heykelin altında şu söz yazılıdır: *"Yüzümdeki örtüyü hiçbir ölümlü kaldıramadı."*

Ölümlüler o örtüyü kaldıramıyorsa o halde bu yolda yürüyebilmek için ölümsüzlüğe hazır olmak gerekir. Buysa, uzun yıllar isteyen, katlanılması pek zor bir çabadır. Arayışçı buna katlanmayı göze alırsa, tapınak hizmetçilerinin yanında kalmak, ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak, ayakyollarını temizlemek zorundadır. Bütün bu işleri yaparken tek söz söylemek, konuşmak yasaktır. Bu sınavdan geçen arayışçı, isteğinde hala direniyorsa, küçük bir deliğin içinden karanlık bir labirente bırakılır ve kapı üstüne kapatılır. Arayışçı, dizleri ve dirsekleri üstünde sürüne sürüne, çamurlu ve yılanlı dehlizlerde uzun uzun dolaşacaktır. Ara sıra küçücük odalara yolu düşerek ayağa kalkabilecek, bu küçük odalarda, çeşitli iskeletlere, hayvanlara ve yılanlara rastlayacaktır. Sonra, gene küçük deliklerden karanlık yollara girerek sürüne sürüne ilerleyecektir. Bu küçük odalarda kimi zaman sessiz bir rahibe rastlayacak, rahip ona, geriye dönmek isteyip istemediğini soracaktır. Sırrı öğrenmek için direniyorsa, gene kaderiyle baş başa kalarak, karanlık yollarda sürünmeye devam edecektir. Derinlerden kulağına şöyle seslenen çığlıklar gelecektir: *"Bilim ve güç isteyen deliler, burada gebermişlerdir..."* Artık geriye dönülemez yollara girmiş bulunmaktadır, kimse karşısına çıkıp geriye dönmek isteyip istemediğini sormayacaktır. Buradan kurtulmak için ölmekten başka bir şey yapılamaz. Soğuk, karanlık, yılanlar, akrepler, korkunç çığlıklar, açlık, susuzluk; sürünmekten paralanmış dizler, kanayan avuçlar... Arayışçı çok dik bir yokuştan aşağıya doğru sürüklenmekte olduğunu hissetmektedir. Güçlükle sürüklendiği bu yolun sonunda da korkunç bir uçurumla

karşılaşacaktır. Tutunabilir de düşmekten kurtulursa, çıldırması işten bile değildir. Çıldırmayacak kadar güçlüyse çevresine bakınabilir ve süründüğü dehlizin sol ucunda küçük bir kurtuluş kapısı bulunduğunu görebilir. Uçuruma yuvarlanmadan o kurtuluş kapısına sıçrayabilirse, uzun bir merdiveni tırmanarak masallardaki gibi renk renk döşenmiş bir odaya varacaktır. Odanın duvarlarında yirmi iki sırrı belirten nakış semboller, harfler ve sayılar vardır. Burası Osiris'in ışıklı tapınağıdır. Burada insan, gerçeği belirtmek ve tüzeyi gerçekleştirmek için tanrısal güçle birleşir.

Arayışçının çilesi henüz başlamıştır ve daha pek uzun yıllar sürecektir. Geçireceği sayısız sınavlar arasında ateş sınavı, su sınavı, şehvet sınavı vardır. Bunların her biri, daha önce geçilen sınavlardan daha ürkütücü ve yorucudur. Ateş sınavı cehennem ateşi gibi yanan kızgın bir fırından cesaretle geçmeyi gerektirmektedir. Gerçekte bu fırın, arayışçının cesaretini denemek için hazırlanmış yapma bir fırındır. Şehvet sınavı kimileri için belki de çok daha güç bir sınavdır. İstekli, günlerce aç ve susuz karanlık dehlizlerde dolaştıktan sonra çeşitli renklerle döşenmiş bir yatak odasına varacak, orada bir şehvet müziği dinleyerek kendisine içki ve yiyecek sunan çıplak, genç-güzel bir insanla karşılaşacaktır. Genç-güzel insan ona bugüne kadar çektiklerinin karşılığı olarak, kendisini ve elindekileri sunacaktır. Eğer bu gence kanar da açlığın, susuzluğun ve şehvetin gücüne boyun eğerse, o güne kadar çektiği bütün çileler boşuna harcanmış olacaktır. O zaman, artık, ömrü boyunca tapınakta tutsak olarak hizmetçilik etmek zorundadır. Yok eğer kaçmaya kalkışırsa hemen öldürülecektir. (Burada şehvet sınavından geçenin dolayısıyla arayışçının sadece erkek olması dikkat çekicidir, zira kendisiyle birlikte içecek ve yiyecek sunan kadındır. Kadınlar şehvet sınavına tabii tutulmamışlardır. Bu da hakikat arayışçıları olarak daha çok erkeklerin tasavvur edildiklerini gösterir.)

Arayışçı bu sınavların her birinin sonunda, tek başına taş bir odaya kapatılarak, aylarca kendi kendine düşünmeye bırakılmaktadır. Böylelikle hamur gibi yoğrulan insan yapısı gittikçe tanrısal bir yapıya yaklaşmaktadır.

Son sınav mezar sınavıdır. Arayışçı diri diri ve özel bir törenle bir mezara gömülür. Mezarda tam bir letarjiye (yaşama işlevlerinin çok zayıfladığı, çok derin ve sürekli patolojik uyku durumu) düşerek kendi ruhuyla karşılaşır. Uzun yıllar sonunda elde ettiği bu sonuç, onu büyük sırra gereği gibi hazırlamıştır. Mezardan çıktıktan sonra kendine gelince, büyük rahiple birlikte Mısır'ın sıcak, sessiz ve derin bir gecesinde, tapınağın rasathanesine çıkacak ve orada yedi kat göğün yedi yıldızını seyrederek büyük rahibin ağzından Hermes'in sırrını öğrenecektir. Her ne kadar büyük sırrın ne olduğu saklansa da Hermes'in genel felsefesine bakıldığında bu sırrın 'insan ölümlü tanrı, tanrı ölümsüz insandır.' olduğu tahmin edilebilir.

> *"İnsanca ölümlü olmak da tanrıca ölümsüz olmak da elimizdedir... Ancak her akıl bu gerçeği kavrayamaz... Büyük sırrı gönlümüzde saklayarak eylemlerimizle söyleyelim. Bilim gücümüz, inanç kılıcımız, sükut kalkanımız olsun"*

Arayışçının geçirdiği sınav, tek ruhtan kopan sayısız ruhların yeryüzünde geçirmekte oldukları sınavın küçük bir örneğidir. Hermes'e göre, *"insanca ölümlü olmak da tanrıca ölümsüz olmak da elimizdedir... Ancak her akıl bu gerçeği kavrayamaz... Büyük sırrı gönlümüzde saklayarak eylemlerimizle söyleyelim. Bilim gücümüz, inanç kılıcımız, sükut kalka-*

nımız olsun. Ufaklıklar ki büyük çoğunluktur, ya aptal ya da kötüdürler. Aptalsalar, bu gerçek karşısında akıllarını büsbütün yitirirler. Kötüyseler, bu gerçeği kötüye kullanarak büsbütün kötülük ederler. Gerçeği gizlemekten başka çıkar bir yol yoktur. Bilmek, bulmak, susmak gerek."

Akıl-Sezgi-İç Görü Denklemi

Bu öğreti üç temel üzerine inşa edilmekteydi.

Birincisi, kavramsal olup *akla* hitap etmektedir; ikincisi, simgesel olup *sezgiye*, üçüncüsü mistik olup *iç görüye* ve *iç deneyime* hitap etmektedir.

Kavram, sezgi ve iç deneyim yoluyla kişi değiştirilip, yeniden doğum ve yapılanma gerçekleştiriliyordu. Hermes şöyle der:

"Asıl insan Nûr'dur. İnsanlar bu nûru tanımazlar ve onu fark edemezler; ancak hakikat budur. Nûr her yerde, her kayada ve her taşta vardır. Bir insan nûr olan Osiris ile birleştiğinde, tikel tümelle birleşmiş olur ve o zaman nûru, o perdeler arkasında gizlense de yine her şeyi görür.

Başka her şey geçicidir, ancak nûr süreklidir. Nûr insanın hayatıdır. Her insan için bu nûr kendisine her şeyden daha yakındır.

Bir insan bilgi ile törenlerin ve ayinlerin (ritüel) üstüne yükselir ve Osiris'e ererse, nûra, o her şeyin başlangıcı ve sonu olan ve baştan başa nûr ile çağlayan Amon-Ra'ya varır." (*Ra:* Nûr, Güneş, Işık *Osiris:* Tümel Zekâ *Am-On-Ra:* Kozmik Sevgi Güneşi) *"Osiris semadadır, fakat Osiris aynı zamanda her insanın kalbindedir. Kâlpteki Osiris, semadaki Osiris'i tanırsa o zaman insan tanrısal bir ermiş olur ve parçalanan Osiris tekrar toplanır." Hermes'in tapınaklara kazınan şu ifadeleri de hayli çarpıcıdır: "İnsanlar ölümlü tanrılar, tanrılarsa ölümsüz insanlardır. Nûr sizsiniz ve bu nûr daima parlasın."*

Hermes öğretisinde insan yedi mertebeden oluşmuş bir varlıktır.

1. *Shat :* Maddi beden
2. *Ank :* Hayat kuvveti
3. *Ka :* Astral nûr, Kâlp
4. *Hati :* Hayvansal ruh
5. *Sheybi :* Kutsal ruh
6. *Bai :* Akli ruh
7. *Kon :* İlahi ruh

Hermetik yolcu için en son gaye nûra kavuşmaktır. Bunun için üç aşamalı bir eğitim uygulanırdı.

1. Beden eğitimi
2. Hayvansal ruh eğitimi
3. İnsani ruh eğitimi

İnsan ancak insani ruh eğitiminden sonradır ki evrenin görünmez kuvvetleriyle ilişkiye geçebilir ve onlardan feyz alabilir. Bu yolla nefsine egemen olur ve ilahi özgürlüğe kavuşabilir ve ancak böyle bir kimsedir ki diğer insanlara doğru yolu gösterebilir. Hermesçi mistikler kendilerini bütün varlıklarla birlik halinde görürler. Onların elde ettikleri ruhsal arınma ve aydınlanma, onlara evren ile ortaklık şuurunu getirir. Bu tür ermişlerin biricik görevi de ayırmaksızın herkese ve her şeye iyilikte bulunmaktır.

İşrakın Zerdüşt'teki Kökleri

Sühreverdi'nin felsefesini üzerine oturttuğu kavram olan ışık'a ilişkin bir de Zerdüşt'ten kısaca bahsetmemiz yararlı olacaktır.

Zerdüştiliğe göre de herhangi bir şey yokken, boşluk vardır. Bu boşluk içinde de kendiliğinden var olan ve ışığın hiçbir biçimde dışarı sızmadığı sonsuz aydınlık olan bir yer vardır. Burası iyiliğin, doğruluğun, aklın, bilgeliğin ve ışığın dünyasıdır. Ahura Mazda (Spenta Mainyu)'nın mekanı olarak kabul edilen bu yer hiç bir güç tarafından yaratılmamıştır. Yani ezelden beri kendiliğinden vardır. (Hermes'teki Zuhal Yıldızı'na denk düşmektedir.) Spenta Mainyu'nun mekanının dışındaki her yer ise sonsuz bir karanlıktır. Kötülüğün, yalanın, karanlığın dünyası olarak kabul edilen bu yer Ahriman'a (Angra Mainyu) aitti. O da kendiliğinden vardır, hiçbir güç tarafından yaratılmamıştır. Evren Spenta Mainyu ile Angra Mainyu'nun yaşadığı ruhsal bir yapıdaydı. Bu diyalektiksel bir ikilik bi-

çiminde baştan beri varoluşsal (ontolojik) olarak vardır. Onlardan başka henüz hiçbir şey yoktur. Sonsuz bir ruh (enerji) evreni olarak da ele alınabilir. Bu iki ruhsal güç sonsuzluk içinde birbirinden habersiz yaşamaktadır. Bir süre sonra kötülüğün simgesi karanlık Ahriman aydınlığı yani Ahura Mazda'yı fark eder. Özü kötülük olan ve kendi dışında hiçbir şeyin varlığına tahammül edemeyen karanlık, aydınlığı yok etmeye karar verir ve Spenta Mainyu'ya karşı saldırıya geçer. Aydınlık karanlığın kendisini yok etmek için yöneldiğini fark edince, karanlığa karşı aktif bir mücadele içine girer. Böylece iki zıt güç bir savaşıma başlar. Evren ondan sonra hep bir mücadele içinde olacaktır. İyinin ve kötünün mücadelesi artık evrenin temel var edeni olacaktır. Cisimsel evren, bu mücadelenin bir ürünü olacaktır. Ve bu mücadele, iyi üstün gelinceye kadar devam edecektir.

Ahriman ile Ahura Mazda arasındaki mücadelenin belli bir aşamasında Ahura Mazda ilk maddi varlıkları yaratmaya başlar. Bütün maddi varlıkları kendi bünyesinden yaratır. (Kamutanrıcılık ve canlı evren anlayışı) Yani yaratılışın ilk hammaddesi Zerdüştlüğe göre ilkel ışıktır. (Madde-enerji dönüşümü bunun bilimsel izahı olmaktadır.)

Zerdüşt'ün 'Zarathustra' olarak da anıldığı bilinmektedir. Bunun da anlamı 'Altın Işığın Adamı'dır. Bağlantılı olarak da özellikle ortaçağ Hıristiyan dünyasında cezalandırılan temel toplumsal kesimlerden biri olan simyacılar için altın elde edilmesi gereken en değerli madendir. Simyacılar daha çok diğer elementlerden altın elde etmeye çalışanlar olarak bilinir. Kilisenin dogmatik düşünüşünün sınırlarını tanımadıklarından ve arayış halinde olduklarından cezalandırıldıkları söylenir. Görünen nedenlerden biri bu olsa da özünde simyacılar tüm maddede aynı özün (altın yani ışık, enerji) saklı olduğuna inandıklarından bu özü açığa çıkarmaya çalışırlar. Altını da görünen halinin ötesinde bir anlamla ele alarak, ışığın en yoğunluklu olarak bulunduğu maden olarak ele alırlar. Yani altın aranırken, aslında maddedeki öz olan ışık aranmaktadır. Ve muhteva ettiği ışığın fazlalığından dolayı da her zaman altın tüm madenler içinde en değerlisi olarak ele alınmıştır. Bu değer maddi olmaktan ziyade, onun 'öz'ü daha yoğunluklu olarak içinde barındırmasındandır. Dolayısıyla Zerdüşt için 'Altın Işığın Adamı' tanımlaması öylesine yapılmış bir tanımlama değildir. Yine Zerdüştilikte bir bütün olarak gerçek yaşamı düzenleyen altı temel meleklerden ilki olan Aşa da ışıktır. Yine mekanı mutlak ışık olan Ahura Mazda'nın yeryüzündeki temsilini ışığın bir formu olan ateş yapmaktadır. Bu nedenledir ki Zerdüştilikte hiçbir zaman ateş söndürülmez. Yine ışıkla bağlantılı olarak güneş ve onun doğuşu büyük önem taşır. Hatta öylesine büyük önem taşır ki, güneşin doğuşunu haber veren ve insanları ışıklı ortama davet eden yani uyanmaya sevk eden horoz çok önemli bir hayvan olarak ele alınmıştır. Özcesi tüm bu felsefik yaklaşımlarda ışık, her şeyin kendisinden geldiği temel yaratıcı töz, kendisine yaklaşıldığı ölçüde doğruya yaklaşılan, kendisinden uzaklaşıldığı ölçüde de karanlıklara hapsolmanın görüldüğü temel hakikat olarak ele alınmıştır. Tüm bu felsefik arka plan, Sühreverdi'nin neden ışığa bu kadar önem verdiğini izah ettiği gibi, onun yararlandığı kaynakları da göstermektedir.

Hakikate Akıl İle Ulaşılamaz

Nitekim Sühreverdi insanın sadece akıl yoluyla hakikate ulaşamayacağını söyler. Bunu da yine ışık etrafında geliştirdiği tezlerle bağlantılı olarak ele alır. Sühreverdi 'Kırmızı Akıl' adlı eserinde nasıl akıl ile hakikate varılamayacağını ortaya koymaya çalışır. O kırmızılıktan güneşin doğarken Doğu'da; batarken de Batı'da yarattığı kızıllığı kasteder. *"Güneş doğarken ve batarken kızıllığın bir kısmı karanlığa bir kısmı da aydınlığa sahiptir, bu nedenle de kızıllık karanlık ve aydınlığın ortasında yer almaktadır."* Aklı bu kızıllığa benzeten Sühreverdi, aydınlık ve karanlığa

eşit mesafede duran ve her ikisini de kendi içinde barındıran akıl ile hakikate ulaşılamayacağını söyler. Aklı, 'maddiyattan tamamen sıyrılmış, saf ışık ve meleklerin mekanı' olan Doğu ile 'maddiyatın dünyası' olarak tanımladığı Batı'nın ortasına yerleştirir. Dolayısıyla aklın her zaman için hakikatten yana olma ve iyi sonuçlar doğurma gibi bir garantisi yoktur. Kötülük ve iyilik yaratmaya eşit mesafededir. Hissetmeyen, bu yönüyle de duygusal zekadan kopmuş olan analitik zekanın hiyerarşik devletçi sistem boyunca insanlığa ve evrene yaşattıkları bu tespitin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Ona göre hakikatin ilmine ulaşabilmek için sezgiye ve ilhama ihtiyaç vardır. Tıpkı tasavvufta olduğu gibi Sühreverdi'nin anlayışında da bu sezgisel yönteme ulaşmak için riyazet (nefsin isteklerini kırma) önemli bir aşamadır. Bunun için de az yemek, az uyumak, az konuşmak, oruç vs. gereklidir. Güdülerin sınırında yaşayanların, kendine söz geçiremeyenlerin hakikatin kıyısından bile geçemeyeceği bilindiğinden, nefsin terbiye edilmesi, dervişane yaşam her zaman için esas alınır.

İnsan, sezgi ile ve ilham yolu ile hakikati keşfeder. Keşfe çıkan, gönlünü açık ve temiz tuttuğu sürece anlam alemine girer ve aydınlığa ulaşır. Ancak burada bir yanlışa düşmemek gerekir. Sühreverdi hakikate ulaşabilmek için sezgiyi esas alınca aklı dışlamamaktadır. O sezgisel düşünme ile rasyonel düşünmeyi bir arada kullanmaktadır. Rasyonel bilgi önemlidir. Hatta onunla sezgisel bilgiye yaklaşma imkânı da bulunmaktadır. Ama tek başına rasyonel bilgi yeterli değildir. Çünkü varlık bizim rasyonel kalıplarımızın çok ötesindedir. Varlık sınırlı bildiklerimizden çok daha büyüktür, çok daha derindir. Bu nedenle ona sadece akıl yoluyla bakmak, yüzeysel kılacağından varlığın özüne ulaşmak mümkün olamaz. Varlığın derinliklerine inebilmek için onu hissetmek, ona gönül gözüyle bakmasını bilmek ve sezgiyle hareket etmek gerekir. Burada tümden Hermes'in 'akıl, sezgi ve iç görü-iç deneyim' üçlemesine bağlı kaldığını görmekteyiz.

Gerçek Filozof Gönül Gözüne, İç Görüye ve Keşfi Yönteme Sahip Olandır

O bu bağlamda, felsefeyi akılcı bir sistem oluşturma işi olarak ele almaz, daha çok hikmet (bilgelik, gizli sebep) ile bir tutar. Bu perspektiften hareket ederek, felsefenin Platon ve Aristo gibilerle başlatıldığını kabul etmez. Aksine bunlarla felsefenin sonlandırıldığını iddia eder. Aristo'yu da felsefeyi rasyonel bir kalıp içine sokarak perspektifini sınırlamakla suçlar. Bu nedenle de özünde Aristo'yu gerçek bir felsefeci olarak görmez.

Ona göre hem varoluş hem de gerçek bilgiye ulaşma, tanrısal aydınlanmaya dayanır. İnsan için bu aydınlanmaya ulaşmak da ancak sezgi yoluyla gerçekleşecek bir ruhsal ve bedensel arınmayla olur. Sezgisel yöntemi kullanıp kullanmamayı hakikate olan mesafenin kıstası olarak görür. Bu nedenle de ona göre en üstün bilgiyi elde edenler, Meşşailer gibi sadece akıl yoluna başvuranlar değil, hem akıl hem de sezgi yolunu birleştirerek yaklaşanlardır. Bunu başarmış olanlar olarak da kendisiyle birlikte Hermes'i, Zerdüşti bilgeleri, Pisagor'u, Platon'u, Hallac-ı Mansur'u ve Ebu Yezid el- Bistami'yi bu kategoriye dahil eder. Önderliğimiz de bununla örtüşür tarzda "anlamın ve hissin yaşattığı insan en güçlü insandır" demektedir. Hissetmek insanı evrenin diğer bileşenleri ve temel kaynakla bağlantılandırır, 'bir'leştirir. Bilgeler sıralamasında en zayıf halka ise, sadece rasyonel alanda derinleşmiş olanlardır. Meşşai filozoflar bu gruba girerler. Bu sebeple Meşşai filozoflar gönül gözüne, iç görüye, keşfi yönteme sahip olmadıklarından gerçek filozof da değillerdir. Burada da dış gözlem ve deneyin hakikate ulaşmak için yeterli olmayacağını, dahası bunların yanıltıcı ve hakikatten uzaklaştırıcı olacaklarını belirtir.

Aklı doğruya ulaşmada tek kıstas olarak ele alan Meşşailere yönelttiği radikal eleştiriler, özünde pozitivizme yönelik eleştiriler

olarak da değerlendirilebilir. Zira pozitivizm şeylerin kabuklarıyla uğraşırken, onlardaki içkin özü önemsemez; metafiziği, maneviyatı, tasavvufi söylemle 'Batıni' olanı bilim dışı görür. Zaten bu nedenle de sonuna kadar kaba maddecidir, Sühreverdi'nin Batı için söylediği gibi 'maddiyatçı'dır. İç görüden, maneviyattan, moralden, inançtan, ahlaktan... bir bütün olarak metafizikten kopuk ve yoksundur. İnsanın hem fizik hem de metafizik olduğu gerçeği gözetildiğinde, pozitivizmin ne kadar hakikat dışı olduğu ve Sühreverdi geleneğinin ise hakikate daha yakın durduğu kendiliğinden anlaşılır.

Animizme Uzanan Evren Anlayışı

Bu felsefeler doğanın ve insanın kutsallığından haberdardırlar. İnsanda dile gelenin evren (ışık, nur, enerji) olduğunu bilmektedirler. O nedenle de karanlıklar dünyasına düşmüş yani özünden uzaklaşmış olan insanı, tekrardan özüne kavuşturmaya çalışırlar. Özünde insanda var olan ama üzeri küllenmiş tanrısal özü açığa çıkararak, insanın gerçek insan olmasını sağlamaya çalışırlar. Tüm çaba, istek köke dönmek ve kaynakla birleşmek içindir. Bugün de bilimsel olarak insanın evrenin özeti, dolayısıyla evrenin kendisi olduğu kabul görmektedir. 'Mikro kozmos', 'ikinci doğa' tanımlamalarının altında bu gerçeklik vardır. Bu, evrende aranacak her şeyin insanda bulunabileceğini ortaya koymaktadır. 'Kendini Bil!' ilkesinin önemi burada açığa çıkmaktadır. Önderliğimiz zaten bu nedenledir ki "hem kozmosu hem de kuantumu bilmek istiyorsan kendini bil!" dedi.

Sühreverdi'nin ve onun dayandığı kaynak görüşlerin evreni kaba bir madde yığını olarak değil de tamamen ruhsal ve canlı gördükleri anlaşılmaktadır. Her şeyde içkin olan ışık, her şeyin ruhu olan enerji demektir. Bu da Sühreverdi'nin yaratıcı mutlak varlık olarak tanımladığı ve bütün nurların nuru olan "Nuru'l Envar"ın kendisini her şeye yaydığını, her şeyin canlı ve kutsal olduğunu gösterir. Bu yaklaşım zehirlenmemiş her düşünüşte vardır. Çünkü hakikat budur. Bunun en belirgin ve yetkin görünümü de doğal toplum düşünüşüdür. En genel anlamıyla animizm (canlıcılık) olarak tanımlanan bu hakiki görüş, her şeyi canlı ve birbiriyle bağlantılı görür. Bu görüşte doğanın tüm bileşenleri 'bir'dir ve birliktedir. Günümüzde bilimin doruğu olarak kabul gören kuantumun da ispatladığı en çarpıcı şey, evrendeki 'temel birlik ilkesi'dir. Yani her şeyin tüm çeşitliliğine rağmen özünde 'bir' olduğu, 'bir'den geldiği ve 'bir'i oluşturduğu kanıtlanmaktadır. Bu nedenle de tıpkı Hermes'teki gibi, Zerdüşt'teki gibi, Sühreverdi'deki gibi capcanlı bir evrenle karşı karşıyayız.

Sühreverdi'yi beslendiği kaynaklarla birlikte bozulmamış toplumsal yaşamın, dolayısıyla düşünüşünün bir sürdürücüsü olarak ele alırken hakikat arayışının nedenini de burada görmek gerekir. Doğal olan, bozulmamış olan her zaman için öze uygun olandır. Öze uygun olan da her zaman için o şeyin hakikatini oluşturur. Önderliğimiz bu nedenledir ki "ahlaki ve politik toplum dışındaki hakikat arayışları beyhudedir." dedi.

Sonuç olarak Sühreverdi'yi ve içinden çıktığı geleneği özü animizme varan düşünüşün bir temsiliyeti olarak görmek yerinde olur. En eskilerin düşünüş tarzı olsa da en yenilerin de vardığı nokta aynı noktadır. En bilimsel olduğu iddiasında olan kuantumun da ispatladığı en temel gerçeklik, animizmin doğru bir düşünüş tarzı olduğudur. "Geçmiş daha gerçektir" tespiti her geçen gün daha fazla doğrulanmaktadır. Dolayısıyla hakikat arayışçılarının son durağının animizm kökenli düşünüş tarzı olması kaçınılmazdır. Ancak her hakikat arayışçısı gibi Sühreverdi de kendi döneminden bir şeyler taşır. O İslami kimi renklere yer verse de -belki de öyle olmak zorunda bırakılsa da- yine de aykırı görüşleri nedeniyle ulemanın şikayetleri sonucu egemenlerin hışmından kurtulamaz. Sonuç her zamanki gibi aykırı seslerin, sistem dışı olanların tasfiyesi olacaktır.

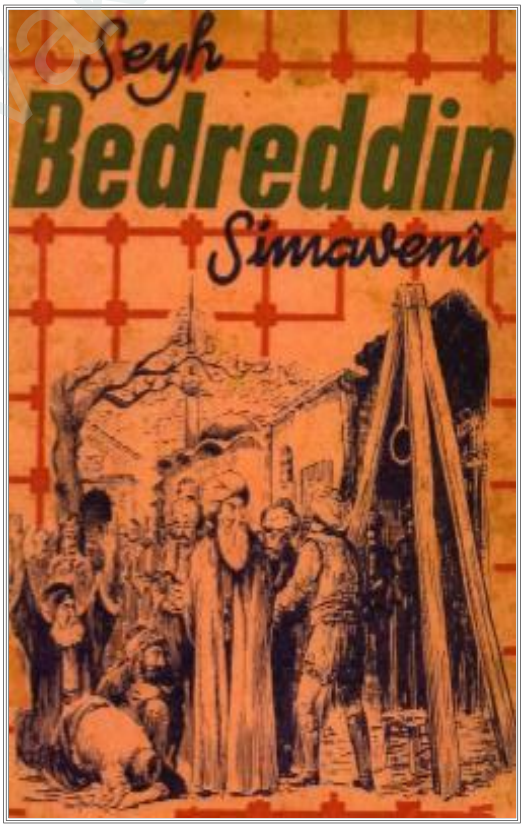
ŞEYH BEDREDDİN

İnsanların tanrının gölgesi yani 'Zul-ul Allah' olduğu, sultanların tanrı adına insanları nefes alamaz hale getirdiği bir çağda halk adına konuşmak... Sultanlara tanrı kelamındaki eşitliği ve gölge haline gelmiş insana yeniden insan olduğunu hatırlatmak... Dünya nimetlerinin tüm insanlara eşit sunulduğundan ve inançların kardeşliğinin yanı sıra tanrı adına yapılan ibadetlerde şekil yönünde farklılıkların olmasının niyeti değiştirmediğinden bahsetmek... Komünal bir yaşam tarzını benimseyip halklar adına mücadele etmek... Hele bütün bunları bir de Osmanlı topraklarında yapmak... Kısacası Bedreddince yaşamak....

Her halk önderi gibi Şeyh Bedreddin'in de, başından geçen olaylar dizisine bağlı olarak kendine özgü bir yaşam hikayesi vardır. Bu hikâyeyi anlamak için üzerinde yaşanılan coğrafya ve içinde yaşanılan zaman dilimini de bilmek gerekir. Çünkü uygarlıkları, ideolojileri-örgüt ve eylemleri yaratan, üzerinde yaşanılan coğrafyanın sosyo-politik karekteri ve o coğrafyada içinde geçilen zamanın özellikleridir. Bu temelde Bedreddin'i yaratan ise, Anadolu'nun kültürel kökeni ile ona karşı hâkimiyet kurmak isteyen Osmanlı saltanatı arasındaki çarpışmadır. Tüm bunları doğru tahlil edebilmek için elbette gerçek bir tarih algılayışına ihtiyaç vardır.

Çarpıtılan Tarih ve Bedreddin

Devletçi uygarlıkla başlatılan tarih anlayışında devlet dışı toplumsal kesimlerin yaşamı, değerleri, duruşları yok sayılır. Denilebilir ki herhangi bir egemenin atının adı, ona karşı mücadele yürüten bir halkın veya içinden geldiği halkın isminden daha fazla tarihe geçer. Bu nedenle de tarih diye anlatılan da tamamen kralların, sultanların tarihi olur. Tarihin esas yapıcıları olan devlet dışı toplum ya da topluluklar (kadın, etnisite, muhalif dini çıkışlar, tarikatlar, ezilen sınıflar, özcesi halklar) tarih sayfalarında yer almaz. Ve bu sapkın anlayış devletin kadro yetiştirme mekanlarında yani okullarında, 'bilim' ve 'hakikat' diye okutularak benimsetilmeye çalışılır. Böylelikle de insanların zihinlerine yaşamın her zaman devletli olduğu, bu nedenle de devletsiz yaşanılamayacağı yanılsaması nakşedilir. İnsanlar devletli yaşama böyle alıştırılır. Devlet istediği zihni yapılanmayı, insanların belleğinde yarattığı bu yanılsamayla oluşturur.

Böylece insanlar 'kadim' devletin 'büyük gücü' karşısında el-pençe divan durdurularak karılaştırılır. Bu yolla da, başta kadın olmak üzere genel olarak insanlık özgürleşmek anlamına gelen politikanın dışına itilerek sürüleştirilir. Özcesi gerçekler insanlardan gizlenir. Aynı zamanda da insandan özü saklanır, insana kendi gücü gösterilmez. Doğal olarak da gerçeklerden kopartılmış insan, kendi gerçekliğinden uzaklaşmış olur. Çünkü insan gerçekler toplamıdır. Dolayısıyla gerçeklerden kopmamak, insan olduğunu hatırlamak ve tarihin devlet dışı toplumun ürünü olduğunu bilince çıkarmak oldukça önemlidir. Yoksa tarihe ve günümüze yanlış bir pencereden bakmış oluruz ki, bu da bizi devletçi zihniyetin dişlisi haline getirir.

Güçlü egemenlere sahip bir halk, sömürücüsüne baş kaldırmayı ve bunların sistemine alternatif aramayı düşünemez. O nedenle de yazılı-resmi tarih geçmişte yalnızca beyler, paşalar ve sultanların yaşadığını yazar

Egemen sistemlerce hazırlanan tarih kitaplarında Şeyh Bedreddin'in adı yoktur. Çünkü onlar sultanların, padişahların, beylerin gücünü anlatmakla sınırlıdır. Cesaret, yiğitlik, kahramanlık, yurtseverlik onlarla özdeşleştirilmiştir. Bundaki gaye bir halkı egemenlerinin güçlü ve ebedi olduklarına inandırabilmektir. Çünkü güçlü egemenlere sahip bir halk, sömürücüsüne baş kaldırmayı ve bunların sistemine alternatif aramayı düşünemez. O nedenle de yazılı-resmi tarih geçmişte yalnızca beyler, paşalar ve sultanların yaşadığını yazar. Ama bir de hiç yazılmayan ya da çarpıtılan bir tarih vardır ki, o da halkların öz tarihidir. Emeğin ve insanlığın tarihidir. Bu tarihte halkların çektikleri acılar ve bu acılara son vermek için geliştirdikleri isyan ve direnişler vardır. Ama bunlar resmi tarih açısından hiç yaşanmamış gibidir. Resmi tarih kitaplarında bunlara dair tek bir satır bile yoktur. Çünkü egemenler yazmayarak, yok sayarak halklara kendi tarihlerini unutturmaya çalışmışlardır. Aslında devletçi-toplum güçleri kendilerini böyle olabileceğine inandırmışlardır. Ama halklar geçmişini unutmamıştır. Bir hisle, sezgiyle de olsa geçmişini bugüne taşımıştır. O nedenle tarihi gerçeklikler söylence, hikâye, masal vb. gibi anlatımlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Halklar adına yaşanan gerçekler bugün yine aynı topraklarda bir kez daha farklı biçimler ya da isimler altında da olsa devam ettirilmektedir. Elbette her ne kadar hisler ve dilden dile gelen söylencelerle halklar, tarihlerini günümüze taşımış olsalar da, bunun yanında unutulanları da görmek gerekir. Oysa halklar ancak kendi tarihlerini bildiklerinde halk olma gücünü ve güvenini hissedebilir ve kaderlerine boyun eğmek yerine kaderlerini kendi ellerine alma yolunu keşfedebilirler. Şeyh Bedreddin ve hareketini de bu çerçevede ele almak gerekir. Doğru bir tarih algısını geliştiremezsek ne Bedreddin'i ne de onu destekleyen ve dayanak gücü haline gelen halkı anlayamayız.

Şeyh Bedreddin Kimdir?

Şeyh Bedreddin nasıl bir kişiydi? İnsanları çabucak etkilemesinin, peşinden sürüklemesinin sırrı neydi? Yandaşlarının, boyunlarını celladın baltasına tereddüt etmeden uzatmasındaki gerçeklik neyi ifade ediyordu? Neden komünal-demokratik bir yaşam arzuluyordu? "Alem Tanrı'nın suretidir" diyerek nasıl bir felsefe geliştiriyordu? Bir bilim insanıyken onu devrimci halk önderi olmaya iten neydi? Ve dahası... Tüm bunları objektif değerlendirebilmek için şimdi de konuyu yakından inceleyelim.

Şeyh Bedreddin'in doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra, 1358 veya 1365 tarihlerinde Edirne yakınlarındaki Simavna Kalesi'nde doğduğu söylenmektedir. Asıl adı Mahmud'dur. Babası bir Osmanlı akıncısı olup sonradan Simavna kadılığı yapan Gazi İsrail'dir. Annesi ise aslen Rum kökenli ve Hıristiyanken Müslümanlaşmış ve Melek Hatun ismini almış olan Simavna tekfurunun (vali) kızıdır. Simavna'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilişiyle birlikte Bedreddin'in babası burada kadılık görevinde bulunmuştur. Yani Selçuklu akıncıları soyundan gelen bir akıncı ve aynı zamanda medreselerde eğitim veren bir bilimcidir. Annesi ise Rumların seçkin bir ailesinden gelen kültürlü bir kadındır. Bu nedenle de Bedreddin hem aile kültürü hem de ilk çevresi itibariyle farklı kültürel etkilerin olduğu bir ortamda çocukluğunu yaşamıştır.

Babası bilime önem veren biridir. Çocuklarına ilk eğitimi de kendisi vermiştir. Bedreddin Kur'an okumayı da babasından öğrenmiştir. İki ağabeyi atalarının geleneğine göre akıncı olmayı seçerken, Bedreddin ilimde derinleşmeyi tercih etmiştir. Bedreddin dönemin en iyi ve en ünlü hocalarından ders almış ve bilgisini daha fazla artırmak için kent kent, diyar diyar gezmiştir. Babasından aldığı eğitime ek olarak Molla Yusuf'tan da ders almıştır. Molla Yusuf onu tasavvufla tanıştıran kişidir. Bedreddin, hocası Yusuf'un ölümünden sonra eğitimini sürdürmek üzere Bursa'ya gitmiştir. Bedreddin burada I. Murad'ın kurduğu Kaplıca Medresesi'ne gitmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra yollara düşmüştür. Mantık ve astronomi eğitimi görmek için eski bir üniversite merkezi ve Selçuklu döneminde medreseleriyle ünlü olan Konya'ya gitmiştir. Konya'da müderris (öğretmen) Reyzullah gibi dönemin tanınmış alimlerinden fıkıh, mantık ve astronomi dersleri almış ve sonrasında İslami ilimlerde kendini yetiştirmek için zamanın üniversite merkezi olan Mısır'a gitmiştir. Kahire, İslam dünyasının o zamanki en önemli merkezidir. Yine Mısır İslami ilimlerin yanında astronomi, tarih ve özellikle de tıp alanında oldukça gelişmiştir. Bedreddin burada yaşayan etkin çevreye girmekte zorlanmamıştır. Kahire'de de Mübarekşah Mantıki'den ders almış, bu arada hacca gitmiş ve 4 ay boyunca Şeyh Zili'nin bilgilerinden yararlanmıştır.

Bedreddin öğrenciliğinin ilk yıllarından itibaren bilgiye tutkun, araştırmacı ve sorgulayıcı tarzı ile öne çıkmıştır. Farklı ortamlarda ve zamanın önde gelen bilim insanlarından, alimlerinden eğitim alması onun geniş ufuklu olmasında, farklı görüşleri tanımasında, bunları karşılaştırarak en doğru olanı bulmasında etkili olmuştur. Öğrenirken ezberleyen bilgilenme anlayışını değil, özümseyen bir yaklaşımı esas almıştır. Hocalarını sorgulayan ve yeni arayışlara zorlayan bir öğrenci olmuştur. Öğretilenle yetinmeyip hep daha ilerisini aramıştır. Gün geçtikçe bilginin sınırsızlığını keşfetmiş, içine girdikçe öğrenilecek şeylerin daha da çoğaldığını görmüştür. Böylece gece gündüz demeden kitap okumuş, araştırma yapmış ve daima sorgulamıştır. Arap, Fars, Türk ve Yunan bilginlerini-filozoflarını araştırmış, bunları orijinal dillerinde okuyarak anlamaya, karşılaştırmaya çalışmıştır. Öğrenme adeta yaşamının anlamı haline gelmiştir.

Şeyh Bedreddin daha öğrenciyken bilime katkı sunacak biri olarak görülmüştür. Bu da kendisine saygınlık kazandırmıştır. Bursa'da eğitimini tamamlayıp yola çıkacağı sırada Emin Buhari kendisine Bedreddin ismini vermiştir. 'Bedr' 'ay ışığı' anlamına gelir. Bedreddin ise, 'dinin ayı, dinin ışığı' demektir. Dolayısıyla Emin Buhari'nin verdiği ad asıl doğumunun adlandırılması olmuştur. Bedreddin öğrenim amacıyla gittiği her yerde ilgiyle karşılanmıştır. İsmi her yerde duyulmuştur. Hem halk hem de bölgenin önde gelenleri tarafından ilgi görmüştür. Kendisine ve bilgisine saygı gerekçesiyle gereğinden fazla ilgi gösterildiğinde buna izin vermemiştir. Hatta bu kişilerle arasında çelişkiler

bile ortaya çıkmıştır. Eşitliği paylaşmak onun için en büyük onur olmuştur. İnsanın, yaratılanların en güzeli olduğuna inanmış ve en temel amacı da insana hizmet olmuştur.

Bedreddin bir yoksulu bin kusurundan dolayı bağışlar, ama bir beyi yarım kusurundan dolayı bağışlamamıştır. Çünkü yoksul binlerce hata yapsa da, bu yalnızca kendisini bağlar. Çünkü etki alanı en fazla ailesi ile sınırlıdır. Oysa bey hata yaptığında kamu zarar görmektedir ve beylerin hataları beyliklerin büyüklüğüyle orantılıdır. Örneğin komutanın savaşta vereceği yanlış bir karar nelere mal olur? Bu yüzden Bedreddin beyin (düşünce-bilgilenme) kusurunu örtmenin dostluk değil, düşmanlık olduğunu düşünür. Yoksulun kusurunun kimseye yararı da zararı da olmaz, ama beyin kusuru düşmana da yarar. Onun için bir yönetici bilgiye dayanmalıdır, ancak bilgiyle hatalarını en aza indirebilir. Bedreddin etrafına baktığında, söyledikleri ve inandıklarının egemenlere sıkıcı geldiğini görmüştür. Çünkü egemenlerin en büyük suçu bilgisizliktir.

Bedreddin bu görüşlerini dönemin önde gelen şehzade ve beyleriyle tartışmaktan da geri durmamıştır. Karşı görüşlerini dile getirmedeki cesareti bir savaşçının cesaretine denk olmuştur. Babasının Selçuklu sultanlar soyundan gelmesi nedeniyle Bedreddin'in yaşam arayışlarını iktidara gelme arayışı olarak yorumlamaya çalışanlar da olmuştur. Hatta onu egemen sınıftan gelmiş ve egemen anlayışlı olarak yorumlayanlar vardır.

Osmanlı Devleti'ne Kısa Bir Bakış

Şeyh Bedreddin çağının iktidar güçleriyle daima ilişkide olmuştur. Bu ilişki Şeyh Bedreddin'e onlardan etkilenme, onlar gibi şekillenme ve hayata egemen bir bakışla bakmayı değil, tersine onları en yakından çözümleme gücünü kazandırmıştır. Bilimsel uğraşıda derinleştikçe iktidar gerçekliğini sorgulama artmaya başlamıştır. Sultanların gücünün kaynağını, neden bu kadar katı ve merkeziyetçi olduklarını, yayılma hırsının anlamını ve onca güçlü imparatorlukların neden zamana dayanamadıklarını ve yıkıldıklarını anlamaya çalışmıştır. İktidar sorgulamalarının bir ucunda da halkın yaşamı vardır. Halkın mutlu olabileceği yaşamı ancak halkın kendisinin kurabileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla devletçi uygarlığın ortaya çıkışıyla birlikte süreklilik kazanan devlet-iktidar, krallık, imparatorluk gibi halkın emeği üzerinden gelişen zora dayalı merkezi sistemin oluşumlarını ve yıkılış nedenlerini incelemiştir. Tüm bunların sonucunda da Osmanlı'yı sorgulamaya başlamıştır.

Osmanlı devleti o dönemler imparatorluk olma yolunda ilerlemektedir. Kılıç zoruyla yapılan fetihler Osmanlı topraklarına her gün bir yenisini eklemektedir. Devlet ve iktidarın kurumlaşması ve gelişmesine paralel olarak Osmanlı topraklarında yaşayan halklara kölelik dayatılmaktadır. Beyliklerin vergilendirme ve asker alımı yoluyla merkezi devlet sistemine bağlanmak istenmesi, herkesin tımar sistemi (devlet ağaları) ile karın tokluğuyla çalıştırılması, İslamiyet'in sadece devletçi-iktidarcı gelenek adına yorumlanması ve toplumsallığın dağıtılarak insanların devlete eklemlenmek istenmesi vb. gibi uygulamalarla halkın komünal-demokratik yaşamına ket vuruluyordu. Devletin selameti adına her türlü uygulama emeğin gerçek sahibi olan halka zulüm olarak dönüyordu. Bu nedenle de ekonomik ve toplumsal sorunlar boy göstermeye başlamıştı. Diğer yandan İslamiyet ile birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan farklı etnik ve dini kesimlere amansız bir saldırı devreye konulmuştu. Böylece katı dogmalar ve tabularla halk zihinsel köleliğe itilecek, devlet aygıtı ise alabildiğince güçlendirilecekti. Şeyh Bedreddin tüm bunları sorgulamaya başlamıştır. Özellikle devlet ve iktidar konusunda bulacağı çözümün onu en sağlam bilgiye ulaştıracağı kanaatindeydi. Çünkü devlet aygıtı gücünü zordan alıyordu. Zoru uyguladığı alan ise halkın kendisidir. Dolayısıyla Bedreddin devletin ve iktidarın kusur olduğunu, buna karşılık bilgiye dayalı

halk yönetiminin geliştirilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. Şeyh Bedreddin bu düşüncelerine rağmen ileride de devleti yıkmayı hedeflememiştir. Devleti yıkmanın uzun bir mücadeleyi gerektireceğine inandığından, eşitliği ve özgürlüğü esas alan yeni bir sistem arayışına girmeyi daha doğru bulmuştur.

Özgür Düşüncenin Felsefesi

Bedreddin genel tarihi araştırdığı gibi bilimin gelişim tarihiyle de ilgilenmiştir. Tarihi sadece maddi verilere göre incelememiştir. Hatta yeni bir tarih bakış açısını ortaya çıkaran İbn-i Haldun ile bu konuda tartışmalar yürütmüş ve bu tartışmalar İbn-i Haldun'a kitabında katkı sunmuştur. O döneme kadar dinler, varlığın oluşumu ile ilgili pek çok şey söylemiştir. Fakat Bedreddin dini konuda eğitim almasına rağmen sadece dinsel olanla yetinmemiştir. Bedreddin hiçbir şeyin yoktan var olamayacağını düşünmesine rağmen her şeyin başlangıcının tanrı olduğuna inanıyordu. Buna rağmen tanrıyı yorumlama biçimi farklıydı. Çünkü Bedreddin ilk oluşumdan ziyade doğadaki gelişim evrelerine önem veriyordu. Dolayısıyla ona göre bilimin önem vermesi gereken esas konu evrimin kendisi olmalıydı. Bedreddin için zaman içerisinde oluşan çeşitlilik ve farklılık oldukça ilgi çekiciydi. Bilim, felsefe ve halkın devletçi sistemle yaşadığı çelişkilerin onda yarattığı değişim onu düşüncede giderek rafineleştirecekti.

Bedreddin "vahdet-i vücut"çudur. Varlık birliği denilen "vahdet-i vücut"ta insanın tanrıyla birliği düşüncesine inanırdı. Bunun dışında tanrının kavranmasının güçlüğüne işaret etmekteydi. Ona göre insan, özellikleri bakımından tanrıdan bir parçadır. İnsanların yaradılışında tanrı bir yönüyle kendisini örneklemiştir. İnsanların tanrının güzelliklerini, iyiliklerini taşımaları gayet doğaldır ve bunda hiç bir sakınca aranmamalıdır. İnsan yaradılışında, diğer varlıklardan üstün tutulmuştur. Bu nedenle insanlık düşünce gücü ve yetenekleri bakımından tanrının kendisine aktardığı üstün niteliklerin değerini bilmeli, ona göre davranmalıdır. Bedreddin'e göre tanrının varlığı tüm evreni tamamlar. Evrenin varlığı yine tanrı ile varoluşundandır. Ortodoks inancın, varlığı yaratan ve yaratılan diye ikiye ayırmasına karşın, Bedreddin'in de içerisinde yer aldığı Anadolu Bâtıniliği, varlığı bir bütün olarak görür. İkilik ortadan kalkar. Doğada görülenler tanrının tecellisidir ve ancak onunla vardır. Yaratan da yaratılan da birdir. Onun için de bir yaratma değil, bir belirme söz konusudur. Her şey tanrıdır; demek ki yaratan da yaratılan da yoktur. Sadece bir tanrısal varlaşma söz konusudur. Maddesel dünya tanrılık varlığının görünümüdür. Yine

Doğada görülenler tanrının tecellisidir ve ancak onunla vardır. Yaratan da yaratılan da birdir. Onun için de bir yaratma değil, bir belirme söz konusudur. Her şey tanrıdır; demek ki yaratan da yaratılan da yoktur. Sadece bir tanrısal varlaşma söz konusudur

Bedreddin'in felsefesine göre ibadetin koşulu ve kuralı yoktur. Tanrı her türlü ibadeti kabul eder. Bedreddin farklılıkların, çelişkilerin ve karşıtlıkların ortadan kalktığı mutlak varlık; 'birlik' olarak tanrı, 'çokluk' olarak doğa ya da evreni görüyordu. Buna göre de mutlak varlık madde ve ruh biçiminde ortaya çıkıyordu. Bunları birbirinden ayırmak olanaksızdı. Bu nedenle de kıyamet belirtileri olarak Deccal ya da Mehdi gelmeyecek, kıyamet kopmayacaktı. Cennet ve cehennem bu dünyadaki iyi ve kötü hareketlerin ruhlardaki acı veya tatlı görünümleri idi. İnsanı hakka doğru götüren her şey melek ve rahmandır, aksine sürükleyen ve insanın damarlarında

dolaşan şehvani güçler ise şeytandır. Dolayısıyla da cennet ve cehennem dünyaya ilişkin simgelerdir. Kur'an bağlamında ayetler de aynı durumdaydı. Bu yönleriyle Bedreddin ruh ve maddeyi aynı görmekle diğer mutasavvıfçılardan ayrılır.

Bedreddin tarih ve toplumu bilimsel görüşleriyle yorumlayarak düşüncelerini sistematize etmeye çalışmıştır. Düşünceleri olgunlaştıkça tanrının varlığının anlamını sorgulamış, Hallac-ı Mansur'un 'En-el Hak!' sözüyle kendisini değil de, evren-doğa-insan olgusunu tanrı olarak gördüğü hükmüne ulaşmıştır. Bu yüzden Bedreddin doğanın, insanlığın kendisini 'En-el Hak!' olarak yorumlamıştır. Hak ya da hakikat evrenin, doğanın, insanlığın kendisidir demiştir. Eğer tanrı kendi suretinden insanları yaratmışsa, o zaman doğada var olan tüm suretler tanrının toplamıdır. Yani hakikatin kendisidir. Bu yüzden 'En-el Hak'a, Batıniliğe, Şeyh Bedreddin'e şaşmamak gerekir. Resmi ideolojili dinler zihinlerde öyle tabular yaratmışlardır ki, bunların dışında düşünmek, yorumlamak, anlamaya çalışmak suç kabul edilmiştir. Böyleleri kafir ilan edilmiştir. Hatta cezalandırılmışlardır. Bu nedenle de neredeyse devletçi uygarlığın birer uzantıları haline gelerek siyasallaşan günümüz dinleri doğal bir inançkültür konumundan çıkmıştır. Devlete, sisteme köle yetiştirmenin aygıtı haline gelmiştir. Öbür dünya tasavvurlarıyla adeta eşitsizlik, adaletsizlik, egemenlerin sömürü sistemi gizlenmeye çalışılmıştır. İşte Bedreddin aynı zamanda tüm bunlara karşı çıkmıştır. Felsefesine gelişen tepkinin büyüklüğü kaynağını buradan alıyor. Dönemin egemenleri hakikatin gün yüzüne çıkmasından korkmuşlardır. Bedreddin'in insana, doğaya, inanca, eşitliğe, adalete, özgürlüğe verdiği saygıdan ve herkesin ortakça yaşamasını istediği düzenden korkmuşlardır.

> "Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyamı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizin malıdır."

Bedrettin hemen her şeyin insanlar arasında ortak, paylaşabilir ve mubah olmasını bir eşitlik ilkesi olarak görmüştür. Osmanlı toprağında yaşayan halklar arasında, din farkının kaldırılmasını ve Müslüman olmayanların da ülke topraklarından yararlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede "bir toprak reformu ve buna koşut olarak dinsel bir reform" yapılmasını savunmuştur. Bu nedenle de Şeyh Bedrettin ve müritleri halkın arasına karışarak, toprakların onu işleyen, ona alın terini karıştıranların olduğunu söylemişler ve insanların kardeşliğini öğütlemişlerdir. Bu talep aslında demokratik komünal yaşamın o güne uyarlanmış hali olmaktadır. Bu konudaki görüşleriyle kendinden iki asır sonra gelecek olan ütopik sosyalizmin kurucusu Thomes Moore'dan daha ileri görüşlü ve gerçekçidir. Bedrettin her ne kadar dini bilimler okumuş olsa da, kendisi daha çok toplumun ekonomik ve sosyal yönüyle ilgilenmiştir. Öbür dünya yerine bu dünyaya yönelmiştir. Her şeyin insanda bulunduğunu, doğa ile insanın bütünlüğünü vurgularken, emeğin doğayla ilişkilerini açıklamaya çalışmıştır. Bu nedenle üretim-tüketim sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. "Tanrı malı, padişah malı" düşüncesine de karşı çıkmıştır. "Yârin yanağından gayrı her şey ortak" tezini geliştirmiştir. Böylece Şeyh Bedrettin'de, üretim araçlarının mülkiyeti açısından çok ciddi bir sosyalist düşünce anlayışının filizlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bedreddin'e göre dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Bedreddin bu çerçevede der ki "Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyamı

kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizin malıdır." Bedreddin sevgiyi insanın bütün kötülüklerden kurtulması, yücelmesi ve tanrı katına yükselmesi olarak tanımlar. Eşitlik ve kardeşlik düşüncesini hep ön planda tutar. Bu özellikleriyle de döneminin komünar önderlerindendir. Bu önderlik Anadolu topraklarında bir kesişme noktası olmuştur.

Toplumsal Yaşam ve Şeyhlik

Bedreddin'i şeyhliğe götüren nedenleri anlamak için Ortadoğu'daki halk karakterlerine de göz atmak gerekir. Peygamberler Ortadoğu halklarının katı egemenlerine karşı direnerek, nefes alma arayışı olarak doğmuştur. Dinler ise halklar üzerindeki baskı cenderesini kırma, onlara esenlikli bir yaşam sunma, yaşam alışkanlıklarını düzenleme ve maneviyatlarını düzeltme amacıyla ortaya çıkmışlardır. Dolaysıyla dinler aynı zamanda birer halk hareketidir. Ve halkların sosyal, siyasal hak arayışıdır. Fakat çıkış koşullarından farklı olarak dinler, belli bir noktadan sonra hiyerarşik devletçi uygarlığın denetimine tümden girmiş ve amacından sapmıştır. Devletin halklar üzerindeki baskı, sömürü aracına dönüşmüştür. Bu noktadan sonra devreye giren dinsel katılık ya da dinsel dogmatizm halklara her şeyi unutturmuştur. Düşünmeyi, sorgulamayı, hakikati anlamaya çalışmayı yasaklamıştır. O günün koşullarında dini sorgulamaya kalkma günahların en büyüğüdür. Sorgulansa dahi bunu topluma anlatmak imkansızdır. Bu nedenle dinin katılığı yıkılamasa da, bunu hafifletecek, reforme edecek bir yol aranacaktır. İşte ortaçağda gelişen şeyhlik kurumunun böyle bir misyonu vardır. Şeyhlik günümüzde her ne kadar farklı görevler üslenmişse de, tarihsel olarak çıkışı oldukça farklıdır. Şeyhler toplumsal adaletsizliklere karşı çözüm gücü olmaya çalışmışlardır. Bedreddin'in Osmanlı sistemi ile bütünleşmemesi, devlete karşı halkın yanında olması onu şeyhliğe itmiştir. Bunun üzerine Bedreddin dervişlerin kıl abasını giyerek inzivaya çekilmiştir. Kendini tüm yaşamsal istemlerden uzak tutarak kişilik iradesini şeyhlik sınavına tabi tutmuştur. Amacı beynin düşünce gücünü, yüreğin his gücüyle birleştirmektir. İnandığını yaşamak ve yaşadığını düşünmek için kişiliğinde şeyhliği, dervişliği oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı devletinin halklara baskıda bulunması, farklı düşüncede olanları kafir ilan etmesi, halkların iktisadi yaşamdan koparılması vb. gibi toplumun hem politik hem de ahlaki yönüne darbe vuracak, komünal-demokratik değerleri ortadan kaldıracak uygulamalar Bedreddi'ni şeyh kişiliğine, inzivaya çekilmeye götürmüştür. Bedreddin'in "ölmeden önce ölmek" dediği de budur. Dünyanın zevklerinden, hayvani hırs ve şehvetlerden sakınmaktır. Bunu yapabilen insan şüphesiz ki hakiki varlık ile birleşir. Ve sonsuz hayat ile diri olur. Ancak insanlar dünyanın bin bir türlü çekici ve aldatıcı zevkinden, çeşit çeşit yakıcı hırslarından ayrılmadıkları için buna gönül vermezler. Gönül veremedikleri gibi anlam da veremezler. Anlayabilmek için de elbette gönül vermek gerekir. Bedreddin'i hakikat arayışçısı yapan da budur. Dervişliği bunun için seçmiştir. İki lokma ekmek ve bir kıl abayla yaşamayı başardıktan sonra hangi sultan artık onu korkutabilir ki? Korkusuzluk, bildiğini olduğunca söyleme gücü verir. Bedreddin böylece halklara öncülük eden Mansurların, Yunusların, Baba İlyasların-İshakların, Baba Sultanların yoluna girmektedir.

Ayaklanma Günleri

Şeyh Bedreddin ayaklanması Yıldırım Beyazid ile Timur arasında yapılan savaştan bağımsız değildir. 1402'lere gelindiğinde Timur ile Beyazid'in orduları Ankara Çubuk Ovası'nda savaşırlar. Bu büyük savaşı Timur'un orduları kazanır. Yıldırım Beyazid esir düşer. Yıldırım'ın yakalanması ve bir süre sonra ölmesiyle Osmanlı devletinde yeni bir süreç başlar. Tarihte Fetret Devri olarak geçen bu dönem, Osmanlı için karışık bir geçiş dönemidir. Bu süreçte şehzadeler

arasında taht kavgaları yaşanır. Hem yaşanan otorite boşluğu hem de savaş, fetih ve ganimetlerin olmaması tüm sömürünün halka yönelmesine neden olur. Halka yönelik baskıların artması ve vergilerin yükseltilmesi sonucunda açlık ve huzursuzluk boy göstermeye başlar.

Bu arada Timur'un sarayında bulunan Bedreddin, saraydan ayrılarak Hüseyin Ahlati'nin dergahına gider. Ahlati ölmeden önce vasiyet olarak Bedreddin'i yerine atamıştır. Dergahtaki dervişlerin çoğu dünya ile ilişkilerini kesmiş ve kendilerini öbür dünyaya adamışlardır. Bu yüzden asıl işlerin bu dünyada gerçekleşeceğini ilke olarak benimseyen Bedreddin'le araları açılır. Bunun üzerine Bedreddin dergahtan ayrılır ve Edirne'ye doğru yola çıkarak Filistin, Şam ve Halep üzerinden Konya'ya gelir. Sonradan Tire'ye giderek orada Börklüce Mustafa ve oradan da İzmir'e giderek Torlak Kemal ile tanışır. Börklüce Mustafa Bedreddin'den etkilenerek dervişlik yolunu seçen eski bir Osmanlı akıncısıdır. Torlak Kemal ise Orta Asya kökeninden yeni kopmuş olan Torlaklar olarak tanınan Türkmen kesiminden gelmektedir. Torlaklar yerleşik ve merkezi otoriteye karşıdırlar. Böylece Börklüce ve Torlak Kemal Şeyh Bedreddin'in en yakın takipçisi ve pratikçisi olurlar.

Bedreddin her geçtiği yerde yoğun ilgi ile karşılaşır. Din, dil ve kültür farkı gözetmeksizin herkesle tartışmalar yürütür ve tartıştığı kişiler üzerinde etkiler bırakır. Edirne'ye ulaştığında Osmanlı'nın içişleri karışıktır. Musa Çelebi kardeşi Süleyman Çelebi'yi yenerek yönetimi ele geçirmiştir. Musa Çelebi daha önceden tanışmış olduğu Bedreddin'in bilgilerinden yararlanmak ister. Ve onu kazaskerliğe atamak ister. Kazaskerlik Anadolu'nun Rumeli'deki tüm kadılarının bağlı olduğu bir yönetim örgütünün başkanlığıdır. Yani günümüz İçişleri ile Adalet Bakanlığı'nın karışımına denk bir görevdir. Kadılık sadece yargı ile sınırlı değildir. Halkın diğer sorunlarıyla da ilgilenir. O dönemin kadılığı sancak beyi ile aynı düzeydedir. Bedreddin bu görevi kabul edip etmeme konusunda çelişki yaşar. Kadılığın eşitlik üzerine kurulu sistemini gerçekleştirme adına yarar sağlayacağını düşününce görevi kabul eder. Bedreddin'in kadılık görevi halka büyük bir moral vermiştir. Çünkü kararlar eskisi gibi sadece beylerin lehine alınmamaktadır. Bunu gören halk beylerin yaptığı baskı ve haksızlıkları şikayet etme gücünü kendilerinde bulmaya başlamıştır. Halkın o dönem itibari ile hayal bile edemeyeceği bir durumdur yaşanan. Bu nedenle de mazlumlar zalimlere karşı kendi haklarını savunabilmektedir. Tabi bu durumdan oldukça rahatsız olanlar da vardır. Halkın emeği üzerinden geçinen toprak ağaları, beyler, egemenler Bedreddin'in adaletine tahammül edemiyorlardı.

Bu durum Musa Çelebi'nin rakibi durumunda olan Çelebi Mehmet'in de işine yaramıştır. Musa Çelebi'nin kurduğu sistemden rahatsız olan, kendilerinin değil de Bedreddin'in öne çıkmasına tepkilenen, ayrıca akınlar durduğu için gelirleri azalan beyler ve akıncılar Musa Çelebi'ye verdikleri desteği çekerek Çelebi Mehmet'in tarafına geçerler. Beylerin desteğini alan Çelebi Mehmet, büyük bir orduyla kardeşinin üzerine gider ve kardeşini öldürerek Rumeli'ye hakim olur. Böylece kardeş kanı pahasına da olsa, Osmanlı toprak bütünlüğü yeniden sağlanmış olur. Çelebi Mehmet kardeşi kadar Şeyh Bedreddin'e de öfkelidir. Ama Bedreddin yalnız Anadolu topraklarında değil, Ortadoğu genelinde tanınan ünlü bir bilgindir. Bu yüzden Bedreddin'i bir celsede öldürmenin bedeli ağırdır. Bedreddin'i öldürmeye cesaret edemeyen Çelebi Mehmet, onu günde 100 akçe gelir ile İznik'e sürgüne gönderir. Burada göz hapsinde tutulur. İznik'in seçilmesinin nedeni ise, burada ilişki kurabileceği kişilerin az olması ve onu denetlemenin daha kolay olmasıdır.

Bedreddin sıkı denetim altında olduğundan İznik'ten çıkamaz. Hatta İznik'e giriş çıkışlar bile yasaklanmıştır. Çünkü İznik'e gi-

denler Bedreddin'in düşüncelerinden doğan ışıkla yıkanarak geri döneceklerdir. Düşünce, insanı silahlaştıran bir araçtır. Ve Bedreddin insanlara, bu silahla hakkını aramayı öğretmektedir. Sürgün sürecinin başlamasıyla İznik bir ideolojik merkez halini alır. Bedreddin ideolojisini işlediği Varidat'ı İznik'te tamamlamakta ve yine buradan dalga dalga halka taşırılmaktadır. Bedreddin'in ideolojisini halka taşırma görevini üslenen öncüler ise Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'dir. Böylece Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal öncülüğünde Bedreddin'e bağlı dervişler, aydınlar, ozanlar Ege'ye yönelirler. Torlak Kemal ve Börklüce gittikleri her yerde Bedreddin'in öğretisini kitlelere anlatırlar. Hatta Bizans tekfurlarının hakim olduğu bölgelere bile girerler. Bedreddin'in öğretisi gidilen her yerde ilgi ile karşılanır. Kent, cami, köy ulaşabildikleri her yerde sistemin ne denli adaletsiz ve sömürücü olduğunu halka anlatırlar. Bu çalışmalara bağlı olarak Aydın yöresinde değişim rüzgarları esmeye başlamıştır. Bedreddin hareketi halkı etrafına toplamaya başlamıştır. Özellikle de bugün Ortaklar adıyla anılan ilçe ve çevresinde tımar hakkı, bey hakkı demeden topraktan elde edilen ürünler çalışanlar arasında paylaştırılır. Toprak eşit bir şekilde dağıtılır ve buna karşı çıkmayan kadı ve müteselimlere de dokunulmaz. Gelişmelerin yankısı bir anda çevreye yayılır. Beyler, Bedreddini hareketi korkuyla izlemektedir. Muhbirler aracılığıyla içeri sızıp neler olduğunu öğrenmeye çalışırlar. Halk arasında hak yolundan ayrıldıklarını, bunun yanlarına kalmayacağını dillendirerek huzursuzluk yaratmaya çalışırlar. Diğer yandan da egemenliklerini yok sayanları ortadan kaldırmak için adam toplamaktadırlar. Eğer kurulmaya başlayan yeryüzü cenneti kalıcılaşır ya da yayılırsa, bu egemenler için bir kıyamet, yani yeryüzünün cehenneme dönmesi anlamına gelecektir. Buna imkân vermeden tez elden üzerlerine gidilmelidir.

Halk o güne kadar gün yüzü görmemiştir. Ve dünyaya sadece 'bey hakkı için' geldiğini sanmaktadır. Çünkü bu düşünce adeta belleklerine kazınmıştır. Bu nedenle halkın kaybedeceği bir şeyleri yoktur. Ama beyin-beylerin zulmünden korku nedeniyle hak istemek kimsenin aklına gelmemektedir. Haksızlıklara karşı çıkmak yerine ona katlanmak temel yaklaşımdır. Çünkü kaderin yazdığı acılı yaşama karşı çıkılamaz. Ama geniş halk yığınları Bedreddin'in düşünceleriyle tanıştıktan sonra kaderin bu olmadığını görmeye başlar. İnsanlar eşittir ve hiç kimseye bağlı, kul-köle olmadan yaşanılabileceğini anlamaya başlamıştır. Bu yüzden beyler artık halkın gözünde yıkılmaz kaleler değildir. Beyleri bey yapan onların emeği üzerine kurulmuş olan korku şatosudur. Bu nedenle de halk gücünü beyden koparıp kendisi olabilirse, o zaman beyler de ortadan kalkacaktır.

Ayaklanmada Zirve-Ortaklar Hareketi

Bedreddin hareketinin kurduğu bu yeni düzene "Ortaklar" ismini verirler. Emeğin paylaşımında kadın-erkek, ırk, din ve dil farkı yoktur. Kadın-erkek omuz omuza, derviş-papaz yan yana geleceğin kurulması için çalışmaktadır. "Yarin yanağından gayrı her şey halkın ortak malıdır." Ve ortak paylaşılır. Kurulan yeryüzü cennetinin muştuları günbegün Bedreddin'e ulaşmaktadır. Dervişlerden papazlara, bilginlerden ozanlara kadar herkes halkla el ele vermiş, ilmik ilmik yeni toplumu örmektedirler. Bedreddin'in Osmanlı topraklarında oluşturmaya çalıştığı ve Ege'nin birçok yerinde pratikleştirdiği bu sistem (Ortaklar Hareketi), kaynağını devletçi uygarlığın toplum dışılığından alıyordu. Devlet pandoranın kutusu gibi bütün kötülükleri ve pislikleri yayar. Toplumsal sorunların kaynağı bu yüzden devlettir. Her ne kadar ekonomik sorunlar dense de, asıl olan devletçi zihniyet ve ona karşı gelişen eşitlikçi-özgürlükçü mücadeledir. Ekonomik sorunları da, toplumsal sorunları da nihayetinde doğuran hiyerarşik-devletçi sistemin ortaya çıkışıdır. Şeyh Bedreddin bu yüzden Osmanlı devletine, iktidarına karşı çıkmıştır. Buna karşı kendi

sistemi ile eşitliği, özgürlüğü, demokrasiyi savunmuştur. Fakat iyi biliyoruz ki, devletin olduğu yerde ne eşitlik, ne özgürlük, ne de demokrasi olur. Tam tersine bunların yitimi üzerinden devlet kendisini kökleştirir. Dolayısıyla Bedreddin bu zihniyete karşı çıkmıştır. Devletçi zihniyetin oluşturduğu insan, toplum, tarih algısına karşı çıkmıştır. Başka mezhepten ya da dinden olanların kafir ilan edilmesine, dinin emirlerini yerine getirmeyenlerin cezalandırılmasına, tabularla putlaştırılan zihniyete, halkın sömürülmesine, toplumların iradesizleştirilmesine, kısacası insanın insan olmaktan çıkarılmasına karşı çıkmıştır. Sadece karşı çıkmakla yetinmemiş, aynı zamanda tiksindiği olguya alternatif olmayı da bilmiştir. Merkezi devletçi uygarlığa karşı demokratik uygarlığın komünal-demokratik örgütlenmesini yaratmıştır. İdeolojisinin taşırıldığı her yerde komünler kurulmuştur. Bu komünlerde Osmanlı saltanatına karşı kendi halk konseylerini daha nasıl güçlendirebileceklerinin tartışmasını yürütmüşlerdir. Fiziki saldırılara karşı ve demokrasiyi tahsis etme adına öz savunma güçlerini oluşturmuşlardır. Ağaların gasp ettiği toprakların kendilerine ait olduğunu söyleyerek halkın topraklarını halka dağıtmışlardır. İnsanları karşı karşıya getiren düşüncelere karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Müslüman, Hıristiyan, Yahudi hangi ırktan, dinden, dilden olursa olsun kimseyi hor görmemiş, dıştalamamış eşitlikçi bir toplum için herkesi komünlere, demokratik topluma çağırmışlardır. Tüm eylemlerini halk toplantılarında karara bağlamışlardır. "Yarin yanağından gayrı" her şeyi ortaklaştırmışlardır. Toplum üyelerinin kendi aralarındaki ilişkilerinin yazılı olmadığı, suç ve cezanın topluma yararlı olup olmama kıstası üzerinden, fakat ahlaki örgünün hakim olduğu bir toplumsal yapı inşa etmişlerdir. Kısacası komünal yani demokratik-sosyalist bir toplum kurmuşlardır. Komünal toplum denildiğinde, toplumun öz değerleri akla gelir. Toplumsallaşma insanın var oluş koşulu olduğundan, komünal olma, komünal davranma insanın var oluş tarzı anlamına gelir. Bu yönüyle toplumsallaşma aynı zamanda komünal olma anlamına da gelir. Bugün her insanın kendi umut özlem ve amaçlarını dile getirirken söyleyeceği eşitlik, özgürlük, demokrasi, kardeşlik, adalet gibi daha birçok insani değerin tüm topluma mal olacağı ve toplum yaşamında temel belirleyenler olarak yer alacağı toplum sistemi komünal toplumu ifade eder. Komünal toplum bir sistem olarak yaşamış olmanın yanında, hiyerarşik devletçi sistemin tüm saldırı ve olumsuz etkilerine karşın devlet dışı toplumsallık olarak var olmaya devam etmektedir. Toplum var olduğu sürece komünallik, aynı anlama gelmek üzere toplumsallık da var olacaktır. Osmanlı sultasının hüküm sürdüğü bir dönemde Şeyh Bedreddin'in kurduğu düzen bunun ispatı olmuştur. Toplumsallığın, komünalitenin yani insan olmanın devlet dışılığı tekerrür etmiştir. Dolayısıyla devletçi gelenek ne kadar güçlü olsa da, komünal-demokratik değerleri tümden ortadan kaldıramamıştır. Demokratik uygarlık ya da bu uygarlığın son dört yüz, beş yüz yılını temsil eden demokratik modernite, her ne kadar sistem haline gelmemişse de kendisini daima var etmiştir. Toplumsal değerleriyle yaşamayı bilmiştir.

Komünal toplum bir sistem olarak yaşamış olmanın yanında, hiyerarşik devletçi sistemin tüm saldırı ve olumsuz etkilerine karşın devlet dışı toplumsallık olarak var olmaya devam etmektedir

Komünal-Demokratik Sisteme Saldırı

"Ortaklar" hem bilinçlerde hem de pratik yaşamda böyle kökleşirken, Osmanlı egemenlerinin saldırıları da gecikmeyecektir. İlk olarak küçük bir birlik ile Börklüce Mustafa'nın hakimiyetinde olan otlaklardakilere

yönelirler. Fakat bu saldırıdan sonuç alamazlar. Daha büyük hazırlıklar gerekmektedir. Bir taraftan da Çelebi Mehmet'e bölgeye ilişkin şikâyetler iletilmektedir. Çelebi Mehmet ise denetiminde olmayan beylikleri zayıflatan bu hareketi şimdilik kendi lehinde görmektedir.

Börklüce Mustafa ikinci sefere üzerlerine daha güçlü yöneleceklerinin bilinciyle savunmayı güçlendirmeye başlar. Saldırılar karşısında güçlü durabilmek, yine gerektiğinde birbirilerine destek olabilmek için alanı genişliğine kullanmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Torlak Kemal'in Manisa yöresine gidip orada örgütlenmesi kararlaştırılır. Amaç Bozdağ eteklerinin iki kıyısının ve ortalarının denetime alınmasıdır. Yerel savunma güçlendirilerek köyler, kasabalar, bölgeler kendi savunmasını alabilecek konuma getirilir. Halk eşitlik ve barışın korunması için savaşmanın kutsal olduğuna inanmıştır. Bu yüzden "Ortaklar" barışın ve eşitliğin merkezi olmuştur. Ama şimdi geleceğin teminatı savaşta saklıdır. Savaş için halkın örgütlülüğü şarttır. Börklüce, Osmanlı'nın akıncılık tarzını bilmektedir. Yine Ankara Savaşı'nda Timur'un yeni taktiklerle Osmanlı'yı nasıl yenilgiye uğrattığına da tanık olmuştur. İşte bu veriler ışığında tüm savaş tecrübelerini gözden geçirerek, verilecek halk savaşının stratejisini çizecektir. Börklüce'nin savaş stratejisi bugünkü meşru savunma savaşıdır ve yürütülen taktikler ise gerilla taktikleridir.

İkinci yönelim Saruhan (Manisa) Beyi'nin kardeşi Hamza Bey denetiminde toplanan bir güçle gerçekleşmiştir. Düzenli ordu gündüz hareket etmektedir çünkü gündüz savaşına alışıktır. Oysa "Ortaklar" gece vur-kaç taktikleriyle yöneliyor, sızmalarla ordu içinde kargaşa çıkarıyorlardı. Nereden geldiği belli olmayan ve karanlıklarda kaybolan küçük grupların saldırıları, ordu içinde tedirginliğe, huzursuzluğa yol açıyordu. Ayrıca her köy kendi savunma ekipleriyle ordu bölgelerinden geçtiğinde, düzenli orduya saldırılarda bulunarak ordunun yıpranmasını sağlıyordu. Hamza Bey'in ordusu Börklüce'nin gücüne ulaştığında oldukça büyük kayıplar vermişti. Askerler tedirgindir. Bu nedenle Börklüce'nin son darbesiyle ordu kolayca yenilgiye uğramış oldu. Sıra İzmir Beyliği'ndeydi. Ondan sonra da Saruhan Beyliği'nde. Börklüce duruma göre savaş tarzı belirliyor, gerektiğinde Torlak Kemal de rolünü oynayarak kendisine destek veriyordu. Saruhan Bey yenilmişti. "Ortaklar"ın bu kadar güçlenmesi, üstelik üzerine giden tüm güçleri geri püskürtmesi Osmanlı'nın otoritesinin sarsılması anlamına gelmekteydi. Gelişmeler artık Osmanlı'nın lehine değildi, aksine büyük bir tehlikeyi ifade ediyordu. Bunun üzerine Çelebi Mehmet bir ordu hazırlattı, başına da geleceğin sultanı Şehzade Murat'ı geçirdi. Yanına da o döneme değin hileleriyle iktidar çevrelerinde birçok oyuna karışmış olan ünlü Beyazid Paşa'yı verdi. Osmanlı devletinin hazırlayabileceği en güçlü orduydu. Yönetimi de Beyazid Paşa'nın elindeydi. Ordunun yola çıktığı haberini alan Börklüce, bu seferki savaşın çok büyük olacağını bilerek hazırlıklarını arttırır. Börklüce tüm halkı harekete geçirir. Kılıç, ok veya sadak (kın, kılıf) bulabilen bunlarla; bulamayan orağı, nacağı, dirgeni (tırmık) ve yabasıyla savaşa hazırlanıyordu. Beyazid Paşa, Börklüce'nin olanaklarını kurutmak için tüm toprakları eski sahiplerine dağıtmış ve buradaki kıyımı da kendilerine bırakmıştır. Börklüce'nin güçleri sığınmasın diye ormanları ateşe vermiştir. Ordu çok güçlüdür ve Börklüce güçten düşmektedir. Manevra alanı tutulmuş ve Torlak Kemal ile arasına giren orduyu yarıp, güçlerini bütünleştirme olanağı da yoktur. Tek seçenek ölümüne direnmektir. Börklüce savaştan yenik çıkar. Esir düştükten sonra işkence edilerek teşhir edilir. Halkın gözü korkutulmaya çalışılır. Ardından kellesini Çelebi Mehmet'e gönderirler.

Çelebi Mehmet'in ordusu bu sefer de Torlak Kemal'e yönelir. Çok geçmeden büyük ordu Bozdağları dört yandan kuşatır ve Torlak Kemal yanındaki direnişçilerle Saruhan

Ovası'na inmek zorunda kalır. Osmanlı ordusu bir günde onları da katleder. Torlak Kemal'in cenazesi yoldaşlarıyla birlikte savaş meydanında bulunur.

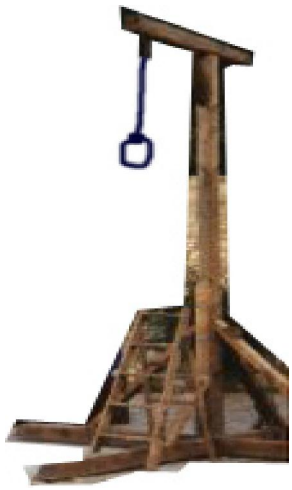
Sıra Bedreddin'e gelmiştir. Osmanlı sultanı iyi bilmektedir ki, her şeyin başı odur ve yandaşları ne kadar katledilse de, o ışığını yaymaya devam ettiği müddetçe, bu iş tamamen çözülmeyecek, tekrar tekrar karşısına çıkacaktır. Bedreddin o gece gizlice İznik'ten ayrılır. Kastamonu'ya İsfendiyar Bey'in yanına ulaşır. Tatar iline ulaşmak ister, bu olmayınca Sinop limanından bir gemiye binerek Rumeli'ye geçer. Zagra'ya oradan da Silistre'ye, Dobruca'ya ve Deliorman'a gider. Deliorman'a yerleşir. Kendisi Rumeli'deki kazaskerlik sürecinden tanınmaktadır zaten.

Bu arada İznik'ten ayrıldığı haberi Çelebi Mehmed'e ulaşır ulaşmaz, Çelebi Mehmed peşine bir ordu gönderir. 1500 kişilik bir güçle ölü ya da diri yakalanmasını istemektedir. Çevresindekiler savaşa hazırdırlar. Ve bir sabah herkes uyurken, çevresindekilerden habersiz yola çıkar. Bedreddin Serez'de Osmanlı güçlerinin elindedir. Osmanlı böyle bir davranışı beklememektedir. Bu teslim olma durumu bağışlanmayı bile sağlayabilirdi. Eğer düşüncelerinden vazgeçerse bağışlanabilirdi. Oysa Bedreddin düşüncesinden vazgeçmez. Hatta kendini savunma gereği bile duymaz. İdamı için fetva gerekiyordur, ama mevcut Osmanlı bilginlerinin hiçbiri buna cesaret edemez. En sonunda İranlı iki kadı; "Malı haramdır, canı helal!" diyerek mal varlığına dokunmaksızın idam edilmesinin fetvasını verirler. Bunun üzerine hemen idam kararı uygulanır. 1420'de Serez çarşısı meydanında idam edilir. Çıplak bedeni bir gece boyunca darağacında kalır. Cenazesi kuşluk vakti darağacından indirilir. İdam edildiği yere yakın bir nalbant dükkanı vardır, vasiyeti üzerine cenazesi buraya defnedilir ve büyük bir türbe yaptırılır. Buna Çelebi Mehmet de engel olmaz. Mezarı Rumeli'nin istilasına dek büyük bir ziyaretgahtır. Bölge, Türkiye toprakları dışında kaldıktan sonra 1924'de kemikleri İstanbul'a getirilir. 1961'de de Sultan Mahmut Türbesi'ne taşınır.

Halen Rumeli'de özellikle Deliorman bölgesinde anısına büyük saygı gösterilmektedir. Öldüğü kabul edilen günde idam edilmesinin anısına Uryanlar Semahı adı verilen bir semah dönülür. Ayrıca Rumeli Alevileri arasında Bedreddin ocağı büyük nüfusa sahip olarak varlığını sürdürmektedir.

Bedreddin'in bugünkü mirasçıları da bizleriz, yani bugünün devrimcileri...

yağmur çiseliyor,
gecenin geç ve yıldızsız bir saatidir
ve yağmurda ıslanan,
yapraksız bir dalda sallanan,
şeyhimin çırıl çıplak
etidir
yağmur çiseliyor
Serez Çarşısı dilsiz,
Serez Çarşısı kör
havada konuşmamanın,
görmemenin kahrolası
hüznü...
ve Serez Çarşısı kapatmış
elleriyle yüzünü
yağmur çiseliyor...

"Ne PKK'den, ne Kürtlerden hiçbir zaman beni takip etmelerini emir olarak buyurmadım. Başka kimseleri olmadığı için, İsa tavrının daha zor olanını 2000 yıl sonra üstlenmek durumunda kaldım. Demirci Kawa rolünü de üstlendim. Hz. İbrahim'in kutsallığını da çağdaşlaştırdım. Bütün Zin'ler ve Adule'lerin, Mem'i ve Dervişe Avdê'si de oldum. Mani'lerin, Mazdek'lerin, Babek'lerin son ahından tutalım, Hüseyin'in Kerbela yalnızlığını, Hallacı Mansur'un hakikat aşkını, Pir Sultan'ın dostluk rütbesini de taşıdım. Deniz'lerin, Mahir'lerin, İbrahim'lerin arkadaşıydım. Mazlum, Hayri, Kemal ve Ferhat'ların intikam savaşçısıydım. Böylesi her çağdan, her milletten binlercesinin birleşen ve bilince kavuşan son örnekleriydim. Bu insanlık abidelerinin sadece direniş ve savaşları değil, bir de fırsat bulamadıkları barış davaları vardı. Bu eksikliği tamamlamak istedim. İnanıyorum ki, insanlık, tarih, çağ, sömürü, zulüm, direniş, özgürlük ve barışın tarifi doğru yapılmıştır. Halkların tarihine bir yol açılmıştır."

www.arsivakurdi